

M. Priscorno

Максим Рильський 1945.

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

*

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

*Зібрання
творів
у двадцяти
томах*

*Художні твори
Томи 1—11*

НАУКОВА ДУМКА

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

*

Том третій
Поезії
1941—1950

КІЇВ • 1983

Редакційна колегія:

Л. М. НОВИЧЕНКО
(голова)

М. П. БАЖАН

|І. К. БІЛОДІД|

В. А. БУРБЕЛА
(секретар)

Г. Д. ВЕРВЕС

М. М. ГОРДІЙЧУК
(заступник голови)

О. І. ДЕЙ

І. О. ДЗЕВЕРІН

С. Д. ЗУБКОВ

С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ
(заступник голови)

Н. Г. КРУТИКОВА

Б. М. РИЛЬСЬКИЙ

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

М. П. СТЕЛЬМАХ

А. А. ТРОСТЯНЕЦЬКИЙ

Упорядкування та примітки

|Б. Л. КОРСУНСЬКОЇ|

А. А. ТРОСТЯНЕЦЬКОГО

Є. В. ШАРОВОЇ

Редактор тому

Л. М. НОВИЧЕНКО

Редакція художньої літератури

Р 4702590200-287
М221(04)-83 передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1983

ПОЕЗІЇ

1941–1950

ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ

(1941)

СЛОВО ГНІВУ

Піднявши голову гадочу,
Де злоби випечено запак,
На землю світлу і могучу
Повзе ватага розбищак.

Вони і досі не зrekлися
Своєї чорної мети —
Лани, що медом розлилися,
Скаженим потоптом пройти,

Вони, що Францію веселу
В жалобу чорну одягли,
Вони, що чеські білі села
У пута куті повили,

Вони, що прирікають радо
Народи мирні на загин,
Вони, чиє наймення — зрада,
Вони, чиє дихання — тлін,—

Вони переступить насміли
Землі тієї грань святу,
Де лине люд ширококрилий
Із висоти на висоту,

Де всі серця в битті єдинім
Живуть, і люблять, і горять,
Де українець із грузином,
Вірмен із руським вряд стоять.

Нової прагнучи поживи,
Туди насміли йти вони,
Де, ніби моря переливи,
Цвітуть народи і лани...

Дарма, кати оскаженілі!
Вам перемоги не діждати!
Назустріч вашій темній силі
Устало промениста рать,

Над нею стяг багряний має,
Над нею вільний спів громить,
І в почі сил таких немає,
Щоб наше сонце погасить.

1941

ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ

На наші ясні зорі,
На наші тихі води
Руїну, смерть і горе
Несуть вони, народе!
Та хай цей сон проклятий
Грабіжникам не сниться —
Довіку це топтати
Ім нашої ішениці.

Гей, сміло стань,
Гей, прямо глянь
Ти ворогам у вічі!
На славний бій,
Останній бій,
Усіх Отчизна кличе!

У бій за наші ниви,
За ясний сміх дитячий,
За юний спів щасливий,
За славний труд гарячий.
Вперед, полки суворі,
Під прапором свободи,
За наші ясні зорі,
За наші тихі води.

Гей, сміло стань,
Гей, прямо глянь
Ти ворогам у вічі!
На славний бій,
Останній бій,
Усіх Отчизна кличе!

За кров братів пролиту,
За кожен плач дитяти
Проклятим відплатити,
Розбійників скарати.
Щоб жити нам в спокої
Щасливо і погідно,
За Партию — до зброї,
За землю нашу рідну!
Гей, сміло стань,
Гей, прямо глянь
Ти ворогам у вічі!
На славний бій,
Останній бій,
Усіх Отчизпа кличе!

1941

ВОГОНЬ, ЗАЛІЗО І СВИПЕЦЬ

Чого ви прагнете, грабіжники з пустелі?
Чого ви лізете в радянський наш город?
Чи не падієтесь, що славний наш парод
Подасть вам хліб і сіль па золотім тарелі?

О, по-належному ми зустрічаем орди
Гостей, не кликаних у край пап па ралець!
Ми вержемо вогонь, залізо і свипець
На лапи їх брудні, в оскаженілі морди.

Рахунки давні в нас. Нам не забути довіку,
Як чобіт їх топтав України лани,—
Та пам'ятають же, напевне, і вони,
Як гнав їх наш народ, розбійну силу дику.

За кожну п'ядь землі, за кожен зойк дитяти,
За слізози матерів, за рідну братню кров
З нас кожен — чусте? — себе віддать готов,
Ta й камінь пеживий волас до відплати.

Єдина думка в нас, і серце в нас єдине,
Радянський прapor ми, як сонце, піднесли,
I ви, що здобичі сюди шукати йшли,
Найдете, прокляти, безславні домовини...

Все: труд робітника і сміливість героя,
І кожен дар землі, і кожен сплеск води,
І села вквітчані, і горді городи,—
Все звернене на вас, як безпощадна зброя.

Шалійте! Землю рвіть отруйними зубами!
Сичіть гадюками і вийте, як вовки,—
Вам не уникнути покарної руки!
Над вами — тьма і кров, а сонця світ — над
нами!

1941

СЛОВО ПРО РІДНУ МАТІР

(1942)

ГОЛОС СИНА

Від плуга чесного, від рідного заводу
Нас хоче ворог одірватъ
І нашу правду, щастя і свободу
Під ноги підтоптатъ.
В разгулі хижому він праґне сплюндрувати
Святий здобуток наших рук,
Жадас край наш, красний і багатий,
Він виссать, як павук.
Ні, ні! Подавиться недолюдок поганий,
Умре з кривавого виша!
В однім Дунаї скупані слов'яни,
І воля в них — одна!
А з ними йдуть брати — башкири і грузини,
Кремлівська сяє ім зоря,
І голос Байрона з-за моря лине
На голос Кобзаря.
О земле рідная! Не жатиме неситий
Пшениці на твоїх ланах!
Жила, живеш, довіку будеш жити,
Безсмертна у віках!

Серпень, 1941 р.

ПІСНЯ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ

Навпроти зловісних ударів і хмар
Устаньмо, єднаймося, молод і стар,—
За день наш крилатий,
За край наш багатий,
За усміх дитяти, за радості дар!

Поранений смертно, розлютився звір,
Кипить і клекоче роз'ятрений вир,—

Та сила єдина
У батька і сина,
Радянська Країно, в синів своїх вір!

Ламаються жала ворожих штиків,
Кривавляється крила у їх літаків,—
За день наш крилатий,
За край наш багатий,
За усміх дитяти палас наш гнів!

Від міста до міста іде перегук,
Все більше, все більше озброєних рук.
Як зілля нечисте,
Загинутъ фашисти,
Наш край променистий — патягнений лук!

Нам Партії воля — зоря провідна,
Що світлом живлющим народи єдна.
За день наш крилатий,
За край наш багатий,
За усміх дитяти — священна війна!

Серпень, 1941 р.

ВЕЛИКИЙ ПЕРЕГУК

Чуєш — крізь ніч, перевиту вогнями,
Голосу голос дає відповіт?
Чуєш — іде перегук понад нами,
Темних віків потрясає граніт?

Чуєш — пливе над імлою морською
Байрона слово, як мідна сурма?
Пушкін з простертою гордо рукою
Встав над землею, мов пісня сама!

Бачиш — він знов на «Трибуні народів»,
Славний Міцкевич, борець і пророк!
Бачиш — піdnісши народам на подив,
Сяє Шевченка терновий вінок!

Чуєш — гrimить всім трудящим язикам
Спів огнекрилий народних співців:

«Тісно єднайтесь в змаганні великім
Проти кривавих катів-ворогів!»

Всі племена, всі народи земнії,
В битву за сонце, за вітер дзвінкий!
Сило велика, устань, як стихія!
Чорного звіра розбий і добий!

Ворог самотній, іти йому ні з ким.
Близько вже, близько жадана зоря!
Хай осіє святим своїм блиском
Вольная воля поля і моря!

1941

УКРАЇНІ

Україно моя! Чисті хвилі ланів,
Променисті міста, голубінь легокрила!
Україно! Сьогодні звірів-ворогів
Ти грудьми вогняними зустріла.

Україно, живого труда сторона,
Зорі ясні, погожі, тихій води!
Україно! Ти в славній борні не одна,
В ній з тобою під стягом багряним — народи!

Не один ти стрічала погрозний погром,
Знаєш тупіт, і стукіт, і грюкіт Батиїв,—
Ta з пожару щораз лазуровим вінком
Виникав твій співучий, могучий твій Київ.

Бачиш — руський з тобою, башкир і таджик,
Друзі, браття твої, громоносна лавина.
Свят союз наш, народ непоборен повік,
Нездоланна повік його сила левина.

Мати ніжна моя! Знай: по бурі тяжкій
Перемога засяє дзвінка і погідна.
Славен буде в народах священний твій бій,
Славен серп твій і меч твій, свята моя, рідна!

1941

ЛИСТ ДО УКРАЇНЦІВ В АМЕРИЦІ

Як райдуга, що два материки
Єднає велетенською дугою,
Як дві — в одному потиску — руки,
Два серця, мислю палені одною,

До слова слово хай перелетить,
Щоб через море брат озвався брату,
Щоб дальня віддзеркалила блакитъ
Повиту терном украйнську хату.

В борні, в огні клекочуть наші дні,
І кожен рух і звук до бою кличе,
І ворогам не розтоптати — ні! —
Омитий кров'ю стяг наш трудівничий.

За нашу волю — чуєте, брати? —
За нашу правду — сестри, озовіться! —
Ми йшли, йдемо, ми будемо іти,
Ми бились, б'ємося, ми будем биться!

За ниву, що святів наш чесний піт,
За серцем нашим живлені заводи,
За пісню й книгу, як за сонця світ,
За ясні зорі і за тихі води —

На прю ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем — ми,
І знаємо, що не вмремо ніколи!

З Дніпром співають голосом одним
Москва-ріка і Волга, добра мати,
В степах азійських в'ється дружній дим,
З Кавказу поклик лине на Карпати.

Нехай ворожі крила простяглись,
Хай тінь від них, як чорна кров, чорніє,—
Гей, через море, друже, відгукнись
В однім пориві і в одній надії!

Зламати крила яструба — навік!
Розсікти навпіл голову криваву!

Устав з мечем ратай і робітник
За нашу долю і за нашу славу!

Коли народ усім своїм життям
Присягся діло праве боронити,—
Його ніяким не розбити громам
І жодним океанам не залити!

18 листопада 1941

ЛИСТ ДО ЯНКИ КУПАЛИ

Дві мужні матері-сестри —
Співаче, друже мій і брате! —
Одної поклялись пори
Меча із рук не випускати.

Скорбота отінила їм
Чоло біляве і смагляве,
Та крізь пожар, крізь кров і грім
Ідуть вони за діло праве.

Хай мають вражі прaporи
Понад Чернечою горою,
Та переможуть дві сестри
В ряду із третьою сестрою.

І не здола повік-віків,
У чорну пашу не поглине
Лукаве кодло ворогів
Краси Радянської Країни.

Вони ідуть шляхами зрад,
Та правди вітер — нас обвіяв...
Не вмре ніколи Ленінград,
Воскресне Мінськ, не згине Київ!

Вересень, 1941 р.

ДО ПОЛЯКІВ

Сини Міцкевича, Словацького, Шопена,
Сини Коперніка, заковані сини!
Рвіть ланцюги тяжкі! Хай згине тьма шалена,
Хай сяє голубінь народної весни!

Отчизни дорога вам кожна стежка й смужка.
Хижацьким чоботом кривавлені поля —
І повстає земля Тадеуша Костюшка,
Скида ярмо своє Домбровського земля¹.

Погляньте: на борню Радянська йде Країна,
Народів дружбою велика і міцна,
І воля Партії веде її орлина,
І перед ворогом не схилиться вона!

Погляньте: розцвіли нового дня ознаки!
Почуйте дружній стиск братерської руки!
За волю і за честь — усі до лав, поляки!
За діло праве — до зброї, вояки!

1941

МОСКВА

Серце народів, мозок землі,
Всім вона рідна, хто вільний і смілий.
Бражі об неї щербляться шаблі,
В порох напасники падають злі,
Чорні під нею розсиплються сили.

Там ми, братове, збирались не раз
В дружній розмові і в дружньому ділі.
Там обіймав Україну Кавказ,
Там наших співів гранився алмаз,
Там наші думи росли буйнокрилі.

Там правдолюбця Толстого сліди
І Грибоєдова сміх невгласимий,
Там Маяковський, єдиний завжди,
З Пушкіним стрівсь — весняної води
Бурний потік із валами морськими.

Там непогасний свободи рубін
Світові світить крізь ніч пурпурово.
Там осереддя всіх гір і долин,

¹ Мова про Ярослава Домбровського (1836—1871), польського революціонера, героя Паризької Комуни.—M. P.

Кожен там рідний, хто вольності сип,
Громом лунає народу там слово.

Хай же наш клич над поля снігові
Лине,єднає родину велику,
Хай усі люди почують живі,
Що не упасті ніколи Москві,
Нашому серцю не вмерти довіку!

Листопад — грудень, 1941

КОЛИСКОВА

Заглядає ніч у вічі.,
В чорнім небі світить свічі,
Розливає супокій...
Спи, синочку рідний мій!

У далекім темнім полі
Батько твій за нашу долю
Б'ється з ворогом лихим...
Спи, дитятко, сном міцним!

Я уранці виходжала,
Золотеє жито жала
По високій по горі...
Спи, маленьке, до зорі!

Що високою горою
Повернеться батько з бою,
Звеселиться вся земля...
Спи, коточку, спи, маля!

Ой, над нашими полками
Грає вітер прапорами,
Сила наша — як весна...
Спи ж бо, зіронько ясна!

Хмаря вражая розтане,
Ясен, красен день настане,
Сонця-світу воротя...
Спи, синочку, спи, дитя!

Вересень, 1941

ЛИСТ

Я пишу тобі знову, друже мій.
То ж бо я тобі в битві громовій
Русий чуб з-над очей одвела,
Щоб вірніша стрільба була.

Це ж бо я, мій коханий, в чорнім бою
Міцно стиснула руку твою,
Це ж бо я, наче повів крила,
Піт гіркий змахнула з чола.

На роботу пора іти.
Ой, лети, мій листочку, лети,
Буде путь хай твоя пряма!
Полетіла б з тобою й сама!

Чус серце веселу вість,
Повернеться жаданий гість.
Знаєш? Нині в солодкім сні
Усміхнувся наш син мені!

1941

ПІД СОНЦЕМ ЖОВТНЯ

Мов кобза золота, мов степовий курай,
Дзвени й грими, надіє!
В крові скупавшися, воскресне вольний край,
Зелом зазеленіє!

Під сонцем Жовтня ми змужніли і зросли,
Під прaporом багряним,
І нас не побороть гидкому царству мли,
Ненависті туманам.

За творчість і за труд, за радісні жнива
Ідуть на бій герої,
І світить, як маяк, усій землі Москва
В день бурі світової.

Напередодні жовтневих свят, 1941

СЛОВО ПРО РІДНУ МАТІР

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами,
Земля, яку скропив Тарас
Дрібними росами-сьозами.

Благословенна в болях ран
Степів широчина бездонна,
Що, як зелений океан,
Тече круг білого Херсона,
Що свій дівочий гнучий стан
До Дніпрового тулить лона.

Благословенна ти в віках,
Як сонце наше благовісне,
Як віщий білокрилий птах,
Печаль і радість наша, пісне,
Що мужність будиш у серцях,
Коли над краєм хмара висне.

Благословенні ви, сліди,
Не зміті вічності дощами,
Мандрівника Сковороди
З припорошілими саквами,
Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми.

Благословен мечів ясних
Огонь, отчизни охорона,
Іржання қоней бойових,
Морських походів даль солона
І «Енейди» владний сміх,
Полтави тихої корона,

Гаряча дума Кобзаря,
Що і в отні не спопеліє,
І молоток Каменяра,
І струни Лисенка живії,
І слави золота зоря
Круг Заньковецької Марії!

Слово про рідну матір.

Благословеній той день і час,
Коли прославлена Кам'янича
Земля, яку скрив Теврас
Ізмінила, досвітила ми,
Земля, яку скропив Тарас
Дрібними росами + сивою ли!

Благославенна в Голях рік
Степів чистота бефугіна,
Чо їх зелений оклик
Меже круг білого Черсона,
Чо свій дівочий гнучкий стан
До Дніпровського Гуцульчані!

Благословенна Ти в віках,
Іх сонце маєш благовісне,
Іх Вічний білогорянин оттох,
Легаль і радість наша, пісне,
Чо мужність будиш у серцях,
Коли наєт країн хмарна висні!

Благословені ви, сіди,
Ке змії вічності душами,
Ландівника Скавури
З припоганючими саками,
Чо до чистої води
Проступ, занедбавши країн!

І труд, і піт благословен,
Життя рясного виногради,
І при дорозі зелен клен,
І світло мудрої лампади,
І майво збратах знамен
Навколо кремлівської огради.

Благословенна синь озер,
І Псло, і повів рути-м'яти,
Народу геній, що не вмер,
Не вмре від жодної гармати,
У гроні світлому сестер
Благословенна наша мати.

Благословенні ви, брати,
Що в сяйві дружби і свободи
Йдете до спільної мети,
На ясні зорі й тихі води,
Благословен і славен ти,
Російський сміливий народе!

Хто може випити Дніпро,
Хто властен виплескати море,
Хто наше золото-серебро
Плугами кривди переоре,
Хто серця чистого добро
Злобою чорною поборе?

Настане день, настане час —
І розіллеться знов медами
Земля, що освятив Тарас
Своїми муками-ділами,
Земля, що окрилив Тарас
Громовозвукими словами.

Хіба умерти можна їй,
В гарячій захлинутись крові,
Коли на справедливий бій
Зовуть і дерева в діброві,
Коли живе вона в міцній
Сім'ї великий, вольній, новій?

Хіба їй можна одзвісти,
Коли зоря горить рожева,

Коли шумлять-дзвенята світи
Від рику раненого лева,
Лисиці брешуть на щити
І кличе див поверху древа!

Хто золоту порве струну,
Коли у гуслях — дух Боянів,
Хто димний запах полину
Роздавить мороком туманів,
Хто чорну витеше труну
На красний Київ наш і Канів?

Ні! Сили на землі нема
І сили на землі не буде,
Щоб потягти нас до ярма,
Щоб потоптати наши груди,
Бо Партія біля керма
Стойть, радянські, вільні люди!

Гримить Дніпро, шумить Сула,
Озвались голосом Карпати,
І клич подільського села
В Путівлі сивому чувати.
Чи совам зборкати орла?
Чи правду кривді подолати?

О земле рідна! Зпаєш ти
Свій шлях у бурі, у негоді!
Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!..
Лисиці брешуть на щити,
Та сонце устає — на Сході!

1941,
Уфа

СВІТОВА ЗОРЯ

(1942)

Я — СИН КРАЇНИ РАД

Я — син Країни Рад. Ви чуєте, іуди,
Ви всі, що Каїна горить на вас печать?
Отчизни іншої нема в нас і не буде,
Ми кров'ю матері не вмієм торгувати!

Не тільки знесена на камінь п'єдестала,
Квітками вінчана і кроплена вином,—
Стократ милішою вона для серця стала,
Грудьми стрічаючи руйну і погром.

У крові, в стогоні, в риданнях несказаних,
У бурі подвигів, що крізь віки пройдуть,
Ясніше від усіх небес благоуханих
Сіяє нам її щоденна каламуть.

Нам хліб її черствий святіший за святині,
Сніги зими її красніші, ніж весна,
І те, що тugoю вона повита пині,—
Лиш знак, що воскреса для радості вона.

Я — син Країни Рад, що ранами гіркими
Несе визволення усім земним краям,—
І кожен буйний квіт, що на землі цвістиме,
До ніг приклониться радянським воякам.

Я — син Країни Рад, що і мечем, і словом
Разить і тне катів з розмаху, до кісток;
Сьогодні ще стоїть вона в вінку терновім,
Але вже сплетено лавровий їй вінок!

Дрижать поля мої від матернього плачу,
Та ворог хилиться, уже спіткнувся він...
О сяєво зорі, тебе я бачу, бачу!
Я син Країни Рад — самої правди син!

25—26 грудня 1941 р.

СЛОВО І ВІДГУК

Я стрівся з друзями, обвітреними боєм,
В рожеві сутінки лапатої зими —
І руки стиснули в однім пориві ми,
У вірі, що свій стяг, і спів, і хліб відстоїм.

Ми кинули в ефір привіт братам-героям.
І наші голоси підхоплено крильми
Душі народної. Котися ж і грими,
О слово, зроджене священним неспокоєм!

І нам приніс ефір гарячий відповіт,
Що сяєвом зорі зайнявся білий світ,
Що гнеться ворога розлученого сила,

Що перемоги дзвін лунає віщовий,
Що день відродження наблизився новий,
Що радість весняна все небо взолотила.

15 грудня 1941 р.

СВІТОВА ЗОРЯ

Меркнуть зорі, білою стіною
Смутен день на обрії встає,
Сивий сніг заносить поле бою,
Чорний ворон білий труп клює.

Все мовчить. Країна заніміла.
Від пожарищ в'ється мертвий дим.
Над Дніпром розгнівана могила
Розмовляє з вітром сніговим.

Ходить вітер, посланець крилатий,
На криваве заклика вино,
Припадає до причілка хати,
Срібним перснем стукає в вікно.

Гомонять під Каневом селяни,
Стародений Київ ожива.
Віс вітер з Ясної Поляни,
Світова палає, світова!

22 грудня 1941 р.

ПРО ОСІНЬ

Осінь, осінь, осінь... Шум осик...
Осінь — перельотний голос птичий...
Я її давно хвалити звик
За її веселий, добрий звичай,

За щедроту золотих дарів,
Білими розсипаних руками,
І в її простори завжди брів,
Як дитя до казкової брами.

Молодий, усіх я запевняв,
Що вона — не смерть, а відпочинок,
Що осіннє прив'ядання трав
І кружляння голубих сніжинок,—

Лиш весняних трав передчуття,
Тільки провість ясних вод весняних...
А тепер, на осені життя,
Між погрозних одсвітів багряних,

Як без пісні давньої жона
Від турботи, від скорботи тане,
Як прибила волос сивина,
Як смутить вечірній час рум'яний,—

Уночі до краю, до кінця
Зрозумів я, що життя кінчиться,
Що мені уже не до лиця
Навпроти свічада бадьориться.

І в хвилину цю — із фронту лист.
Син. (Пустун. Екзамени. Фокстроти).
З фронту! Рідний! І єдиний зміст —
Битися, боротись, побороти!

«Ой не плач же, мамо, не журись!» —
Піснею повіяло на мене...
Під снігами верби розвились,
Гірко й ніжно пахне пух зелений.

1942

В СНІГАХ

В снігах лежить Росія доокола.
Задиханий наш поїзд мов загруз
На полустанку. Холод, ніч і сніг.
Вслухаюсь в ніч. Струною в безконечність
Заледеніла тиша простяглася.
Про що мовчить? Що думає вона?

Вслухаюсь в ніч. Немов далекий шепіт,
Мов шемрання смутного вітерця,
Якісь примарні долітають звуки
Крізь шиби заморожені... О, ще,
Ясніш, мучителі! —

І от я чую

Колиски скрип, хитливий шум вервечок,
Тоненький голос, сонний і сумний...
Сестричка братика свого колишє
Чи мати нахилилась молода
Над немовлям, що тільки їй одній
Нагадує одно обличчя в світі,
Яке горнула до грудей вона,
В слізах благословляючи на подвиг?
Я чую: пошепки десь розмовляють
Стареньких двоє — і одно ввесь час
Повторюють ім'я якесь ласкаве,
Дитяче... Може, саме те ім'я,
Що вкрило славою їх скромну хату,
Загублену в сипучому снігу.
І може, добуває та старенька
З шухляди номер рідної газети,
А той старий тим часом окуляри,
Нитками злагоджені, надіває,
Щоб прочитати в сотий, певне, раз
Давно напам'ять вивчені рядки.
Я чую: дівчина встає тихенько
З німого ліжка, до вікна підходить,
Вдивляється у сніжну каламуть,
До скла чоло гаряче притуливши,
І каже щось, що чую тільки я
Та лише вона — і що почве третій,
Як вернеться, покритий пилом бою...
Всі стіни розійшлися передо мною,
Вітаю друзів, до братів горнусь,

І чую Україну, Білорусь,
І чую світ з роботою і плачем,
З його життям, і в холоді гарячим,
І проростає крізь сніги трава...
Враз поїзд рушив. Перед нас — Москва.

Січень 1941 — березень 1942

ПОРТРЕТ ЛЕНІНА

Його портрет — в селянській хаті скромній,
Його портрет — в землянці у бійця,—
Портрет того, хто в праці неутомній
З'єднав народів золоті серця.

Його портрет, що люблять наші діти
Квітками польовими прикрашать,—
Портрет того, кому в століттях жити
І сонцем землю нашу осявать.

Коли кипить за волю бій великий,
Ми бережем і в попелі руїн
Його портрет — і збережем навіки,
Бо у серцях живий довіку він.

21 січня 1942 р.

МОЕ СЕЛО

Там десь, у сніжній тьмі, моє село лежить,
Де світ побачив я, де річ непросту — жити
Вивчав навпомадки, як цуцик півпрозрілий.
Там річка протіка, відкіль напивсь я сили,
Поля розкинулись, що хлібом медяним
Кріпили хлопчика. Там вився добрий дим
Із рідних коминів, і я розмову просту
Жадібно наслухав, спинаючись до зросту.
Там родичі мої, там друзі перших літ;
І досі, певно, там стоїть благенський пліт,
Біля якого я шептав білявій Гані
Про перше, про смішне, про молоде кохання.

Там люди, там брати,— вістей од них нема,
А тільки знаю я, що кров і чорна тьма
Сади потъмарили і залили оселі
В моїй Романівці, що мороком пустелі
Вона отруєна, як весь мій рідний край,
Сумна, розтерзана, скалічена... О, знай —
Віддам я спів і кров, моя отчизно мила,
За кров, що ти дала, за спів, якого вчила!

Москва, 21 січня 1942 р.

СОН

Мені приснилися ночі солов'їні,
Дівочі співи, пахощі левад,
Весна, що дано тільки раз людині,
І далечінь, що не вернуть назад.

Приснилися на обрії зірниці,
Що, наче крила, маяли в імлі,
Приснилось те, що радує, як сниться,
І мучить нас, торкнувшись землі.

Та що ж! Хай жаль, що перейшли для мене
Солодкі болі зросту і жадань,
Що похилився мій розмай зелений
І май черлений одійшов за грань,—

Ще гірший жаль, стократно глибший смуток
Мене охопить, як згадаю я,
Що рідний лан і весь його набуток
Слизька, потворна обвила змія,

Що молоді, яким лише радіти
І в ночі солов'їні шаленіть,
Що світлолиці, ясноокі діти —
Подоба чиста польових суцвіть,—

Потоптані, осквернені, слізами
І кров'ю вмиті... О, не жаль, а гнів
Мене пече... Я з вами, рідні, з вами
Не тільки в снах — ще більше після снів!

*21 січня 1942 р.
Москва*

ВИДІННЯ

Ми з ловів поверталися додому
На пароплаві «Крупська». В темноті
Нічний Дніпро зітхав крізь сон старечий,
Ласкаво пахли прибережні луки,
І півень десь погожий день віщав.

Та як до ранку ніч дійшла серпнева
І стукнула в його сліпе віконце,—
Наліг туман на воду й береги,
Густий і непрозорий.. Ми були
Під самим Києвом, та капітан
Велів спинитись, бо в імлі не можна
Було дійти до приплаву ніяк,
На міліну не трапивши лукаву.
Ото ж спинилися. Курці безсонні
З махорки, бакуну та вергуну
Поскручували цигарки гіантські
І вийшли з перегомоном глухим
На палубу. Шкода! Хоч в око стрель —
Нічого не побачити. Шумить
Вода певтомна за німим облавком,
Волога й тьма охоплюють істоту,
І город наш близенько — перед нами —
Лиш угадати можна, лиш відчути,
Як немовлятко відчуває хоро,
Що мати тут, хоча її нема
Біля колиски. Налягла на все
Холодна сірість, мовчазна й недобра.
Здавалося, кінця не буде й краю
Тому стоянню при порозі міста
Терпливому, жебрацькому, нудному...
І враз — це тільки в казці описати! —
Прорвав туману мокрого завісу
Одважний промінь, небо голубе,
Як непорочне око, зясніло —
І він устав на горах перед нами,
Наш Київ,— переливами садів,
Гарячими верхів'ями дзвіниць,
Будовами, як марево, легкими,
Ожив, затрепетав, замайорів
У золоті, у сріблі, у вісоні,
У багряниці слави й ліпоті!

Мій Києве! Нема таких туманів,
Які б не розійшлися над тобою,
Щоб світові щасливому явити
Красу твою, твій геній неув'ядний,
Твое життя, безсмертне, як народ!

23 січня 1942 р.
Москва

ЦЕ БУЛО У ТОМУ МІСТІ

Це було у тому місті,
Що саме його наймення
Болем серде нам стискає,
Ніби пісня журавлина
У безумних небесах;
Це було весни тієї,
Що один про неї спомин
Освітляє нам істоту,
Огриває нам істоту
До найглибшого кутка.

Ми удвох ішли з тобою
В свіtlі березня мінливім
Під хмарками і під сонцем
По Хрестатику дзвінкім.
І людей було багато
По-святковому красивих,
І летіли над землею
Голубих гусей ключі.

Танув сніг, на тротуарах
Калюжки переливались,
Вітром пещені грайливим,
Як дитинячі моря,—
І боявся я, щоб ніжок
Ти у них не промочила,
І держав тебе під руку,
В синю далеч ведучи.

Відшумить війна, над світом
Світу березень заграс,
І на ґрунті спопелілім
Трави виростуть нові,

Ми вернемося з тобою
Словажнілі, посивілі,
Щоб і свій принести даток
В труд оновлення святий.

Що ж — нехай не ми вже будем
У закоханні безмовнім
По Хрещатику ходити
В мерехтінні веснянім,—
Син наш дівчину вестиме,
Що його чекала-ждала
З многотрудного походу,
І для них озвуться в небі
Голубих гусей ключі,
Син наш буде пильнувати,
Щоб вона не промочила
У калюжці переливній
Миших ніжок молодих.

*25 січня 1942 р.
Москва*

БІЙЦЯМ

З перших крапель ніжним дзвоном,
З першим талим вітерцем
Вам, суворим, вам, безсонним,
Ми поклін глибокий щлем.

Де ж найти і як шукати
Слова, гідного бійців,
Що несугъ, як стяг крилатий,
Праведний народний гнів?

Сонце встане раннім-рано —
Вам боротись, вам терпіть...
Та лиш вам єдиним дано
Щастя першими зустріть.

День святого подолання,
Громової тишини,
День стобарвного світання
Всенародної весни!

18 лютого 1942 р.

ГОЛОСІУВСЬКИЙ ЛІС

*Під час героїчної оборони Києва
року 1941-го Голосіївський ліс був
місцем великої битви*

В короні Києва смарагдом темногранним
Переливався він, і дням благоуханим
У пам'яті моїй не одцвісти повік,
Коли, зчиняючи, немов галчата, крик,
Було, зберемось ми, учені гімназисти,
У затінку його халву й горіхи їсти,
А сонце виграє між вітами дубів,
Шпаки провадять свій насмішкуватий спів,
І хмари білими легкими кораблями
Пливуть, з цікавості спиняючись над нами.
Довіку не забудь ці греблі, ні ставка,
Ні шляху, що звивавсь химерно, як ріка,
На гору ведучи від милого трамваю.
З собою, певне, я той спомин поховаю,
Коли з дружиною та з другом молодим
(Романтик, він мене не називав Максим,
А кабальєро лише та інколи Массімо)
Розташувались ми під вітами п'яними —
І я з романтиком наслідувати їм
Хотів епітетом, та в замірі своїм
Був мудро стриманий, мовляв, напівдороги:
Є погляд у жінок такий ласково-строгий,
Що і романтики (чи не найбільш вони?)
Йому скоряються, як повіву весни
Шалений сніговій... У зелені намета
Свого дубового калічили ми Фета
І навіть Надсона (мій славний побратим
Держав його щораз під захистом своїм,
Сам будучи поет, а більше композитор).
Як тепло й лагідно перебирає нам вітер
Гарячі кучері, де лиш пізніше сніг,
Здобувши здійснення одвічних прав своїх,
Ту сумішку зробив, що перцем звуть із сіллю!
Як всім, мовляв, еством оддавши дозвіллю,
Ми по-дитячому качалися з горба,
Що аж зробилася від зелені ряба
Моя в історію записана толстовка!
Як зяблика в гіллі схилялася головка
Співчутливо до нас, і срібний пересвист

Тонкими струнами в рясний вплітався лист!
Який погожий день крильми над нами віяв,
Казковий вдалини огортуючи Київ
Рожевим маревом!

Я в пам'яті зберіг
І день той сонячний, коли в лунки свій ріг
Весна дала гаям неумириуше гасло.
Ще плем'я пастушків корів своїх не пасло
На талих пагорбах, ще де-де й сніг лежав
Ніздрястий та брудний у глибині канав,—
Та води пінились, трава крізь листя рвалась
До сонця, і дрозди уже зчиняли галас
Серед чагарника. Я й приятель один,
Мисливець та співець (тоді в трудшколі він
Ретельно викладав шумній малечі співи,
І полюбивсь мені за те, що дар щасливий
Життя й поезію єднати посідав),
Прийшли до висновку, що саме час настав
Собак по вальдшнепах у лісі поводити —
Звичайно, без рушниць. Охотник знаменитий,
Що навіть за суддю на виставках собак
Бував — подумайте! — до вальдшнепів мастак
І майстер чайварить із лісового зілля,
Ласкаво згодився (була якраз неділя
Чи відпочинку день) походом керувати.
Тож рушили утрьох, не кваплячись.

Біжать

Ласкаві наші пси, щасливі до нестяями,
Неначе човники, снують поміж кущами,
Слідів шукаючи на ржавому листу,—
А ми, відкинувши щоденну суєту,
Премудро ведемо аксаковську розмову
Про вальдшнепині дні, коли ото, по слову
Знавця собачого, самим календарем
Керовані, летять ті птиці — не ключем,
Як птаство стройове, а одинцями, потай,
На срібний клич весни, і в гай, край болота
Сідають відпочити. Нехай іще зима,
Сердитий сипле сніг, морозить їх — дарма,
Коли в календарі вже двадцять п'яте марта
По стилю давньому. Пошани справді варта
Ця вірність вальдшнепів прадавній давнині.
На ціле їх життя записаній весні.
До речі, он чомусь моя спинилася Леді,

Щось Аста пюхає серйозно, без комедій,
Як іноді бува — і вилітає птах,
Крилом коричневим мелькаючи в кущах
І носа довгого красиво нахиливши...
Хто у хвилину цю за нас би був щасливший?
Та врешті сам знавець вперед повів собак
У заповітний яр,— а я й мій друг-співак
На впалім дереві перекурити сіли,—
І раптом почалось таке змагання міле:
Місця пригадувати з Толстого — з «Козаків»,
З «Війни та миру»... Я чимало їх навів,
А вчитель ще та ще... Нарешті, як Ругая
і «чисте діло, марш» він пригадав — дарма я
Хотів стриматися: учителя обняв
І, переможений, в уста поцілував.
У гаї веснянім, під небом безпечальним
Це не здалося нам ніяк сентиментальним.
І скільки нас було, киянок та киян,
Що, довершивши свій, мовляв, тижневий план,
Гуртами, парами, веселі, наче птиці,
У Голосіївський ходили, щоб напиться
Повітря свіжого, живлющого вина!
Та як ударила, пемов мороз, війна
І чорні полчища насунули на Київ,—
О, Голосіївський не сторопів! Він діяв,
Як чесний, гордий муж: у битві сам упав,
Та злого ворога під себе підім'яв,
І не одно під ним застигло враже тіло.
Ти славно, друже, жив — і вмер, герою, сміло!
Гримітиме в віках твій подвиг бойовий!
Коли ж настане день, великий день новий,
І ми повернемось до матері святої,
Щоб лагодити дім по лютому розбої,—
Ми перед попелом приклонимось твоїм —
І вірю: того дня вже проростуть на нім
Зелені пагінці дубові та кленові
І ти воскреснеш знов у молодій обнові.

17 березня 1942 р.

ЧАША ДРУЖБИ

До броні, слов'яни, до броні!
М. П. Старицький

В присмерковій пісні колисковій,
В оповіді сивій про походи,
Про походи, подвиги безсмертні,
В солов'їній співанці весільній
Він дзвенів не раз, переливався,
Споконвічний голубий Дунай.

Сном весняним, плеском лебединим,
Давніх літ переказом кривавим,
Скорбною легендою про розбрат
Ще й бувальщиною побратимства
Він шумів і серце молодеє
Чарував солодким, тихим болем
Всеслов'янський голубий Дунай.

В ньому всі ми скупані, слов'яни,
Ним усі колихані, слов'яни,
І в борні священній, грозовій
Як один підносьмо чашу дружби,
Як один підносьмо чашу клятви,
Чашу волі, слави і братерства,—
Хай загине ворог наш навік.

Не за кривду ми йдемо, за правду
На високий, чесний ратний подвиг,
Щоб на деревній Прагу золотую,
На кремлівську гордую твердиню,
На мовчання Вавеля суворе,
На задуму Мінська лісового
Волі вітер віяв-повівав.

Як ворожа сила налягала
На Москву, неначе чорна хмара,—
Всі народи братського Союзу
Одностайно стали їй на захист
І грудьми її обороняли.
Ой, чи це ж то, браття, та не приклад,
Не взірець хоробрості високий,
Не зразок єднання та братання?
Тож підносьмо вище чашу дружби,

Тож підносьмо вище чашу клятви,—
Хай загине ворог наш лукавий,
Хай шумить єдиним світлим шумом
Синій Дніпро і срібновода Вісла,
Вольна Волга в славному роздоллі,
Світ слов'янський — голубий Дунай!

2 квітня 1942 р.

ДУМА

...І всьому товариству кревному
та сердечному...

Народ

Ой, настала, браття, та велика година,
Дзвоном-золотом дзвонить Україна,
Дзвоном дзвонить, словом промовляє,
До лав іскликає,
До бою ззыває,
До розплати грізної волає.

А що грізна розплата,—
Де спалена хата,
Не одного покладено супостата
В сні довічному спочивати,
Світу білого не видати,
Чорним попелом тлінь-дотлівати.
Де упала дитина-сиротина,
Білим личком скривавленим—
До сирої землі припадаючи,—
Там лягають покотом лиходії,
Що і вітер на них не повіє,
Ані сонечко ясне їх не гріє,
А ѿ не стрінуть їх жони на порозі,
На безславній лежать вони дорозі.
За поля наші красні-прекрасні,
За веселії зорі непогасні
Ми сторицею платим, ще й доплатим
Лиходіям-злодіям проклятим.

Уклоняюся ж тричі,
Уклоняюся земно, ще й ревно
Товариству кревному та сердечному,

Що на вітрі на буйнім,
Під снігами сипучими,
Під дощами сікучими
За народну славу,
За безсмертну справу
Усі сили свої покладає,
Сміло в бої стоять,
Смерті ся не боить,
Пересердя святеє на ворога маз,
Україну Радянську слобоняє,
Визволяє!

Слава ж наша не вмре, не загине,
Над світами соколом полине,
Над віками сонцем проплине,
Слава матері рідної,
У братерстві несхібної,
Корогвами червоними критої,
Несмертельною правдою повитої
Красної-прекрасної України
До кінця віку!

13 квітня 1942 р.

ВЕЛИКА ГОДИНА

(1943)

ЖАГА

Поема-видіння

*ХХV річниці Радянської влади на
нашій славній Україні — присвя-
чую*

Тебе — від ніжного світанку
Аж по останні смертні дні —
Не як дитя, не як коханку
І навіть не як матір — ні!

Тебе, як вітер у неволі,
Тебе, як сонце у гробу,
Як власні радощі і болі,
Як власну юність і журбу,

Як стиски серця в час прощання,
Як втому наболілих ніг,
Що після довгого вигнання
На отчий клоняться поріг,

Як слово хорошого дитяти,
Як просинь дальньої мети,
Як тінь, котрої не впіймати
І від котрої не втекти,

Як огник в непроглядній ночі,
Як трепет щастя навесні,
Як сльози радісні жіночі
У благовісній тиштині,—

Тебе пошу я в грудях темних
І в невиспущому мозку,
Мою найкращу з дум наземних,
Жагу й любов мою палку!

Ласкаве небо, грім залізний,
Була ти, будеш і еси!
Тобі, тобі, моя Вітчизно,
У серці дзвонять голоси.

П е р ш и й г о л о с

Великій і чистій воді,
Що живить, свіжить нас і поїть,
Що студить по спраглім труді,
По бої гарячім спокоїть,

Що стомленим сни навіва,
Що юних на подвиги будить,—
Мої найчистіші слова
Хай жертвою чесною будуть.

Хто знає незмірну жагу,
Той міру словам моїм знає.
Як землю, від спеки тугу,
Липнева жарінь допікає,

Як кожне благає стебло
І кожна травинка голосить.
О! Темної хмари крило
Найвище нам щастя приносить.

«Вологи, вологи!» — в огні
Шепочутъ прив'ялі діброви,
І котиться грім вдалини,
Такий довгождано-раптовий!

«Вологи! Життя хоч на мить!» —
У тирсі сухій завмирає...
І раптом війнуло, шумить,
Ворожить, чарує, співає.

І знову весни вороття,
І ржуть над чорноземом коні.
І світ, як умите дитя,
Сміється на матернім лоні.

Хто знає походів трудних
Каміння, і терен, і порох,
У тому скривавлених ніг,
Жароту доріг неозорих,

Огонь запорошених ран,
Дихання, застягле в гортані,

І пебо, як висохлий жбан,
І землю, зотлілу до грані,

Хто йшов без утоми вперед
І повз невидимою тінню,
Хто знає п'янюче, як мед,
Міражу блакитне тремтіння,—

Той знає, що значить ріка,
Лямована зіллям зеленим,
Вода, що з землі виника
І диші спокоєм студеним.

О водо! О щастя земне!
О радість — жагу вдовольнити!
Спадай, оросивши й мене,
На жито, на квіти, на віти!

О ріки, ви сестри мої!
Кружляючи разом з землею,
Запліднуйте щастям її —
І піснею станьте мосю!

Другий голос

— Не кидайсь хлібом, він святий! —
В суворості ласкавій,
Бувало, каже дід старий
Малечі кучерявій.

— Не грайся хлібом, то ж бо гріх! —
Іще до немовляти,
Щасливий стримуючи сміх,
Бувало, каже мати.

Росли малята, з немовлят
Робилися дорослі,
І чуте десять літ назад
Забувано навпослі,

І до архіву слово «гріх»
Здали не без підстави
Ми всі, навчавши слів нових
Дитинство кучеряве.

Проте лишилася у нас,
І зовсім це не хиба,
Глибока шана повсякчас —
Так! — до святого хліба!

Бо красен труд, хоч рясен піт,
Бо жита дух медовий
Життя несе у людський світ
І людські родить мови.

Хто зерно сіє золоте
В землі палку невтому,
Той сам пшеницею зросте
На полі вселюдському.

Третій голос

Гойдає вогку черемшину
Весни всевладної рука,
І серце пісню солов'їну
На поєдинок виклика.

У кожнім кетязі пахучім,
У кожнім квіті, що зійшов,
Струмус струменем кипучим
Мос життя, мій спів і кров.

І тропи сходяться ведмежі
Тобі, о пристрасте, до ніг,
І вколо білої одежі
Кружляє черемшини сніг.

О мила, біла, сніжнокрила,
Ти прилетіла, прибула,
І руки навстіж розкрилила,
І шовк одкинула з чола.

Неначе з подиву, зіниці
Розкрились широко, як ніч,
І сон, що вік не пересниться,
З зелених котиться узбіч.

І квіти клоняться пашисті,
На мілих танучих устах,

І ніч в янтарному намисті
Стойть до ранку при дверях.

Одхилилася завіса минулого.
В тумані встають силуети.

Силует перший

Хлопчина в подергій одежі,
Торбинка: цибуля і хліб.
І вечір, і втома, і вежі
Високого міста. «Коли б!»

Коли б не спіткнуться, не впасті,
Дійти, увійти, досягти!
Коли б хоч не взяти, то вкрасти!
Ні! Взяти! Відніти! Згребти!

І клониться почі у ноги
Недуга поблідлого дня,
І бризки болота. «З дороги!» —
Пухке на коні паненя.

Силует другий

Вишивас і спіvas,
І піхто того не зна,
Де узор вона кінchas,
Де ту пісню почина.

Світу б цілому співала,
Вишивала б — всій землі!
Хата. Мати нездужала.
Хліб зацвілий на столі.

— Натомилася, дитино?
А піди вогню позич! —
Мертвє зігнуте коліно.
Ніч. У серці вічна ніч.

Силути

Їх багато, багато, багато.
Темні зморшки на лицах худих.

Тих скалічено, тих лиш підтято,
Тих убито, а мучено — всіх.

Світ — веселка, що з річки до лісу
Простяглась по небу, ясна,
І крізь райдужну видно завісу
Легкий зарис рибалки й човна.

Ну, а їм — ні рибалка, ні човен,
Ні веселка, ні небо, ні ліс.
Тільки хріпки глухих перемовин,
Тільки зашморг, що горло затис.

Іх багато, багато, багато...
Біль горба та клятьба на раба...
Клято, проклято і переклято...
І встає на землі боротьба.

Г о л о с

У петербурзькому заметі
На скам'янілім битюгу
Спинився Олександер Третій.
Народ зігнувши у дугу.

Росія на морозі гола
Казенним гріється вином,
І обіймається Микола
З тобольським п'яним мужиком.

І ти, і ти, народе рідний,
Серед задушених братів...
Невже ж для цього вершник Мідний
Коня край прірви зупинив?

П о в і в б у р і

Стояв Ісаїй тъяно-смутен,
І Вершник охляп не скакав,
Коли підхмелений Распутін
Росію вроздріб продавав.

Нева стогнала від печалі,
В тифу здригалася війна,

Як у Таврічеському залі
Йшла переторжка голосна.

Та сколихнулось поле й море,
У ділі — слово ожило,
Коли з повсталої «Аврори»
Безсмертне гасло загуло.

Снігів розталих подих вольний,
Гіркота прибережних трав...
Панянський, царський, сонний Смольний
Фортецею народу став.

О, годі ранити докором,
Де треба гострого меча!
Палац Кшесінської, як форум,
Стрясла правиця Ілліча.

К а з к а

Пустила фея золотий клубок,
За ним услід у світ пішла дитина,
І розкривав простори кожен крок,
І трепетала далеч лебедипа.

Лежала мати, хора вже давно,
І не пускала яспого дитяти,—
Тож уночі втекло воно в вікно
Цілющих ліків матері шукати.

Перелісками і ярами йшла,
А де дорога слалася надвое,—
Дитину нитка золота вела,
Як друг незрадний, до води живої.

Казала фея, що, мов дзвін, дзвенить
Одно на світі джерело студене,
І на сторожі вірно там стоїть
Її, дитини, мужній наречений.

Як місяць, горде має він чоло
І світлі очі — лазурові зорі,
Із-під каміння сам він джерело,
Мов іскру, вибив у борні суворій.

Ішла дитина, і нерівна путь
Не раз вела у нетрі й чорні хащі,
Де гад сичить, де звірі злі ревуть,
Вергаючи отруйний дим із пащі.

Ішла дитина, на очах росла,
Змагала в серці острах передвічний,
І в слушну мить їй фея подала
До білих рук булатний меч двосічний.

Ішла вона не день, ішла не рік,
І вродою доспіла, як пшениця,
Коли вступила у дівочий вік
З мечем двосічним у стрункій правиці!

І не один у яр скотився звір,
І не одна розсічена гадюка
Сконала там, де між борів та гір
Пройшла з мечем красуня білорука.

І час настав. У чаші голубій
Переливався ранок, як перлина,
І край безодні при воді живій
Зустрілася із Жовтнем Україна.

Сон — не сон

Ти вся була — пружиста тетива,
Натягнена до краю, до відмови.
Ти вся була — зірница світова,
Що озорила луки і діброви.

Горіла в пісні свічкою печаль,
Минулих літ едина осолода.
Позаду — стільки мурів і провалів,
Перед тобою — далеч ясновода.

Дніпро зеленим лукам рокотав,
Трава шептала у лугах ласкава
Про Жовті Води, славу серед слав,
Про чуб і про сережку Святослава,

Про сірий камінь з іменем Сірка,
Накресленим правицею безсмертя,

Про дні, коли нога робітника
Топтала вперше хартії подерті,

Про вічну правду мозолястих рук,
Що золоті виводили будови,
Про день, коли Шевченко-самоук
Вістив науку гніву і любові,

Коли, як річка рано павесні,
Влилася ти в нове всесвітнє море,
І в арсенальськім спалено вогні
Неправду сиву і пожовкле горе,—

Ти встала, рідна, навстріч всім вітрам
І на питання — будем чи не будем? —
Світам, сонцям, братам і ворогам
Одповіла могутнім Дніпробудом.

Колишеться і хвилює мла. У ній проступає білість і золото Лаврської дзвіниці, зелень розлогих пагорбів, ниви, сади, будови. І прінц. Молодий садок.

Чи пам'ятаєш ти, моя дружино,
Той день весни, солодкої, як біль,
Кохання першого? Я у садку
З Богданчиком вовтузився: садили
Під тином ми акації колючі,
Щоб затінок і захист нам давали
Та садові. Ти на пухких грядках
Висаджувала цибульки тюльпанів
І корені потворні, із яких
Прекрасні мали вирости жоржини.
Лунали дружні голоси сусідів,
Пересміхи, перегуки. Шумів
Веселий поїзд, несучи людей,
Всіх до одного сп'янених весною,
І піснею про Галю молодую
В ньому дзвеніла молодість сама.
Метелик ранній пролетів бездумно,
Немов листок сухий, зненацька сів
На яблуньку, що посадив її
В порядку шефства жвавий Копиленко,—
І знову знявся, зляканий Богданом

Чи Булькою, що в радості собачай
Зичливо гавкала на цілий світ.
Текло повітря вогке над землею,
Вітрила-хмари в синяві пливли,
І серце ждало.

Рагтом з далини

Почувся — ніби тільки уявився —
Глибокий звук. Я стрепенувся перший
І крикнув: «Гуси!» То були вони,
Мандрівні птиці, вісники весни!
І всі ми приязним дивились оком
На ключ гусей, що плив шляхом високим,
І причувались в гоготанні їх
Добросусідські вигуки та сміх,
Як тут, у нас. О гуси, гусенята!
Прилињте нині взяти на крилята
Земних дітей! Та ні! Дарма! Дарма!
Мій сад — пустеля, і мій дім — тюрма!

І звертаю я голос на захід, що жевріє за
моїм вікном.

Пастушкі босоногі
І дівчата у вогких волошках,
Матері, що дітей на порозі стрічали
З грушевою ложкою в добрій руці!
Ковалі й хлібороби,
Учені й співці,
Що з одної виходили хати
На дороги широкі, як світ!
Винахідники і садоводи,
Що одважно й рішуче
Перекроювали шати землі
На свою і нашу вподобу!
Києве мій золотитий,
Ірпінська тишо смолиста
І рожева моя Романівко!
Ріки й луки, поля і заводи,
Духотворені людським трудом!
Світла кімнато моя
З голосними, як дзвони, книгами!
Портрети Шевченка і Руставелі,
Пушкіна бронзовий бюсте,
Початківців наївні листи!

Ніжні щепи, що я садив
Із веселими, милими друзями!
Народу моого жаго невтоленна,
Що вела на круті верхогір'я,
Пурпуровим засіяні маком
І повиті нетлінними лаврами!
Хто це все перекреслив
Чорно-кривавою смugoю?
Хто вкинув у чашу погожого ранку,
Коли мій синок
І тисячі наших синків і доньок
У свіжому бачили сні
Казковé відкриття стадіону,—
Хто вкинув у чашу з ясного кришталю
Отрути чорної зéрно?
Хто небо наше прорізав
Лиходійства кривавим ножем,
Хто землю нашу потряс,
Окаянний, грабіжницьким громом?
Я чую щодня, щохвилини, щоміті
Хрускіт ніжних дитячих костей,
Звірячими лапами ламаних.
Чую хрип передсмертний
Друга мого і моєї сестри,
Матері друга і всіх матерів,
Що у мухах святих породили
Чисту радість нових поколінь.
Я бачу криваві, кричуці роти
Катованих і гвалтованих,
Нівечених і каліченіх,
Рідних, кревних моїх!
Україно!

Болю, щастя моє, Україно!
Дим пожарів твоїх
Небо світу всього застилає!
Україно,
Срібні плуги,
Серпі золоті,
Сонцем засмалені руки!
Україно,
Живий передзвоне
Молотків і сокир,
Гудків ранкових перегомоне!
Україно,

Пісне, квітко моя, Україно!
Хто вікна розбив у засніженій школі,
Де схилялися над синіми зпитками,
Як пташині лукаві голівки,
Наших діток, біляві й чорняві,
Дбало зміті голівоньки?
Хто впустив туди вітер, і холод, і смерть?
Хто проїхав брудними колесами,
Як по піжних, гарячих тілах,
По гарячих і трепетних книгах?
Як могли не почути в ту хвилю
Тупі тріумфатори,
Що на світ весь, на цілі світи, за світи
З-під коліс розтиналось прокляття
Ковалевого сина, й кріпацького сина,
І тієї, що смерть поборола
Свого слова безсмертною крицею?
Україно!
Прокляттям ти вся загриміла,
Гнівом ти вся налилась
По тонкі золочені вінця,—
І жага животворна твоя
Стала помсти святою жагою!
Ти жива, Україно моя,
Ти жива у родині великій,
У родині народів, що їх
Сила Жовтня навіки з'єднала,
Як єднає нагірні бурхливі річки
І спокійні річки степові
Море в лоні своїм незглибимі!
Ти жива в мозолястих руках трудових,
Що руками вояцькими стали,
Ти жива, бо з тобою в бою,
Всі очоливши братні народи,
Той народ, що великого Леніна дав
Людям і людству!
Ти жива, Україно моя,
Бо у гомоні вод твоїх чистих,
Бо у шелесті нив твоїх рідних
Ворогу — смерть!
Ти жива, бо в безсмертнім братанні,
Що окрілене Партії вітром,
Що осяянє Партії сонцем,
Ворогу — смерть!

Голос прокляття

Від синього неба і синіх квіток,
Від доброго серця і чистих думок,
Від поля, повитого в ранішній сон,
Як дар, як удар наш, зустріньте прокльон!

Від рук, що пручались на матернім лоні,
Від наших народжень, від наших агоній,
Від пісні, від праці, від книг, від завзяття —
Зустріньте прокляття!

Немає покари, що вам заважка,
На світі немає легкого листка,
Що б каменем вам на сумління не ліг,
Коли б хто сумління збудити в вас міг!

Немає судді, що б здолав пом'якшити
Вам вирок смертельний, поріддя несите,
Немає руки, мозолями святої,
Що вас не жадала б скаратъ за розбої!

Те тіло, що вишло від месницьких рук,
Здаля облітає презирливий крук.
Де крик душогуба навіки замовк,—
З огидою вис зневажливий вовк.

Земля вас не прийме в обійми святії,
Лиш вітер-могута по світу розвіє
У дебрі-пустині, на піски безводні,
Розносячи ваші останки холодні.

Від поля, від моря, від чорних могил,
Від хмари пожарів, що тъмить небосхил,
Від сиріт і вдів, від старців і калік —
Прокльон вам навік!

І я бачу її, бачу ту, кому до страдниць-
ких ніг клали поети всього світу і всіх
століть найдорожчі свої приносини. Бачу
матір.

Простягала руки схудлі,
Розчесала русі кудрі,
Ой, що кучер до кучера,—

Чи то ж краса докучила?
Чи то ж літа не краснії,
Чи оченьки не яснії?
Ой не краса докучила —
Гримить-гуде за тучами;
Лле зливою злостивою
Над матір'ю над сивою.
Іди ж, синку, кудрявчику,
Кудрявчику-ласкавчику,
Тройзіллячком умиваний,
Яр-м'ятою укриваний,
Сподіваний, угріваний!
Уста стулю — мовчатиму,
Сльозу в очах держатиму,
Коня твого за поводи
Сама візьму у проводи.

Іди, іди, дитя мое,
Не вкрий себе ні плямою,
Брати стоять за брамою.
Зовуть брати — в похід іти,
В похід іти, народ вести.
Кладу тобі печать одну,
Як гнів моїх проکлять, міцну:
Бий ворога не мружачись,
Усім життям напружачись,
У сердце бий недоброго,
Бо роду ж ти хороброго.
Уста стулю — мовчатиму,
Сльозу в очах держатиму,
Листів твоїх чекатиму.

Ійдуть сини, несучи в грудях материне
благословення,— і гуде земля — і шумлять
води — і труп ворожий сиру землю криє—
і в сердці озивається слово:

Ти вся — жага, ти вся — горіння,
Ти — лук, стріла і тетива,
Століттям явлене видіння,
Моя зірнице світова!

Не раз таїли муку чорну
Твої затиснені уста,

Коли по воду животворну
Ти йшла, мандрівнице свята.

Як ти верталася додому
Від райдужного джерела
І на коромислі тугому
Дві кінви золоті несла,—

Напав розбійник із-за рогу,
Розбив сосуди золоті
І тіла вічномолодого
Розп'яв безсмертя на хресті.

І ти, розкинувши рамена,
Дивилася, як дітей твоїх
Орда розтоптує шалена,
І ніж разить, і тне батіг,

Як падають доми і вежі
З блакиті гордої у прах,
Як зміями повзуть пожежі
По біло-голубих хатах,

Як від вогню чорніють вишні,
Отари й череди біжать,
І тоне світ у тьмі кромішній,
І стогне поле від проклять,

І погляд твій німий, о мати,
Понад землею загrimів,
Заглушуючи всі гармати
І всіх єднаючи синів.

І почалася велика дія,
Назнаменована пора,—
І ще немає чародія,
Ще не загостreno пера,

Ще не розгорнуто сувої,
Щоб пурпурово начертати,
Як з нелюдами у двобої
Людська зарокотала рать.

Відчувши в грудях спільну рану
І спільний бачивши пожар,

Устав пастух з Узбекистану,
Із Тули — тесля та зброяр.

Устав твій син, о рідна мати,
З синами сестер-матерів,
І на нападницькі гармати
Їх грім правдивий загримів.

І хоч тяжкі іще дороги
До світосяйного кінця,—
З'єднала воля перемоги
Всі чесні голови й сердця.

О, бачу я вогнем облиту
Страждущу постать на хресті,—
Та знаю: доки сонця-світу,
Не зникне правда у житті,

І вірю, нене, до загину,
Що зійде промінь у долину,
Неначе шабля золота,—
І в заповідану годину
В прозору тиші голубину
Ти зійдеш, рідна, із хреста!

7 листопада 1942 р. Уфа.
Нова редакція — 1956 р.

ЛИСТ НА УКРАЇНУ

Те дерево, що я садив,
Чи діждеться весни?
І люди ті, що я любив,—
Ой, чи живі вони?
Чи я почую шелест нив
Моєї сторони?

Борами, горами лети,
Мій співе, до землі,
Де я, навчаючись іти
Насупереч імлі,
Побачив зоряні світи
На синьому крилі.

Лети до хат, в яких мій брат,
І друг мій, і сестра,
Які пустошить супостат,
Пожежа пожира,
І голубом прилинь до грат
На березі Дніпра.

Скажи, що з браттями повік
Я в щасті і в біді,
Що краще б вирвав свій язик,
Аніж служити орді,
Яка кривавить води рік
Веселі, молоді.

Скажи, що правда підняла
Двосічного меча,
Щоб стяти за страшні діла
Тим голову з плеча,
Хто мирний край життя й тепла
Покрив, як саранча.

Скажи, що сонце з-за горбів
Червоне устас
І знову всіх своїх синів
Промінням обів'є,
Як дерево, що я садив,
Як сад, котрому присвятив
Я все життя мое.

12 березня 1942 р.

МІЙ СВІТЛИЙ КРАЮ!

Не в обладунку золотому,
Не з променистим перначем,—
Вона виттям лихого грому
Прийшла до радісного дому,
Залізним розлилась дощем.

Там, де ми яблуні садили,
Де вчили ми дітей письма,
Де пісні вітер легкокрилий
Свіжив весняні наші сили,—
Війнугла непроглядна тьма.

І холод пролетів могильний,
І смерть проклала чорний слід,
Коли в підлоті неухильний,
Як ворон, фюрер божевільний
Замаяв крилами на Схід.

Він безсердечних, безголових
На запах крові закликав,
Тупе насичення по вловах,
Бенкети в одсвітах багрових
Він їм безстыдно обіцяв.

І йшли по здобич автомати,
Зубами клацали вовки,
І як було їм, темним, знати,
Що кожен син в нас, кожна мати —
Огонь одної руки!

Вони здивовано розкрили
Холодне олово очей,
Коли грозою їх зустріли
Ніде не стрівані їм сили
Ніде не бачених людей.

Упав боськ — довічна шана!
Довічна честь — новий іде!
На тілі нашім кожна рана —
То знак, що воля нездоланна
До перемоги нас веде.

О, знаю, тузі дна немає,
І болеві немає меж,
Горять хати в моєму краї,
Та месник — люд не випускає
Меча з руки серед пожеж.

Дванадцять місяців — кривавих
Дванадцять пролетіло птиць,
І скільки там, у наших травах,
Могил, де нелюдів лукавих
Уклала правда горілиць!

Коли засурмлять наші води
Про смерть убивці й руйнача,

Коли загине й тінь негоди,—
Тоді лиш покладеш, народе,
Ти в піхви правого меча.

Клонюсь я, плоть твоєї плоті
І від твоєї крові кров,
Клонюсь тобі, що в крові й поті
Ти далечі злотовороті
Для людства відчиняєш знов!

Зближай же день, коли останній
Впаде загарбник на землі,
Де в непорушному єднанні
Змагались ми за зорі ранні,
За веж невиданих шпилі.

Народе мій, мій світлий краю,
Життя мое, любов моя!
Твое я щастя прозираю,
Бо біля ніг у тебе, знаю,
Сичить розчавлена змія!

1942

ЗЕМЛЕ, ДОЛЕ МОЯ...

— Земле, доле моя многотрудна!
Що ти шепчеш крізь ніч мені?
Чом не спиш ти, ниво безлюдна?
А заснеш — не мовчиш і у сні?

Чи повіять крилом прохолоди
На гаряче твое чоло?
Чи зібрати для тебе всі води
І всіх сонць украсти тепло?

Чи всі квіти й світи покласти
На кремнистому ложі твоїм?
Чи під ноги тобі упасти
Найвірнішим дитям дрібним? —

А вона крізь ніч і крізь муку:
— Ти не сміеш тужить по мені,

Настали своє серце й руку,
Задуши свої сльози дрібні,

Наступи на горло вороже,
Щоб він далі не повз, не йшов.
Знай, єдина ненависть може
Повернути мою любов.

Тільки гнівом я дишу нині,
Напоїла жовчю язик,
Щоб колись у слова голубині
Обернувся мій грізний крик.

Хай же буде твій кожний атом
Влитий в ярість мою страшну,
Щоб зустрівся ти знову з братом,
Щоб посмів обняти жону,

Все, чим квітла я, чим писалась,
Чим жила у погожі дні,
Всі пориви, радість і жалість,
Всі жадання і всі пісні

Замінила я сталлю і кров'ю,
Світлі шати скинувши з плеч,
І не квіти в моїм узголов'ю.
А покари і помсти меч!

Москва, 1 вересня 1942 р.

БІЙЦЯМ ПІВДЕННОГО ФРОНТУ

Розчаруватись можна в друзі
І можна розлюбить жону,
На голубому виднокрузі
Згубити можна ціль ясну,
Але піддам того наразі,
Прокльоном вічним проклену,
Хто рідний край у горі й тузі
Забуде хоч на мить одну.

Нехай землі рясну окрасу
Ти надто звик постерігатъ,

Хай на тобі утоми й часу
Лежить незмивана печать,—
Та за любов злотопоясу,
За очі, що, як цвіт, горять,
За молоді гудки Донбасу
Іде Червона, рідна рать.

Чи є в степу така билина,
Чи крапля є така в Дніпрі,
Яким ти радо, мов дитина,
Не уклонився б на зорі,
Коли громить твоя крайна
У битві грізний, а не в грі,
Що не поставлять на коліна
Її ні пси, ані псарі?

Із вами, браття, стяг нестиму,
Ділити буду хліб і сіль,
Щоб гнати зграю невситиму
На полі нашім звідусіль,
Щоб за одну слізозу незриму
Трощiti всю фашистську гниль,
Щоб від Фінляндії до Криму
Угамувати народний біль.

Од моря лине і до моря
Братерський одностайний клич:
Зірвати в боротьбі суворій
Пекучі, ржаві пута з пліч,
Щоб розвітати у просторі
Нових радянських п'ятиріч...
Тож вище прapor! Серце д'горі!
Хай буде день! Хай згине ніч!

1942

ЯНЦІ КУПАЛИ

(Скромні намогильні квіти)

Ти, що був бійцем і сурмачем
Люду чистосердного своєого,
Рушив, опромінений плачем,
У далеку, у нічну дорогу.

Знаю, що немає вороття
З того шляху, благородний Янко,
Що не стрів на покоті життя
Ти нового, ярого світанку.

Знаю все, поете, і журюсь,
Як журався ти крізь гнів великий,
Що твою зелену Білорусь
Залили криваво-чорні ріки,

Але й інше знаю я: дуду,
Що ти хлопцем вирізав у гаї,
Я в твою могилу покладу,—
Хай калина з неї виростає.

Іншій хлопець прийде молодий,
Щоб солілку вирізати з калини,
Заспіває знов вона про бій
За веселі предківські долини,

Знов Ореса-річка зашумить,
Знову заквітчайтесь Олеся,
І в незгасній радості в ту мить
Ти з Тарасом, Янко, обіймешся.

1942

ДИТИНА

Вже осінь провела печальною рукою
По кучерявім волосі землі,
Вже небо кригою подзвонює тонкою
Щоранку, танучи опівдень у теплі.

Посеред поля тихого дитина
Одним-одна збирає колоски,—
І лиш далека пісня журавлина —
Як приторк материнської руки.

10 вересня 1942 р.

ПАМ'ЯТНИК БОГДАНА

Було — по вулицях знайомих
Ідеш до рідної ріки —
І раптом бачиш владний помах
Богдана гордої руки.

І тратиш ніби часу вимір,
Бо обстутили навкруги
Софія древня, Володимир,
Дніпра безсмертні береги.

І мислиш: то не снів уява,
Не порох пожовтілих книг —
Човни лєстючі Святослава
І хижкоокий печеніг,

І скрип Батиєвих повозок,
Неволі соромотні дні,
І, зроджений в диму та грозах,
Козак-нетяга на коні.

О так! Минуле — не могила,
Хреста примарний силует,—
Недарма ж мужнього Данила
Тепер оспівує поет.

Недарма, як глибока рана
Вкраїни тіло протяла,
Свого великого Богдана
Ми вічні славимо діла.

То ж він народні смаглі руки
Єдинав обаполи Дніпра,
Щоб не літали вражі круки
Клювати нашого добра.

Коли несли ворожі сили
Лукаву ханщину нову,—
Він знов, куди простерти сміло
Свою зірчасту булаву,

Він знов, що шлях лежав єдиний
Серед пасток і вовчих ям —

З'єднати долю України
З народу братнього життям.

Хай ласки царської омана
Лягла на груди, мов тягар,—
Та як прийшла пора жадана
І в прірву впав останній цар,—

Пішли вперед брати-народи
Плече з плечем і меч з мечем
До сяйва праці і свободи
Без плах, корон і діадем.

I вітер радісний повіяв,
Зорю приносячи живу
У золотий прадавній Київ,
У Кремлем вінчану Москву,

I де розсипались окови,
Де трон розпався на тріски,—
Зросли поемами будови,
Лани розквітли, мов казки.

Та враз ударило на сполох
Народне серце. Зашумів
По всіх ланах і видноколах
Титана раненого гнів.

I, знову ставши до двобою
З камінносердим хижаком,
Брати ідуть рука з рукою
Ворожий відбиває погром.

Простерла смерть в моєму краї
Отруту чорних крил своїх,
Та предків зброя оживас
В нащадків подвигах святих.

В очах стоїть гора Чернеча,
Копитом б'є Богданів кінь,
І вкрита славою Унеча .
Гримить до наших поколінь.

Крізь ніч, крізь прах той день настане,
Здобута кровлю пора,

Коли воскресне, наш Богдане,
Народ обаполи Дніпра.

І запумус наша нива,
І знову виросте наш дім,
І пам'ятника бронза сива
Засяє золотом новим.

6 серпня 1942 р.

КРЕМЛІВСЬКІ КУРАНТИ

Кремлівські знову чую я куранти.
Навколо мене — тиша безбережна
Нічного вересня. Душа тріпоче,
Прозорчасті уловлюючи звуки,
Такі знайомі. Щó в них? Щó вони?
Син закривленої України,
Яке віщання, заповіт який
Повлю я в цім глибокім переливі?
Чому так гордо серце в мене б'ється
Серед нічної, темної Москви?
То ж голоси народів і племен,
В єдиній волі зібраних навіки,
Я чую! І хіба назвать самотнім
Того можливо, хто вчувати може
Удари ці, щопадають у ніч,
Як теплих крапель весняні алмази?
Хіба можливо захитатися в вірі,
Коли Москви підноситься граніт,
Коли незламна дружба пломеніє
В нічнім Кремлі — і світу день несе?
Кремлівські знову чую я куранти,
В холодну ніч я руки простягаю —
І сонце бачу крізь холодну ніч!

Москва, 30 вересня 1942 р.

МАНДРІВКА В МОЛОДІСТЬ

(1944)

МАНДРІВКА В МОЛОДІСТЬ

В те дни, когда мне были новы
Все впечатленья бытия.

O. Пушкін

Пролог

*Сіяючи у темряві негоди
Неугасимим огняним стовпом,
Мені ти грівши серце, мій народе.*

*Колись перед історії судом
І я постану, птах малого льоту¹,
Востаннє оглядаючись кругом.*

*I скаже суд: «Чи виконав достоту
Призначення своє ти на землі,
Чи, може, розмінявся на дріботу?*

*Чи відчуваєш ти на своїм чолі
Той дотик мозолястої долоні,
Що живить душу й береже від тлі!*

*Чи в час, коли твої сивіли скроні,
Ти міг сказати, що перша сивина —
Не тільки вицвіт дикої погоні*

*За радістю, яка себе лиш зна,
За піснею, яка тобі лиш мила?
Чи у твоїм доробку хоч одна*

*Сторінка є, що кров'ю обкипіла,
Що підживляла змучених в бою
І в праці підувалих бадьорила?»*

*I я скажу: «Життєву путь свою
Нерівно і хитаючись верстав я,
І чашу мук за те належно п'ю.*

¹ Вислів Міцкевича.— M. P.

*Але ніколи чорного безслав'я
Я не доходить — утопить свій дар
У чорний лжі; ніколи не впадав я*

*У себелюбства хоробливий чар,
В химерних вигадок неплідне море,
У сухозолоть оманливих примар.*

*Народне щастя і народне горе
Я намагався в слово перелитъ,
Ішов з народом через доли й гори.*

*Землі своєї зелень та блакить
Любис я серцем, і на схилі віку
Хотів про те правдиво повіститъ,*

*Що бачив, чув, щоб краплю невелику
Явити дітям, одсвітивши в ній
Стару неволю і сваволю дику.*

*I пориви, і парості надій,
Людей, давно померлих, воскресиги
У простоті і красоті людській,—*

*I вірив я: нехай на вік прожитий
Весні уже ніколи не світить,
Та я служив, чому хотів служити».*

Так я скажу. I суд мене простить.

Уфа, 7. IV. 42

Г л а в а п е р ш а

1

Метелики п'яні на синіх, сонних квітах
Тріпочутъ, як живий, як мерехтливий сніг;
Струмує теплий дим по коліях розмитих
Дощами добрими напоєних доріг;
У вогких небесах, хмарками перевитих,
Передчервневий день, дрімаючи, заліг,—
І сердю віриться, що донесе до гробу,
Мов неоцінний дар, воно свою жадобу.

На вудлиці гнучкім прозора волосінь,
 Та білій поплавець, та заїдний гачечок,—
 Otto і зброя вся. Переїгає тінь
 У небі буйному заблуканих овечок,
 I падають земні хвилини у глибінь,
 Мов краплі срібляні в дзвінкий зелений глечик...
 Човна одв'язано, лунає стук весла —
 I стежка нам услід рухома пролягла.

Удвох ми — я і брат. Нехай земля пером
 Твій укриває прах, мій мовчазний Іване!
 За серце, з отроцтваogrіване добром,
 Хоч і не раз, на жаль, повите у тумани,
 Подяку я, брати, складаю вам обом,—
 I спогад мій про вас зо мною лищ розтане,
 Як пісні давньої, чумацький довгий звук,
 Що завмирав колись луною серед лук.

Характер мав Іван — мов скойка та перлова,
 Що розкривається лише вряди-годи:
 Бувало, в час такий не вимовить і слова,
 Де іншого б язик мотавсь туди й сюди,—
 Ale в малім гурті, в куцині риболова,
 На лоні приязнім живлющої води
 Він одмінявся враз; тоді була охота
 У нього до пісень, а то й до анекдота.

Мав пам'ять добру він на речі й імена
 I спогади беріг, немов добірний овоч;
 З оповідань його, бувало, вирипа
 Mій батько запальний і тихий Антонович,
 Що дружба з юних літ лучила їх міцна.
 Ненавиділи їх Піхно та Юзефович,
 A Лисенко любив, Старицький шанував,
 I Дюскурами Іван Франко наздав.

Складна це досить річ — минулий вік судити,
Не завжди варто тут рубати з-за плеча.
Хай кожен рік життя і кожен день прожитий
Нас обережності й розважності навча.
Багато дечого не міг я зрозуміти,
Коли дививсь на світ іще як дитинча.
Не уникаю я критичної покари,
Та зважте, що пишу я тільки мемуари.

Чимало осудів дісталося мені
За виведені тут «забутих предків тіні».
Що ж! Так я малював, як у колишні дні
Усе те бачилося. Інакше б, звісно, нині
Я цінував людей та їх діла складні
І краще б порався у тій глибокій скрині.
А втім, не вдаючись в історію стару,
Я Антоновича під захист не беру.

Тож батько мій і він, студентами, щоліта
Мандрують, як коли — то кіньми, то пішком;
Земля, зеленими шовками оповита,
Укрита золотом, хвилюється кругом,
І от стрічається старецький ім Микита,
Що, підпираючись осмаленим ціпком,
Про Коліївщини криваві дні провадить
І з небилицями бувальщину громадить.

«І я, щоб не збрехати, з десяток заколов
Панків», — і люлькою те слово підкріпляє.
«А скільки ж років вам?» — «Ге, вік мій перейшов
Без ліку, як вода у синьому Дунаї!
Дарма, гадаєте, тоді лилася кров?
Ось тільки слухайте. (Нікого, пак, немає
Тут зайвого?) Еге! Скажу вам, хлопці, так —
Ще ходить між людьми і досі Залізняк!

До часу слушного він, звісно, ходить потай,
 Та люди бачили — і я, щоб не збрехати...
 Але настане день — а буде то субота —
 І він об'явиться... Тоді вже воювати
 Піде по-справжньому по всій землі голота
 І викришти панів, сказати, до стомати...
 А тільки ви про це нікому ані слова,
 Бо покарає вас рука Залізнякова».

А то зустрінеться ватага косарів
 У час вечірніх рос, що впали на покоси.
 Вони вечеряють. Огонь не доторів,
 А тихо пригаса. Ставний отаман босий
 Куліш з таранею уже благословив —
 І ложку кожен з них, не кваплячись, підносі, —
 А тіло втомлене і ніє, і горить...
 Не так томилося б, якби с в о є косить!

Оточ чи так, чи сяк, а звернеться розмова
 На землю вольную — «хто хоче, той і сій»,
 І думка виникне, як той казав, здоровава
 (Для неї формулу найде рябий Мусій),
 Що жито — мужики, а панство — то половава,
 Бери лопату лиш і добре перевій!
 Звичайно, часом там і жарт бринить солоний,
 І сміх, що котиться аж на далекі гони...

В тих мандрах батько мій чимало і пісень
 Усіх похопив... О всемогуча пісне!
 Твоєму чарові лише глухий, як пень,
 Не підкоряється. Як ніжно серце тисне
 Дівочий довгий спів у затінку вишень,
 Коли за вербами згаса проміння скісне
 І стежка сонячна зникає на воді...
 Як серцю вірити жадається тоді!

А там, за річкою, спічелися парубочі
Дзвінкі, розгоності, гарячі голоси,
Що крила додають до зоряній ночі
І линуть лунами над луки і ліси,—
І легко дишеться, і груди знов охочі
Вдихати сум квіток, що никнути від роси...
О пісне рідная, України окраса!
В блажеллих муках ти вродила нам Тараса!

Чимало і пригод було в подорожан,—
Там писар волосний, а там «чиновний» соцький,
А іноді і сам рожевощокий пап
Примітить: щось не те! Хоч одяг парубоцький,
Л мова не проста! Підбурюють селян!
(На власні уші те чув економ Заблоцький!)
І хоч ножів у них не видно з-за халяв,
А гайдамаками ї спілпій би їх признав!

Панів і підпанків барвиstu галерею
Студенти бачили в екскурсіях своїх.
Один по-простому, з невинною душою
Обсмоктував селян, як тільки вмів і міг,
А той гуманістю прославився своєю
(ІІІСвченко у «Княжні» пам показав таких),
І покриткам, як дар на радощі любовні,
По голецдерці слав із власної коровні.

Іван, мій брат, і сам оригінал знає
Серед поміщиків, що розумом і хистом
За молодечих літ шанянок дивував,
А потім сам себе оголосив буддистом
І стіли цавкруги садиби змурував
Три сажні заввишки, щоб з патовпом нечистим
Стосунки причинити. (Це мало й інший зміст:
Злодіїв, як огню, боявся пап буддист.)

Сусідів трактував цибулею та квасом
 Папок химерний той, заглиблений в сапскрит,
 Кальсонів уживав замість серветки часом
 І проклиниав земштій, примарний, марний світ,—
 Проте на самоті шматком маспим та ласим
 Любив напхати свій одлюдницький живіт,
 А кожен мідний шаг, що дало мужикові,
 На нього папади павлював первові.

Чимало тих речей Іван розповідав,
 Як човен запливав між довголисті трави,
 А краплі з вудлица стікали на рукав,
 І сонце ранкове сушило їх ласкатво.
 Здавалось — цілий світ у водах, між купав,
 Тремтів і майорів, одбившися яскраво,
 І всьому дивувавсь у простоті малюк,
 Персливаючи у барви кожен звук.

У середульшого із трьох братів, Богдана,
 Без пісні не було ѹ хвилини у житті.
 Чи наглий сум опав, чи дівчина кохана
 Привітно глянула, зустрівшись на путі,
 Чи — що там критися! — зігріла чарка п'яна,
 Чи речі трапились найменші і пусті,
 Що інший би на них піяк не обізвався,—
 На все він піспео, як ехо, відкликався.

Я пімфи давньої та милої співцям
 Не радив би ім'я з ужитку виганяти,
 Хоч звісно, що «луна» припала більше вам
 До звичаю ѹ смаку. Тлумаччиків багато,
 До речі, опеклось па тій лупі. Словам,
 Як людям і книжкам, химерних назнавати
 Іригод лучастися. У подиві лінгвіст
 Вивчав долю їх та перемішний зміст.

Завзятці є такі, що з міпою Мойсея
 Скрижалі нам несуть: не можна так, і край!
 Це не по-нашому! Забороняю це я!
 Та я, признахся, не вірю в їх Сінай.
 Не люблять кайданів ні слово, ні ідея;
 Крім того,— щоб судить, закони добре знай...
 (Старий октаволюб, я дав рядки ці скромні
 «Беньовського» взірцем і «Домика в Коломнє».)

Гомер наш польовий, славетний Вересай,
 У Петербурзі мав співати на концерті.
 До артистичної кімнати, мов ручай,
 Лилася арія жіпocha. У потертій
 Свитині сидячи, схвильований украй,
 Він мовив (слово те убереглося смерті):
 «Ех, і співає ж бо! Чимало б я віддав,
 Аби лиш голосок, як ця-от пані, мав!»

Але прийшла черга співати і сіромі.
 Студентом ведений, на сцену він пішов,
 Низький оддав уклін громаді незнайомій,
 Незримій, довгий час ладнав він знов і знов
 Бандуру — і почав пе в бурі і не в громі,—
 Hi! Тихим шелестом козацьких корогов!
 Співачка скрикнула: «Я все ладна віддати,
 Щоб почуття таке, як цей старенький, мати!»

Багато чув і я певчених співаків,
 Що пісня в них, було, жаріє та іскриться,
 За серце беручи. Як вився і дзвенів
 Баштанника з Кошляк, підхмеленого Гриця
 Увесь у кучерях, мов сам баштанник, спів!
 Як тужно плакала та Каська-молодиця,
 Що срібний жаль її, мов струнний перебір,
 Микола Лисенко на нотний клав папір!

Раз чути довелось і ветхого Микиту,
 Що був ізмолоду, казали, конокрад.
 (Його і в старості таки щоразу бито,
 Як пропадав десь кінь, хоч був зректися рад
 Він слави давньої.) Охрипло, слабовито
 Співав він,— а таких зворушливих балад
 Я ні від кого вже не чув ніде й ніколи,
 Oprіч митця з митців, Садовського Миколи.

На поле синес вечірній пав туман,
 Над ріткою пливуть його мінливі хвили.
 О серце! Що тебе взяло в солодкий бран?
 Кому в блаженній ти скоряєшся песилі?
 Хто обпалив тебе? То заспівав Богдан,
 І звуки линуть вдаль, як птиці довгокрилі,
 Що попад водами в вечірню кalamутъ
 Летять, прощаючись, і квілять, і зовуть.

Хто скаже: нашо спів, кого, до кого кличе?
 Хто скаже: чом усе, що любе й що сумне,
 І праці ясноводь, і запал войовничий,
 Колиску і труну, велике і дрібне
 Безсмертиш звуком ти, хвилинний чоловіче?
 Чому здригається і серце кам'яне,
 Зачувши кілька пот, що в ніжний вечір синій
 Бриніли, гаснучи, на тихий сон дитині?

Як пісня, дивний був натурою Богдан:
 То тихий, лагідний, то спалахне, мов порох;
 То вигадає враз якийсь чудовий план —
 Мерщій до Мексики! — На сцену! Лиш в акторах
 Спасіння! — Просто жить у праці, між селян! —
 I, по-дитячому заносячися в спорах,
 Він замки малював думками золоті,
 А й хижки простої не вивів у житті.

Студентом будучи, вважався віл есдеком,
 А втім, до партії палежати павряд
 Чи міг. Одного дия (яким це все далеким
 Здається!) участь брав у стрічі двох громад —
 Червоних з білими. У парі з другом-греком
 Віл «Варшав'янкою» скликав до барикад,
 І чорносотенець, на прізвище Пахомов,
 Із кулаком своїм Богдана позпайомив.

Але вертаюся па тиховодий став,
 До гри метеликів, до сонпих сипіх квітів,
 З яких цю оповідь па давній лад почав,
 Хоч, може, децицю ѹ по-свому примітив...
 Гусиний поплавець, диви, затанцовав! —
 Дрібнота! Лящика чи верховодки витів! —
 Та раптом поплавець у глиб павскосяка
 Пішов — і рибу враз правиця підсіка...

Дугою вудлице зігнулось ліщипове,
 Дзвенить, немов струна, прозора волосінь,
 Вода кругами йде. Вже око рибакове
 Добачило у цій живу, тремтливу тінь,
 От і плавниці майпув прозоро-пурпурний,
 От і луска блищиць. Покицувши глибінь,
 В борці стомивши, рибина тратить опі...
 Нічого! Ловиться по-справжньому краснопір!

Іван поблажливо всміхається мені,
 А сам закурює, та не відводить ока
 Від поплавця. Тремтить у синьому вогні
 Щаслива далечінь. Розлога та широка,
 Обрамлена в зело, у квіти запашні,
 Сміється поверхня застиглого потока.
 Знайому пісню пам від берега приніс
 Легенький вітерець. То братів кум, Денис.

На каючку своїм, що сам зладив уміло,
 Він, скромний браконьєр, урапці ятері
 Таємно¹ витрусив,— а пипі може сміло
 Рушати з вудкою. Пролипув угорі
 Крижак заблуканий, і срібно продзвеніло
 Туге його крило. Летять, як рій, щурі,
 І чути в ситняку лупу тонкого писку:
 То коршакова тінь злякала чорну лиску.

Г л а в а д р у г а

1

Ясько Ольшевський жив у тісноті хатини,
 Де сестри й братики пищали, на живіт
 Голодний скаржачись. Та ногляд мій дитиний
 Крізь призму голубу на цей дивився світ,
 I все в тому житлі, ба павіт сморід глини,
 Чомусь постійний там, і півоглухлий кіт,
 I фікус-мученик, і Каквас, жовтий песик,
 В романтику мою давало певний внесок.

2

В Ольшевських був сусід, що прозивався Шутъ —
 В лахмітті сильному чудна якась істота.
 Двох дочок Шутевих, що пипі встиг забути
 Їх лиця й імена, тоді кохав я потай,
 Малий, одразу двох. А як уже збагнуть
 Здолав солодкий чар добряги Вальтер Скотта,
 То підлітків отих, що нібито кохав,
 Для себе Мінною і Брендою назав.

3

Був нібито колись і десь за екопома
 Григор Ігнатович (так батько звавсь Яськів),
 I часто цим любив хвалитися сірома,

¹ Денис Калепюк витрушував в свої ятері, але таємно: власник ромапівського ставу дозволяв ловити рибу тільки вудкою.— M. P.

Щедротно іноді домішуючи див,
Що серед них була історія відома,
Як в карти виграв він за тих щасливих днів
Четвірку вороних, дві шуби і карету.
(Де все те ділося — пе дано знати поету.)

4

Коли Яськові я зробився побратимом,
То друга першого не занедбав, Андрія,
А тільки, так сказати, став холодніший з ним...
Ах, приязнь малюків, де живокровна мрія
Дорослим скептикам здається чимсь дрібним,
Лиш вартим усміху! Як слово чародія,
Нам одкриває світ і нас самих вона,
І найдорожчка цим, хоч, може, і смішна.

5

Андрієвих батьків стояла дружня хата,
В яру приткнувшись край нашого двора.
Як посіда, було, зимою па сапчата,
Розчервонівшись з морозу, дітвора,
То вниз летить — на тин Андрієвого тата,
Не раз ламаючи горожу, і стара
Виходить лаятись моїого друга баба
Або й Данило сам, що прізвисько мав Шкряба.

6

Данило двох синів і ловку мав дочку.
До сірих оченят додайте ім'я Ганя —
І хай згадається вам перше на віку,
Незgrabне, дещою малповане кохання,
Дівча засмалене в волошковім вінку,
Рожевих вечорів безсмертне пригасання
І все, що ми взяли напровесні життя
У путі, якій повік не буде воротя.

7

Були і ревнощі, і муки, і докори,
І вірші, розпачем палиті до країв
(Писать я рано взявсь), — та весь той жах і горе

Як пух стелилися, і я спокійно їв
Сир із сметаною, хоча з любові й хорий...
Пригадую, що раз гурток товаришів,
Щоб за джигунство те помститься надо мною,
Гарненко відшмагав поета кропивою.

8

Андрій, Данилів син, звичайним став шевцем
І вмер над склянкою брудного самогону,
Але в дитинстві був вигадником, співцем
І мав фантазію химерну та бездонну.
Бува, з таких дітей ростуть творці поем,
І золоту народ дарує їм корону,
Єдино праведну. Але, на жаль, частіш
Гора, помучившись, маленьку родить миш.

9

Вже не кажу про те, що — справа зрозуміла —
Не так-то й легко міг поетом стать Андрій,
Мужицький бідний син. Та згадую — в Данила
Був брат, що дуже ним цікавивсь батько мій,
Хlop'я вигадливе, така голівка мила!
Тож віддано його в гімназії міській
Учитись. Він кінчлив гімпазію дбайливо —
І став чиновником, обмежепим па диво.

10

В Удільним відомстві, пригадую, служив
Андріїв дядечко. Він появлявся часом
У нас в Романівці, селянський борщ хвалив,
Стріляв на молодиць холодним оком ласим,
А в Києві ховавсь од селюків-батьків
І ремствуав не раз оксамитовим басом,
Що через родичів, через мужку оту,
Він партію, мовляв, утратив золоту.

11

Я вас прошу мене належно зрозуміти:
Не легко вгадує і око не сліпе,
Чим вийдуть у житті такі чи інші діти...

Бува, з гостренького таке зросте тупе,
Що серце жаль бере. Цвісти б та зеленіти —
Вопо ж, омріяне, одно жере й хроне!
Бувас ї павпаки, не треба і казати.
Згадай історію гнідкого качепяти.

12

І скільки згинуло майбутніх лебедят
У мокрім мороці цареної Росії,
Що в вирії рвалися, притулені до грат,
І бачили вів спі, як срібна даль яспі!
Таким-от був Степан, двоюрідний мій брат:
Він справді здійснити високі міг надії,
Що дядько мій Кузьма па п'ого покладав
(Дядьків я чотирьох по материнській мав).

13

До хліборобської не уродившись долі,
На праву погу він з маленства припадав,
Та вчився, як піхто, в церковній пашій школі,—
І в Олександрівське¹ Кузьма його віддав
Учитись ремесла. Там, живши па Подолі,
Стосунки він якісь таємні зав'язав —
І повернувсь до пас (Ясько шептав)

п а р т і й л и м...

Це слово нам тоді здавалось чародійним.

14

Війна з японцями і славний п'ятий рік —
Це все пригадую в якомусь я тумані,
Та знаю, що слова: страйк, мітинг, явка, шпик —
Якраз тоді мені зробились добре запані.
Слюсарство кинувши, Степан од батька втік —
І скоро тільки те лишилось по Степані,
Що, казапо, в тюрмі, в колодязі без дна
Шукав він вічного якогось двигуна.

¹ Олександрівське ремісниче училище в Києві на Подолі.—
M. P.

Пригадую, не раз про цього говорили,
 Що був би видатний із цього інженер,
 І мудрі з лозунгом «не тратьте, куме, сили»
 Казали: «Ех, шкода! Удався до химер!
 Пропав!» А сам Кузьма, мій дядько посивілий,
 Гrimів під чаркою: «Та краще б я умер,
 Anіж утратити розуміння такого!»
 A потім мало хто і згадував про цього.

Ta що вже й згадувати! ВERTAюсь до Яська.
 Бувало, журавлі дзвенять про вічність mrї,
 Холодна з дня на день спішає ріка,
 Береза в золоті, а дуб ще зеленіс,
 I павутіпа вдалъ пливе й пливе тонка,
 I осінь дивиться крізь довгі русі вї,—
 Прип'явиши Какваса тоненьким ремінцем,
 Mi з луками удою «на полювання» йдем.

Стрибають, циркають і квокчуть між кущами
 Дрозди; шовкова рушь прославилась по ланах;
 Повітря — тихий мед; гаї — барвисті плями.
 O, як серйозно лук стискали mi в руках,
 Якими мудрими мінялися словами,
 Коли злітав параз той таємничий птах,
 Що вальдшнепом його з-німецька охрестили,
 Пускали гордо як свої нешкідні стріли!

A часом виводок траплявся қуріп'ят,
 I Каквас наш рудий робив, їй-богу, стойку!
 Коли б рушиця тут! Чому Іван, мій брат,
 Ніяк не вірить нам! (Свою розкривши скойку,
 Він часом ще ходив по крижків та чирят,
 I мучили його mi, божевільних двойко,
 Оповіданнями про м о л о д у с о с и у,
 De, ніби із мішка, сипнув хтось дичину!)

І нині, життєву кінчаючи дорогу,
 Благословляю я з подякою щораз
 Лісів глибокий шум і мовчазну вологу,
 Росинку, що тремтить на гілці, мов алмаз,
 Поранку сизого розумну тишу строгу,
 Між віттям сплетеним звіриний древній лаз,—
 І серце б'ється знов, неначе у дитини,
 Як вальдшнеп із куща, мов близкавиця, зрине!

О друже дальній мій, людино на землі,
 В житті заборсана, мов у густих тенетах!
 Хіба ж то не для нас осінні кришталі,
 І повідь весняна, і в снігових заметах
 Червоні спігурі, і книги на столі,
 І розмахи думок дзвінких, широколетих.
 І кубок пристрасті, і дружби світливий жбан.
 І сопце березня, і вересня туман?

Хіба ж то не для нас усе, що ми створили,
 Що оросив наш піт і освятила кров?
 Хіба ж нам розлюбитъ і нені усміх милий,
 І усміх любої, і шелести дібров?
 Хіба ж то зграї всі над світом пролетіли,
 Всі муки одцвіли і день навік зайшов?
 О! Зміє кров і бруд весни вода погожа,
 І весь розквітне світ, неначе повна рожа!

Багато дечого з Яськом ріднило нас.
 Тепер, дитячі ті пригадуючи годи,
 Я добре зрозумів, що мали водночас
 Фантазію, мовляв, і потяг до природи
 Обидва хлопчаки. Узявши про запас
 Насіння й гнилиничок, рушали по пригоди
 Ми втрьох із Каквасом, і всім здавався трьом
 Гайок наш — пущею, а шпак — тетеруком.

Хто скаже, де кордон між дійсністю і грою
В дитини, в отрока, у юнака й дідка!
Ми знали, що не вбити куріпки нам стрілою,—
Стріляли все-таки! Історія така
Буває і тоді, коли вже сивиною
От-от припоропнить непрошена рука,—
І так, як от мене з Яськом моїм ловецтво,
У чарівний свій круг людину мкне мистецтво.

Тоді хвилює нас живіше за життя
Примарний, дивний світ, у муках навіть любий,
І надить серце шлях кудись — без вороття,—
І ми буваємо пильніші до Гекуби,
Ніж до щоденного буденного буття.
Звичайно, іноді приводить це до згуби,
Та часом родиться, повік благословен,
І Саксаганський наш або француз Коклен.

Який цікавий був цей світ многоголосий
У мішанині барв і пахощів густих!
Години цілі ми дивилися, як осі
Серйозно повзають у селищах своїх
Десь у дуплі, в норі, де світить промінь косий
(Ми павіть мали вже й знайомих серед них),
До гурту сходяться, немов на судну раду,
І тихо знявшися, летять через леваду.

І повне все було невиданих чудес,
І все соторене, здавалось, лиш сьогодні!
Он яструб падає на дробину з небес,
Он щука з темної вистрибув безодні,
І срібний дощ мальків, дрібненьких, як овес,
Біжить по рівняві хвилястій та холодній,
Он заєць, піби тіль, крізь присмерковий дим
Крадеться, клевером принаджений густим,—

І кожен рух і звук — тремтіння таємниче,
 І тільки б слухати топкий синиці свист,
 І журавлинний ключ, що тепло так курличе,
 І тільки бачити б весняних трав проріст...
 Я чую — чую знов: Ясько «на влови» кличе,
 І ми йдемо удвох через благенський міст...
 Ясько давно помер, я сивий, ще й лисію...
 Та хто не вбив життя, не може вбити мрію.

Зима. Крипніця. Стук обмерзлого відра.
 Жіночі голоси і перегук дитячий.
 Вечірня налягла задумлива пора.
 Лапатий пада спіг. Спізняла галка кряче
 І тихпе. В сніжки грать Ясько загін збира,
 Отамапуюочи,— і приторк враз гарячий
 Я чую... Господи! Близенько біля хат
 Хуркоче табунець проворних куріп'ят!

Умить забуто все... Одкравшися від гурту,
 Повзем за клупею, затримуючи дух,
 У сніг пірпаючи, мов у глибоку нурту
 (Чимало над селом пробігло завірюх!),
 І раптом чорт припіс Демидового Курту
 З безглаздим гавканням — і ладувесь потух!
 Не довелось, на жаль, побачити й того нам,
 Як зник увесь табун, черкнувши серце дзвоном.

А їй досі дзвін отої стойть мені в ушах,
 І розказати того не зможу я ніколи,
 Як серце крилами нам зачіпає птах,
 Надвечір линучи через зимове поле,
 Як хвилювались ми, забравши під дах
 Старої, сонної сусідської стодоли,
 Щоб горобці ловити благенським ятірцем.
 І чом ці спогади ми, люди, бережем?

Спасибі, Яську мій, що поділяв зі мною
 Ти перші радощі па життєвій весні!
 Бідахо, молодим ти смертю вмер дурпою —
 Хоч від вояцьких рук, проте не па війні:
 Товариш твій солдат почав перед тобою
 Робить гвинтівкою артикули сміши, —
 Приціливсь жартома в Ольшевського Івана,
 І куля вдарила — як завсігди, пеждана!

Доходив я тоді в гімназії кіпця,
 Неробством чванячись, — і навіть не заплакав,
 Як докотилася до мене звістка ця.
 Земляк про вигадки подібні побалақав,
 Я підтакшув йому... І раптом деревця
 Згадався тихий шум: під ним старий Лксаков
 Уперше нам розкривсь у милій простоті.
 Був падосінній день, з найкращих у житті.

Ясько за пастушка був саме того літа
 В моєї матері — і я з ним пропадав,
 Телята пасучи з блаженством неофіта,
 За Степлі в Африці пригод не менше мав,
 І тайна в пас була від матері закрита:
 Смаком диявольським кавун нам смакував,
 Що під холерний час забороняла мама
 Про нього й думати... Згадайте гріх Адама.

У Гершка Мідника придбавши кавуна,
 Ми десь хovalися поміж гілля пависле,
 І йшла тоді у нас трапеза негучна.
 Дарма, як овоч той і в'ялий був, і кислий, —
 Ми любо плямкали, що аж ішла луна!
 Ах, як дитинство все в рядок убрати стислий,
 Музики звиклої струпу як оживить?
 Чом перебігло все, мов пепомітна мить?

Уже Аксакова так більше не читати,
 Як там, під грушкою — чи ще ж росте вона? —
 Уже ні від кого лукаво нам ховати
 По-контрабандному смачного кавуна.
 Зимовий вечір ліг на землю синюватий,
 Та в серці, чорт бери, не відпвіла весна,
 І доки в жилах кров, і доки серце зряче,—
 Ровесник я тобі, незнаний мій юначе!

Ти недосвідчено ступаєш по землі,—
 Дозволь благословить твої пружисті кроки!
 Лови на повну грудь і радощі, й жалі,
 На повне серце пий земне життя широке,
 Гойдайся і пливи на вітровім крилі,
 Навіки зберігай свої зелені роки —
 І знай, що кожен рух, і кожен звук, і крик
 Вмирають кожну мить, але живуть повік!

Пишу слова такі під чорне лихоліття¹,
 Що ліпше б їх було у свято проректи.
 Залізним вінником не зметено ще сміття,
 Що переповнило поля мої й хати,
 І материнський плач лунає у століття,
 І, зуби зципивши, ідуть мої брати,
 Камінням ранячи свої невтомні ноги,
 До смерті — той і той, а всі — до перемоги!

Так, правда вирине із шумовиння хвиль,
 Та лікуватимеш свої пекучі рани
 І втишуватимеш неутолений біль
 Не день ти і не два, о краю мій коханий!
 Тож чи не хиблю я, що заплітаю хміль
 Юнацьких спогадів у твій вінок багряний?

¹ Поему почато року 1941 над осінь.— M. P.

Чи не образливо слова мої бринять
На тлі вогненному, серед святих проклять?

39

О мати, вір мені, і вірте, ніжні діти,
Що, тільки борючись за ясну далину,
В якій приречено по чорних днях вам жити,
Я відслонив для вас недавню давнину,
Де по-дитячому зривав росисті квіти.
А бачив і страшну сторінку не одну,
Що скаже мій олук і внучка-працівниця:
Хоч справді це було,— могло це лише присниться!

Г л а в а т р е т я

1

Раз Каленюк Денис і дядько мій Кузьма,
По чарапі випивши (любили, бідолахи!),
Розговорилися. Цвіла навкруг зима,
Вони ж провадили, чим живляться комахи,
Чому ото в зозуль свого гнізда нема,
Чом риба у ставку втіка від черепахи,—
І запевняв Кузьма, що знає без наук,
В яку годину дня обідає павук.

2

Дерева за вікном у тиші шепорочній
Стояли, іне см запущені рясним,
Поля за річкою стелилися молочні,
Над голубим селом рожевий вився дим,—
І простий був весь світ, як прилади наочні,
Хоч нерозгадану я бачив тайну в нім
І дивом дивувавсь Денисовим системам
Та твердженням Кузьми — розмові Фабра
з Бремом.

3

Ну що манило їх уперто зазирати
У глибочінь життя, розлитого навколо,

Заледве навчених читати і писать,
Злидепно живлячись, вдягаючися голо?
Чом певтоменшої цікавості печать
Прорила зморинками тому і тому чоло?
Пехай фантазія їм прокладала слід,—
Та без фантазії безсилий і Евклід!

4

З Денисом ми не раз в години ранку піжні,
Як тіні, плавали па дощанім човні,
Підстерігаючи лиски, чирята й крижні,—
І скільки тасмниць він оповів мені
Про звичай качок, про голоси їх ріжні —
У серпні от такі, такі-от павесні!
Віп часом розкривав прикмети і секрети,
Що і в Мензбіра ви подібних не пайдете.

5

Та полювання віп забавою вважав,
Рибальство — справою, священнодійством павіть.
Ще й досі, хто у нас його запам'ятав,
Топкий його артизм у цьому ділі славить.
Увесь ромапівський зеленокосий став,
Що нашим хлопчикам за синє море править,
Підвладний був йому, як Лістові — рояль,
Слова — Шевченкові, пілоту — сипя даль.

6

Я з риболовлі плив. Був тихий вечір літній.
Дорога сонячча згасала на воді,
Спадали сутінки навколо непомітні,
Світились пебеса па заході бліді.
Дивлюсь — в човні Денис. Слова мені привітні
Він кинув — і мовчить. Я запитав тоді:
— Ви що, Ісаакович? Спите, признайтесь чесно!
— Кропивку нюхаю. Ну й пахне ж як чудесно!

7

Любив віп шаходці — і всякої трави
Намощує було в тім курсі надводнім,

Де одпочинок мав і де охоче б ви
Також полежали в неробстві благороднім;
Там часом «Вершика» читав «без голови»
Денис Ісакович, хоча у разі жоднім
Він пальми першості Майни Ріду б не одвів,
Злюбивши над усе «Грабіжники морів».

8

Як бачите, й до книг рибалка мав охоту,
І хоч пригодницькі читав пайбільше всмак,—
Ta зпаю я й таких письменників достоту,
Що на устах у них — Гомер, Шекспір, Бальзак
А під подушкою (щу, хто людську істоту
Злагне по-справжньому?) — казки про розбишаць
Чи й пінкертонівське прокисло-іряще тісто,
А в разі крапцому — роман про Монте-Крісто!

9

Нема чого казатъ, що і в піснях Денис
Бував ізмолоду суперником Богдана.
Довідався я теж, як тільки-но підріс,
Що з нього ученик самого Доп-Жуапа
Був неабиякий — і клопоту припіс
Чимало декому, — та своєрідна шана
За те зложилася навколо рибака:
«Що в руки йде йому — ого, не випуска!»

10

Тут перепрошую прибічників моралі:
Я й сам, хоч іноді похитувався в ній,
На пуританський лад схилялося дедалі,
Хоч, може, й сивині завдячую своїй
Тим, що несу тепер суворості скрижалі
Безумній молоді, від пристрасті сліпій...
А втім, не до лиця мені пророча тога,
Не censor morum¹ я, не це моя дорога!

¹ Censor morum (*лат.*) — суворий суддя, критик людської поведінки.— M. P.

Ну, словом, так чи сяк, а мав наш Каленюк
Денис Ісакович палку і щедру вдачу.
Любив він, в лицарських чеснотах самоук,
В сперечку інколи удалися гарячу,
Любив, признатися, і чарки дружній звук,
І, хоч натуру мав нітрохи пе ледачу,
Розлого-мудрий темп в роботі полюбляв,—
Зате ж які ложки грушеві виробляв,

Зимою сидячи біля вікна низького,
Як гордо щепами хвалився він мені
В саду малесенькім, обведенім убого
Низькою лісою! Та навіть на вікні
Предметом гордощів були вазони в нього,
Де смирний кактусик, дві фуксії сумні
Росли, розкошства ілюзія зелена,
Як славний баобаб добряги Тартарена!

Мав нахил він один — охоту даруватъ,
Щасливити людей. Іде, було, зо ставу
По влові доброму — та й стане розмовлять
З якимось підлітком чи дідом, навіть справу
До нього вигада, яку хвилин за п'ять
Забуде,— і нараз, крізь усмішку ласкаву,
Промовить: «Ось... візьміть на сндання собі...
Дрібнота!» А лини ж — як підсвинки грубі!

Щедрота — бідарів це споконвічна риса,
І в цьому винятку не становив Денис,
Не дивувала теж нікого у Дениса
Його фантазія: було, з літами ріс
Той окунь, що його колись малий гульвіса
Піймав на пічкура, як під Кошляцький ліс
Поїхав крадъкома. Нарешті, розмір чуда
Ta риба прийняла, доскочивши до пуда.

Уже заведено рибалок та стрільців
Брутально називатъ, даруйте, брехунами.
Я б іх поетами іменувать волів,
Що вірять, власними запалені словами,
У ними ж створені світи казкових див.
Ну, чим би жив Денис, бідак над бідаками,
Коли б не мав собі крилатого коня,
Що з ночі робить день і велетня — із пня?

Я знав химерника і другого такого,
Шевця та скрипаля. Він звався Родіон
Васильович Очкур. Усе, бувало, в нього
Звисає вус один, а другий, щоби тон
Геройський задаватъ, угору пнетесь строго.
Тихенько вишливеш на голубий затон —
І раптом з комишу, по водяній дорозі
Редько вислизує індійцем на пірозі.

На голові — старий із гудзиком кашкет,
Що ішного па пім пе пам'ятають люди.
Віклонився, як велити рибальський етикет,
І по-сибирському вітає: «Кльов на уди!»
Відкіль би фраза ця? Вигадник і поет,
Він записався був одважно у приблуди
І, золоті якісь шукавши береги,
Чотири роки жив у темряві тайги.

Як романтично він умів оповідати
Про норов лебедів і звичаї гусей,
Про те, що раз його поранений со хатий¹
Ледь-ледь не затоптав, про рибу, про людей!..
Як він хвалив Сибір! Чому ж вернувсь до хати
Своєї вбогої? Звичайно, вчинок цей

¹ Лось.— M. P.

Усім він поясняв причиною одною:
Несила, мов, було бороться з мопкарою.

19

Що ж! Може, ѿ моїкара, немов туман, густа
Була причиною із Ельдорадо втечі,—
Та писар волоспий перехопив листа
З тайги в Романівку — і досить дивні речі
Для нетверезого переповів гурта,—
Немовби у палкій любові молодечій
Там клявся Родіон Васильович Очкур...
І писар волоспий хихиковав: — Що ж, амур!

20

Охоче і таку я визпаю причину,
Хоч жарти писаря для мене й не смішні
Про те, що кицю дебелу звав Мокрину
Стрілець, заблуканий в далекій стороні...
Але, я думаю, цайбліли на Україну
Тягли його відтіль ті струпи потайші,
Що, серце вирвавши, їх можна лише порвати...
О земле рідна, моя гаряча мати!

21

Ти там, на заході, де бачу я з вікна
Янтарні береги і пурпурове море
Дзвінкого вечора. Туди, туди сумна
Душа моя летить, за сині тіні гори,
Там цвіт мій, світ мій, там життя моє весна,
І сонце йде — туди, і слід його проворий
Від мене стелеться тобі одній до шіг,
На закривальний братів моїх поріг...

22

Вернувся Родіон, та отчого порогу,
Хоч би і ветхого, він дома не застав —
І хатку на горі маленьку та убогу
Злішив і комишем так-сяк її приклав.
За поле й за город лишивсь назавжди в нього,
Як вдача жінчина, давно знайомий став,

Де рибу віп ловив легальними вудками,
А потай промишляв рижами та жаками¹.

23

Начальник відділу сискного, пап Рудий
Тим ставом володів. Розказували люди,
Що, службі помогти бажаючи своїй,
Той пап підстроював (хоч варте це огуди)
Крадіжки сам-таки — і розкривав як стій!
Коли ж розкрилося оте пехитре чудо,
Рудого звільнило... Але з яких причин
Іще тейлінного доскочив місця віп?

24

Звичайно, що прожить із вудки та рушиці,
Хоч і придобий був Рудого світлий став,
Порослий комищем, знайомий до дрібниці,
Подібний в добрі дні па щедрості рукав,
Не міг Васильович. Щоб хлібом заживиться,
На панському лапу за спін щороку жав
Пшеницю жовту віп та жито воскувате,—
І мало хто з женців умів так спритно жати.

25

Тяжкий до муки труд і наїсвятіша праця —
Жпива. Безтіппий дєпь. Мовчання світове,
Де дапо конікам самим перекликатися
Сухим сюрчанням. Біль спітнілу спипу рве,
А треба ж із серпом без розгину згинаться,
Бо зерно на очах із колосу пливе,
І тільки й спочиву, що у старої Ганьки
Води напитися з полив'яної башки.

26

Проте й для жарту мить ухопить Родіон,
Уперто ведучи свою пехібну постать,

¹ Риж та жак, або, як частіше у нас кажуть, ятір,— ри-
оловці сіті.— M. P.

Про лови збреше щось, химерніше за сон,
Що міг би сам йому Мюнхгаузен заздростить,
А, глянь, увечері — корону із корон
На копу золоту гордливу шапку мостить,
Ще й пісню заведе, хоч трошки і захрип...
Аж дві копи утяв! Жаль тільки, що за сніп...¹

• • • • •

27

Коли ж відходили пішениці та жита,
Коли на присісько щовечір сірі крижні
Зліталися, і в гаях, як прошва золота,
Близькав зів'ялий лист,— тоді ставали ніжні
Дівочі голоси. Як медова сита,
Всіх осінь ситила. Отож на певнім тижні
Убрус гантований стелила всім земля —
І річ заходила в людей про весілля.

28

Тоді здіймав свою припорошілу скрипку
З гвіздка іржавого вусатий Родіон,
Смичок живицею мастив ретельно й кріпко
І, сам слугуючи собі за камертон,
Струну к струні ладнав. Хоч не держали чіпко
Кілки розхитані, хоч приятель-тромбон
Колись у розпалі побив і гриф, і деку,
Та й сам скрипаль тоді запав у небезпеку,—

29

Проте й метелицю, що аж жижки тремтять,
І всяких козачків (а є їх достобіса!)
Із грала вбогого умів він добуватъ.
Була відома всім одна мистецька риса
В музики нашого: те саме двічі грать
Так само — він не міг. Минулого завіса
Закрила все, проте ладен закластись я,
Що міг утнуть Редько і польку-солов'я!

¹ Тобто — на панському лану, одержуючи за свою роботу платню натурою, снопами.— *M. P.*

Троїстої, на жаль, я не застав музики
 І чув на весіллях звичайно у селян
 Оркестрик мішаний, найвно-невеликий:
 Дзвінкий кларнет, «трубу», тромбон та барабан.
 Звичайно, в шумі їх, під охмелілі крики,
 Фактично сходила б, мовляв, на задній план
 Нехитра скрипичка,— та хвацькістю свою
 У всій «капелії» була вона душою.

Тож Родіон бував — маленький чоловік —
 Зневажений не раз, а інколи то й битий,
 На учтах велетнем. Його всевладний смик
 Найкращу дівчицу умів заполонити.
 Вусату голову схиливши мудро вбік,
 Він перелив було пускає знаменитий,
 І все збігається з околишніх осель
 Музик послухати та глянути на кадрель.

Якось, пригадую, було на свято влітку.
 (Так мило згадувати про літо восени!)
 Ранкові промені гілля густу памітку
 Пронизували. Враз почувся з гущини
 Розливний тенорок. Йому вихристо й чітко
 Скрипаль підігравав.— «Ото дві катани! —
 По цьому вислову ми упізнали тітку
 Ярину.— Служба йде у церкви, а вони,
 Бач, закропилися та й ну козу водити! »
 Та осуд був м'який і голос не сердитий.

Уже припом'януть достоту не берусь,
 Куди і відки ішли Денис із Родіоном,
 Та в голові стоїть «Ой, лиxo не Петрусь»,
 Гіллям оплетене та струнним передзвоном.
 А далі повели задирливу якусь,
 Що дещо в ній здалось Ярині засолоним,

І, пригасаючи па стежці лісовій,
Ще довго лився спів, як перчений напій.

34

Дивацькі постаті, як неоціні перли,
Висвічують мені з туману далини...
А далі згадую ревіння многожерле
Тупоголової царевої війни,
І тих, що іменем життя нового вмерли
У перших промепях бурхливої весни,
І сонце молоде, що виплило багрово...
Як слова вистачить,— про це ще буде слово.

Глава четверта

1

Був теплий вересень, до стиглих виногрон
Подібний м'якістю і лагідним прозором.
Злягла сдвабна ніч па затишний балкон,
І приязні вогні дівочим грали хором
У тиші київській. Душі пе брався сон,
І я постерігав неутоленим зором,
Перехилившись з розкритого вікна,
Як дивна твориться на світі дивина.

2

Віп на балконі був, сам чародій Микола
Віталльович. Сидів край мирного стола,
І сивина його, та старість ясночола,
Такою свіжкою бадьюрістю цвіла!
Якась мелодія із-під руки спроквола,
Інше німа для всіх, крім цього лиш, росла
Цятками чорними на білому напері,
Щоб розчинить колись у людську душу двері.

3

Зіп головою в такт мелодії кивав
(Це взагалі була його питома риса),
І, певне, перед ним в ту хвилю пролітав
Далекий соп: хатки, повита хмелем ліса,

Окучерявлений вербовим колом став,
Дівчата, парубки, вишневих віт завіса,—
І пижма нахощі, улюблені колись,
У згоді з піснею по вулиці лились.

4

Про сивого митця химери та капризи
Любили родичі його розповідатъ.
Раз якось па селі, у літній вечір сизий,
Прибувші варіант цікавий записать,
Віп речі геть свої повикидав з валізи,—
Нехай, мовляв, собі де хочутъ, то й лежать!
І всю валізу ту Вкраїни зіллям піжним
Набив — васильками, марупою та пиж мом.

5

Я, класу третього ретельний гімназист,
В квартирного свого хазяїпа буквально
Залюблений, спідв, дививсь па білій лист,
Де музика нова родилась тріумфальною,
І бачив у тому якийсь казковий зміст,
Магічні чудеса. Нарешті безпечальною
Всміхнувся Лисенко, потягся, як малюк,
І до кімнат пішов. Ловив я кожен звук.

6

Навколо спали всі. Мій брат Іван (зо мною
Віп жив у Києві ту зиму, бо складав
Державні іспити) із книгою товстою,
Де виклав Митюков основи римських прав,
Здрімався при столі... А там же, за стіною,
Своє написане музика програвав
Тихенсько, лиш собі. Навশипськи, піби злодій,
Шмігнув я в коридор, у гості до мелодій.

7

Були то радощі солодкі, як весла,
Що пахне теплою розталою землею,
Коли нам стелеться дорога пе одпа,
Але до щастя йти судилось одпію,

Коли душа росте, немов трава, п'яна
Від сонця й леготу, а разом із душою
І світ розгортує сто сотень крил своїх...
А врешті, ю інше щось я б тут сказати міг.

8

Наприклад: порівнять із закликом до шлюбу
Я б міг ту музику, з моментом золотим,
Коли веде жених свою княгиню любу
За руку — і дають усі дорогу їм,
І схвално шепчуться.... На вхідчини до клубу
То марш вітальний був. Поясненням таким
Розчарував я вас, ласкавий мій читачу,
Тож пояснити все потребу наглу бачу.

9

Коли ще височів притрухлий царський дуб
І уряд тикає скрізь своє копито кінське,
Нелегка річ була тоді відкрити клуб,
Коли при нім стояв прикметник — український.
Було достойне це фанфар і срібних труб!
Тож клубу голова, що жив на Маріїнській¹,
Склав марш на радощах — і першим слухачем
Був автор світові не явлених поэм.

10

А справді-бо, папір з малечих літ псувати
Навік я. (Що ж робить! І досі не одвик!)
Не то що віршики — писав я і трактати,
І драми... З них в одній статечний чоловік,
Свиню бажаючи з городу відігнати,
Жбурнув ломакою — і брата вклав навік.
Тоді, буденну річ кінчивши так трагічно,
«Усі ми в темряві!» — кричить він патетично.

11

Як сон, пригадую я клубні вечори
(Бував я там, герба зриваючи з кашкета

¹ Маріїнсько-Благовіщенська (тепер Саксаганського) — вулиця в Києві, де жив М. В. Лисенко.— М. Р.

Гімназіального). Там кожної пори
Могли ви бачити бухгалтера й поета,
Що, замість випивки чи карточної гри,
Вели завзятий спір (така вже в нас прикмета!),
Чи слово є таке вкраїнське — позаяк?
І аргумент лунав: у нас не кажуть так!

12

Звичайно, там було багато від «Просвіти»
І дух «Гречаників» занадто пишно цвів,
Аж дехто міркував, що можна б якось жити,
Не кожного вже дня Одарки чувши спів,—
Та що ж! Репертуар, нема де правди діти,
Кульгає інколи і в наших мастаків...
Та був сам Лисенко думок високих повен,
Тому не раз гримів у залі тім Бетховен.

13

Зростала там, на жаль, і та жовтоблакить,
Що соромотою покрити землю мала,
Та їй судилося в землі далекій тліть,
А слова чесного пішли й пішли орала
По рідному степу, до обріїв століть,
Орати добрий ґрунт, що нам заповідала
Жага Сковороди і пристрасть Кобзаря,—
І світить нам, живим, жива тепер зоря!

14

Лунав там грізний бас Цесевича Платона.
Серця «Посланцем» Садовський потрясав...
Коли ж крамольний клуб прикрила заборона,—
Микола Лисенко враз якось мов прив'яв...¹
Проте ошукано блюстителів закона,
І український клуб знов діяти почав

¹ Була по смерті Лисенка висловлена думка, що закриття українського клубу спричинилося до погіршення його серцевої хвороби і кінець кінцем до того, що нитка його життя урвалась.—*M. P.*

Уже під назвою двозначною — «Родіна»
Чи, може, «Рбдиша» (в цім дозволу причина) ¹.

15

Я, звісно, мрійник був. Хоч пині слово мрії
В нас так затрішало, що соромно й торкнутъ,
Та не мишеш його. Було зляга на вії
Півсон легесельський — і води враз течуть
(В уяві, певна річ), і далечінь ясніє,
І зеленавий лип крізь синю каламутъ
Лускою заблищить, і вудлище стискаю
Рукою соплюю... Хвилища — і впіймаю!

16

Яких захоплень я в житті не зазнавав!
То бути столяром аж снилося дитині,
І дядькові Кузьмі рубанком я псуваю
Дошки (їх смольний дух мене п'янить і пині),
То прилад, щоб літатъ, з Яськом удвох ладпав
(Згадайте браттів Райт моделі старовинні)
І, на зеленому гойдаючись дубку,
Серйозно вірив сам, що я на літаку.

17

З такою жавістю фантазії, звичайно,
Тікатъ в Америку потреби пе було.
Сидиши ото з Яськом — і раптом: «А подай-по,
Мій брате Ягуар, те ласо, що сплело
Нам плем'я приязпе!» І вже мустанги зграйно
Пасуться між саван, і Сов'яче Крило
(Це я, відома річ) до них крадеться вміло —
І пружне ласо вмить, як вітер, задзвеніло.

18

Рушниці й вудки я не зраджу і повік,
Та й іпші пристрасті не раз мене ловили:

¹ Справді-бо, давши клубові назву «Родина» (тобто сім'я, рід), яку можна було читати і як російську («Рбдиша»), українське громадянство в Києві добилося нового відкриття свого клубу. Царські чиновники бували й не дуже мудрі.— *M. P.*

Довгенько з мене був завзятий садівник,
І душу я вкладав у це мистецтво миле.
Хоч окуліруватъ я так і не навик,
Проте копав, садив, підв'язував щосили.
Під старість нахил цей прокинувся в мені,
І я віддавсь йому в затишнім Ірпені.

19

Тепер там Фріц чи Ганс, а може, й наш Іуда
Із тих, що ліпляться з них вірні старости,
Все точить, мов гробак, вергає в ніч, приблуда,
Книжки укохані і приязні листи,
Добравсь до полуниць, що варті назви чуда,
На світі б віп таких ніде не міг найти!..
Та скоро й попелу не знайдемо по фріці...¹
Однаке кілька слів скажу про полуниці.

20

Впіймавши схрещення й селекції секрет,
Їх вивів садовод, мій приятель із Сквири.
Дивак у звичаях, натурою поет,
В гібридизацію залиблений без міри,
Він має прізвище химерне — Магомет,
Хоч українець сам, в найкращім сенсі щирий...
Шкода, що слово це, як і чимало слів,
Було забруднене руками дикунів.

21

З дитинства я свого моливсь на Магомета,
Магометанином не ставши ні на мить!
Його маленького у Сквирі кабінета
Я без секатора не можу уявить,
Без Дарвінового над книгами портрета,
Листів Мічуріна, засушених суцвіть,
Але найбільше з ним пов'язані у мене
Осінніх яблук дух, троянд огонь черлений.

¹ Писалися ці рядки в страшні часи фашистського панування на Україні. Тепер, у дні звільнення нашої землі, з'ясувалося, що в нашім ірпінськім будиночку була гітлерівська поліція.— M. P.

Отож як хутором осівсь я в Ірпені,
Для сміху даючи поживу Бажанові,
Що певнів, буцімто мої садовині
Лишє в фантазії бути нездоровій,—
І щеп, і полуниць прислав мій друг мені,
І їх посаджено при пісні та розмові,
І полуниці ті — вродили як вони
В липневій ясності у перші дні війни!

Серед захоплень тих, що їм я віддавав
І мрії потайні, і явну пристрасть дику,
Чимало я ні тут, ні інде не назував,
Але минути гріх було б мені музику,
Чи краще музику: вона б на мене нрав
Оголосить могла, признатися, без ліку,
Бо я найбільш люблю у людському житті
Прозорий звук сурми і струни золоті.

Оточ у Лисенка, новітнього Бояна
(У Львівській так його називано «Зорі»),
Буквально я п'янів од звуків фортеп'яна,
Та ѿ сам, настроївши цимбали престарі,
Що перейняв у дар і в спадок од Івана,
Не тільки козачка чи там «Ой на горі»,
А ѿ власне витинав... До речі, ті цимбали
Копійок двадцять лиш Івану коптували.

Немудре грало те, без жодних струн, спіткав
 Він на горищі десь, в житлі цікавих мишок,—
 Ну, та й купив його. Музичних майстер справ,
 Киянам старших літ відомий пан Індржішек
 Оглянув інструмент і мудру раду дав
 Ізнов закинути його десь під острішок.
 Так воїн, що спізнав «катюш» новітніх звук,
 Погірдно дивиться на саморобний лук.

Та в класі третьому на київськім вокзалі
 Був сторож, наш земляк, з-пляхетська звавсь —
Базиль.
 Колись по весіллях він різав на цимбали...
 Тож струни наладнав, хоча й не без зусиль,
 Митець відслужений, а брат мій сам вже далі
 Добрав, як витинати мазурку чи кадриль,—
 І знову ожило дзвонисте та веселе
 Дитя померлої троїстої капели.

Ви пам'ятаєте в «Тадеуші» старім
 Старого Янкеля з цимбалами старими,
 Як він видобував і тихий плач, і грім,
 Обіруч вдаривши дрючечками легкими,
 І завмирали всі у подиві німім,—
 А він у звуках дав картипу, що цвістиме
 У серці кожного не день, не рік, а вік...
 Ну, звісно, до таких я не зрівнявсь музик.

Підслухав раз мене Віталльович Микола,—
 Я вальса власного якраз компонував,—
 І, тихо сміючись, із арфою Еола —
 Хто зна, чи в похвалу — струмент мій порівняв.
 А врешті, правда й тут пехай панує гола:
 Цимбали мають там не так багато прав,
 Де гордо піднеслись роялі і органи.
 Не чудася це, як той казав, мосьпане!

Реєстру захватів пора покласти край,
 Моїх читальників шануючи терпіння.
 Залюблений в пісні, у свист качиних зграй,
 У стружок пахощі, у садове начиння,
 У плеса голубі, де в світлій місяць май,
 Як бузина цвіте, клює найліпше линня
 (Липів по-збірному так називав Денис),—
 І до кохання я, незчувшися, доріс.

На сторінках оцих уже майнула Ганя
 І витверезлива за неї кроцива.
 Зелений гімнаст, в тюленячі зітхання
 Вдававсь я інколи, а часом і слова
 Знаходив крадькома для тайного визнання,
 Що не почула їх ані душа жива,
 А тільки клаптики приймали паперові...
 Ну, словом, рано я запричастивсь любові.

От слово, у яке і той, і той вкладав
 І кожен уклада сто значень протилежних!
 А врешті — що воно? Чи вишитий рукав,
 Що птицею майнув на луках прибережних,
 Чи повів довгих вій, що серце враз пройняв
 Дзвінкою тугою, чи шал ждань бентежних,
 Що родять дуроці і геніїв ростять,
 Чи все це змішане, аж і кінців не знатъ?

Коновка садова і сніп води живої,
 Що, відміняючись в вечірньому теплі,
 Лле тиху благодать на айстри і левкої —
 І постать дівчини у голубій імлі,
 Так мило склонена, що їй не було такої,—
 І вишито нараз на цім простенькім тлі
 Те, що здавалося справедшною любов'ю,
 І вже не сон мені — тривога в узголов'ю!

О славна дівчинко в брунатнім убранині,
На Благовіщенській, в сусідньому подвір'ї!
Хвила тобі за все: за стрічі мовчазні,
За губки, в ніжному розтулені довір'ї,
Що так хотілося поцілувати мені,
За відрухи легкі, як лебедине пір'я!
До поцілунків ми з тобою не дійшли,
Бо навіть, як на те, знайомі не були...

Мов хмарки вогкий слід, що в бескиді зостався
(Звичайно, Лермонтов навіяв ці рядки),
Цей спомин у душі легесенько відклався.
Так і лишилося обом нам певтимки,
Як називалась ти, як я іменувався,
І хто батьки твої, і хто мої батьки...
Та щоб укоханим заповішовати анкету,—
Ні юній дівчинці не треба, ні поету!

Старен'ка! (Вибачте — на жаль, це справді так!)
Можливо, десь тепер, надівши окуляри,
Ви прочитаєте по знаку кожен знак
Ці строфі — і спливе колишнє буйно-яре
У вашій пам'яті, аж збудить переляк,
І вам привидиться — нехай це будуть чари! —
Немовби в цей момент із вашої руки
Коновка срібний струм на пишні ллє квітки!

І може, десь мій син, повитий димом бою,
Засмаглий, сміливий, товариш і боєць,
Раптово стрінеться із вашою дочкою —
І насухатиме третміння двох сердеч
Земля, що цвіт і світ дала і нам з тобою,
Земля, що в ній знайдем обое ми кінець...
Благословенні ви, вітрила лазурові
Життя і юності, жадоби і любові!

Г л а в а п'ята

1

Джон Пріпс із Лондона, інакше Припаяй,
Окрасу становив гімназії тієї,
Де вчився автор строф, розкиданих украй,
Сказавши просто — я. Усі дарунки феї
Моргани мав той Джон: в п'ятнадцять літ —
гультяй,
Розпусник і штукар, на все проворний злеє,
Як міг би мовити полтавський наш Марон¹,
Це був шекспірівський — в мініатюрі — Джон².

2

Одного разу він, зайшовши до крамниці,
Де господинею товста була «мадам»,
З товаришами взявсь, як той казав, різвиться,
Або — по-їхньому — «чинити тарапам»;
Був там і гімназист на прізвисько Тупиця.
На нього вгинувавшись, Джон Пріпс гукнув:
«К чортам!» —
І в бочку, де були дунайські оселедці,
Всадив нещасного під регіт, як ведеться.

3

Так веселилася та «молодь золота»,
Що читачам моїм лиш з імені знайома.
Моя гімназія була, бач, не проста,
А ліберальністю й гуманністю відома,
Приватна й дорога. Отож, було, зроста
Паня чи купчена, розбещене удома,
А як навчатися йому приспіс час,
То шіжний батенько везе його до нас.

¹ М а р о н — Верглій Марон; полтавський Марон — Котляревський, що каже про Енея: «...удавсь на всеє зле проворний». — *M. P.*

² С е р Дж о н Ф а л ь с т а ф — персонаж Шекспіра, гультяй, розпусник, неіажера, геніальний брехун. — *M. P.*

Панич Фльорковський був — можливо, з того
роду,
Що рід шевченківський міняв на ловчі пси, —
У класі нашому. Стрункий, тоякий на вроду,
Хоч, може, трошечки фальшивої краси,
На вловах якось мав химерну він пригоду:
Бажавши воскресить романтики часи,
В лісничого купив за сто рублів корову
І з дубельтівки вбив — самицю, мов зуброву.

Ну, словом, цілий ряд поміщицьких синків,
Купецьких виплодків, пошкрібків фабриканських
В моїй гімназії, як то говорять, цвів,
Що їздив з них один лише на конях панських,
В колясі батьковій, той кошеня топив
Для втіхи власної, а той дівчат селянських
З нудьги лише дурив: адже окружі всій
Було відоме те, що він волів повій.

Однаке визпати по совісті годиться,
Що й добре трапились мені товариші.
Бувас — у людськім характері дрібниця
Нам часом припаде навіки до душі,
І дружби саме в цім, можливо, таємниця,
Як та «ізюминка» у пінному ковші...
Шукати таємниць ми завсігди готові
У найяснішому: наприклад, у любові.

Той міста виростень, а той дитя села,
Любили всі, проте, природу ми й пригоди,
П'яніли з повіву весняного тепла
І мчались в безумі на трави і на води,
Де шум пташиного нас хвилював крила, —
А в смутку радіснім осінньої погоди
Стрічали луки нас, і плеса, й вогкий ліс,
І Родіон Очкур, і Каленюк Денис.

Там молодий Зінько в священнім переляку
Шептав: «Оп крижні й дутъ!¹ Присядьте!
Байте! Ну!»

Там тиша й шелести багряного байраку
Будили у душі прадавню таїну...
Пробачте, коли тут і про свою собаку
Я з ніжністю й жалем тихенько спом'яну:
Це — присягтись ладен — була тварина мила,
Що і печаль мою, і радість розуміла.

Дрібні печалили чи тішили діла,—
Та хоч яка була смутиліся причина,
А Зельма знає вже: враз лапу простягла,
Зітхас, голову поклавши на коліна
Своєму владарю, сказала б, коб могла:
«Ох, справді тяжко це! А втім, лиха година
Минеться, друже мій!» Найкраща із собак!
Я відчував не раз такого друга брак!

Так між принадами і знадами міськими
Та поля повівом я юність перейшов.
Мій сину! Путь твоя по-іншому ітиме,
Та зичу, щоб і ти товаришів знайшов
З серцями ясними, з думками молодими,
З любов'ю до людей, до міст і до дібров,
Бо почуття такі і творять лиш людину...
Наївний дидактизм даруй мені, мій сину!

І вчителям своїм на покоті віка
Клонюсь я пам'яттю і похвалу складаю.
Хоч дехто заслужив з них титул дивака,
Та Передонова² з-між них не пам'ятаю.

¹ І дутъ (про качок) — летять, падають — сідають. — *M. P.*

² Передонов — дійова особа з роману Ф. Сологуба «Дрібний біс»: огідний тип обивателя. — *M. P.*

Раз — рекреація кінчилась гомінка,
І знову клас обняв бешкетну нашу зграю,—
Хтось крикнув: «Хлопці! Йде словесник наш
новий!» —
«Ну? Лисий?» — «У пенсне?» — «Старий чи
молодий?»

12

Був справді у пенсне і трошки лисуватий
Дмитро Миколович. Спокійно увійшов,
«Курган» Толстого пам одразу взявся читати¹
І владним голосом усіх нас поборов.
Хто з друзів ще живий — пригадуєш ти, брате,
Яку між пустунів пошану і любов
Зумів найти Дмитро, що потім з ним дружив я...
Недавно смерть йому закралась в узголів'я.

13

Тоді ж я юним був, а він — ще молодим,
І навіть лисинка здавалась молодою.
Було, оточимо його гуртком живим,
І він співав нам безкрайньою чергою
І думи, і піспі, і билипи... Навіть тим,
Хто школу всю вважав пудотою пустою,
Щось прокидалося у серці і в очах,
Аж любо глянути було на бідолах!

14

«Билину про Вольгу так сказував Рябінін,
Цю думу Шут співав, а цю от — Вересай...»
А де ж було тоді, завважить я повинен,
Як чорносотенських було до біса зграй
У нашому краю, і сам тому причинен
Останній був монарх — злостивий Миколай,
Як з українського хто не знущався слова,
То вже в крамольності підозра і готова.

¹ Поезія О. К. Толстого про незнаного витязя — колись мав він «громоносное имя», — похованого у степу.— M. P.

Слова «роняєт лес багряный свой убор»
 Ти в серце заронив, мій незабутній Дмитре,
 Як радість, як життя... Артист, а не актор,
 Не шкодував ти фарб розкішної палітри,
 І навіть гультяїв змовкав бездумний хор,
 Коли ти ясував закон метафор хитрий
 Чи Тена¹ лекції супроти всіх програм
 Читав, змагаючись, захоплюючись сам!

Сердечно я любив і вчителя латини,
 Хоч дзвійки іноді від нього діставав...
 Еней, що, батьківські покинувши руїни,
 Слідом Уліссовим² пригоди зазнавав,
 І хмарка, що як пух здіймалась лебединий
 (Очима ніжний син Венери проводжав),—
 Усе це в пам'яті і досі в певній силі,
 Бо ясний небосхил одкрив мені Вергелій³.

Історик наш любив метелики ловить
 І часто в запалі, достойнім Ціцерона,—
 Замісто розгортать нам хартії століть,
 Провадив, як і де впіймав він махаона⁴,
 А втім, умів-таки і дечого навчитъ,
 І навіть, хоч на тім лежала заборона,
 Революційний рух легенько відслоняв...
 Шкода, що часом я на лекціях куняв.

Педанти сушені і диваки химерні,
 З вас кожен мав, проте, якесь в душі тепло;

¹ Т е н — французький теоретик мистецтва.— *M. P.*

² Е н е й — герой «Енеїди» Вергелія; Улісс — Одіссеї.— *M. P.*

Люблю с моим Мароном

Под яспым небосклоном

Близ озера сидеть.

O. Пушкин

⁴ М а х а о н — вид метелика.— *M. P.*

За те, що не віддавсь я лінощам і скверні,
Що зморшка не одна прорізала чоло,
Я школі дякую, звичайно, не таверні,
І, хоч багато літ відтоді перейшло,
Ладен з пошаною склонитись перед нею,
Як той, хто все життя був вірний син ліцею.

19

Мов крізь рожеву млу, струмус синя Рось,
І Корсунь устас, садами оповитий.
Там гостювати мені улітку довелось
І вже по-справжньому, їй-богу, полюбити.
З покосів курево пахучеє лилось,
В знемозі радісній в саду хилились віти,
І серце плакало від надміру жадань,
І розкривалася якась остання грань...

20

Мене цілуючи, ти душу випиваля,
Шалена дівчинко, одчаю ніжний мій!
О хвилі запашні твоїого завивала,
О літніх сокорів гарячий сніговій,
Що вколо нас кружляє, як ти мені шептала
Слова, що не найти у мові ні одній,
Але найбільшого для мене повні змісту...
Я так любив тебе, примхливу, грішну, чисту!

21

Як чотирнадцятий війну на нас приніс,—
Я милосердно зустрів її сестрою,
Ту гарну Лідочку. Я вже як слід доріс,
Вона — дозрілою пишалася красою,
Та сталося чудне: лягло чимало рис
Між нами, і вона здавалася чужою,
І не нашли про що тоді ми говорить,
І розлучилися, як не думавши жаліть.

22

Лише старіючи, якогось дня у Львові,
В готелі тихому я раптом зрозумів,

Що той гарячий плуг далекої любові
Навіки борозну в душі моїй провів,—
І от крізь шум подій, як прапори багрові
З'єднали сотні літ роз'єднаних братів,
Звернувся раптом я до днів свого початку,
Свою загублену згадавши адресатку¹.

23

Все прокотилося, змінилось, одцвілося.
І стогне Корсунь наш, і відблиски пожару
Слизькими зміями падуть на тиху Рось²,
І землю б'є війна ударом по удару.
І чом же, чом воно у серці збереглось,
Що снилося тоді? Чому гіркого чару
Не стерли ні роки, ні радощі, ні гнів,
Не вбили запаху посохливих пелюстків?

Г л а в а ш о с т а

1

Зимовим вечором, котрого не забути,
Коли я завітав із міста в рідний дім,
Денис одвідав нас, по-дивному обутий:
В одному валянку і в чоботі однім.
«Це що, Ісакович?» — «Та довелося взути
Старого валянка — на пальці щось малім
Нарвало... Ну й болить...» — «Таж треба
лікувати!»
«Пусте!» — і карти взявсь ретельно тасувати.

2

Хто в хвильку³ з вас не грав, кохані читачі,
І не второпає, що значить дати бочку⁴,

¹ «Лист до загубленої адресатки» — поезія автора цих строф у книжці «Збір винограду». — *M. P.*

² Писано в часи, коли Україна була окупована фашистами. — *M. P.*

³ Х в и л ь к а — гра в карти. — *M. P.*

⁴ Дати бочку, або зіхати, — не взяти ні одної взятки. Це найбільша ганьба для супротивників і найбільший тріумф для переможців. — *M. P.*

Уявить хай собі: сидять ото вночі,
Ще з дня зібравшися в затишному куточку,
Чотири сповнені завзятості грачі,
Два, звісно, проти двох — і не в єдину точку,
А в очі дивляться своїм партнерам, знай,
І часто голосне лунає: «Не кивай!»¹

3

У Сквири лікар був, на прізвище Рушилов.
За віку юного палкий громадянин,
Студент-ентузіаст, він за облавок вилив,
Дійшовши зрілих літ, жадобу верховин,—
І тільки іноді для «українофілів»
Гараська виконати погоджувався він
І тим прикрашував аматорську виставу —
П'янний, як темна ніч, а зрештою на славу².

4

Отож Рушилов той, що хворості ознак
Міг тисячі у вас за хабара впізнати,
Коли до війська йти не хтілось вам ніяк,
А був з вас чоловік шановний, ще й багатий,—
Рушилов до вінта справдешній був мастак,
У преферансі — бог. Та як у хвильки грати
Сусіда-демократ якось його навчив,
То хвилькою лише і дихав він, і жив.

5

Я знов компанію статечних чоловіків,
Які, городами утікши від жінок,
Збігались, ніби їх незнаний демон кликав,
Не до зашкурної горілки³, не в шинок,—

¹ К и в а т и — мигами показувати партнерові потрібний хід.—
M. P.

² Г а р а с ь к о, свідок — персонаж у знаменитому етюді Кропивницького «По ревізії». Він, по задуму автора, весь час п'янний. Для реалізму Рушилов напивався перед виставою до невідомності, до втрати здатності говорити. А втім, і не граючи Гараська, пан доктор — до речі, вважаний по околиці за дуже тямущого лікаря — рідко бував тверезий.— *M. P.*

³ З а ш к у р и а горілка — так звали казенну горілку, передуплану по збільшенні ціні там, де не було поблизу «монополь-

В цегельню кинуту. Без небезпечних криків
До діла пильного таємний бравсь гурток —
До хвильки, звісна річ,— і часом діб по троє
Не появлялися у власний дім герой.

6

І в нашому дімку в зимові вечори,
Такі зворушливі своюютишиною,
Для цеї простоті, та запальної гри
Сусіди сходились морозною тропою,
І починалося: лупи! — давай! — бери!
«Куди ж ти вискочив з козиркою одною?»
А часом радісне, під тріумфальний сміх:
«Ще тринъка!» — «Бочка знов!» — «Запишемо
вам ріг!»¹

7

Пороків багатьох не міг я обминути
І тисячі спокус за вік свій перейшов,
Проте уник-таки картярської отрути
І легко парості азарту поборов.
Тож більше полюбляв у шиби зазирнути,
Як в іскрявім снігу пишає сон дібров,
Де місяць пасмуги пролив прозоро-сині
І таємницю лежать сліди звірині.

8

Коли ж заходила розмова у братів
З Денисом, з Куркою (так прозвано Ігната
Остапенка) про дні весняних дивних див,
Райдужнокрилого і запашного свята,
Про тирла², про таку принаду для линів,

ки», «марнопольки» чи «винопольки», тобто казенного горілчаного магазину, або в ті години, коли «монополька» була закрита.— *M. P.*

¹ Тринъка, ріг, або ріжок, бочка — терміни в картярській грі.— *M. P.*

² Тирло — місце, де третиться (переститися, мече і кру) риба, що буває в нас весною здебільшого. Деякі породи риби (краснопір, наприклад), всупереч поширеній гадці, пожадливо беруться (хапають наживу) під час нересту. Ловлять їх тоді в наших місцях найбільше на молоді, щойно вилізлі з личинок бабки (стрекози).

Щоб звідусіль плила та риба вайлувата
До вашого гачка,— я просто завмирав,
Малюючи собі наш тихий світливий став.

9

Тепер під кригою тріскучою лежав він,
Але життя в собі, хоч приспане, таїв.
Пробивши луночку між льодових полявин,
На блешню надимо було ми окунів.
Денис у ділі цім був по околі славен
І по-мистецькому з густої цені лив¹
Спірально вигнути, взірця своєго блешні²,
Що вельми рибаки хвалили їх тамтешні.

10

Коротке вудлице, пружиста волосінь
І рибки на кінці подоба, хоч умовна,
З гачками влитими — і опускай в глибину³
Свою немудру счасть. Умілість риболовна
Покаже, як к і в а т ь⁴, — а без таких умінь
До діла не берись! — і радість невимовна,
Коли почуєш ти зо дна міцний ривок:
То окунь почепивсь чи й славний щуничок.

11

А голубі сніги блищають на видноколі,
І голубий намет здаля на них навис,

До тирла сходяться також — істи і кру — не тільки хижі породи
риб, як-то окуні, але й такі, як ляцці, липи тощо, отже, інколи вда-
ється, глибше підпустивши вудку (тобто опустивши гачок з нажи-
вою на дно) і насадивши на гачок ту ж таки бабку, черв'яка або
ракову шийку чи пурпурі, зловити кілька прекрасних окунів чи й
линів.— *M. P.*

¹ Цінь, родов. цені — олово.— *M. P.*

² Блешня — маленька металева рибка чи просто бліскучка
платівка з гаком. Приведена рибалкою в рух, блешня знаджує
хижих риб (окунів, щук, судаків тощо), які й хапають її, стаючи
здобиччю рибалки. «Денисівській» блешні мали дещо спіральну фор-
му, така блешня краще крутилась і виблискувала в воді, і хи-
жа риба, вважаючи її за щось живе, пожадливо кидалась на
неї.— *M. P.*

³ У наших блешнях бувало частіше два, а не один гачки.—
M. P.

⁴ Ківати — ритмічно підсмикувати блешню в воді.— *M. P.*

І бачиш інколи, як котиться у полі,
З ліщини вийшовши на мишкування¹, лис,
Як шуляк, вздрівши щось побіля санних колій,
На здобич падає, шугаючи, навскіс,
Як, ізлякавшися Патфайндера — Ігната,
Легкою зграйкою спурхнули курп'ята.

12

І знову — тихо скрізь, і вся увага знов
У руку перейшла: чи не клює, не смика?
Але як березень тихенько надійшов,
Тоді в природі всій тривога превелика,
Човна засмолове завзятій риболов
І тільки-но води стяга лиш невелика
З-під льоду виб'ється,— між лозами, край лук
З рушницею в руках підстерігає щук².

13

Летять, мов сила їх незрима підганяє,
Птахи із вирію, про льотні і свої,
І на проталинах такі гостюють зграї,
Що навіть Родон, хоч патріарх сім'ї
Стрілецько-ловчої, їм назвища не знає...
А далі — вод розлив, і селезнів бої
В повітрі чистому, і парування птиці,
І ночі темної розумні таємниці.

14

Ох, як же я собі яскраво уявляв
Тривожну пору ту в зимовому спокої,
Ясної Унави мережаний рукав,
Рибалок на човнах — по одному, по двоє,
Гусей далеких клич, леління перших трав,
Легенъкій поплавець на тлі води хисткої,

¹ М и ш к у в а н н я (від діеслова мишкувати) — ловля мишей (та і інших звірят) — справа, в якій лис виявляє надзвичайну спритність і чудову грацію. Під час мишкування досвідчені мишливиці уміють скрадатися до звіра на постріл.— M. P.

² Щуки трутися (перестяться) рано весною, виходячи до берега на мілкі місця. Там б'ють їх остями (острогою) або й стріляють із рушници. Нині у нас те їй інше заборонене законом.— M. P.

І пару, що струмить від вогкої землі,
І срібну блискавку в гагаринім крилі.

15

Давно вже вечір той минувся сивуватий,
Що ним намислив я відкрити цю главу!
Відтоді кожен міг Дениса слід пізнати,
Коли із блещнею пройшов він по ставу,
Чи щепи оглядав біля своєї хати,
Чи йшов на засідку — у давньому рову
Зайців підстерігать у полині сухому —
В одному валянку і в чоботі одному.

16

Дедалі у нозі нестерпний біль зростав,
І виразка ніяк у нього не минала,
Хоч і садову масть туди він прикладав,
І лист алоевий, і баба щось шептала...
Нарешті брат Іван його переконав
(Чимало ж і зусиль ця справа коштувала!),
Щоб до Рушилова удався він мерщій,
А той і взяв його під мудрий захист свій.

17

Операційного доходило стола —
Якіс прорізати хотів Рушилов х о д и,—
В палаті ж номер три така нудьга була,
Лежать доводилось подібно до колоди,
Ще й саме ж бо тоді, коли весна ішла
І щупаки плили у прибережні води
Вслід за самоциями, як завжди, рік у рік...
Денис не видержав — і одчайдушно втік.

18

І от прямує він, узвівши гострі ости¹,
На став, кульгаючи. Болить, та не біда!
Зате ласково, як свого, стрічають гостя

¹ О сті — риболовне знаряддя, щось як залізні вила на кілька зубців, подібні до Нептунового тризуба.— М.Р.

І срібний верболіз, і голуба вода,
Як птичим голосом повилють високості!
Аж ось і тирлечко... Та не дійти, шкода! ¹
І враз палкий ловець, нестримний, як дитина,
У воду крижану заходить по коліна.

19

Ще від адамових усім відомо днів,
Що пристрасть до біди доводить нас шалена.
Денис Ісакович ушкодив свій нарив,
І на нозі йому прикинулась гангрена.
Потрапив знову він під нагляд лікарів,
На цей раз київських. Та братія учена
Аж тричі різала нещасного — і він
Вернувсь калікою до предківських долин.

20

До потребилівки походилися вранці
Селяни — коси їм хотілося купити,
Бо літня йшла пора. Між них на дерев'янці
Денис Ісакович. Чи гнеться, чи дзвенить —
Всі коси пробують, знавці і самозванці,
І раптом кинув хтось: «Чи вже тобі косить,
Денисе Сакович!» Всі якось посмутились,
Бо по щоці сльоза в Дениса покотилась.

21

Красунь і чепурун, гуляка й працівник,
У кого, як жива, коса в руках ходила,
Зробився він тепер пропащий чоловік,
Хоча і збереглась душа його і сила.
Та не озлився він, як те бува в калік,
І та напасть лиха натури не змінила.
Я навіть згадую, що мить була така,
Коли він спитувавсь ударить гопака.

² Щуки під час нересту ходять зовсім по мілкому, збиваючи
хвилю і раз у раз показуючи свої пера (плавники), — до них тоді й
закрадаються, було, риболови з остями чи рушницями. — M. P.

Там якось і косить, і якось навіть жати
 Навик Ісакович, хоча нога їй одна.
 Але як пан Рудий узявся будувати
 Нового, мудрого, з турбінами млина,
 Денис найнявсь тоді при нім сторожувати,
 І справа це була нітрохи не чудна:
 Вартус цілу ніч, а досвіт напливає —
 Він чуйно при вудках на сідалі куняє.

Ох, і ловилися ж прокляті коропи
 В те літо пам'ятне, в чотирнадцятім році!
 Аж збився зовсім був з житейської тропи
 Дідок один чудний, що з торбою при боці
 В воді весь день стирчав, як от, бува, стовпі
 Стирчать десь при шляху, як кажуть, на
 розтоці.
 Усе, крім риби, він на світі занедбав,
 Відколи коропа на фунтів шість піймав.

З Денисом спільну ми принаду засипали —
 Пшеницю, зварену уміло, та горох,
 І наші сідала одно з одним лежали.
 Було, з братами йдеш, чи лиш з одним удвох —
 Ще сизий скрізь туман, лиш промені упали
 На воду декуди, на прибережний мох,—
 Денис на місці вже. Тихенько посідали.
 «Ну, як?» — «Та єсть один». — «Великий?» —
 «Та чималий».

Рожевий, голубий, зеленокудрий став
 І молодість людська, якої не вернути,—
 Хіба лише слова я щойно написав
 У наші дні грізні, у наше врем'я люте?
 За молодість мою, за вишитий рукав,
 Якому дано раз за все життя майнути,
 Усе віддав би я, коли б віддать що мав...
 Та хто з вас коропа за щастя уважав?

Нікого з читачів ми вірить не неволим,
 Що на землі нема нічого, щоб зрівняти
 Із найсолодшим тим ловецьким дивним болем,
 Що має на меті єдине — упіймати...
 А втім, погодьтеся, мовляв, із фактам голим:
 Чудовий коропець! Так, фунтикові на п'ять!
 І не дивуйтесь, що жодному базару
 Такого коропа не підібратъ під пару.

Те літо, ранки ті, поховані давно,
 Веселі т у л я к и, що з нашими майстрами
 Відчайно ріжуться, було, в двадцять однo
 У відпочинку час на греблі, під кущами,
 І ситий «інженер», що дивиться в вікно
 Та з нуду лається останніми словами,—
 Вся мішаниця ця в один суцільний плин
 Злилась, і зветься це: новий Рудого млин.

До речі, був сусід цікавий у Рудого,
 Що вічно з ним судивсь через двозначний план,
 Давно пожовклий твір «геометра» п'яного;
 Звавсь Янушевичем, був колоритний пан:
 У шапці й віддалік підходить до нього
 Не зважився ніхто і з-між старих селян,
 Опіріч одного лиш, що свідчення фальшиві
 Давав на всіх судах за грошики правдиві.

У Янушевича в маєтностях, було,
 Не думай ні стрілять, ні з удкою рибалити:
 Хоч пильні сторожі впіймають, як на зло,
 Хоч Янушевич сам з рушниці в вас засмалить.
 Раз троє парубків на став його пішло
 З благеньким волочком,— жага-бо серде палить,
 Як тільки здумати, які там окуні,
 І линня, й коропи у затишку, на дні!

Осіння вже пора по-вовчи закрадалась,
 І холод до кісток рибалок пробирав,
 Як з волочком вони тихенько просувались,
 Мов тіні, вздовж ріки... Враз голос залунав:
 «Ага, голубчики! Нарешті упіймались!» —
 І всіх по шию трохъ у воду пан загнав
 Годин чи не на дві, б'ючи гусиним шротом...
 Один заслаб і вмер, а два хворіли потім.

Апостол власності, законності оплот,
 Зробивсь поміщиком той Януцевич дивно:
 Був управителем, зразком людських чеснот,
 В одній дідички п'ять років, кажуть, рівно,
 А щоб земних її позбавити турбот,—
 Приспав отрутою, як у казках царівну,
 Підчистив грошики (легенда каже так)
 І незабаром став володарем Кошляк.

Стояв над справою всією млиновою
 Панок, що «і п ж е н е р» наздав себе — і край.
 Аматор пострілять, мисливською порою
 Щовечора, було, він жде качиних зграй,
 Своєю постаттю темніючи важкою
 Аж на верху млина. Вигадливий гультяй,
 Поставив башту він на млиновій покрівлі,
 Щоб увічнить себе у гордій тій будівлі.

І гребля, і верба, і стародревній млин
 Навік оббилися у серді ненаситнім,
 І хай старіюсь я, але нема причин
 Моему віршеві не розцвітати квітнем,
 Бо, як поет сказав, л у н а з д а л е к и х г і н
 Не тільки порохом нам віс старожитним,
 А й тою юністю, якій нема кінця...
 Лиш вічних стариків строфа здивує ця.

Хто знає, що таке вечірні перельоти,
 Той знає радощі високі на землі.
 Серед пебесної тонкої позолоти
 Рухомі точечки з'явилися малі.
 «Пильний!» — гукає хтось, додаючи охоти,
 І світ зійшовся весь в качиному крилі...
 До речі, так було (це зовсім не химера),
 Що раз я обстріляв самого «інженера»¹.

Моєї юності останній, може, рік, .
 Жадоби світлої пора моя хороша,
 Ти відпечаталась в душі на цілій вік,
 І старості тебе не зледенить поропта!..
 На перельоті раз стою я там, де звик,
 Між вербами двома,— аж іде листоноша,
 І я та «інженер» почули новину,
 Що з німцями зайдло в Росії на війну.

Не зовсім ще тоді ми це взяли до тями,
 Хоча в політиці був «інженер» мастак,
 Не знали, що вгорі згущається над нами
 Чимало хмар тяжких; не бачили ознак
 Грози великої, з громами та дощами...
 Та що ж! З людиною буває часто так,
 Що, добре знаючі колишнього події,
 Вона сучасності ні в зуб не розумів.

Г л а в а с'єм'a

Якось, блукаючи над Унавою влітку,
 Необережного підбив я чернюка².
 На воду він упав, де в непроглядну сітку

¹ Обстріляти — набити більше птиці. Не треба, друзі, скептично усміхатись: я говорю про факт.— *M. P.*

² Чернюк — порода качок.— *M. P.*

Сплелись кушир, різак, крошивка, осока.
Був без собаки я, отож роздягся по нитку
І в воду кинувся. Тваниста і мулка
При березі була зрадлива та волога,
Та далі глибшала хистка моя дорога.

2

Тож довелось пливти — чернюк-бо все тікав,
Поранений в крило, пірнав і знов являвся.
Я все за ним, за ним — і ледве помічав,
Що вколо рук моїх гадюками мотався
Густо-зелений ліс водорослий і трав —
І врешті у такі лабети я попався,
Що далі ні пливти, ні вирватись ніяк...
Ну, словом, воду тут я скуштував на смак.

3

Глитаючи її у борсанні безсилім,
Примару смерті я побачив віч-на-віч,
І хоч навкруг лежав ясно-зелений килим,
Але тягла в глибину слизька потворна ніч...
Десь образ Лідочки майнув видінням милим —
І зник у темряві — життя далекий клич! —
І все забулося, загинуло, пропало,
І «Гвалт! Рятуйте!» — щось із мене закричало.

4

Востаннє вирнувши, побачив я човна,
Що птицею летів серед латаття й травок
До мене навпростець... Хвилина ще одна —
Я й не побачив би! «Хапайтесь за облавок!» —
Чийсь голос продзвенів, як золота струна.
(Хоч, може, й хриплий був — напевно ж бо
і в мавок
Охриплі голоси: вода, та луг, та ліс...)
Хто ж врятував мене? Відома річ — Денис.

5

Ох, що за розкіш враз відчув я невимовну,
На берег пливучи за милим тим човном,

Руками взявшись за нього так любовно,
Як за саме життя, що слалося кругом!
Води огидної було ще в вухах повно,
Та сонце гріло вже святим своїм теплом,—
Денис же ятером укрив мене дбайливо
Та й знов — ловити пліт'я, ловилася-бо на диво!

6

А як увечері Ісакович сидів,
Цигарку тягнучи з домашнього дюбеку,
І вже подобою якихось давніх снів
Здавалася мені недавня небезпека,
То нам історію цікаву він повів,
Котра, хоч дуже вже від нас тепер далека,
Чимало може нам навіяти думок.
Ось що він розказав, пускаючи димок:

7

«На славну саме я набрів ч е р в о н о о к у¹,
Що я такої ще і не ловив з весни...
Під Рудкою вона з'являється щороку,
Як Пётра промине, в великі табуни...
Ну й ловко ж бралася! Аж чую — з того боку
«Рятуйте» хтось кричить... Ото, до сатани!
Видимо, тоне хтось! І тут мені здалося,
Що голос то не чий, а Петрика Самрося.

8

Самі ви знаєте — проява той Самрось,
Що лучче б і повік не зустрічатъ такої...
Чимало з ним мені свариться довелось,
І вишів не одну від нього я гіркої.
Топися, думаю, коли вже так прийшлось,
Іди к чортам на дно! Але хвилини тої
Хтось мов штовхнув мене: людина ж загиба!
І кинувсь я мерцій, дивлюся — чи ти ба!

¹ Назва риби (плітка). — M. P.

Максим, а не Самрось. Оце, кажу я, штука!
 Вже й очі вирячив бідаха наш Максим,
 Уже й бульки пуска, немов у сітці щука...»
 Тут розповідника повив густезний дим,
 І мудрості пішла житейської наука,
 А далі брат Богдан сказав йому: «Хильнім!»
 І за мое вони чаркуються здоров'я,
 За те, що в вічну піч дочасно не пішов я.

Відтоді почуття оце в мені зросло,
 З яким лягти колись хотів би і в могилу.
 Стократно полюбив я сонце і зело,
 Мурашок на траві і людську вдачу милу,
 Що боре у собі і заздрощі, і зло...
 А втім, Юпітере, спаси мене й помилуй,
 Щоб проповідуватъ я всепрощення став
 Чи на толстовство вас, братове, наверта!

До речі, той Самрось, що мова йшла про
 нього...

У році п'ятому підпільний робітник,
 У чотирнадцятім зробивсь віц у Рудого
 Рукою правою — сімнадцятий же рік
 Розкрив (дізнались ми тоді не про одного),
 Що звичайнісінський був із Самрося шпик,
 Який, провадячи таємні збори вранці,
 Увечері про них доповідав охранці.

Довідалися ми, що син Кузьми, Степан,
 Був саме проданий, ще й дешево, Самросем,
 Що хитро вів Самрось розмови між селян,
 Народ наш зовучи голодним, голим, босим
 І розвиваючи повстання мудрий план,
 Щоб з найдетальнішим звернутися доносом
 Туди, де сам Азеф, підступництва король,
 Як знаєм, відіграв багатозначну роль.

Але живі серця живим огнем горіли,
 І, оглядаючись на ті глухі часи, .
 Тепер я зрозумів, що потасмні сили
 І затамовані бурхливі голоси,
 Як зимова вода під кригою, струмили,
 Лише чекаючи весняної яси,
 Щоб повінню залити болота і долини,
 Коли зачусться ячання лебедине.

У весь мій світ малий, мов крапля водяна,
 Законові води великої підлегла,
 Ту суміш паходців, п'яніших од вина,
 Що серед них була і трута, міцно злегла,
 Хитнула світова, як згадано, війна,
 Що обивателів ударила, мов цегла,
 По мирних головах. І саме в ту війну
 Я пристрасну свою закінчував весну.

Солдати... Запасні... Залізні ржаві хмари...
 Вдова, що підганя безсилого коня...
 Шантан і лазарет, каліки й земгусари¹
 І чорносотенна мордата маячня,—
 А в серці молодість, і мокрі тротуари
 Кудись ведуть тебе — до золотого дня,
 Що там, за лісом, там, за тою он горою,
 Переливається веселкою дзвінкою.

Хисткого вечора незрозуміла мла
 І сніг круг ліхтарів у вічнім мерехтінні.
 Вітрина. Дівчина біля живого скла.
 У серце глянули жадані очі сині.
 З людьми змішалася, за хвилею пішла,
 І вже душа моя — мов голос у пустині...

¹ Земгусари — співробітники тилових організацій так званого Союзу земств і міст, що бундючились своєю військовою формою. — M. P.

Та от догнав її піднилий офіпер,
Сміються... в парі йдуть... Як боляче ѿ
тепер!

17

Одного разу йшов я в морі сніговому,
Що грало ѿ пінилось, п'янило і плило.
Немов у точку сам я обернувсь рухому,
Кінця ѿ мети мені у світі не було.
Враз голос-вітерець: «Чи ви мене додому
Не згодні провести?» Щось серце опекло,—
То виросла якась побіля мене жінка,
Граційна і легка, таємна, як сніжинка.

18

Була схвильована ѿ стривожена вона,
І жалощі чомусь у серці викликала.
Від неї віяла фіалками весна
Крізь бурю снігову. Легкого завивала
Струмилась круг лиця прозорість неясна,
Я руку їй подав — її рука дрижала,—
І мовчки ми пішли крізь божевільний сніг,
Все оглядаючись, мов хто за нами біг.

19

Світ, наче хάосу всевладного музика,
Дзвенів, палаючи ѿ згасаючи кругом.
Ми довго мовчки йшли... Будова невелика
В подвір'ї чорному, охопленому сном.
«Спасибі, ми прийшли... Втекла від чоловіка...
Мій полюбовник жде за тим мене вікном...
То ѿ міг мене убити... Усе він добре знає...»
І щезла. Тільки сніг у безумі круজляє.

20

Лиш рука моя короткий чула стиск
Ще довго... цілий вік. За млою сніговою
Усе сковалося. Розтанув, наче віск,
Той образ, сонною пролинувши маною,—

І, може, я запав у непоправний риск,
Коли банальною пригодою такою
Незацікавлених спиняю читачів.
Нехай це буде сон — не ждіть розумних снів!

21

Проте, минаючи щоденні справи й звички,
Вертаюсь часто я у ніч ту снігову,
І слід кладуть її маленькі черевички
В заметі млистому, неначе наяву,
І поруч з нсю я, і — річка біля річки —
Потоки сиві мчать, і з ними я пливу,
А дім, а те вікно, а те її «спасибі»
Горить, мов іскорка в морозний день на шибі.

22

Студентській лаві б слід тут скласти похвалу,
Але признаюся, що мало я тій лаві
В житті завдячую. Пустившись навдалу,
Котився світом я, гадаючи, що справі
Наспіне час колись, і крізь рожеву млу
Лиш часом прозирав, як привиди криваві
Блукання обрієм, як гнуться дерева
Від буріальної, що грізно повіва.

23

Ані сейсмографа, ні доброї антени
Я здібностей не мав,— але чи я ж один?
І вітри, і дощі проходили повз мене,
Лунали голоси з низин і з верховин,
Шепталися про щось палаци й сутерени,—
А я, сучасності короткозорий син,
Котився по життю глухим покотиполем,
Своєю радістю цікавлячись та болем.

24

Як жаль, що я пройшов немовби півліпим
Ті роки, майбуттям вагітні величавим!
Але в прозріння день я зрозумів той дим,
Що крив сучасників завоєм кучерявим,

Збагнув, чому жило у безумі п'янім,
Віддавшись маревам, видінням та уявам,
Багато із людей російської землі,
Напівзадушених в столицінській петлі.

25

Петля зосталася, хоча рука Багрова
«Петра останнього» в могилу і звела.
Тож серед молоді (іде про панську мова)
Отрута квіткою гідкою розцвіла,—
А на полях війни народу плоть здорова
Гнила в страшнім багні і кров живу лила,
Щоб «Пріпс із Лондона», нюхнувши кокайну,
Повії гладить міг куповане коліно.

26

А Родіонів син, ровесник мій Іван,
Що раків ми не раз із ним печерували,
В окопі десь дрижав, ковтав їдкий туман,
І вонші по виду йому переповзали,
Аж поки ждана смерть від двох нежданіх ран
Прийшла, не вписана в історії аннали,
Друг конституції законності основ,
В той день вітійствува в Удумі Мілюков.

27

З розпусним Гришкою, з бездушним Миколаем,
Із чємним Штюрмером, з Родзянком огрядним,
В розгулі дикому, повитому одчасм,
Плила монархія у сніг і чорний дим,
Щоб потім полум'ям зайнятися безкраїм,
Щоб стрепенувсь народ і щоб на місці тім,
Яке було для всіх ганьбою й поговором,
Правиця Ілліча труда відкрила форум.

28

Листок малесенький на древі всеземнім,
Який щасливий я, що з гілки не зірвався,
Що першої грози почув священний грім
І бачив, як цей світ казково відмінявся,

Як в іспитах тяжких, в кипінні бойовім
Народ окрілений до верховин здіймався...
Та довгий ще мені пройти судилося шлях,
Щоб молодість догнати, заблукану в полях.

Г л а в а в ось м а й о с т а н н я

1

Так пропилили вони листками за водою,
Далекі дні мої — і хоч багато плям
Прийняття судилося предовгому сувою,
За словом Пушкіна, і скорбним каяттям,
А то й таємною пекучою слізовою
Платити інколи доводиться тим дням.
Але й сумних рядків не хочу я змивати,
Благословляючи тебе, о земле-маті ¹.

2

Благословенна будь! Ти, вічно молода,
Життя дала мені і світ мені відкрила,
Ти ясним досвітком, коли ще спить вода,
Веселчасті мені подарувала крила,
Щоб я підносився від рідного гнізда
У свіжу синяву, де хмари як вітрила,
Навчала ти мене безсмертного письма,
Щоб книг моїх слова прооказувати сама.

3

Чекає ратая, паруючи, чорнозем,
Фіалки молоді старий ворушать лист,
Дібркови тягнуться в обійми першим грозам,
Чиряток-свистунків дзвінчастий ллється свист,
Жагучі коні ржуть, і соком срібносьльозим
Берези капають... А на кленовий міст
Виходить молодість і заглядає в воду,
Кохання прагнучи і смілого походу.

¹ Строфу побудовано на ремінісценціях із поезії О. Пушкіна «Воспоминаніє». — M. P.

Ох, слово ж ти мое, нероджене дитя,
 Мій болю дорогий, моя блаженна муко!
 Чи то я десь тебе утратив без пуття,
 Що не полляєшся ти стобарвно і стозвуко,
 Чи свіжості чуттів не знає воротя
 Й сама поезія, богиня срібнолука,
 Як «по-класичному» сказав би я колись...
 От і на інший лад октави полились.

Це називається «оголенням прийому»,
 І цього заходу я мимоволі вжив,
 Збагнувши, що душі не стрепену нікому
 Вживанням висловів, ужитих сто разів,
 Що всі оті качки в повітрі молодому,
 Фіалок паходці і парування нив
 Коли і можуть ще збудити в когось болі,
 Солодкі, як весна, то не з моєї волі.

Був лютий. На дахах темнів і танув сніг.
 Голодні горобці цвіріньякали, як діти.
 Я спав над книжкою, коли до мене вбіг
 Студент, мій приятель, нікчема знаменитий,
 І проказав мені так швидко, як лиш міг:
 «Відрікся Миколай... Ну, тільки уяви ти!
 Нарешті сталося! Прийшла доба нова!» —
 І покотилися, немов горох, слова.

Та й почалось тоді. Ішла по зміні зміна,
 Фальшивий дощ промов і справжній шум грози,
 Як протилежностей симфонія єдина,
 Кипіли. Граючи у довгої лози,
 Міністри грузнули в болоті по коліна
 І танули, як віск. Гукаючи «Вези!»,
 Коня історії сідлали ті артисти,
 Що їх по-справжньому зовуть — авантюристи.

До чорта їх було — гетьманів і петлюр,
 Махнів, тютюнників, денікінів, краснових...
 Щоб рибку надити у каламуті бур,
 Вони вправлялися в погромах і в промовах;
 Мішалося «ура» з прадавнім «калавур»,
 Повії в бантиках з'являлися багрових,
 І речник вольності, апостол людських прав
 Отчизну і гуртом, і вrozдріб продавав.

Побачив я тоді, хоч і не зовсім зрячий,
 Як люди хиляться, немов лоза гнучка
 За вітром; як паяць, що на дротині скаче,
 Захватні оплески в партері виклика;
 Як слово іноді спошуляється гаряче,
 Попавшиесь на язик дотепного ділка;
 Почув, як демократ в наївності дитинній
 Доводить сам собі, що **ко** **ні**, мов, не винні.

А той, хто сіяв, жав, хто вугілля рубав,
 Хто будував мости через моря й безодні,
 Хто досі на землі єдине право мав —
 Для інших умирати у праці благородній,—
 Той голову в ті дні погрозно підіймав
 І йшов крізь обшири похмурі та холодні,
 Зриваючись не раз із кам'яних узбіч,
 На голос істини, що возвістив Ілліч.

Стежок поплутаних, доріг, шляхів і колій
 Мережка слалася безмежна по землі.
 Я путь собі малу найшов у ветхій школі,
 Де, при кульгавому склонившися столі,
 Дививсь, як Петрики, Марусі, Гриці, Олі
 Очима круглими — колумбики малі —
 Зашитували світ, змальований на мапі,
 Які то люди є, моря, звірі столапі.

Пізніше зустрічав чимало я із них,
 Життям обвітрених, засмаглених на сонці,
 Одних на тракторах, а інших біля книг,
 Тих у своїм селі, тих у чужій сторонці,
 І радий, як зерно хоч би маленьке зміг
 Добра засіяти... Тепер, як оборонці
 Отчизни нашої, Великої Жони,
 Життя їй отдають і кров свою вони.

Привіт вам, Петрики, Марусі, Олі, Гриці!
 Тепер ви зветесь на повні імена,
 Та ще й по батькові, як, звісно, і годиться,
 З вас не один тепер, звичайно, й не одна
 Уже в осі маля водили до криниці,
 Що поїТЬ нас усіх і що не має дна,
 Уже і з тих малят зросли тепер солдати...
 Та сивині дітей хіба повірити мати!

Ой земле, кругла ти,— тому ж ти й без кінця,
 Людині ж рухатись не суджено по колу
 (Це, зрештою, їй гаразд). Ми схожі на плавця,
 Що із останніх сил пливе до суходолу,
 Щоб там, на березі... Та годі! Тема ця
 Хтозна-куди веде.

Денисову стодолу
 Одвідать лучче нам, вернувшись назад,
 Де кілька яблуньок зовуться гордо — сад.

Було це років п'ять, чи що, перед війною.
 Я в гості завітав до рідного села.
 У клуні друговій, під грушевою старою
 Зійшлась на бесіду компанія мала.
 Я, вже підтпнтаний, та брат Богдан (дугою
 Він був скоцюблений, але в очах жила
 І грава молодість), та ще Іван Климацький.
 Денис очолював симпосіон рибацький.

Цікава постать той Данилович Іван
 Климацький: рожений для річищ та затонів,
 Де сам на човнику, як повновладний пан,
 Качок вишукував, стріляв прудких кульонів,
 Він, як і дехто ще з сусідів-романчан,
 Пішов на колію провідником вагонів
 І навіть діло це, здається, полюбляв,—
 А втім, лиш на воді, як птиця, оживав.

Звичайно, спогади, почасти й фантастичні,
 Розмови нашої хистку являли вісь.
 А навкруги жили нові, хоча вже й звичні,
 Слова і явища: де був пустир колись,
 Колгоспні стайні там (чомусь напівготичні)
 Стояли; юний сад стелився від узлісся —
 І син Каленюка в святім костюмі сірім
 Не тільки вже Петром, ще звався й бригадиром.

Климацький — музикант, рибалка і стрілець —
 Запав у лірику: уже, мовляв, старі ми...
 І Родіон помер, і Гриць, отой співець,
 І Рильський наш Іван... Та й з наших тіл
ростиме
 Бур'ян на цвінтари... «Хай цвінтареві
 грець! —
 Денис озвався тут.— Ану заводь, Максиме!»
 І ми такої враз гучної утяли,
 Що аж замовкнули в житах перепели.

На нас дивившися, Денисиха сміялась,
 А потім і сама взялася підтягатъ...
 Та й бригадир Петро, і діти, що спирались
 На тин новісінський без страху зламатъ
 (Недавно ліса там благен'яка нахилялась
 Од вітру-леготу...), і яблуні, всі п'ять —
 Те підтягало нам, те тільки спочувало...
 А співові було землі і неба мало.

Немає старості, і смерть — лише мана!
 Я Заньковецьку тут пригадую Марію.
 У «Чорноморцях» раз Цвіркункою вона
 Легкий вела танець... Списати не умію
 Тієї грації, п'яночого вина,
 Тих ніжок молодих, що навіть чародію
 Несила викликати хоч би подобу їх.
 Очей тих, де горів лукаво-звабний сміх.

Я трепетав увесь. Здавалось, ніби двері
 У небувалий світ мені хтось відчинив.
 Я був ще хлопчиком,— а що тоді в партері
 Серед досвідчених робилось глядачів!
 Та п'сса скінчено, кіпець настав химері,
 І от при виході я бачу: з двох боків
 Дві дівчини ведуть бабусю престарую.
 Питаю: «Хто вона?» — «Це Заньковецька!» —
 чую.

А спів Садовського! А Саксаганський-маг!
 Два характерники, Панас той і Микола,
 Що народилися в розложистих степах,
 Де вітер та народ була їх перша школа.
 Як молодість вони уміли па очах
 Самім собі вертати — без чарівного кола,
 Без мефістофелів і мудрих пентаграм,
 Аж їм позаздрити і Фауст міг би сам!

Погляну я з гори своєї кам'яної —
 Ой то ж то зелені, і цвіту, і тепла!
 А ще б хотілося — удвічі, друзі, втроє.
 У сто і в сто разів. Хай не одна була
 Година тъмарена у болі й неспокої,
 Хай рана не одна в душі не зажила,
 Хай друг обманював, хай зраджували милі,—
 Пливти б за хвилюю, боротись проти хвилі!

В скорботні дні почав я оповідь свою
Для себе, що й казать (мовляв, стареча риса —
Вдаватися в спомини), для друзів, що в бою
Їм сонце відкрива порохова завіса,
Для сина, для синів... Тепер ізнов стою
На тій святій землі, що прийняла й Дениса,
І двох братів моїх в обійми мовчазні...
І перемоги цвіт цвіте в височині.

Благословенна ж будь, моя всепедра мати,
За серце, за вогонь, за кров, за мозок мій!
Поля, що я сходив — і що хотів стоптати
Людоненависний проклятий лиходай,—
Я бачу вас ізнов і присягаю свято:
Всю силу рук своїх, і мислів, і надій,
Всю молодість мою, що не віддам ні кому,
Д'останку принесу народові своїому!

Народе-велетню! На лоні в тебе зріс
Шевченко вогняний, Сковорода невтомний,
І дядько мій Кузьма, і Каленюк Денис,
І славний у віках безвісний воїн скромний,
І той, хто воскресить поля і сінокіс,
І той, що до життя вертає шахти й домни...
Рости ж, підносячись, як сонце з-поза хмар!
Тобі в піdnіжжя я кладу свій чесний дар.

*Уфа — Москва — Київ,
1941—1944—1956—1960*

НЕОПАЛИМА КУПИНА

(1944)

НЕОПАЛИМА КУПИНА

1

На все світ славен красотою,
Страшний у сполохах пожеж,
Неваже лиши муковою святою
Ти у бессмертя увійдеш?

Колишнє, в камені словите,
Встає, мов хвилі у Дніпрі,
І бачати України діти,
Як Володимир на горі

Крізь непроглядну ніч криваву,
Благословляючи народ,
Веде свій люд, свою державу
На ясні води від негод.

Дитя, розтопташе копитом
Несамовитого копя,
Встає, як судія над світом,
І двері правді відчиня.

На суд зійшлися гори й море,
Здригнулись гівром небеса,
І скосить, чорний людоморе,
Тебе смертельна коса.

Ще вітер хмари не розвіяв,
Ще гай від жалощів поник,
Та знов чоло підводить Київ,
Щоб не хилить чола повік.

2

Дитинства теплота і мудроці старечі,
Сивінь минулого і зелень майбуття,

Труда нестримний крок, любові піжні речі,—
Це ти, мій городе, це ти, мое життя!

Ти сповивав мене, розумний чародію,
І перші ти пісні наспівував мені,
У душу ти вложив і муку, і надію
І серцю повелів дзвеніти, як струні.

У кожній лінії, на кожнім повороті
Очам ти відкривав невидані дива,
І вулиці твої пили злотороті
У далеч, де зоря сіяла світова.

Ти колихав мене, ти добрі чари діяв,
Ти душу вірністю і честю напоїв,
І я в свій смертний час промовлю слово — Київ,
Як слово матері, з усіх найкраще слів.

3

Гудуть далекі віщи дзвони,
Народ, мов сотні рік, пливє,
І море жупанів червоне
КишиТЬ і грає, як живе.

І воля корогвами має,
І, весь у золотій вогні,
На гребінь хвилі випливає
Богдан на лебеді-коні.

Упала шляхта зневісніла
І покотилася у прах,
І панство горде наша сила
Уздрила в себе у ногах.

Та знає гетьман, що таїться
Звірота в полі і тепер,—
І до восточної столиці
Правицю владну він простер.

4

Тесляр і смолокур, рибалки й гречкосії,
І геній-будівник, і робітник-творець

Підносили тебе у вірі і в надії
На те, що збудеться високий рішненець:

Що випростаєш ти свій стан златопоясний,
Що вгору повінню поллється твій Поділ,
Що над Софією розквітне день незгасний
І зрине твій народ, мов сокіл-златокрил.

О, скільки диких бур шугало над тобою,
Злодійських скільки рук на скарб сягало твій!
Але скипав народ, як гнівний шум прибою,
І проти ворога ставав на смертний бій.

Коли надходила ворожа рать лукава,
Немов дамаська сталъ, була твоя рука,
І світоч твій палає, як слава Святослава,
І був твій гнів святий, як піж Залізняка.

5

Гарячий город-герою,
Хіба той день і час забути,
Як разом з братньою Москвою
Ступив ти па свободи путь?

Хіба зів'янити знаменам,
Що маком розцвіли палким,
Коли над Києвом зеленим
Розвіявсь битви чорний дим?

Хіба поникнуть непокірній
І непоклінній голові,
Хоч би недолюдки невірні
Тебе втопили у крові?

Нехай літопис твій роздерто,
Запався Ярославів вал,
Але не вмер, не може вмерти
Твій волелюбний Арсенал!

В дні бурі хижої такої,
Що не побачити і в сні,
Тобі кував він світлу зброю
При безутомному вогні.

І всі сини твої, всі браття
Одною волею жили,
І каменю твого прокляття
У крицю месницьку влили.

О болю мій, гірка розлуко,
Скорбото матері свята!
Звитяги спів тисячозвуко
Понад тобою вироста!

6

Тут, де ходив Тарас у гніві та задумі,
Де Леся смертний біль і смерть перемогла,
Де колихалися тополі в срібнім шумі,
Де пісня рутою зеленою росла,

Де в кожен камінець на гостелюбшім бруку
І в кожне дерево на схилі край Дніпра
Вложив народ-борець свою любов і муку
У чистім прагненні високого добра,—

Тут диким потоптом гидка пройшла пімота,
Дівчатам гнучий стан ламаючи, як звір,
І в гніві Золоті здригалися Ворота,
І материнський плач підносився до зір.

Вбивали все живе і все святе сквернили
Убивці, сповнені підлогою ущерть,
Та проти сили тьми ясні повстали сили...
Смерть осквернителям! Убивцям — тільки смерть!

7

Нема Хрестатика, немає,
Поник Шевченківський бульвар,
І ніби кров на небокраї
Багровий точиться пожар.

Спинись, проклятий супостате,
На світ востаннє оглянись:
За тіло матері розп'яте
Сини на кару піднялись.

Поб'є тебе прокльон стоустий,
Зненависть права спопелить:
Ти в дім кривавої розпусти
Хотів наш храм перетворить.

Ти піснетворцям і героям
Ганебну долю прирікав,
Щоб рід наш чесний перегноєм
В твоїх садах перегнивав.

Камінне серце, чорний розум,
Поріддя хтивості і зла,
Хотів ти лютості морозом
Побить первоцвіти тепла.

Конай же, кате окаянній!
Гори на вічному вогні!
Нехай нове життя постане
В неопалимій қупині!

8

Сади схилялися над чистою водою
У золоті плодів, у пурпурі ягід,
Котилися поля круг тебе ѹ під тобою,
І спокій творчості ішов змаганню вслід.

Дівочі постаті у білім і червонім —
В калині, наче жар, і в чистому снігу —
Понад Славутича голубоводним лоном
Клонились, у пісні вливаючи жагу.

І вроду їх вода струмисто відбивала,
І колихала спів розгониста луна,
І з-під імлистого світилась, запинала
Прийдешніх радошів погожа далина.

І Київ височів будинками стрункими,
Щодня дивуючи, чаруючи щораз,
І серце вірило, що цвіт його цвістиме
Над світом і в світах, незламний, як алмаз.

Для п'ого ми ріллю орали соковиту,
Тесали камені, лили прозоре скло,

Щоб він підносився поважно й гордовито,
У мармур прибраний, повитий у зело.

Від Сагайдачного і від Петра Могили
Дорога втоптана водила юнаків
Туди, де розуму і добрості учили
Нетлінних книг ряди — утворення віків.

Де раду радили гарячі декабристи,
Де руку ратаям дали робітники,
Щоб не для власної дороги і користі —
Для щастя людського, простертого в віки,

На прю велику стать із троном і тюрмою
І волі кров свою віддати і любов,—
Сіяла молодість крилатою весною,
І праці перегук в бори далекі йшов.

Бори і Бровари, і Дарниця, і Канів,
І хвилі жовтих пив аж до стрімких Карпат,
Моря й материки, і далеч океанів
Твій блиск розносили і славили стократ.

Ти силу перейняв Микули й Святогора,
Щоб у міхі старі нового влить вина.
І гордо зносишся ти над земні простори,
Неопалимая, священна купина!

9

Ти чуєш, батьку? Припадають
Сини свої тобі до ніг
І кров'ю злою напивають
Твій сад і поле, і поріг.

Ти чуєш, батьку? Стрепенися,
Ворожу силу скинь із пліч.
Гармати в Броварському лісі
Гримлять, як дзвони, день і ніч.

Ти чуєш, батьку, як ступає
Непереможна рать твоя.
Як древній Фастів посилає
Полки Семена Палія?

І партії почувши слово,
Стобратні рушили війська,
І встала помста стоголово,
І кара вистигла тяжка,

І захиталися дерева,
І надра потряслись земні,
І рев роз'яреного лева
Збудив Дніпро на самім дні.

І туманіють вражі зграй,
І сонце з хмари вирина,
І з-над пожарів виникає
Благоухання купина.

4 жовтня 1943 р.

ДРУЗЯМ ПО СОЮЗУ

Друзья мои! Прекрасен наш
союз...

А. С. Пушкін

Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами.
Т. Г. Шевченко

Коні ті, що ржали за Сулою,
Ржуть і нині в далях огняних,
Древні стяги нас ведуть до бою
За проміння верховин нових.

Сурми, що сурмили в Новіграді,—
Хто урве їх несмртельний звук,
Щоб дали уклін ми ржавій зраді,
Щоб зламали Святославів лук?

Чи дарма, коли весна жадана
Осіяла вольну сім'ю,
Як правицю мідного Богдана,
Ми до Сходу простягли — свою?

Поруч, браття, ми були в неволі,
Разом ми громили вражу рать,
Тож тепер на морі й суходолі
Нас ніхто не може роз'єднати.

Мозок наш — Москва високочола,
Серце наше — славний Київ-град;
Хай наш Мінськ тепер пустиня гола.—
Завтра знов розквітне він, як сад!

Вічна клятва: в радості і в горі
Йти нам опліч, вольності сини,
І в ворожім не потонуть морі
Наши братські золоті човни.

*14 травня 1943 р.
Москва*

МОСМУ КРАЄВІ

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що кожною слъзою
Ти випікаєш слід страшний,
Що в гроб візьму з собою?

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що всі убиті діти
Волають у душі моїй:
Убивцям відплатити!

Чи знаєш ти, о краю мій,
Що тьма твоєї ночі
У день весняно-голубий
Мені кривавить очі?

Так хай же я згнию — цвісти
Тобі, мій рідний краю!
Чи чуєш ти, чи знаєш ти? —
І голос: чую! знаю!

22 квітня 1943 р.

СУД

Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори.

Т. Г. Шевченко

За шовковий щасливий колос,
Що під ноги неситим ліг,
За примовклий дитячий голос
Ми до суду кличемо їх.

За обірвану пряжу пісні,
За розірваний генія лист,
За пожари і хмари зловісні
Нам заплатить кров'ю фашист.

За прострілене серце брата,
За потоптану честь дівчат
Безпощадна, як меч, розплата!
Нам заплатить кровлю кат.

За Дніпра скривавлену воду,
За паругу яспих наших зір,
За розбої, за кривду пароду
Нам заплатить кровлю звір.

Марно в світі шукати надію
Недобитим гвалтівникам!
Ти тремтиш, ти поблід, лиходію?
Ніс ти смерть — умри ж тепер сам!

1942—1944

ОСТАННІЙ ДЕНЬ

Відповідь па анкету журналу
«Україна» про останній день перед
війпою

Уже полуменіли полунощі
На грядді, що торік я засадив,
Цвіли троянди. (Може, все це сниться,
Суцвіття дивне неможливих див?)

Над світом небо мріяло гаряче,
Робота славна лащилася до рук,
І думав я, що не на бурю кряче,
А на пригоди одчайдущий крук.

Троянди — білу, кремову й червону —
Я зрізав, не без жалю і вагань,
І рушив до вокзального перону,
Типовий дачний муж і здоровань.

Запалюючи в повному вагоні
Цигарку, певності й спокою знак,

Чи думав я, що зливою агоній
Йде з Заходу ватага розбішак?

Так мило шуткували пасажири,
Такі були вродливі всі жінки,
Що мимохіть спадали в усміх щирий
Зразки суворості — провідники.

На Ленінську, число шістдесят вісім,
З тролейбуса пурхнув я, мов юнак,
В знайомому перукареві лисім
Чудесних сотню вбачивши признак:

Він, видно, вже перехилив чарчину
І під каштаном мудро кейфував,
Для алеїдотів ловлячи причину
У кожнім русі київських роззяв.

Я з ним поручкався і папіросу,
Традиції незмінну данину,
Простяг поважно. Розу срібноросу
Понюхав він з багатозначним: «Ну!»

І я злетів з трояндами в кабінку,
Де усміхався приязно ліфтер
Аврам Денисович. Піднявся. «Ну-бо, синку,
На стадіон узвітра!» — Аж тепер

Згадати боляче, як укладали
Ми з сином плани, мов одно дитя,
Як трепетно й уроче дожидали
Нового стадіону відкриття.

Сміялася, на нас дивившись, жінка,
Але трояндам віддала хвалу...
О, кожна відпечаталась хвилинка
В душі, так щиро відданій теплу!

І ми заснули з сином, і забуто,
Що снилось нам,— напевне, стадіон.
І перервала ти, страшна отруто,
Яву щасливу і щасливий сон!

15 березня 1943 р.

ВАРИАЦІЇ
НА ПОЕЗІЮ КОЦЮБИНСЬКОГО
«НАША ХАТКА»

«Назносим каміння, назносимо глини,
Збудуємо хатку з дверима у сіни
Та зробимо в хатці яснє віконце,
Щоб сяло над нами, мов золото, сонце!»

Так нашим малятам колись говорив ти,
Так в осінь плаکучу живив їх і грів ти,
А сам не дожив до тієї хвилини,
Коли засіяли всі наші хатини.

«Та зробимо в хатці низенькі пороги,
Щоб нас не минали дідусі убогі,
Щоб, в хату вступивши, на лаві сідали,
Про дива колишні нам думку співали».

Низенькі пороги — а двері широкі
Зробили нащадки і пісні високій
Одкрили їх навстіж: заходь, всемогутня,
Давени про колишнє і клич у майбутнє!

«За хатою буде зелений садочок,
Навколо із квітів ряснецький віночок,
Та жито посієм за садом на полі,
Щоб хліба вродило голодним доволі».

Ти весь у цім слові, зворушливо простім,—
І в нас ти на покуті любленим гостем
Сидиш, було, завжди у славі народній,
Як стали орлами вчоращені голодні.

Та впала на хатку лиха громовиця,
За рідні пороги припало нам биться,
За жито на полі, за обрії сині,
За яблуні цвіт і за предківські тіні.

Знай присягу нашу, велика людино:
Відстоїмо в бої ми нашу хатину,
І ввійдуть у хату бійці-оборонці,
І знов засіяє, мов золото, сонце!

24 квітня 1943 р.

ДО МОЛОДОСТІ

Трава в покосах в'яне й просихає,
І пахощі, як життєдайний струм,
У груди ллються. Гайворонів зграї
У небі чорний розплескали шум.

Дуби стоять на млистому узгір'ї,
Синіс просте платтячко твоє,—
І серце у любові, у безмір'ї,
Немов солодкий овоч, розтає.

О тихі плеса! О сліди дівочі
На вогкому пружистому піску!
О молодості! Я крізь дні і ночі
До смерті пронесу тебе таку!

1942 р.

СТАЛІНГРАД

Колись унук, забравшись на коліна
Дідусеї, — цікавий як дитина, —
Між сивиною знайде в нього шрам
І скаже: — Що це? — Дід одкаже: — Там,
Над Волгою, є город, що за нього
Лягло братів моїх і друзів много
І множество — тяжких дістали рап,
Щоб випростала вся країна стан,
Хребет огидний ворогу зламавши.
Дитя! Про город той пригадуй завше,
Поглянувши на цвіт, що вкруг цвіте,
Чи яблуко зірвавши золоте,
Чи вільну пісню чуючи над полем.
Як виростеш ставним і ясночолим,
Як з друзями навчатимешся ти
Із світу в світ перекидать мости,
Легкі, мов сон, виводити будови,—
Благослови за юний день чудовий,
За твій, за наш благоуханий сад
Наш біль, наш гнів, наш подвиг —

Сталінград!

6 лютого 1943 р.

ЛЕНІНГРАД

M. Тихонову

Я пам'ятаю величавий
І неповторюваний сон —
Канали, арки, архітрави,
Високі лінії колон,

І бронзу вершника живого
На грізно здібленим коні,
І Вас, такого молодого,
У дружній, синій тишчині.

Ви Батюшкова нам читали
Напівзабуті сторінки,
Що животворюю оживали
З-під чудодійної руки.

І молодість у них кипіла,
Що не зів'януть їй повік,—
А ленінградська ніч стокрила
Плила, як зоряний потік.

І знали ми, що на граніті,
Край шетербурзької води,
Сплели, як золотисті ниті,
Шевченко з Пушкіним сліди.

Та Ленінграда бліск і слава
Без міри, без кінця зросли
У стисках чорного удава,
У муках голоду і мли.

Як ворог підповзав змію,
Народний втілювали гнів
Бійці — герой епопеї,
Поети — в лавах вояків.

Як вітер ночі крижаної
Псалом над мертвими читав,—
Коваль, що виріс над Невою,
Невтомно день і ніч кував,

І сталося: прорвана блокада!
Ступивши на бессмерття штурм,
Бессмертні діти Ленінграда
Тропою Леніна ідуть.

І над священною рікою,
Як море, плеється зоря,
І пісні Пушкіна сестрою
Воскресла пісня Кобзаря.

1943

ЗІЙДЕ СОНЦЕ...

Зійде сонце першотравневе
Над пожарища, над бойовища,
Зарум'яниться день рожевий,
Де за кулею куля свище.

Ой, чи так же ти готувала,
Сива матінко, зустріч мою,
Як убрусами застилала
Землю теплу від краю до краю?

То ж то маяли хуста червоні,
Золоті блищали тарелі! —
А тепер по твоєму лоні
Дико топчуться чорні коні,
Кряче крук у твоїй оселі!

— Сину, сину! Біду переважу,
Перебуду тяжку годину.
Кряче крук на голову вражу —
Ти борися за мене, сину!

Ти борися за луг зелений,
Де колись виглядав свою милу,
За життя, що дістав од мене,
За Шевченкову чисту могилу!

Кожна крапля поту твоого,
Кожна крапля твоєї крові
Наближає тебе до порогу,
Де ти зіріш у теплій любові.

Трудівниче і воїне! Діло
Ти вершиш у віках святе,—
Неутомно, пе зборно, сміло
До мети прямуй однієї:

Щоб ворожі падали коні,
Щоб ізнов на землі веселій
Люд братався в єдинім гроні,
Розвівалися хуста червоні,
Золоті блищали тарелі!

На 1 Травня 1943 р.

ПЕРЕД ВЕСНОЮ

Крізь замети сніжисті,
Крізь задуму осель
Ллються хвилюю вісті,—
Жайворонкова трель,—
Пліне в полі і в місті
Голубий корабель.

З шовку в нього вігрила,
Щогли — з сосен-ялин,
Що земля їх зростила
Ворогам на загин,
А веде його сила
Всіх стобратніх країн.

Перед світом-весною
Поникає зима,
Гасло гордого бою
Пропіщає сурма,
Слава держить рукою
І не пустить керма.

Ворон серця не виїв
І не випив очей,
Чують Харків і Київ
У тривозі ночей:
Теплий вітер повіяв
І припав до дверей.

Ой зеленая руто,
Жовті піски мої!
Кров'ю дружби здобуто
Заповідні гаї,
Рідне слово почуто
У воскреслій сім'ї.

Розляглися дороги
На чотири кінці,
Ярий цвіт перемоги
Квітне в правій руці,
Бачать отчі пороги
Українські бійці.

14 березня 1943 р.

Я БАЧИВ СЛЬОЗИ...

Я бачив слізози на очах
Щасливих матерів,
Я чув третміння в голосах
Досвідчених мужів —
На Україну, друзі, шлях
Для нас замайорів!

Зоря заглянула в вікно
Крізь шибку льодову,—
І те, що снилося давно,
Збулося наяву,
І знову жити мені дано,
І знову я живу.

Наш Харків, наш! Нехай печаль
Стоїть там при дверях,—
Іде весна серед провалу,
Цвіте в людських серцях,
Бо ми знайшли крізь дим, крізь жалу,
На Україну шлях!

1943

Мандрівка пахне, аж серце п'яне!
Спадають краплі у сніжний дзбан,
Замети скляться, готові сани,
Дорога прагне подорожан.

Іржуть тихенько гарячі коні,
І рвуть обраті, і в землю б'ють,
І встало сонце на оболоні —
Додому, друзі! В щасливу путь!

*15 лютого 1943 р.
Уфа*

НА ВЛАСНИЙ ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

З кожним роком більше місяця тузі
Відслоняє цей веселий день.
Перше слово — вам, далекі друзі,
Що спилили, як відгуки пісень!

Знову круг ваш сниться біля столу —
Стіл зменшився, і повужчав круг!
То ж за молодість високочолу
Тост підносить посивілий друг.

За роботу, за пташині крила,
За любов, за паході землі,
І за ту, що всіх нас породила
І зrostила в добром теплі.

Друге слово — друзьям, що сьогодні,
Як гримить і віє далина,
В світ несуть пориви благородні...
Браття! Кубок за бійців — до дна!

Хай палає кров'ю, не плакатом,
Наша віра в переможну мить!
Слава славна льотчикам крилатим
І піхоті, що вмира, щоб жити!

Слава славна трударям, що в полі,
В темних руднях і серед пустинь,

На сплетіннях залізничних колій
Здобувають світлу далечінь!

Слава всім на суходолі й морі,
Що в братанні процвіли людськім,
Слава й тишині лабораторії,
Що кріплять війни святої грім!

Слава вам, брати мої поети,
В кого серце вірне, як струна!
Де б ви не були — зо мною п'єте
Чару цю сьогодні ви до дна!

Третє слово промовляю нині
Я за ту, що з нею вік пройшов...
Пиймо ж за здоров'я господині,
За дружини дружбу і любов!

Скоро край і п'ятому десятку,
І юнацький пал не до лиця...
Але так хотілось би — спочатку
І — призватися щиро — без кінця!

19 березня 1943 р.

ВОІН

Павлові Гапочук

Я бачив, як боєць, натомлений з походу
І знов збираючись у невідомий бій,
По-господарському у довбану колоду
Збирав упійманий пропахлий воском рій.

Він зінав, що довгий шлях прослався попереду,
Де смерть, неначе вовк, таїться між узлісь,
Не сподівався він закуштувати меду
З гречок, що молоком навколо розлились,—

Та усміх не збігав з васмаленого виду,
І, повертаючись до давніх, юних літ,
Він нам розказував про пасічника-діда,
Про бджіл, про норов їх, про шлюбний їх політ.

І кожен рух його був сповнений поваги,
І говорили в них трудів людських віки,
І, може, через те так приязно зигзаги
Навколо креслили цікаві ластівки.

І молоде дівча схилялося до нього,
Науку прагнучи бджільницьку перейняти...
Та гасло кинуто уривчасто і строго:
«В похід ладнатися. Сьогодні. Рівно в п'ять!»

І випростався він, і в очі глянув сині,
Такі допитливі, закохані такі,
І руку на чоло поклав напівдитині,
І рушив на шляхи кремнисті та тяжкі.

Я більше парубка не зустрічав донині,
І вість про смерть його почув оце тепер...
Та як густі меди поллються по Вкраїні —
У них він житиме, бо він за них помер.

28 серпня 1943 р.
Під Харковом

СЛАВНОМУ ВОІНОВІ-ТАНКІСТОВІ

*Старшому лейтенанту Череднику,
колишньому викладачеві україн-
ської мови й літератури, синові
партизана-героя часів громадян-
ської війни і учаснику війни Віт-
чизняної*

Ти слову українському служив,
Тепер ти збройно служиш Україні,
Як гадів злих, ти давиш ворогів,
Воюючи за серця вільний спів,
За далі сині, за віків святині.

Ти знаєш твердо, що коли в полях
Ревуть гармати і рокочуть танки,—
Вони до щастя прокладають шлях
І віру будять у людських серцях,
Що знов заграють, як вино, світанки.

Ти знаєш твердо, що кривава путь
Веде до сонця наші всі країни,

Що як останні вороги впадуть,
То знов для тебе в серці розцвітуть
Шевченка думи і пісні Тичини.

1943 р.

НОВОРІЧНЕ СЛОВО

Новому рокові чолом,
Земпій йому покліп.
Нехай нас сонцем і теплом
Пов'є ласково він,
Гадюче розмете кубло,
Посіє золоте зело
Над порохом руїн.

Хай перемоги ясний дар
Він принесе землі,
Нешадний ворогам удар
За лиходійства злі,
Неситу силу спопелить,
Салютом слави прогримить
В безсмертному Кремлі.

Пшениця, жито хай зросте
На батьківськім лану,
Хай сад наш раєм розцвіте
В годину весняну.
Хай дім наш отчий оживе,
Хай щастя понесе нове,
Луну в далечину.

Померлих друзів пом'янім,
Що полягли в бою
За рідний дім, за слави грім,
За вольну сім'ю,
За те, щоб син наш і онук
Повік не знали чорних мук
У світлому краю.

Угору кубки за бійців
І за трудівників,
За пресвятій народний гнів,

За горду сталь мечів,
За нашу дружбу з роду в рід,
За буйний цвіт, за рясний плід,
За книгу і за спів!

За житній хліб, за світлий мед,
За воду й виноград,
За гаю рідного намет,
За теплое слово — брат,
За те, що воля в нас одна,
По одній вип'ємо до дна,
А, може, й дві підряд.

Привіт, наш гостю молодий,
На покуті сідай
І нашу чарку з нами пий,
І труд наш поділяй.
Нехай, мов явір-густолист,
В роздоллі сіл, в кипінні міст
Росте Радянський край!

На порозі 1944 р.

НОВОРІЧНЕ

В напруженій тиші застигла земля:
Дванадцять ударів на башні Кремля,
Дванадцять ударів, дванадцять годин —
І друзі всі вірні звелись, як один,
І слово вітання всім людям розкутим
Гримить над світами стозвуком салютом.

Хай сорок четвертий прославиться рік,
Як рік перемоги, святої навік,
Хай ворог загине, як чорная тьма,
І день запалає над нами всіма,
Щоб з крові одмили ми отчі пороги,
Щоб слава, мов килим, лягла нам під ноги!

Зерном посіваймо братів золотим
І щастя бажаймо стобарвного їм,
І лагодьмо дім наш, щоб гість увійшов
І стрів у нас ласку і чисту любов,
Щоб жити в добрі нам, щоб ворогу вмерти...
Здоров будь, наш гостю, наш Сорок Четвертий!
1943 р.

КІЄВУ

Прекрасний Києве на предковічних горах!
Многостражданному хвала тобі, хвала!
Хай на просторищах, де смерть, як ніч, пройшла,
Воскресне день життя і весен неозорих!

За очі змучені дітей смертельно хворих,
За кров, що річкою гарячою текла,
За сквернені скарби, за чорні всі діла
Хай вороги твої розсиплються на порох!

Покари повної настав жаданий час!
Не пощербився меч, і світоч не погас,
Вершить свій правий суд свята людська скорбота!

Сипам, що віддають життя за отчий дім,
Що вою принесли крізь непроглядний дим,
Наш Київ Золоті розкрилює Ворота.

*16 листопада 1943 р.
По дорозі до Києва*

Я СЛОВА РОЗГУБИВ...

Я слова розгубив по дорогах чужих,—
Що ж скажу тобі, рідна дорого?
У якому риданні, в благаннях яких
Припаду я до серця твоєго?

Ходить вітер пустельний у сивім диму,
Жовте дерево хилить і хилить,
Сіре небо згустилось, немов би йому
Сльози всесвіту хочеться вилить.

Виливай же скоріше, щоб людським очам,
Як учора, не плакати ніколи,
Щоб розквітли новим, невмирущим життям
Наша хата, і сад наш, і поле!

*17 листопада 1943 р.
По дорозі до Києва.*

ЧИ є МЕЖА...

Чи є межа, щоб серце не стерпіло?
Чи є провалля на землі таке,
Що око не проглянуло б людське,
Коли від страху завмирає тіло?

Голодний погляд і німа печаль —
І так у всіх, і що до них сказати?
Гартую гнів видовище прокляте
І сталить душу зненавиди сталъ.

Не може бути, щоб усе забуте,
І поки в жилах хоч краплина є,—
Нехай її з нас кожен віддає,
Щоб змити сліди твої, страшна отруто!

Київ, 18 листопада 1943 р.

ДО ПОГРАБОВАНОГО ДОМУ

До пограбованого дому
Вернувшись гостем мовчазним,
Вклоняюсь болеві людському
І всім могилам дорогим.

Це ти, мій Києве квітчастий,
Моє життя, моя любов!
Я знаю, що не міг ти внасти,
Що смертью смерть ти поборов.

Забудь же швидше сон жахливий,
Звернишь лицем у майбуття,
Возсяй алмазом серед ниви!
Убивцям — смерть, тобі — життя!

Київ, 19 листопада 1943 р.

КАНЕВУ

Уклін земний священним верховинам,
Де тінь Тараса навіки-віків,
Душі народної любов і гнів,
Знялась в безсмертя помахом орлиним!

Там ворог був і потоптом звірицим
Топтав святині. Там моїх братів
Лилася кров і сльози матерів
Квітчали сон синовнім домовинам.

Та встав Тарас, і встав Тарасів син,
І всі брати-народи, як один,
Знялися сонцем супроти туманів,—

І зловорожа падає стіна,
І непорочний, як зоря ясна,
В багрянім сяйві виникає Канів.

1 лютого 1944 р.

ЛЕНІН

В очах дітей, допитливо-розумних,
Його очей відсвічує вогонь.
Безсмертний він в красі заводів шумних,
В цвітінні нив, у потиску долонь.

Шахтар, що казкову виносить здобич
Із надр земних до сонця, на-гора,
І пісня, що із Києва в Дрогобич
Летить, як чайка, з берегів Дніпра,

І море шовковистої бавовни,
І сад, що у пустелі вишика,—
Це все про п'ого спогад невимовний,
Скрізь мисль його і скрізь його рука.

Коли твій брат, твій син, твоя дитина
Тне ворога з-за правого плеча,
Коли за волю бореться країна,—
Веде в бою правиця Ілліча.

Поборем ми, бо праве наше діло,
Із тьми й пожарів виникне блакить,
Бо слово Ленін в світі прогриміло,
Бо клич народу в відповідь громить.

Січень, 1944

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА

Ти стоїш передо мною
В темних образах і світлих,
Україно, Україно,
Молодая у віках:
То скривавлена війною,
У комет зловісних мітлах,
То розквітла солов'їно
І розкрилена, мов птах.

Скільки меду і отрути,
Скільки муки, скільки сили,
Скільки правди золотої,
Скільки кривди і оман!
Як же день отої забути,
Переяслав сонcekрилій,
Що осяяв булавою
Непокірливий Богдан!

Раду радили чубаті
З неущербними шаблями,
Вкриті палом перемоги
Сивоусі юпаки,—
Як завести лад у хаті,
Як неволі змити плями,
Ворогам закрить дороги
До Славутича-ріки.

Щоб не брав султан ясиру,
Щоб вельможна Польща-пані
У ридвали це впрягала
Святославових синів,—
Братню кров і братню віру
У братерському вітанні
Рада мудро привітала
Віщим клекотом орлів.

Поруч сіяли, орали,
Поруч жали і косили,—
Як же поруч не іти нам
Крізь замети снігові?
І знамена запалали,
І шлики в блакить злетіли

Гаслом-голосом єдиним
Променистій булаві.

Простяглась вона до сходу,
До восточної столиці,
Показала путь-дорогу
Поколінням і вікам.
Однокровному народу
Наш народ подав правицю
На єднання, на помогу,
На погибель ворогам.

Переяславе-герою,
Місто слави, місто згоди,
Ти зазнав неволі-муки
Від хижакької руки,—
Ta єдиною рукою
В дружбі з'єднані народи
Розв'язали білі руки
Край Славутича-ріки.

Наша згода — наша сила,
Наша дружба — наша воля,
Не темпиці-кам'яниці,
А свободи світлий храм.
Хай же знає тьма безкрила
Грім козацького пістоля,
Стиск братерської правиці
На погибель ворогам!

*12 січня 1944 р.
Передслкін*

МАТИ

Ти ідеш, пренепорочна,
З немовлятком зголоднілим
У безкрайньому просторі,
В сніговиці по степу.
Тільки вітер, тільки ворон
Вам показують дорогу,
І слізоза на віях мерзне,
І дитя твоє мовчить.

Хату — чорною маротю,
Серце — пусткою страшною,
Трупом — брата із сестрою
Залишили вороги.

Чом же хата знов біліє,
Серце б'ється у надії,
Мертві встали, як живії,
Повні мстивої жаги?

Ти ідеш, пренепорочна,
Перелогами-лугами
І дитину зогрівасяш
Теплим подихом своїм,—
І воно пищить, маленьке,
Прокидаеться, дрібнен'ке,
І грудей шукає рідних
Рухом ручки вселюдським.

«Ой, полинь же, вітре-брате,
Другу-мужеві сказати —
Хай ламає зілля кляте
На прабатьківських полях!
Ще й коневі вороному,
Що вертаємося додому
Крізь замети, крізь утому,
Що віщує кару злому,
Смерть лихому ворон-птах!

Буре — птице-сніговице!
Підійми мене на крила,
Хай моя воскресне сила,
Щоб я милого зустріла
На порозі молода,
Щоб малятко-немовлятко
Прошептало перше: «Татко»,
Щоб вернулось, як орлятко,
До орлиного гнізда.

Я не спала, не дрімала,
Лиш єдину знала думку
У роботі безутомній,
Лиш в один дивилась бік —
Де Іван мій, де талан мій
Білим тілом, духом смілим

Захищає пашу хату,
Братню хату захищає
Від напасників-шулік».

Ти ідеш, пренепорочна,
Тінь Шевченкова з тобою
Світить путь у бездорожжі,
Одволожує уста.
Сонце глянуло із хмари,
Наших месників удари —
Грізний грім людської кари —
Ти почула, пресвята.

У сніжистім видноколі
Рідні видяться тополі,
І ряди гарматних колій
Славлять славу всім живим.
Усміхнулось немовлятко,
Дитинятко, пташенятко:
Близько, близько, близько татко,
Рідний дім і рідний дим!

1944

УКРАЇНА ВІЗВОЛЯЄТЬСЯ

Україна визволяється —
Цілий світ у двох словах!
Під ногами розстилається
Золотий Чумацький шлях.

Те, що свято полюбили ми,
В нас нікому не віднять.
Грає кіньми сніжно-білими
Молода Червона рать.

Ми туди, як птиці, линемо,
Де праਪрадів добро,
Де рядами тополиними
Облямований Дніпро,

Де у сріблі заспокоєнім
Одіб'ються знов сади,

Де несуть дівчата воїнам
Відра свіжої води,

Де, мов сестри, праця з піснею
Відбудовують наш дім,
Де зорею благовісною
Сяє воля нам усім.

Ще наш гнів, немов у кратері,
Буйним полум'ям горить,
Та приходить син до матері,
Друг до подруги спішить.

Ми чоло доземно схилимо
Перед рицарем-бйцем,
Над священними могилами
Клятву вірності складем.

Розметаєм кодло змісве
Ми до пня, до голови...
Славен будь довічно, Києве!
Україно, вік живи!

10 квітня 1944 р.

ВІРНІСТЬ

(1946)

ВОІНОВІ

Коли затихне вітер у деревах
І води віддзеркалять рідний дім,
Коли по вікнах і столі твоїм
Заграє сонце в одсвітах рожевих

І мати, що усталася із труни,
Тобі розчеше кучері русяви,—
Про дні, прожиті у диму і в славі,
Ти для сусідів слово розпочни.

Згадай про них, товаришів незмінних —
Степовиків, поморів, шахтарів,—
З незнанням часто передзвоном слів,
Але в одвазі й вірності єдиних.

Багато з них, немов стебло трави,
Ворожа сила в полі підкосила,
Але усіх вела вперед і гріла
Сурма пеподоланної Москви.

І сам ти впав був од тяжкої рани,
Та прapor полку у руці втримав,—
І орден серце мужнє осіяв
Героєві без плями і догани.

Великий гнів і непогасний пал
Тобі левину навівали силу,
Бо всі боролись за Отчизну милу,
Як за життя,— солдат і генерал.

Ти пам'ятаєш мури Сталінграда
І грізні громи Курської дуги,
Приніс ти на Дніпрові береги
Гілля зелене батьківського саду!

Од Волги й Дону піс ти до Карпат,
Свого народу здійснюючи волю,
Жадобу помсти, крик святого болю,
Син матері і брату — рідний брат.

Поглянь в вікно — твоя це перемога,
Це дружби й братства пам'ятник живий,—
Цей лан, цей сад, цей порив твій і мій,
Ця в безміри прокладена дорога!

Вершиться суд над душогубом злим,
Вінчає лавр чоло твоє стемніле,
І знову ти обличчя бачиш миле
В сусідськім колі крізь родимий дим.

Живе сім'я велика і єдина!
Твій крок твердий усі світи потряс —
І па стіні до Пушкіна Тарас
Промовив: «Воскресає Україна!»

16 серпня 1944 р.

ПЕРЕМОЗІ

О, як тебе ми виглядали
Крізь ніч, крізь морок, крізь туман,
Як ми для тебе засівали
Від ворога відбитий лан,
Які човни, які причали
Благословенний готували,
Яким напоєм наливали,
Жадоби невтолимий жбан!

Клонилася мати при дорозі,
Простягши руку в далечінъ,
Де на дощі і на морозі
Іржав синовній вірний кінь,
Земля здригалася в погрозі.
І омивали чисті сліози
Синів, що впали на порозі
Життя майбутніх поколінь.

Коли під гордою Москвою
Ворожі пінились вали

І терези страшного бою,
Як світ, розгойдані були,—
Ми, сильні силою одною,
Попід Кремлівською стіною
Стояли, сповнені тобою,
Тобою дихали й жили.

Серед німих воронок чорних
У сталінградському диму,
В ділах, як юність, неповторних,
В гостях у смерті, як в дому.
Ми, військо друзів непоборних,
З ланів, з хребтів високогорних
Мололи ворога на жорнах
І пастку ставили йому.

Єдина воля нас живила,
Єдине сонце гріло нас,
Коли тупа ворожа сила
Отрути повідю лилась,
Малюток білих кров'янила,
Дівчат неволею душила
І провіщала, чорпокрила,
Нам рабства час і смерті час!

Та в кузнях сивого Урала,
В сухому мареві степів,
В тумані тундри, що лежала,
Неначе мертві, вік віків,
Одна рука мечі кувала,
Орала, сіяла, збирала,
Щоб затупились чорні жала
У зловорожих літаків.

І час настав, прийшла година,
Назнаменована пора,
Коли воскресла Україна,
Мов цвіт, обаполи Дніпра,
І грізна поплила лавина,
Злетіла зграя сокolina
За батька мститись і за сина,
За те, що мучилася сестра.

Що для безсмертя народилось,
Від зброй смертних не умре!

Ми всі збралися і зестрилися,
Новим овіявили старе,
Ми всім народом ополчилися,
Дніпро і Волга розгнівились —
І морем бурним покотились
До збаламученої Шпре!

Все чесне і живе на світі
Із нами стало в дружній ряд,
Щоб мертвородники неситі,
Сини злочинства, діти зрад,
Святою правою побиті,
Навік неславовою покриті,
Постали на суді в одвіті
За Ленінград і Сталінград!

І обернувшись весною,—
Та ѿ ким же ще ти стать могла? —
Прийшла ти, рідна, з поля бою
До білосніжного стола,
І хліб лежить перед тобою,
Що невтомленою рукою
В змаганні з тugoю-бідою
Солдатка сіяла ѹ пекла.

Шумлять світи зеленим шумом
І жайворонками дзвенять,
Тече непереборним шумом
Тепла і праці благодать,
І не гуляти чорним чумам
По полю, всіяному сумом,—
Рости-цвісти народним думам,
Пшениці ѹ пісні розцвітать!

Весняний гук іде в народі,
Що рідну землю засіва...
Ой, скільки тонів і мелодій!
Ой, що ж то будуть за жнива!
Тремтить розбійник, никне злодій,
Почувши стогромове годі,
І сонце, що зійшло на Сході,
Огнями всесвіт залива!

1945 р.
Київ

СВЯТО МАТЕРІ

Ронила слізози у чистім полі,
Стікала кров'ю у темнім гаї,
Несла в певолі нестерпні болі,
В труні лежала — і оживає!

Ти простягала пожовклу руку,
Благословляла синів на битву,
Як вража сила, мов крук по круку,
Ішла на дику свою ловитву.

Високе серце назустріч звіру,
Назустріч кату — огонь розплати,
У дні, як ночі,— нетлінну віру
Ти зберігала, скорботна мати.

Радій же нині, о всеблагая,
Клечальним зіллям квітчай оселю:
Заржали коні у темнім гаї,
В стремена дзвонять сини веселі!

1945

ЧОТИРИ РОКИ

Чотири роки пролягли
Між двох червневих днів,
Чотири роки, що ввійшли
В безмежну даль віків!

Чотири роки пролягли
В риданнях і в крові,
Склепіння неба потрясли
Ці роки грозові!

Був червень — чаша золота
Янтарного вина,
І нахилялися уста,
Щоб випити до dna.

Був червень — чаша золота,
Заслужена в труді,

І усміхалися уста,
Як червень, молоді.

Враз душогублива рука
Отрути в мед влила,
І горя людського ріка
Землею поплила.

Враз душогублива рука
Потъмарила нам світ,
Де генієм трудівника
Новий ростився пріт.

Гілля стривожених дерев
На вітрі загуло,
І встав народ, як грізний лев,
Підносячи чоло.

Гілля стривожених дерев
І слози матерів...
І встав народ, як грізний лев,
Як невтоленний гнів!

Священна почалась війна,
Гримить визвольний бій,
Народи всі — сім'я одна,
І не скоритись їй!

Священна почалась війна,
І подвиги — як грім!
Душі народу глибина
Відкрилася усім.

Священна почалась війна,
І в іспитах тяжких
Ізнов нас привела вона
До обрів ясних.

І червень настас новий,
І сорок п'ятий рік
Клич перемоги громовий
На всі світи прорік.

І червень настас новий,
І липень надійде

Такий заквітчаний, такий,
Яких нема ніде!

Гей, земле наша молода,
Рясна Країно Рад!
Хай тінь ворожого сліда
Забуде рідний сад!

Гей, земле наша молода,
Іще у ранах ти,
Але цілюща є вода!
Радій же і рости!

Працівникам і воякам
За славні їх діла
Гримить, на диво всім світам,
Подяка і хвала,

Працівникам і воякам,
І генію тому,
Що сонце відкриває нам,
Розбивши вражу тьму!

Гей, молода Країно Рад,
Привіт тобі, привіт!
Ми зустрічаємо парад,
Яких не бачив світ.

Гей, молода Країно Рад,
Дзвінке крило орла!
Ми зустрічаємо парад —
Народові хвала!

*19 червня 1945 р.
Київ*

МАЇВКА

Л. Ревуцькому

Ой маю, маю,
Зелен розмаю,
Ой ходить радість
По всьому краю!

По всьому краю
До небокраю:
Поб'єм, доб'ємо
Ворожку зграю.

Дзвенить майвка —
У синь мандрівка,
Усі дороги —
До перемоги!

Уста рожеві,
Цілуйте любих!
Такому дневі
Цвісти у шлюбах!

Музики, грайте,
Співайте, люди!
Як травень квітне,
То й липень буде.

Веселі бджоли,
Вітайте поле,
Хай повні будуть
Усі стодоли.

Хай на руїнах
Палаці зринуть,
Хай квітнутъ добрі,
Лихі загинуть!

1945

ПАМ'ЯТНИК ЛЕНІНУ

Він стоїть з простертою рукою
На майданах наших сіл і міст,
Повен вогняного пеплокою,
Вождь, трибун, мислитель, комуніст.

Він стойть, великий будівничий
І стратег печуваних боїв,
Він щоденно учитъ нас і кличе,
Як у Смольнім кликав і учив.

В шумі битв його ми чуєм голос,
У патхненній праці він живе...
Будемо ж боротись, як боролись,
За високе щастя —

за Нове!

15 квітня 1945 р.

МЕДИТАЦІЯ

В бідне серце мое закрадається вечір покволом,
Тихо в серці, і жаль мені світу, і дня мені жаль,
Ніби марно пройшов я, співаючи, горами й долом,
Повз веселі гаї, мимо темних, як тучі, проваль.

Друже мій, ще не знаю, який ти з лиця і на ім'я,
Молодецький мандрівче, що тільки-но рушив у путь!
Знай — я пізно збагнув це! — що кожна хвилина —

це сім'я,

Із якого й квітки, і зілля зловорожі ростуть.

Добрим шаростам ти віддавай і любов, і увагу,
Без жалю викорчовуй лихий та отруйний бур'ян,
Чисту воду люби, що гарячу вдовольнює спрагу,
І серця, що минають дорогу образ і оман.

Кожна хмарка й травинка, у зорі відбиті твоєму,—
Тільки раз тобі послані, вдруге не буде таких!
Звуків, ліній та барв ми довіку назад не вернемо,
Тож це думай ніколи: багато ще стрінеться їх!

Маю жаль я за всім, що плило біля мене й круг мене,
За всіма, що любили мене і кого я любив.
Знай, що в світі найтяжче — це серце носити студене!
Краще вже хай шалене, повите у піжність і гнів!

Оглянуся назад — ледве видно в туманах стежину,
А прислухаюсь — ледве якісъ там ячатъ голоси...
Мицій сину! Коли я цю землю хвилинну покину,—
Мій недоспів візьми і, як пісню, його попеси!

11 вересня 1944 р.
Ірпінь

НАПІС

В моїм будиночку, в зеленім Ірпені,
Була поліція. Запрданці брудні
Творили над людьми нелюдську тут розправу,
Все глибше грузнучи в липучу твань криваву.
Іх пан в Німеччині, що хтів би цілий світ
Загородить в один колючий, ржавий дріт,
Навчив і посіпак, — то ж круг моєго саду
Колючу і вони поставили ограду.
Як спомин про страшні, про зловорожі дні,
Не стерто напису у мене на стіні:
«Такого-то числа такого-то убито...»
Яку трагедію в тім написі відбито,
Хто був незнаний той, чи написав він сам,
На страту ідучи, прощавпися з життям,
Ту епітафію, чи друг його й товариш,—
Не знати. Та ножем страшніше не удариш
У серце, як отим пезграбним олівцем
Мене уражено! —

Ми топчемо й женем
Сьогодні зграю зло. Услід за хазяями
Втікають зрадники гарячими шляхами
У прірву, де їх їде заслужений кіпець.
А невідомий той — можливо, що боєць,
Вояк заслужений чи, може, комсомолець
З ірпінських затишків чи київських околиць,
В могилі десь лежить, і квітка польова
Могилу золотом пахучим обвива...
Спи, брате дорогий, товаришу і сину!
Безсмертеп будеш ти, бо вмер за Україну.
Твій напис глибоко ми в серці бережем,
Катів караючи залізом і вогнем!
На нашій вулиці настало, друже, свято!
Знов будем ми свій сад ретельно доглядати,
Жита посімо по рідких облогах,
І, твій шануючи безвісний, скромний прах,
Дерева молоді на цій землі посадим,
І обів'ємо дім веселим виноградом!

8 вересня 1944 р.
Ірпінь

ОСТАННЯ ВЕСНА

1

Всю душу віддать за ці хмари мінливі,
За те, що й тебе отіняє хмарина,
Всю душу — землі цій віддати щасливій,
Бо топчуть її твої ніжки, едина!

Всю душу — за усміх, хоч, може, й нещирій,
Всю душу — за голос, хоч, може, й лукавий,
За щастя без міри, за муку без міри,
За те, що ти, може, — лиш вицвіт уяви!

2

Ось вона — весна остання,
Мед гіркий зачарування,
Труне вино!
Знов слова чиїсь причулись,
Знов рука плеча торкнулась,
Як колись, давно.

Як колись — і як ніколи
Затремтіло серде кволе
Болем молодим.
Проста сукня обвиває
Все безмежнє, все безкрас,
Що тужив за ним.

Ти мовчиш. Ти мовчазлива.
Ти сама не бачиш дива,
Що створила ти.
Що ж твої закрили вії?
Насміх? Радість? Біль? Надії? —
Слова не найти.

Облітає пух з тополі
І лягає тихо долі —
Спокій. Тишина.
Ах, отруту перелито!
Це ж бо червень! Це ж бо літо! —
Осінь це! — Весна!

Я приношу тобі наболілого серця дари,
 Я кладу своє серце гаряче, криваве — бери!
 Сум і втому тобі я складаю до ніг...
 Сум і втома — єдине, що я лиш для тебе зберіг.

Я не знаю, чи правду говорять гіркі ці уста,
 Я не знаю тебе, не збагну,— може, зовсім не та
 Ти приснилась мені у якомусь запутанім сні,
 Може, ти найрідніша з усіх, може, й ні!

Сивини ти моєї торкнулася, і раптом почув
 Я слова: «Лиш подумати! Не знаю, який же
 ти був!»

Був шатеном я, мила, і був молодим,
 Був дурним — і боюсь, що лишився і досі таким.

Я зраджую тебе на кожнім кроці.
 Ти знаєш це. У кожнім карім оці,
 І в чорному, і в синім я ловлю
 Заховане: «Ти любиш?» — «Я люблю».

Я зраджую тебе, бо все тобою
 Напосне, як провесна — водою,
 Бо кожен усміх губ чужих — це ти,
 Бо кожен гріх — це мука чистоти.

Ти мусиш ревнувати і заздростити,
 Бо, як побачу я легеньку постать,
 Шо вулицю міську перетина,
 Як той мотиль,— я думаю: вона!

Вона — це ти. Слова незрозумілі?
 Не дві душі живуть в моєму тілі,
 А сотня в непастянній боротьбі,
 І всі вони — для тебе і в тобі.

Не тільки друг і не лише кохана,
 Життя ти й смерть!
 Коли до Дон-Жуана
 Із тьми Камінний Командор прийшов,
 Він обезсмертив смертю любов!

Любити двох — чи справді неможливо?
 Любити всіх — чи справді дивина?
 Чи, може, дійсно статую красиву
 Я хочу виліпити із багна?

Чи, може, дійсно виправдати хочу
 Хитросплетінням вишуканих слів
 Я те, що мучить ніч твою жіночу
 І повиває день у чорний гнів?

Чи, може, все це — лише література,
 Примара мук, яких і не було,
 І без причини тінь якась похмура
 Набігла раптом на твое чоло?

Поет п'яніє від самого звуку,
 Він сам собі вигадує життя...
 Ну, поклади ж мені на серце руку,
 Отак. Спокійно. Я — твое дитя.

Я прийшов утомлений, розбитий,
 Мовчазний і ніби неживий,
 Не молить, не плакать, не просити,
 Я сказав лише: обігрій!

І мовчання залягло в хаті,
 Тільки серце билося — чиє? —
 А надворі ластівки стрілчаті
 Щебетали світло: щастя є!

Голову поклав я на коліна
 У смертельно ніжнім забутті,
 І не знаю, чи така хвилина
 Раз іще присниться у житті!

Ластівки і діти за вікном,
 Все життя повите синім сном.
 І далекий, ледве чутний грім —
 Як салют ясним очам твоїм.

Я тебе не знаю,— ну, а ти?
Як читала ти мої листи,
Як моїх наслухувала слів,—
Розуміла? Я не розумів.

Забіліли руки — два крила,—
Синя мла грозою ожила,
І гарячі мовчазні уста —
Відповідь на першого листа.

8

Я образив тебе. Я сказав
Ті слова, що не кажуть ніде і нікому,
І сльоза пропекла мій рукав,
По обличчю скотившись твойому.

Ох, сльоза не одна! Не злічить —
Але винити можна їх, мила.
Я сказав ті слова — і розкаявся вмить...
Тільки ж їх не сказати — несила!

9

Все на світі повік не вмирає,
І в ефірі живе кожен звук.
Через тисячу літ хтось піймає
Білий стиск твоїх трепетних рук.

І гірке, що мене отруїло,
Буде радістю внукам моїм,
Бо у слові озветься стокрило
Тишина, перетворена в грім.

Всі закохані — завжди безстрашні,
Тільки болю їм, тільки б їм мук...—
Так вон зай же мене, ангел
вчерашній,
В сердце острый французский
каблук!¹

Літо. 1945

¹ Блок.— M. P.

ВІРНІСТЬ

1

Знайдеш собі дівчиноньку
З чорними бровами,
Та не знайдеш тєї правди,
Що була між нами.

Пісня

Лице, де осінь тінню налягла,
Одбилося в безмовному затоні,
І очі звідти глянули безсонні,
І скорбна тиша строгочола.

Здалека чути переплеск весла,
Падуть листки пожовклі і червоні
І тихо плинуть по холоднім лоні
Туди, куди і молодість пішла.

Знайшов собі він з чорними бровами
Дівчиноньку — нову весну знайшов,
І зник навік за горами й долами...

Зів'яла рунь, минулася любов...
Чиє ж весло там крає синє поле?
Вернувся? Ні! Не покидав ніколи!

2

Гиля, гиля, та й сірій гуси,
Стежечкою та й на став...
Прошу ж тебе, молодий козаче,
Ти натуру перестав!

Пісня

Торкнулась легко скорбною рукою
Його розмашистого рукава.
І говорила б, але що слова
У боротьбі з сваволею такою!

Як вітрові, нема йому спокою,
Своє він серце сам і розрива,
В безодню рине буйна голова —
І кінь дзвенить уздою золотою.

«Оця хустина — обтирати чоло,
Цей персник — люте відганяти зло,
А слози ці — я їх собі зоставлю...»

Мовчить. Задумався. Коня спинив,
Простяг їй руки — легко підхопив —
І прошептав: «Натуру переставлю».

3

Я ж тую хмизину
Ногою одкину,
Таки тебе, мила,
Любить не покину,
Любить не покину!

Пісня

Вечірня радість, мов далекі дзвони,
Мов відголос, мов спомин, мов луна...
До стомленого підійшли вікна,
І в погляді, як в морі, погляд тоне...

Отак життя пройшли ми довгі гони.
Всього було — й трутізни, і вина
У чарці тій, якій немає дна,
Аж поки кров навік не захолоне!

Дай рученьку. Спрацьована, худа!
Волосся дай мені поцілувати,—
Ця сивина прекрасна й молода.

Ти друг, ти вірність, ти жона і мати,—
О! Бачиш? Син наш за вікном біжить! —
Люблю тебе. Не можу розлюбити.

*15 жовтня 1945 р.
Белград*

* * *

Ніколи я не знов, що так люблю —
До болю, до смертельного жалю —
Понад Дніпром сріблисті верболози,
Березу, що прозорі ронить слози
На тиху, присмирнілу мураву,
Бур'ян в напівзасипанім рову,
Де часом вальдшнеп, поетична птиця,
Між листям жовтим від стрільця тайтесь.

Ніколи я не знав, як тяжко жить
Без солов'я, що в пісні аж третмить
Тільцем своїм маленьким і гарячим...
(Коли таке ми раз в житті побачим,
Як бачив я в ліщині, при горі,
Насупроти рожевої зорі,
Над рідним ставом,— ніжної отрути
Ніколи нам, довіку не забути!)

Ніколи я не знав, що малиюки,
Вітаючи нас помахом руки,
Коли наш поїзд між полями лине,
Дарують неоцінні нам перлини,
Які ревниво треба берегти.

Чужі перетинаючи мости,
Милуючися пишними містами,
На площі, що розквітли пропорами
І головами людськими киплять,
Я голосу не можу відігнать
Єдиного, що зве мене і кличе.
І заглядаєш ти мені у вічі,
І я руками тінь твою ловлю.

Ніколи я не знав, що так люблю.

21 жовтня 1945 р.

ЛЕНІНГРАДСЬКІ НАРИСИ

1

ЖАЙВОРОНКИ

В тумані ріс далекий Ленінград.
У вікна всі дивились ми з вагона
І з невтолимим болем уявляли
Сліди війни, тяжкої, мов кошмар:
Воронки круглі, сповнені водою,
Що так невинно голубіла там,
Де ще недавно чорна смерть шугала,
Безладні купи цегли та каміння
Замісто мудрих і струнких будов,
Заводів труби, що самотньо й сумно
Серед пожарищ чорних височіли,
І все, що залишила нам рука
Тупого зайди, злодія і вбивці.
А скільки тут істот лягло живих,
Прекрасних, чистих, мужніх, молодих
У стогоні смертельному і муках,
І скільки ран, і скільки сліз пекучих
Ти бачила, прещедра мати-земле,
І скільки крові в себе ти впила!

Так думав я, так думали ми всі,
Аж раптом хтось віконце відчинив,
М'яке повітря ніжно полилося,
Остуджуючи нам сумне чоло,
І разом з ним, з отим повітрям свіжим,
Дзвінки і трелі свіжі долетіли:
То жайворонки, зринувши в блакить,
Співали у безумнім забутті,
Сама весна то грала й трепетала
Над пустками, над порохом руїн,
Воронки застилаючи травою,
Зелені кучерявлячи поля
Навколо німих обвуглених стовпів!

І ми тоді побачили людей,
Що заступами звеселяли землю,—
Ставних жінок і підлітків хороших,—
І ми почули голоси дитячі,
Що наших нагадали нам дітей,
І всі ми посміхнулись тайкома,
І проказав хтось трохи соромливо:
«От розбішки! Славно як співають!»

2

МІДНИЙ ВЕРШНИК

Де Пушкін із Міцкевичем колись,
У плащ один недбало загорнувшись,
Стояли в мокру петербурзьку ніч
І говорили ті слова, яких
Людська рука для нас не записала,
Де юний друг Жуковського й Брюллова,
Невтомний ворог тиранії й гніту,
Кріпак-художник, чесний наш Тарас
Не раз сидів у роздумі печальнім,—
Віп височіє, володар віків,
На здибленим над прірвою коні,
Простерши горду руку над Невою,—
Він, Мідний вершник, можний цар Петро.

Твір Фальконета, Пушкіна видіння,
Прекрасного окраса Петербурга,
Що виріс у прекрасний Ленінград!
Коли ворожа буря налетіла,
Ламаючи і знищуючи все,
Що утворив народний піт і геній,—
В труді, в бою про тебе ленінградці,
Як про нетлінний скарб, невтомно дбали.
Від злих очей, від бомб і від снарядів
Вони тебе сховали й затаїли,
Укрили так, як мати укриває
Дитя своє від болів і пропасниць,
Од вітру і від поглядів лихих.
Ти, Мідний вершнику, що звик над світом
Стояти грізно, як застигла буря,
Був схований у темряві німій
І тільки чув, як над тобою б'ються

Дві сили у смертельнім поєдинку,
Як грім громить і свище дощ свинцевий.

Тепер ізнов прийшли погожі дні —
І виник ти у лагіднім їх сяйві
Як символ сили, гордості й краси.
Позеленіла бронза несмertельна.
Але ті самі лінії суворі,
Той самий порив і той самий спокій
Чарують очі. А навкруг іде
Робота. Теслясаардамський взяв
Сокиру в руки, щоб відбудувати
Свій город... Ні! То жінка ленінградська
Мурас, теше, носить цеглу й камінь,
Фарбует стіни, склить побиті вікна,
Щоб город Леніна над світом став
У сяйві несказанної пишноти,—
І діти ленінградські, що на личках
Ще носять тіні голоду і страху,
Біля піdnіжжя вершиника стрибають,
Як горобці... Безсмертен Ленінград!

3

КОНІ АНІЧКОВОГО МОСТУ

Хто з нас не любить міста, де родився,
Де перше слово — м а м а — проказав,
Де вперше шкільний перейшов поріг
І вперше слово вимовив — к о х а ю!
Хто з нас не любить міста, де у кожнім
Камінчику маленькім затайлась
Якась частина нашого життя,
Роботи, смутку, радості і пісні!
Проте мені здається (хтів би я,
Щоб ви мене належно зрозуміли),
Є мало міст, що так би їх пожильці
Любили, як чудовий і суворий,
Туманий, сонцесяйний Ленінград!

Учора їхав я автомобілем,
І враз шофер до мене повернувся
І з невимовним усміхом промовив:

— Анічкові он коні вже стоять
На місці, як стояли! Цеї ночі
Поставили їх знову на мосту... —
І через міст ми проїздили тихо,
На здіблених милуючися коней,
Але ще більш — на тих людей, що їх
Доглянули й переховали дбало,
Самі на смерть у бої стоячи,
А нині знову вивели на світ,
Щоб тріумфально всеєвіту заржали,
Як переможців коні бойові!

4

СМЕРТНА МЕЖА

За цим горбом були вони. Коли б
Їм перетяти горб оцей вдалося,—
Відкрився б перед ними Ленінград
Як на долоні красний і величний,
І по красі, по величині його
Ударили б гармати ненаситні —
І знищили б цю велич і красу,
І потоїтом пройшлись би по руїнах,
По крові стариків і немовлят
Ворожих коней чорні копити.
Але бійці з Полтави й Ленінграда,
З Москви й Тблілі, з Єревана й Тули
Стояли тут на смерть — і не дали
Ні п'яді більше зловорожій силі.

Ось їх могили. Приклонім чоло!
Отут, мабуть, школляр, юнак безвусий
Поліг, бо квіти на горбу лежать
Із написом: «Такому-то... від школи...».
А це могила земляка мого,
З таким ласкавим прізвищем на -енко,
Що міс дощ на вбогенькій табличці,
Але не зміє й вічність у серцях!
Був, певно, й сам ласкавий та веселий
Отой босць, співак і гречкосій,
Аж поки зла не налетіла буря,—
І вид його від гніву потемнів,
І він без клятв, без громозвучних слів

Узяв гвинтівку й став на оборону
Свої хати і Країни Рад!
Ось тут — іржава каска на могилі,
Останнє, що лишилось на землі
Від воїна. Це, може, був шахтар
Чи слюсар, гарний на увесь посьолок —
І перед тим, як каску цю надіти,
Пішов він з дівчиною попрощатись,
І кучері вона йому пестливо,
З печаллю й ласкою перебирала,
І цілуvala дорогое лицé,
Ясними орошаючи сльозами...
А потім — ждала дорогих листів,
Трикутниками склесних невміло,
І в час нічний, наморена в безсоннім
Труді, читала раз, і два, і втретє...
А потім — не діждалася листа!
Лежать вони. Трава росте над ними,
Квітки животіють, і в кущах зелених,
Із півдня прилетівши, соловей
Їм вічну славу голосно співає.

5

ПУЛКОВСЬКИЙ МЕРИДІАН.

Тут Пулковський проліг меридіан,
Обсерваторія отут стояла —
Гніздо спокійне тихої науки —
І з зорями, як друзями своїми,
Розважливо учений розмовляв.

Тепер — нічого. Ніби й не було
Нічого. Щебінь, цегла та трава.
Руїнників прогнали ми далеко,
У землю ми їх, проклятих, загнали,
Щоб знов могли на небо ми дивитись,—
Але печуть руїни нам серця...
Я знаю: ще сильніші телескопи
Ми тут поставимо, іще ясніше
Світи свої розкриють таємниці
Ученим нашим,— але гнів і жаль
Стискають горло...

Та виходить гордість
І каже нам: по цім меридіані
Вимірюється слава ленінградців
І мужніх оборонців Ленінграда,
Його переступити не могли
Ворожі ноги, що усе топтали!
Це мертвє місце — пам'ятник живий
Живим героям і героям мертвим,
Хоробрості бессмертний монумент!
Так хай же це земна вся куля знає,
Нехай про це всім людям і народам,
Всю землю повиваючи, як стъожка,
Де золотом палає наша слава,
Розкаже Пулковський меридіан!

6

НА МОГИЛІ ГЕРОЯ

Лежить тут Красношапка Миколай,
Донбасу син — син милої Вкраїни.
Такий був молоденький він, такий
Хороший, чистий, світлий, комуніст!
Він снайпер був, він гостре око мав,
Він бив по ворогові безпомилково,
Але він мав не тільки гостре око,—
Гаряче серце билося в грудях!

Була хвилина — і згадати жахливо! —
Коли прорвати ворог міг межу,
Де невидима вивела правиця
Страшні слова: як перейдуть вони
О цю межу — впаде наш Ленінград!
Наш Ленінград! Ти чуєш, Миколаю,
В землі сирій це слово? Ленінград —
Він завжди наш і завжди буде нашим!

Під Ленінградом бився ти, юначе,
За Україну, за село Луганське,
Де батько твій, у праці посивілий,
Показує сусідам твій портрет
У гордості, у горі невимовнім!
Ти бився за Москву, за Мінськ, за нас,
За те, щоб по землі ходила пісня,

Щоб юнаки твоїх, юначе, літ
Дівчат у губи чесно цілували,
Щоб праве діло мало перемогу!
Гранатою, гвинтівкою разив
Ти ворогів, які вже планували
В гостинці «Асторія» банкет
На знак того, що взято Ленінград,
І друкували вже й квитки запросні!
Тебе у праве вдарила плече
Лукава куля — що ж? Ти у лівицю
Схопив гранату і метнув її
У ворога... І тут же, в ту ж хвилину
Тобі, земляче, груди опекла
Смертельна рана... Але ти стояв,
Ти стиснув зуби, стиснув біль живий
І проказав товаришам своїм,
Блідай, як смерть сама: назад ні кроку!..

Назад ні кроку друзі не ступили,
І Ленінград, як радість, захистили,
І вистояв, як радість, Ленінград!
Тепер ти на гвардійськім кладовищі
Лежиш, мій друге, серед вірних друзів,
Що смертью смерть попрали, як і ти!
І синє небо найясніші квіти
Тобі кладе, мій сину, в узголов'я,
І чайка, хтозна-відки палетівші,
Як мати, тужить-плаче над тобою.
А Ленінград, а Київ, а Одеса
Випростуються в сяєві весни
І руки благовісні простягають
Над тими, хто умер за іх життя!

ТІНІ БІЛОЇ НОЧІ

У білі ночі ходить Достоєвський
По Невській набережній, всю тривогу
Людську в одно зібрали серце хоре.
Не знаю, як би зрозумів він те,
Що тут чинилось і що тут зчинилося,
Не знаю, чи із нами б він пішов,
Та знаю — не пішов би він із ними!

Якраз у ці безумно білі ночі,
В які спокійно Пушкін проказав
«Пишу, читаю без лампади» — він
Фантоми бачив, привиди і маски,
Що потім неспокійний бачив Блок
У цьому ж місті і на цьому місці.
Що їх ріднить, крім муки всеземної?
Передчування, що світи дрижать
Настиглим, неминучим катаклізмом,
Що світло інше цей осяє світ —
Яке? Не дуже ясно бачив перший,
А другий, в ніч збираючися чорну,
Те світло і побачив, і прийняв
По-своєму, безумно і трагічно,
Та чесно так, що накликав прокляття
Мертворожденних земляків своїх.
Біліла ніч. Нева свинцем холодним
Виблискувала у гранітнім ложі,
І вийшов з Академії мистецтв
Тарас Шевченко у нічну проходку,
Чоло уперте трохи похиливши
І щось тихе́лько заспівав,— тихе́нько,
Бо ніч боявся білу розбудити.
І він у серці пісню-муку мав,
І він передчував до болю ясно
Нового світу вогняне припестя,
І, може, це передчуття пезмірне
Незрозуміле, точне, як хронометр,
Як компас, як сейсмограф, як любов,
У всіх у трьох родили білі ночі,
Прекрасний, фантастичний Петербург!

КІРОВСЬКИЙ РАЙОН

Ми Кіровським районом проїздили,
Ми бачили його ще свіжі рани,
Ми знали, що отут десять, недалечко,
Межа лежала смерті і життя.
Ми знали, що у цих домах тайились
Родини робітничі, де маленькі
Навчались діти вухом відрізнятися,
Чи наші б'ють гармати, чи ворожі,

Чи наші, чи ворожі літахи
Повітря крають. Знали ми, що тут
Кощавий голод тис людей за горло,
Ходила смерть з кімнати у кімнату,
Мороз і вітер прошивали тіло,—
А люди, зуби зціпивши, невтомно
Кували зброю і разили нею
Напасників, що голоду кільцем,
Неначе полоз, місто оточили.

Ті люди — ось вони! Нехибна віра
Серця ім гріла — і далекий дзвін
Від башти Спаської летів до них
Над головами людоїдів хижих,
Як вірний знак, що вся Єрайні Рад
Із ленінградцями, за ленінградців!
Ті люди — ось вони! І скільки тут
Дітей маленьких! Як трава весною
Росте всепереможно на руїнах,
Всі щілини й пробоїни вкриває,
На голому, здається, вироста
Камінні, — так оці маленькі діти
Квітчалоут камінь, серце веселять
Життя нового щебетом і цвітом.
Ті люди — ось вони! І серед них
Жінок багато, що в своєму лоні
Нові істоти носять. В їх очах
Глибока зосередженість і чуйність;
Уже під серцем не в одній з них
Тріпоче й стукає маленьке тільце,
Що скоро криком цей зустріне світ,
А потім крик у слово переліється,
А слово — в пісню, у роботу, в творчість!
Благословені будьте, матері!

Ми покидали Кіровський район,
А серед площі, між людей невтомних, .
Як друг людей, як охоронець міста,
Стояв, у даль вдивляючись, Сергій
Миронич Кіров — більшовик незламний.

ПОВЕРНЕННЯ

Через Москву я в Київ повертався,
 Від Ленінграда я вклонивсь Кремлю,
 Казковому у ранішнім тумані,
 Де сонце розливалося поволі,
 Від Ленінграда я сказав с п а с и б і
 Тій волі всеосяжній, що дала
 Нам перемоги неосяжне щастя.
 В Москві-ріці будови відбивалися,
 Як трепетне видіння несказанне.
 З бузком, з конваліями у руках
 Ішли жінки — і поглядом ласкавим
 Бійців орденоносних зустрічали,
 І день новий над містом уставав.

І от я в Києві. Вже одцвіли
 Каштани славні. Час троянд паучучих,
 Півоній пурпuroвих і рожевих,
 Час пристрасного літа надійшов.

Ленінград — Москва — Київ
Червень, 1945.

ЮГОСЛАВСЬКІ НАРИСИ

ЧОРНИЙ КОЛІР

Я спитав у друга Радована:
— Ти повідай, Радоване-друже,
Чом у цій країні благодатній,
Де жовтіє повна кукурудза,
Виноград прозорий вистигає,
Гори сині — наче сині хмари,
Пісня людська — наче людське серце,—
Чом дівчата молоді й хороші
Чорними пов'язані хустками,
Чорними, як туга віковічна?

Радован, мій друг, одповідає:
— В цій країні, де гуляє вітер,
Мов юнак на огорі баскуму,
Сонце світить, як дівочий погляд,
Тим дівчата чорними хустками
Молоді пов'язують головки,
Що в тієї — брата-друга вбито,
Милого убито у тієї,
Матір замордовано в тієї,
А в тієї — батенька-пораду,
Це країна, друже мій Максиме,
Кровію гарячою залита,
А тепер ростуть квітки червоні
Там, де бились побратими-друзі,
Кров свою гарячу проливали,
Та лили ж і чорну кров ворожу
За отчизну, за велику справу!
В чорний колір, у жалоби колір
Повились дівчата наші красні,
Батька, брата, милого своєого
Чорною жалобою шанують!

Я спітав у друга Радована:
— Ти повідай, Радоване-друже,
Чом над тою хатою й над тою,
Що біліють, як вітрила білі,
Чорні мають корогви на сонці,
Наче крила воронів зловісних?

Радован, мій друг, одповідає:
— В тій он хаті, друже мій Максиме,
І в тамтій, що як вітрило біле
Під горою синьою біле,
Чорні стяги мають проти сонця,
Подорожнім подають ознаку,
Що в хатах тих ані мужа-друга,
Ані брата, ні поради-батька,
Ні синка-утішника немає,
Що побила сила зловорожа
Всіх у тих родинах чоловіків,
Чесний рід до кореня зрубала.
Тож коли вернешся на Вкраїну,
Що й сама зазнала болю-муки
Від тієї ж клятої гадюки,—
Розкажи, що має колір чорний
У землі прекрасній югославській,
Як жалоба над її синами,
Юнаками, сизими орлами,
Що кістями лягли за рідну матір.

Не забудь додати, побратиме:
Із крові юнацької зростають
На землі оцій квітки червоні,
Роду ж нашого сокира жодна
Не зруба до кореня ніколи,
Доки сонце світить над Белградом,
Доки Сава у Дунай впливає,
Доки пісня ллється над полями,
Соловейком у гаях щебече,
Славу славну воїнам співає,
Що кістями лягли за рідну землю.

23 вересня 1945 р.
Белград

СЕРБІЯНКИ

«Хай кидають німці бомби на нас —
менше застанеться для руських».

Так жінки казали сербіянки,
Як літали круки чорнокрилі
Над садами їх та над хатами,
Круки, що хотіли випить очі
У самої Сербії-красуні.

Так жінки казали сербіянки
Милих споряджаючи в дорогу,
На тропу великої звитяги,
Чи ждучи од сина й брата вісті
З темних гір, де найяснішу справу
Партизани Сербії чинили.

Так жінки казали сербіянки,
Так красуня Сербія казала,
Вся земля казала югославська —
Щедра мати, вірна дружина.

Чом же те невимушене слово,
Саможертує слово певгасиме
Із грудей у сербіянки рвалось
Із грудей у Сербії-красуні,
Із грудей всієї Югославі?

Знало серце просте й незрадливе,
Що ідуть незрадні побратими
Ще й посестри кревні та сердешні
Із Москви, увінчаної Кремлем,
З України, з дальнього Сибіру,
Із високочолого Кавказу,
Із степів, де мариво гаряче
Зазиває спраглі каравани,
Із зелених нетрів білоруських,
З Волги повноводої та з Дону,
Несучи потугу побратимам
І посестрам несучи підмогу.

Знало серце просте й незрадливе,
Що і там літають чорні круки,
Діток-немовляток розривають,

Хочуть випить очі у Вкраїни,
В Білорусі ясні випить очі,
Поживитись кровлю Кавказу,
Що простерлись крила їх прокляті
До Москви стобратньої самої,—
Та живе в серцях велика віра
Ще й велика та незламна дружба —
І прилинуть друзі-побратьми
Ще й посестри щиро нелукаві,
Щоб подати руку Бєлограду,
Всій землі подати югославській,
Бліснути шаблями-бліскавками
За високу правду і за волю,
За велику ту незламну дружбу!

Матері і жони сербіянки,
Що по сину не одна з вас плаче,
Не одна по мужеві-дружині,—
До землі клонюся перед вами
За високе щиросердне слово,
За гаряче серце пломенисте,
За любов, якої не забути!

Сербії дівчата чорноброві,
Що по брату не одна з вас тужить,
Суженого слізми поминає,
В батенька ридає на могилі,—
До землі клонюся перед вами
За глибоку вашу правду й віру,
За серця, від полум'я палкіші,—
До землі сирої приклоняюсь!

25 вересня. Бєлград

28 вересня. Загреб

ЛЄПОСАВА ЛАЗАРЕВИЧ
У СЕЛІ ДАРОСАВА

Це дівчатко, підліток смаглявий,
Підліток чорнявий, босоногий,
Дівчинка, що ми могли б зустріти
Десь під Лохвицею чи Хоролом
І назвати безпомильно — Гаяля,—
У загоні партизанів сербських

Максим Рильський, Павло Тичипа та Олександр Корнійчук.
Саратов. 1942.

Максим Рильський за роботою. Кадр з кінохроніки. 1942.

Максим Рильський виступає перед воїнами Червоної Армії.

Максим Рильський і Олександр Довженко під час перебування на фронті. 1943.

Лепосава зайченятком бистрим
По городах і лісах шмигала,
Вісті переносила таємні,
Напувала ранених водою,
Як і наці Галі та Марусі.

Сидимо під хатою сільською,
Ніби десь у Сквирському районі,
А тим часом сива господиня,
Що усім нагадує нам матір,
Рідну матір кожного, братове,—
Господиня нам каймак виносить,
Молоко із погреба студене,
Хліб кладе на простий стіл дубовий,
Виногrona, памороззю вкриті
І наліті сонцем променистим.
«Пригощайтесь»,— каже нам по-сербськи,
Але чую я по-українськи,

Мій товариш — по-російськи чує.
Кажемо спасибо по-російськи,—
Слово сербське чує господиня.

А тим часом сходяться селяни,
Сходяться селяни-партизани
Із люльками у зубах, статечні,
Та з лукавим огником у зорі,
Мов який Каленик із Диканьки
Чи Микола з уманських околиць.
Сходяться, здоровкаються, сіли,
На гостей поважно поглядають,
Далі звільна входять у розмову —
І пішла барвиста плетениця
Спогадів про той он яр зелений,
Де не раз на чатах партизани
Темну ніч сиділи до світанку,
Язиків ворожих добували,
Про одважних, що утрьох спинили
Поїзд, німців повний окаянних,
І в повітря висадили хутко,
І про цю смагляву Лепосаву,
Що дурила четників проклятих,
Зрадників ошукувала чорних,
Горностаем бігала по лісу,

Вісті переносячи таємні,
Мудро так ховала партизанів
У льоху серед самої хати,
Хитро замаскованім та вміло,
Аж і пес не внюхав би німецький.

Лепосава слухає й не чує,
Тільки трошки, трошки зашарілась,
А товариш мій, палкій уральський,
Вже поліз у льох той серед хати,
«Тіснуватий,— каже,— та нічого!»
І вже в гості кличе Лепосаву,
До Москви запрошує дівчатко,
Каже їй, що вчитися їй треба.
Лепосава слухає й не чує,
Тільки трошки, трошки зашарілась.

26 вересня 1945 р. Белград

28 вересня 1945 р. Загреб

КРАГУЕВАЦ

Ліс по-сербськи називають шумом
І чи можна краще ліс назвати?
Тож лісисту Сербії частину
Іменем Шумадія назвали,
І бринить це слово, ніби шелест,
У гаю дубровому над осінью,
Ніби гомін грабів золотистих.
Перед нами в мороці вечірнім
Розляглося місто Крагуєвац,
Славної Шумадії окраса,
Шумадійських селищ осередок.
Стоїмо з братами на балконі,
А під нами людське море грас,
Ледве видне в сутіні вечірній,
Голосів дівочих переплески
Над балкон високий підлітають.
І здається — то співають шуми,
То шумлять всі шуми шумадійські.
Мій супутник промовляє слово,
Від Москви вклонився Крагуєвцу,
Клятву дружби начертав на синім

Шумадійськім зорецвітнім небі,
Ворогам послав прокляття мідне,
Золоте благословення — друзям.
Сербські співи одностайно ллються,
Ніби вітру переливи вільні,—
Раптом ім на зміну залунало
В голосах дівочих і хлоп'ячих,
Як привіт братерському балкону:
«Широка страна моя родная...»
Мій супутник стис мене за руку,
Схвилювався жвавий мій товариш,
«От так штука,— каже,— розумієш?»

Розумію, приятелю-брате,
Як і ця юрба нас розуміє,
Не юрба — живе прекрасне море!
Підхопили разом: «Гей, слов'яни!»
І стає Шевченко з нами поруч,
Пушкін із Міцкевичем обнявся,
В плащ один закутані широкий,
Вук Караджич і Коллар співають,
І Шафарик, і Крижанич Юрій,
І старий Старицький довговусий,
І ламка, незламна Українка
Підхопили разом: «Гей, слов'яни!»

Полилося сербське «Гей, слов'яни!»
Всі живі, і мертві, й нерожденні,
Рідні діти матері одної,
Підхопили спів той міdnозвонний,
Підхопили вояки сувері,
Що грудьми одстоювали волю
Проти людожерів мертвookих,
Підхопили жони наші й сестри,—
Та в старий бурдюк вина нового
Налили, співаючи цю пісню.

«Гей, слов'яни» — означає нині
Не єднання навколо престолу,
Де пишався німець — цар російський,
А єднання навколо знамена
З написом: свобода й незалежність!
«Гей, слов'яни» — означає нині,

Що не *sclavus*¹ наш чубатий *slavus*,
Що чоло у нього непоклінне;
Що він сам у себе в хаті й полі
Господарство молоде ладнає.
Так ми чули, так воно й співалось.
Я потис товаришеві руку,
Говорю товаришу своєму:
«Розуміш?» — «Розумію!» — каже.

Але знов надходить дивна зміна,
Гордий гімн Радянського Союзу
Не балкон — зірки перелітає!

I шумить Шумадія шумлива,
Ніби повінь весняна, весела,
I серця підносяться над зорі,
I летять через балкону бильця
Нам до ніг троянди і гвоздики
З рук смаглявих, що уміють жати,
Ткати вміють килими барвисті,
Юнакам глибокі рані гойть
I писати листи дрібні уміють,
I уміють палко обімати
В зорецвітні ноочі шумадійські!

*29 вересня — 4 жовтня.
Загреб*

КОЛО

На лужку зеленім — білі гуси,
Над лужком зеленим — синє небо,
По лужку зеленім ходять люди.

По лужку зеленім ходять люди,
В коло ставши, переплівши руки,
I співають голосної пісні,
Що лунає над лужком зеленим,
Залітає в кожну людську хату,
Кожне серце підіймає д'горі.

В ширшім колі — молоді дівчата,
Молодиці ходять в ширшім колі,

¹ *Sclavus* (*лат.*) — раб, *slavus* — слов'янин. — *M. P.*

Парубки й статечні чоловіки.
Всередині менше ходить коло —
Бистроокі хлопчики й дівчатка,
Малюки хорватські босоногі.

Пісня швидше крилами махнула,
Зазиває пісня танцювати,—
І прудкіше закрутилось коло,
Закрутилися і дорослі, й діти
У танку веселому й дзвінкуму.
Як гостей з Радянської Країни,
Із Белграда, з Загреба старого
І дорослі й діти привітали,
То ще ширше утворилось коло,
Всіх гостей так само закрутівши.
Ще гучніше залунала пісня!
В пісню ту квітками заплелися
Вигуки про єдність югославську,
Вигуки про єдність всеслов'янську,
Про народ російський, про Вкраїну,
І на віче обернулось коло
Просто так, природно і красиво,
Як у ніч обертається вечір,
Квітка біла — у рум'яний овоч,
Перший усміх — у кохання вірпе.

Загребські та белоградські гості
Пізнають товаришів незрадних,
Що в боях були із ними опліч,
Обіймають і цілують міцно,
Бо міцний цілунок чоловіків,
Що на полі крові подружились,
Присягою зв'язані навіки.

Жадібно розпитують селяни
Про Москву, про Київ златоверхий,
Про святі руїни Сталінграда,—
А дівчата квіти нам приносять,—
Польові, що молодістю пахнуть,
Садові, що пахнуть зрілим літом.
З кошником надходить молодиця
Груші нам та яблука дарує,
Надаряє усміхом ласкавим.
Налягають сутінки па землю,

В чорнім небі зорі зарясили,
А по лузі знову ходить коло,
Знову ходить коло югославське,
Югославське коло, всеслов'янське.

Нам про це ніколи не забути,—
А було це у краю хорватськім,
У селі, що Пресєка зоветься,
Вересня тридцятого, в неділю.

29 вересня — 4 жовтня.
Загреб

ДІМ ПРЕШЕРНА¹

Село Верба. На обрії — химерна
Поема гір. Під деревом старим
Біліс простий, добродушний дім,
Де вперше мати сповила Прешерна.

Любові й віри невмирущі зерна
Поет посіяв на лану своїм,
Але в житті шляхом ішов тяжким,
Де забуття давала лиш таверна.

Як чужаниця у своїй землі,
Він навіть самогубної петлі
Був зажадав у дикому відчай,

Та смерть сама до страдника прийшла.
Тепер — ти чуєш? — дівчинка мала
В твоїм будинку твій сонет читає!

17 жовтня 1945 р.
Белград

¹ Прешерн — великий словенський поет (1800—1849).

ТРИ ЛИСТИ

ЛИСТ ДО РІДНОГО КРАЮ

(Із закордонної подорожі)

...Где я страдал, где я любил,
Где сердце я похоронил...

A. С. Пушкін

Окраю мій! Вечірньої години,
Коли в полях смутна лягас мла,
До тебе серце, як дитина, лише,
І кволі руки, піби два крила,
У далеч простираються незриму,
У молодості землю несходиму.

Там по обпіжках, сивим полинем
І медовою кашкою порослих,
Блукали ми, бувало, день за днем,
Забувши і про їжу, і про послух,
Славільні діти... З них до сивини
Один дожив — умерли всі вони!

Береза там у шиби заглядала,
Коли я, хлопчик, спочивати лягав,
І зірка та, що світ мій осіяла,
Цвіла, мов квітка між пебесних трав,
І стерегла дитину від напасті...
Настане скоро їй пора упасти!

Там солов'ями рідний гай співав —
Тремтіла кокша гілка солов'їно! —
Там білий між деревами рукав
Майнув колись одну лише хвилину
І для очей в одну хвилину зник,
Щоб у душі зостатися навік.

Там першу радість і страждання перше
Довірливо навчався я приймати,
Там рідну пісню слухав я, завмерши,
Щоб і самому стиха заспівати,
Там воду пив із джерела дзвінкого.
О, хоч би раз припасти ще до нього!

Там виплив я у море юних літ.
У вир сп'яніння, поривань, скорботи,
Там бачив я гарячий труд і піт
І чув слова голодної голоти,
Які забуду тільки у труні...
О краю мій! Усе ти дав мені!

Прости мене: невміло і недбало
Розтратив я дари твої святі!
Багато хиб, доробку надто мало
Я залишаю по своїм житті,
І тільки тим не вартий я докору,
Що сам себе засуджує суворо.

О краю мій! Недавно завітав
Я в ці хати, під стріхи ці замшілі,
Де розповідей давніх наслухав,
Подібних до замисленої хвилі,
Де з друзями співав я, як умів...
Ох, мало ж друзів я живих зустрів!

Та як вони прибулого зогріли,
Яким теплом його оповили!
Спасибі вам, спасибі, браття міле,
Що знов зо мною сіли за столи
І простягли до мене дружні руки,
Немов у нас і не було розлуки!

Та й хто б нас міг насправді розлучить?
Хіба можливо матір посварити
Із немовлям? Хіба од верховіть
Леточний вітер можна відділити?
Хто знайде плуг, щоб розорати те,
Що в серці вірнім з юних літ росте?

О краю мій! Топтав тебе ногою
Неситий інелод, та не затоптав,—
І ти стоїш тепер передо мною
Стократ молодший, ніж колись стояв...
І племені незнаному, новому
Несу поклін я з батьківського дому.

О краю мій! Чи можна не любити
Твоїх просторів, верб твоїх розлогих,

Нових будов, піднесених в блакить,
Нового сліду на старих порогах,
Святих руїн, нетлінно-білих стін,
Дитини біля ненъчиних колін?

Яка дорога стелеться, мій краю,
Перед тобою в світлу далечінь,
В яких садах, в якім палкім розмаю
Поллється спів грядущих поколінь,
Які слова ти світові промовиш,
Який бенкет народу уготовиш?

Ти дав мені, о краю мій, життя,
Міцне, як віти на столітнім кедрі,
І хоч не раз шалено, без пуття
Твої дари я розсипав прещедрі,
Та вдячності ніколи, ні на мить
Не міг я і в безумстві загубить.

Ти знаєш це. Натруджену правицю
Кладеш мені ти, рідний, на чоло,
І,— див чужих прекрасну плетеницю,
Чужих небес розкоші і тепло
Благословивши дружньою рукою,—
О краю мій, тужу я за тобою!

*17 жовтня 1945 р.
Белград*

ДРУЖИНІ

Скидає Київ животворний сон
З плечей своїх, туманами укритих.
Ти вийшла самотою на балкон,
І горобці на поруділих вітах
Тебе вітають. Двірники метуть,
І сонце проганяє каламуть.

Який він, справді, Київ цей! Якою
Красою він навік нас полонив!
Стояли тут не раз ми вдвох з тобою
І приглядались до знайомих див,
До цих садів, до чепурних киянок,
Що гомоном вітають свіжий ранок.

У золоті горять і в янтарі
На Ленінській каштани лаполисті,
Умилося росою до зорі
Солом'янське преславне передмістя,
А там, за ним, лежить аеродром,
Де Києву махнув я рукавом.

Мене ти проводжала, за звичаєм,
І для прощання бракувало слів.
А пес, що втішно зветься Амуртаєм,
В квартирі нашій так пайво вив,
Що серце нам щипало мимоволі,
Хоч і минуці ті собачі болі.

Наш син у школу зрашку ще побіг,
Зо мною попрощавшися прихильно,
Як старший з меншим. Щоб себе беріг,
Він наказав мені. Я безпомільно
Виконую синовній той наказ,
Хоч відступив який там, може, раз.

І от стоїш ти цині на балконі.
«Вже місяць,— кажеш,— а його нема!»
Дзвінки тебе тривожать телефонні,
Крадеться із-за обрію зима,
Усякий клопіт голову морочить,
А руки відпочить ніяк не хочуть...

Так думаю... А може, хвора ти,
І на балкон заказано виходить,
І ти гортаєш сцоминів листи
В постелі білій, і журбу наводить
На тебе слокій, мучить тишина,
І ти сама, і ти одним одна!

Узявся Тигрик граться з Амуртаєм
І по-котячі ловить пса за хвіст...
Було, ми разом це спостерігаєм,—
Тепер воно утратило свій зміст,
І свіжі квіти молодих бегоній
Не тішать ока, хоч такі червоні!

А може, ти із кошиком спішиш
У розподільник, прозою казавши...

Ах, дружес мій! Хотілось би скоріш
Почути слова, що чуємо ми завше,
З далеких повертаючись доріг,—
І завше хочеш знов почути їх!

Мені здається, ти у цю хвилину
Здригнулася — почула голос мій...
Це не почулось, ні, моя дружино,
Бо що там відстань, що там край чужий,
Що горе й море, що там кілометри,
Коли Наталка тужить: «Петре, Петре!»

Як бачиш, досить самопевний я
І вірю, що сумуєш ти за мною...
Я стільки раз, дружинонько моя,
Руїпу піс твоєму супокою,
Що сам дивуюсь ніжності твоїй:
Її я чую в сторопі чужій.

Благословенна будь, моя едипа,
І чистий Київ наш благослови!
Сорочку вишиваючи для сина,
І чоловіка стиха назови.
Ми довгі путь пройшли — та не скінчили!
З тобою я — і усміх бачу милий.

18—20 жовтня 1945 р.
Белград

СИНОВІ

Ти був іще малій котигорошок,
Така собі одна із людських мошок,
Що виповзли на сонце, бо весна
Тепло лила із келиха без дна,
І щось собі блаженно лепетали, —
І от тебе розумники спитали
(Можливо, й сам слова сказав я ті)?
Чим хочеш бути, хлопчику, в житті?

Серйозний, як усі котигорошки,
Ти на питання це подумав трошкі
І відповів: л ю д и н о ю. — Дитя!
Благословляючи твоє життя,
У трудну виряджаючи дорогу,

Яку пораду чи пересторогу
Я кращу дам, ніж дав собі ти сам?

Будь вірним слову, що усім словам
Із пим одним ніколи не зрівняться!
Хай веселять тебе любов і праця,
Хай дружби непогасної крило
Гірке від тебе відганяє зло,
І хай у час останній свій про сина
Спокійно я подумаю: л ю д и н а!

*21 жовтня 1945 р.
Белград*

КІЇВСЬКІ ОКТАВИ

1

Коли проходиш часом біля дому,
Де за дитинства чи юнацтва жив,
І там родину бачиш незвідому
Із виглядом одвічних хазяїв,—
Щось крізь дорожню видиться утому,
Якісь обличчя, що давно любив,
Крізь незнайомі проступають лица,
І наяву тоді минуле спиться.

2

Ти думаєш: от зараз із воріт
Старий професор вийде в окулярах.
Він риється в книжках своїх, мов кріт,
Та парою очей, весняно-карих,
Ласково дивиться на людський світ,
На рій дівчаток, що по тротуарах
Так ніжками чудесно цокотять,
Аж вуха в гімназистиків горять.

3

Професор цей весною, взявши шворку,
Білявого покликавши синка,
Любив перед будинком, па пагорку,
Вимірювати клумби квітника
Або па Володимирову горку,
Найнявши престарого візника,
Рушав недільним ранком урочисто,
Щоб споглядати не Дніпро, а місто.

4

Ну, словом, характерний був дідусь,
І все, як є, своїм робив звичаєм.

Де саме — пригадати не берусь,
Зустрівся він з Остапом Вересаєм
І потім, мов реліквію якусь,
Показував у захваті безкраїм
Портрет його. Заприсягнуся вам —
Він на Остапа схожий був і сам.

5

Був схожий на Остапа й на Сократа —
І Репін сам із нього малювати
Хотів філософа. Проте за брата
Він звик співця, не мудреця вважать,
І оживала вченого кімнати,
Як починав тихенько він співати
Підслуханої у сліпого думи
Або й звичайної: «Ой куме, куме».

6

Сполучення — статистик і співак —
Нас, юних, не могло не дивувати.
А втім, до співу треба мати смак,
Щоб розуміти почуття багате,
Яке вкладав у пісню той мастак,
Що голос мав під старість хриплуватий
І ні одного пишного «звукка»,
Які ми чуєм, скажемо, в Гришка.

7

Ця вулиця, цей дім, ці два каштани, —
Ну як тут не спинитися мені?
От-от дівча там вигляне рум'яне,
Що зубрить Кисельова при вікні,
Та з-поза книжки часом так погляне,
Лукаво звівши очі світляні,
Що пригадав би й ветхий математик
Про існування квітів та дівчаток.

8

Стую, курю... Та що за дивина,
Диявольська омана, чортовиня?

Адже і справді там сидить вона,
В коричневім, а очі сині-сині,
Та ж сама книжка у руках нудна,
Те ж саме в ніжних рухах нетерпіння,
Те саме пасмо русої коси...
О доле! Змилуйсь, порятуй, спаси!

9

Коли такі ще є на світі чари,
Що в казку обертають все кругом,
Коли живі усміхиєні примари
Читають Кисельова за вікном,—
Піду мерцій надіну окуляри
І, може, стану й сам отим дідком,
Статистиком, Вересаєм, Сократом,
Не зовсім лисим, так хоч лисуватим!

10

Сьогодні все я можу воскреситъ,
Сьогодні маю над віками силу!
Он на Подолі бурса гомонить,
Здаля побачивши Петра Могилу,
Он на Дніпрі в тумані майорить,
Немов крило, Олегове вітрило,—
А той пожежник, що заліз на дах,—
На башті Володимир Мономах!

11

Мої віки, моя земля і люди,
Мої планети, зорі і сонця!
Скажу — хай буде,— так воно і буде!
Скажу — кінець,— і дійде до кінця!
За радість поетичної облуди,
Що оживляє голови й серця,
Я істину віддати вам готовий,
Прославлені панове Кисельови! ¹

¹ Тьми низких истин пам дороже
Нас возвышающий обман.— *O. Пушкін.*

Спасибі, мила дівчинко в вікні,
 Онуко, може, дівчинки тієї,
 Що кидала свій погляд і мені
 Від щедрості хорошої своєї!
 Крізь осінь ти відкрила путь весні,
 Із класу «д е' я тъ -- А» русява феє!
 Вчорашньому зо мною уклонись,
 Але вперед, на завтраше дивись!

Можливо, не одна гірка утрата
 Потьмарила твої рожеві дні,
 І, може, ти оплачувала брата,
 При цім от самім склонена вікні,
 Коли війши нещадної лопата
 Труну закопувала по труні,
 Чи, може, десь на кам'янім Уралі
 Зроняла білі руки від печалі.

Народ боровся і переборов
 І врем'я люте, і туман отрути,
 І другий брат твій молодо прийшов,
 Щоб нам усім павіки повернути
 І радість, і роботу, і любов,
 І людське щастя, мукою здобуте...
 Живи, дитя! Колись твоє дитя
 Човенцем смілим випливе в життя.

Це буде син. Він улицею йтиме
 І спиниться перед будинком цим,
 І стрінеться з очима осяйними...
 А врешті, мабуть, зовсім інший дім
 Над цими от каштанами густими
 Стоятиме... А може, час і ім
 Настане впости, цим густим каштанам...
 Хвала деревам і домам незнаним!

І старості, і юності хвала,
 Та все-таки нас юність переважить...
 Ну що ж! Про наші мислі і діла
 Нащадкам дещо хоч книжки розкажуть,
 Цеглина наша ляже, хоч мала,
 Де камені будов майбутніх ляжуть,—
 А дівчинку при синьому вікні
 Введуть в безсмертя смертного пісні!

*1 грудня 1945 р.
 Київ*

ЛИСТ ДО МОЛОДИХ ВИБОРЦІВ .

Коли в березі бродить сік,
 Сівба — от-от, на тому тижні,
 Коли на голубий потік
 Натомлені сідають крижні,

Коли над хмарами дібров
 В любовній грі ширяють круки,
 Коли шумує в серці кров
 І прагне радісної муки,—

Який широкий світ тоді —
 Ніяким не окинуть оком!
 Вам, чисті друзі молоді,
 Хай завжди буде світ широким!

Ви рано вийшли, на зорі,
 Земля пишається у рясті,
 І жайворонки угорі
 Трепещуть піснею про щастя.

У вас до праці ненасить,—
 І праця кличе вас, як мати,
 Орати, сіяти, косити,
 Тесать, копати, будувати!..

Такі ви маєте права,
 Яких не мали люди зроду:
 Од вас незгасна жде Москва
 Найкращих посланців народу.

Щоб простелилося в віки
Життя погоже та безбурне,—
Ідіть, дівчата й юнаки,
Усі до виборчої урни.

Щоб повно яблук і пісень
Було від краю і до краю,—
Я разом з вами блюстенъ
За Батьківщину опускаю.

26 січня 1946 р.

РАДЯНСЬКІЙ ЖІНЦІ

Я бачив, як прекрасний Лешінград,
І в смерті не вмиравши, воскресав,
Як лінії суворих колонад
І вежі, в небо знесені безкрас,
Немов уміті вранці, на зорі
У сонячному сяють янтарі,
Як там працюєш ти без відпочинку,
Радянська наша, наша рідна жінко!

Під Харковом я бачив, у селі,
Коли ворожа сила відкотилась,
Як молодиці й підлітки малі
Хати білити разом заходились,
Щоб не було від ворога й сліда,
Щоб кожна хата стала молода,—
І ти співала на всі гони дзвінко,
Радянська наша, наша рідна жінко!

Я бачив, як у Києві солдат,
У весь пропахлий темним димом бою,
Спинився в колі чепурних дівчат
І тихо поздоровкався з одною,
Що з категори фашистської прийшла.
Орлицею припала до орла
Ти в ту достойну вічності хвилинку,
Радянська наша, наша рідна жінко!

Як молот випав ковалеві з рук,
Щоб руки твердо узяли гвинтівку,

Як наш косар покинув лоно лук,
Щоб рушити на битву, не в мандрівку,—
І молота, і кусу ти взяла,
І серед туги міста і села
Коса і молот заспівали дзвінко,
Радянська наша, наша рідна жінко!

Сестрою-жалібницею в боях,
Женою-трудівницею на полі,
З дитиною на зморених руках,
Із піснею про волю у неволі
Несла ти вірність, мов свічу ясну.
Нехай же слава лине вдалину
І виростає, мов тополя, гінко,
Радянська наша, наша рідна жінко!

30 січня 1946 р.

ВЕРБОВА ГІЛКА

Вербова гілка зацвіла
У мене на столі,
Як символ сонця і тепла,
Ще схованих в імлі,

Як знак зеленої весни,
Котра ще вдалини,
Як знак, що щастя сад рясний
Даровано мені.

Вербова гілка на столі
У мене розцвіла...
Прилинуть, серце, журавлі,
А в них на кожному крилі
Дар сонця і тепла!

13 лютого 1946 р.
Київ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Йти назустріч бурям і зливам,
Бути одній — як велика рать,
Жити в нещасті життям щасливим,
Муку творчістю перемагати,—

Хвора дівчина, бідна Леся!
Де ще хворі такі були,
Щоб літали в таке піднебессяя,
Що його не сягнути і орли!

Справді дівчина, справді хвора,—
А душа — немов океан,
Де сурова душа Командора
І привабливий Дон-Жуан,

Де в віки і в простори мандри,
Де Вкраїна — Еллада і Рим,
Де пророча журба Кассандри,
Як священний дзвеніла грім,

Де слова обертались у крицю,
В кров живу — друкований знак,
Де підносив з мечем правицю
Вождь рабів — безстрашний Спартак.

Вся ти — трепет, вогонь, ідея,
Вся ти — вірна єдина струна,
І хто знає співця Антей,
Той тебе у ньому пізна.

Ти себе Українкою звалася,—
І чи краще знайду ім'я
Тій, що радістю в муках сіяла,
Як отчизна — твоя і моя!

10 лютого 1946 р.

РАДІСНИЙ дощ

Було в Уфі. Веселий дощ полився
На брук розпечений — і потекли
Струмки вздовж вулиць, обіч тротуарів,
І діти, поскідавши черевички,
З безумним виском бігали по них,
Ганяючись, подібно до качат,
Одно за одним. Ми, поважні люди,
У блузках з маркізету і в костюмах,
Що темою були сімейних зборів,

Під ганочком пайшли непевний захист
Від зливи одчайдушної. Між нас
Були селяни (відбувався зліт
Колгоспників), якийсь професор був
(По окулярах знати це давалось),
Два сталевари... А сказати слід,
Що спека та посуха того літа
Мертвили поле і серця в'ялили,
І ждала благодатного дощу
Земля в той рік — у рік війни і слави.
Один колгоспник раптом стрепенувся
І, на рухому хмару показавши
Та на дощу струмисто-сині смуги,
Що обрій непорушний ожидала,
Аж засміявся до товаришів:
«О! Гляньте! Повернула і на наше!»
А другий і собі: «До нас пішла!»
А третій: «І до нашого доходить!»
Ми зрозуміли: про свої поля
Ті люди сираглі говорили. Ми
На краплі гніватися перестали,
Що лізли нам настирливо за комір,
На воду, що підступно вже лизала
Нам черевики, на стояння марне
Під ганочком, що з себе зовсім зняв
Нас від стихії боронить повинність.
Професор (гінеколог, як я потім
Довідався), вусаті сталевари
І я, поєт, відразу зайнялися
Від слів отих, немов від сірпика,
Шаленим захватом. Але й костюм
Із найmodніших, сірий, у полоску,
І маркізет (до речі, маркізет
В собі таїв студентку-агронома),
І навіть grosбуха владар похмурий,
Що знай за місце з усіма сварився,—
Ну, словом, листя розпустили всі
Назустріч живодайному дощеві,
Немов оті ставні осокори,
Що ніби їх садив іще Аксаков...
Ми зрозуміли всім своїм єством,
Що в краплях цих, у цих потоках бурних
На землю ллеться щастя і життя,
Ми захотіли зняти черевики

І бігати, як діти, по калюжах,
Ми руки мимовільно простягли
Під чисту, свіжу, молоду вологу...
А потім сонце залило Уфу,
Зогріло нас, таки промерзлих трохи,
І висушило ніжний маркізет,
І на аксаковських осокорáх
Затрешетало іскрами живими,—
І ми з-під ганку розійшлися. Проте
З нас кожен виніс із-під того ганку
Такої дружби світле відчуття,
Таке тепло, таку бадьору віру,
Що в серці відпечатались навіки!..

Країно рідна! Хай тобі доці
Несуть свою прецедру благостию,
Хай сонце свій золочений рукав,
Як мати, над тобою простирає,
Щоб ти жила, щоб ти росла й цвіла
На радість нам, і дітям, і нащадкам!

*22 лютого 1946 р.
Київ*

ЧАША ДРУЖБИ

(1946)

КІМНАТА ЛЕШНА У ПРАЗІ

В кімнаті скромній і спокійній
Сіяє сяєво сторіч:
На конференції партійній
Тут сам головував Ілліч.

Так, тут, у Празі староденній,
Серед працідільних будов
Горів, як світоч, віщий геній,
Що тьму віків переборов.

Мозки і руки робітничі
Зустрілись у кімнаті цій,
Щоб правді глянути у вічі
І кривду викликати па бій.

І люди, що тихенько нині
Переступають цей поріг,
Безсмертній клоняться святині,
Бо звідси шлях у вічність ліг.

1946

БЕДРЖІХ СМЕТАНА

Родивсь, як Моцарт,— з музикою в серді
І в пальцях, ще з дитинства послухняних.
Іще хлоп'ятком бувши, чарував
Пражан вибагливих своєю грою,
А виріс — і почав їх надаряти,
Одважний учень сміливих майстрів,
Натхнення невсипущого дарами,
Перлинами, що виростило море

Труда й шукань, бурхливих, як душа.
Мов парості трави неподоланиї,
Що пробивають невблаганий брук,
Рвучись на голос сонця з-під землі,
Мелодії крізь дику тьму і неволі
До волі рвались — і країні рідній
Весни нової велич провіщали,
Високу правду — Гусовій землі.

О, скільки сміху, скільки іскрометних,
Кипучих поривів, яке бряжчання
Мечів, що празька підняла голота
На тиранію й кривду! Як любились
І ненавиділи, оживши в нотах,
Його герой! Як пісні його
По-чеському до чехів говорили! —
І враз — в ушах страшний почувся розлад,
А потім — лиш в одному задзвенів
Пронизливий, набридливий акорд,
І нікуди втекти було від цього,
І мучив він, інчаче привид смерті,
Мов каяття безумне без покути,
Мов злочин, від якого не втекти.
А потім — тиша чорна залягла,
І жоден звук стозвукої землі
Не міг крізь неї променем пробитись.

Він зінав, що вже довіку не почує
Ні слова, ані пісні, ні жіночих,
Ані пташиних голосів. Він зінав,
Що межи ним і світом піднялась
Стіна зализна. Та в душі жила
Весна непереборна й неув'ядна,
І він для інших, не для себе, клав
Її на сніг безмовного паперу,
Як мак, дрібними нотними значками,
Щоб ожили у флейтах і смичках
І для людей в гармонії гарячій
Заговорили Влтави рокотанням,
Лісами чеськими загомоніли,
Полями й луками, де праця й свято,
Сівба й любов, жнива і полювання
Сплелися у веселчастий вінок,
Щоб піднести над світом, вище хмар,

Грядущу велич рідної землі...
Родивсь, як Моцарт, мучивсь, як Бетховен,—
І вмер, щоб жити у людських серцях,
Як чесний геній чеського народу.

18 травня 1946 р.
Прага

ПРАГА

На берегах живої Влтави,
Що димом сонячним тремтить,
Застиг крилатий геній слави
У сивім камені століть.

Оця красуня ніжно-руса,
Що квіти в кося завива,—
Це мужній голос Яна Гуса
І Яна Жижки булава.

На кожнім кроці — біль і рана,
Учора навіть, як колись,—
Та вперше звуки «Дон-Жуана»
У цих склепіннях розлились.

Шевченку! Руку ти подав нам,
Щоб показати даль віків,
Коли з Шафариком преславним,
Як з братом брат, заговорив.

Віддавна сміlostі й одвазі
Шумить по всесвіту хвала,
Віддавна Київ ясній Празі
Уклони дружні посила,

Віддавна сонце сяє зрячим
І чуйних закликає грім —
У звуці Сметани гарячим,
В Неруди слові вогнянім.

Проти ворожої навали,
Проти німецького ярма
Стіною чехи повставали,
І правда їх вела сама.

І в час лихий в бою тяжкому
Тут люди слали трудові
Привіти Мінську лісовому
І зорсвінчай Москві.

Та лиш в останнім смертнім бої
Супроти спільніх ворогів
Зустріли Чехії герої
Землі радянської орлів.

І море приязніх загонів
Плеснуло піною до хмар,
І волю всепародну Конев
Приніс у Прагу в світливий дар.

В твоїх руках тепер, народе,
Твоя судьба, твій рівний шлях,
Бо світоч гордої свободи
Палає у твоїх руках.

Іди ж дорогою одною,
Де хижий терен не росте,
І трудівпицькою рукою
Будуй майбутнє золоте,

Щоб на полях старої слави
Пшениця виросла нова,
Щоб хвилі Влтави і Морави
Вітали Київ і Москву!

*12 травня 1946 р.
Прага*

НА ОНОВЛЕНІЙ ЗЕМЛІ

Дощ пройшов — і Київ зеленіє,
Як і в дні Шевченка зеленів;
Крила вгору зносить у надії,
Воскресаючи, прекрасний Львів.

Це весна, що на землі бувала
Хтозна-скільки років і століть,—
Тільки ж до єдиного причала
Лиш тепер весняний флот летить.

В нашій хаті наша правда й сила,
Наша воля — в радісній сім'ї...
От чому так високо вітрила,
Україно, піднялися твої!

Вперше, як хазяїн домовитий,
Ти, народе, по землі ідеш,
Щоб у сад рясний перетворити
Сірий попіл, згарища пожеж.

По степах херсонських, над Бескидом
Має прапор, мов крило орла...
Ось коли огнистим справді видом
Україна рідна зацвіла!

Ми йдемо в народів вольних колі,
Дав нам Їловтень травня пишний цвіт,
В нашій хаті і на нашім полі
Піднесли ми свій незламний щит.

Дощ пройшов, і нас вітають діти
З сонячним першотравневим днем...
Щоб творити, щоб любити й жити,
Каменяр обнявся з Кобзарем.

1946

МОСТИ

(1948)

Я ГОЛОС ПОДАЮ

Я голос подаю за людськість і людину,
За міста цвіт гінкий, за красний зріст села,
За силу Партиї, за сміливість орлину,
Що перемогу нам, як сонце, принесла.

Я голос подаю, щоб вороги неситі
Навік зламали спис лукавства й клевети,
Я голос подаю за мир у всьому світі,
За дружби чесної уквітчані мости.

Я голос подаю за те, що недаремно
Визволицєю звуть незламну нашу рать,
Що в прівру скинули ми лихоліття темне,
Щоб знову щастя дім на згарах будувать.

Щоб правда і любов на суходолі й морі
Сіяли в нашому стоцвітпому краю,—
Я голос подаю за Комунізму зорі,
За Партию я голос подаю.

1947

МОСТИ

Я бачив міст в землі чехословацькій:
Через ріку прославсь він, що недавно
В своїм погожім лоні відбивала
Пожежу небувалої війни.
Народу там радянського сини
Із Чехії й Словакії синами
Боролися проти тупої сили,
Що хтіла Прагу золоту залить

Німою ніччу ѹ крові чорнотою
І закувати братську Братіславу.

Стрункий той міст переїздив я тихо
З товаришами. Враз один із них,
Підвівши руку, показав мені
Таблицю й напис: С п о р у д и л и м і с т
З н а к а з у К о н е в а б і й ц і р а д і я н с ь к і .
А нижче — місяця число і рік.
Ми далі їхали, але ще довго
Стояв мені той напис ув очах,
Стойть і досі, і гаряча хвиля
Мені ще ѹ досі сердце заливає.

Переїздив я через вільну Віслу,
Що страдниці Варшаві обмиває
Криваві рані. Знову міст широкий,
Радянськими збудований руками,—
Руками тих, що в бойовім диму,
В ім'я нового світла над землею,
В ім'я народу і народів братства
Вершили тут свій вікопомний подвиг
І визволення прapor піднесли
Над змученою польською землею.

Автомобілі бігли по мосту,
Сміялись люди, цокотіли коні,
Округлі хмари танули на сонці,
І нам назустріч юнаки й дівчата,
Гостей радянських враз пізнаючи,
Очима ясно-синіми близцали
І усміхались на привіту знак.

Це ж туляки, костромичі, кияни,
Рязанські теслі, ковалі з Уралу,
Азербайджанець, білорус, таджик,
Тримаючи напоготові зброю,
Цей міст мостили,— щоб не королі,
Не біскупи і не магнати пишні,
Півлежачи в золочених каретах,
Цей міст переїздили — і простолюд
Топтали кіньми,— ні! цей міст прославсь
Для тих, що на руїнах самовластя
Будову щастя виведуть міцну!

Я згадую мости ці зарубіжні,
Що прокладав мій брат, мій син, мій друг,
Я думаю про рідної Москви
Мости камінні, гордість і окрасу,
Де люди всіх країв незмірних наших
Проходять, опромінені Кремлем,
Я думаю, як київський наш міст
Крізь бурю люди наші прокладали
Край того місяця, де фашист кривавий
Зірвав прекрасний Ланцюговий міст,—
І горда мисль пронизує мене:
Так, ми мости будуємо у світі —
Ми, днів нових бійці і тесляри,
Каменярі грядущої комуни,—
Щоб друзі тими їздили мостами,
Щоб брат до брата броду-переходу
У ріках бурноплинних не шукав,
Щоб наша сила в єдності міцніла!

Та горе тим, хто зброю потайну
Ховаючи, як злодій, під полою,
Дерзне ступити на мости священні!
Коли грабіжники та палії,
За морем-океапом згуртувались,
Як прapor, знявши клевету на нас
І, брязкаючи доларом кривавим,
Супроти нас у хижий рушать похід,
Коли їх слуги, плазуни зрадливі,
Підіймуть руки на всесвітню правду,
На дружбу нашу чисту, — горе їм!
І знову всі радянські тесляри
Бійцями встануть, і нога, що ступить
На міст наш вільний, ступить на вогонь,
І в уготовану самим же ним
Бездодню чорну упаде наш ворог.
Смерть несучи, він сам зустріне смерть!

Хвала ж бійцям і тесляям! Вічна слава
Народові, трудівнику й герою,
Що мостить міст в майбутнє золотий,
Безсмертна слава Партиї великої,
Братерству й дружбі непогасна слава!

14 січня 1948 р.

ЗАПИСНА КНИЖКА

1

Гортуючи старі свої папери,
Що дивом вижили у дні війни,
Натрапив я на книжку записну.
Були там різні записи короткі,
Що деякі, немов ієрогліфи,
Дивилися на мене загадково
І щось казали — хтозна-що казали! —
Якісь короткі, урвані слова.
Собі самому нагади якісь,
За того часу, певно, зрозумілі,
Тепер — забуті, як туманий сон...
Не взявся я до марудної роботи —
Розгадувати значення тих літер:
Нехай собі невчитані живуть!

Але містився там окремо список
Імен та прізвищ, адресів міських
Та телефонних номерів... П'ять цифр
І кілька букв: то номер телефону
І прізвище таке болючо рідне...
Не раз, набравши номер той, я чув
У трубку голос — молодий, веселий,
Сердито-жартівливий — голос друга!
Ніколи більш його я не почую!
Під Ленінградом у могилі чесній
Лежить мій друг, що вмер за Ленінград,
Умер за нас, за молодість, за людськість —
І струни невидимі, що бринять
Від пулковських висот до наддніпрянських,
Усім нам промовляють слово: друг.

Ось вулиця, будинок і квартира
Записані. Там дівчина жила.
Була вона артисткою кіно —
Ставна, весела, аж химерна трохи,
Що вчинки несподівані її
Всіх дивували, а батьків найпаче,
Але, по правді, тішили усіх:
Таке була вона дітя незлобне,
Такий у ній переливавсь талант,
Таке життя сміялось...

За війни

В далекім городі аж під Уралом
Вона прийшла з роботи (у шпиталі
Там працювала як сестра) — і просто,
Немовби: «Йду до подруги сьогодні»,
Сказала матері: «Складіть мені
У чеподанчик все потрібне. Я
На фронт сьогодні іду. За годину
Наш ешелон рушає».

А на фронті

Весь пал, кипіння серця, все завзяття
Вона людським стражданням оддавала,
Ім'я сестра виправдуючи чесно
І до останку.

У бою однім

Була хвилина: командира вбито...
Фашисти налягали... Відступати
От-от була б наважилась частина...
Сестра, що перев'язувала саме
Бійця пораненого, нахилившись,
Якраз кінчила справу невідкладну —
І встала на увесь свій гордий зріст
І крикнула: «Вперед, солдати!»

Куля

Перетяла її життя, але
Вперед пішли солдати, і зім'яли
Ворожу силу, й відплатили гідно
За смерть сестри. Тепер у тім полку
Стоustoю про неї стала пам'ять,
Бо в пісню обернулася. Бійці
Щоразу вгору зносяться серцями,
Співаючи про Гулю Корольову.

А от якась чужа рука мені
На пам'ять записала: «В понеділок
Увечері...». Вдивлявся довго я
У ці рядки, аж поки пригадав,
Кому належить цей маштабний почерк...
Чужа рука? О, не чужа вона!
Але його нема, нема на світі!
З якою пристрастю він сперечався
Про діло кровне — про літературу!
Як вірші він чужі й свої читав,
Розмахуючи в запалі руками

Максим Рильський, Павло Тичина, Петро Папч, Володимир Сосюра па відбудові Хрещатика. 1944.

Максим Рильський з дружиною Катериною Миколаївною. 1949.

І з притиском на тих словах, які
Йому злюбились! (А любить умів він
І ненавидіти.)

Десь на Кавказі
Спіткала смерть поета і солдата,
Але живе, живе в серцях людських
Співець і воїн — Кость Герасименко.

Ось бачу адрес Якова Качури —
Такого тихого, що дехто павіть
За полохливого його вважав...
Коли до війська він у сорок першім
Пішов спокійно (так він на роботу,
До школи, вчителюючи, ходив
Чи на засідання до місцевому), —
То з перших днів командування знало,
Що справ нема складних і небезпечних,
Яких би уникав солдат Качура
І виконать які пе був би здатен...
Умер і він бійців хоробрих смертю,
Та перед нами світочом горить
Ім'я його, як приклад благородний.

От запис: «Львів. Приміщення таке-то...»
І олівцем приписано: «На п'яте
Письменників загальні збори...»

Руку

Меші стискає, гріючи очима,
Спокійний, простий, лагідний, твердий
Десняк Олекса, більшовик незламний...
Уклін доземний пам'яті його!

Ви за Радянську землю полягли,
Товариші і другі! Як у полі
Співає жница пісню молоду,
Як гомонять верстали на заводі,
Плути чи зброю дзвінко куючи,
Як наші діти цвірінчать безжурно,
Простуючи до школи сніжним ранком,
Як «на-гора» лунає у Донбасі,
Як пароплав вітає на Неві
Дарабу, що пливе по Черемошу,—
То знайте: вам співає вічну пам'ять
І вічну славу вся земля Радянська!

1947

Як дальній шум потоків весняних,
Ще не ясний, але вже зрозумілий,
Зростає серед записів сумних
Висока пісня, повна віри й сили,

Ось прізвище товариша. Яка
Це втіха сердцю: є такий товариш!
Ворожа сило! Ти більшовика
Повік своєю тінню не захмареш!

Упертий труд війни на плечі він
Узяв — і ніс як честь і нагороду.
Його слова, неначе мідний дзвін,
Летіли до радянського народу.

Засніжений, ув одязі бійця,
Не знаючи спочинку і спокою,
В найтяжчі дні він покріпляв серця
Суворою своєю прямотою.

Він знов, що тільки правда окриля,
Він знов, що слово має збройну силу...
На нього впало сонце із Кремля
І путь його навіки освітило.

Ось цього пам'ятаю молодим,
З обличчям легковажного хлопчини...
Чи знов я, що заіскриться над ним
Ім'я: Герой Радянської Країни?

Чи знов я, що в страшну, рішучу мить
Далеко десь, при Керченській затоці,
Він достославний подвиг довершив
З огнем завзяття в півдитячім опі?

Тепер він дома. Знову на столі
Книжки й папери в звичнім неспокої,
Та сяйво слави на його чолі,
На грудях — сяйво Зірки Золотої.

Глибока піч. Дивлюся у вікно.
Як рідні — незнайомі перехожі

Майнули їй зникли... А чи ж тут давно
Ходили тъмні патрулі ворожі?

Ви чуєте, товариші живі,
Як гомонить весна по всьому світу?
У Києві, у Харкові, в Москві
Прийміть слова великого привіту!

Той самий блиск незгасної зорі
Простори осяває нам веселі —
На вулиці Мажита Гафурі,
На сопячнім проспекті Руставелі!

Та сама слава їй честь більшовику,
Ті ж спогади про дії невмирущі
В пропахченому нафтою Баку
І в многострадній Біловезькій Пущі!

Усіх вела на всенародний бій
Єдина воля, віща і крилата,
І маршальський таївся жезл ясний
В похідній сумці простого солдата.

Дивлюся знову в книжку записну —
Якісь тут зарисовано будівлі...
І Ярославна сходить на стіну —
Нова! — в новому нашому Путівлі.

Звичайний наш радянський робітник
Чинив отут своє звичайне діло...
Та десь настав, величніший за вік,
І рать повів віп пепборно-смілу,

І Партія їому вказала шлях,
І покотилася буря на Карпати,
Щоб жити вічно у людських серцях
І вічно в пам'яті людській палаті!

Горять гарячі на землі серця,
І мають наші стяги незборимі,
І словом дружби мужнього бійця
Стрічають мужні партізани в Римі.

От записав мій ленінградський друг
Мені свій адрес. У гірку годину,

Коли блокада у страшний ланцюг
Замкнула горду Півночі перлину,—

І тьму, і голод, і змагання він
Ділив із непоборними братами
І ворогові лютому проклін
Безтрепетними посилив устами,

І віру в людях рідних він кріпив,
Бо сам глибоко й непорушио вірив,
Що йде із ним у полум'я боїв
Палкий трибун — Сергій Миронич Кіров.

Недавно з ним я ввечері блукав
У древній Празі берегами Влтави,
І тихо віп мені оповідав
Про дні безсмертні існитів і слави,

І не хотілось нам іти назад,
І в хвилюванні ми раптово стали,
Коли величну назву — «Сталінград» —
На пароплаві чеськім прочитали.

Лети, радянська славо, у світи,
Пливи в віки! Нема такої сили,
Щоб нашу правоту перемогти,
Щоб наш огонь згасить мільйонокрилий!

Наводимо ми небувалий лад
В усіх цехах упертої природи,
І, руки сплівши міцно, йдуть уряд
Забойщики, співці, буряководи.

У битві, на піпецичному ланці —
Скрізь виростають велетні-герої,
Кладе країна квіти на труну
Дочки своєї — Ганни Кошової.

А дочки, внучки линуть, як потік,
І в кожній пісні молодої ланки
Встає новий, здобутий кров'ю вік,
Встають нові неугасимі ранки,

І те мале, смішливе хлопченя,
Що спить отам, у темряві кімнати,

Побачить сяєво такого дня,
Якому душу я ладен віддати!

Народе! Я кладу земний уклін
Твоєму полю і твоєму дому!
Насильству й кривді віковій загин
Несеш ти в поєднку світовому.

В війні за правду ти гримиш, як грім,
В труді шумиш, як по узгір'ях води,—
І всесвіт весь у подиві палкім
Тебе павік прославив, наш народе!

*14 березня 1947 р.
Київ*

ХЛОПЧИК

Сапер помилляється тільки раз у житті...
Приказка саперів

Він ці слова сказав — і це були
Слова останні, що я чув од нього.
Пригадую: маленьким ще хлоп'ям —
А був і все життя він мов хлоп'ям —
Куценькі штанепята підкачавши,
З торбинкою через плече заходив
У тиховодь романівського ставу
Із удочкою Дмитрик у руках.
Смагляве личко сяяло від щастя,
Округлими ставали очепята,
Коли хапав паживу окунець
Чи лящик хитрий. Він дивився скоса
Через плече на берег: там білизну
На кладці прала мати. «Он який
У вас рибалка, мамо!» Та сказать
Він слів цих і не думав. Лиш дивився.

Пізніше спав обов'язок на нього
Корову пасти. Це не проста річ!
Хто знає термін «згедзакалась корова»,
Хто чув страшні слова: «зайшла у шкоду»,
Хто почував неподоланий потяг
До сну, коли роса блищить на травах,
Переливаючись, і пахне сіном,

І так би от, уткнувшись в копицю,
Поринув у солодку голубінь,—
А треба притьмом Лиску там чи Маньку
Сьогодні гнать аж на Попів ланок,—
Хто розумів речі ці складні,
Той, почитавши «Дафніса і Хлою»¹,
Закріє мовчки книгу, усміхнеться
І пригадає свій дитячий вік
Не завжди ідилічними словами.

Любив він музику. Коли, бувало,
Десь на весіллі голосно ударить
Оркестр немудрій — скрипка та кларнет,
Ta барабан з тромбоном, та труба,
Усякі витворяючи форшлаги,
Фіоритури, викрути, окраси,
Що в них сільські кохаються артисти,—
Аж стрепенеться Дмитрик і біжить
На скрипки голос. Сам на дудці він
Майстерно грав — а мріяв про баяна,
Ta на баяна громштей не було.

Роки минали — і допався він
I до баяна, як військова школа
Його в свої обійми прийняла.
Приходить він, бувало, у неділю
Do нас — такий кумедний в упіформі,
Немов солдатик-лялька на вітрилі,—
Одповіда лип «так» та «ні». Зате
Як усміхнеться — серце переверне!
В самодіяльному він грав гуртку
I лиш про той гурток оповідати
Умів не скupo — і тоді являв
Зненацька спостережливість і гумор.

Iз школи просто він пішов на фронт —
I в час прощання приказку саперів
Нам проказав, бо саме був сапер.
Проте загинув не від міни Дмитрик
I не від помилки.

Ta довго ми

¹ «Дафніс і Хлоя» — давній грецький роман Лонга, де ідилічними рисами змальовано життя пастухів.— M. P.

Про нього звістки жодної пе мали
І думали: от-от через поріг
Зненацька ступить хлопчик наш змужнілий
І на усякі розпити жадливі
Одповідатиме нам «так» та «ні»...
Або принаймні прийде лист від нього,
Отой малий трикутник саморобний,
Що дожидали їх усі дружини,
І сестри всі, і матері святі
За тих часів по всій землі Радянській.

Та сталося пе так, як дожидалось.
Одного дня сестра його, Оксана
(А матері вже не було в живих),
Листа дісталася і малу посилку.
Був у посилці орден, а в листі
Писав його загону командир,
Що у бою з гвинтівкою в руках,
Стрілявши по фашистах до останку,
Поліг наш Дмитрик, хлопчик наш, як муж.
Коли буваю в ріднім я селі,
Коли дивлюсь на хлопчиків смаглявих,
Що хитрих лящиків та окупців
Так само гордо ловлять, між собою
Дзвінкоголосі ведучи розмови —
А в тих розмовах розмах наших дпів
Одлунюється, наче у кришталі,—
Я Дмитрика пригадую свого
Із теплотою, гордістю і сумом.

Шумлять жита, оновлене село
У воду видивляється з узгір'я,
У пебі хмари плинуть срібнопері —
І на баяні грає хтось далеко
Мотив, що Дмитрик над усі любив.

6 грудня 1947 р.

МОСКВА

То смерті хтивої лихі були жнива,
Коли всі мускули напружили народи,
Багнет і молот свій в ім'я життя й свободи,
В ім'я вселюдського піднявши торжества.

Фортеця всесвіту, ти, зоряна Москва,
Уста затиснувши, над суходіл і води
Як щастя вартовий у темряві негоди
Незламно зносилася, сувора і жива.

Не грали на Кремлі у ночі ті рубіни,
Як привиди німі, стояли чорні стіни,
Громів по вулицях гармат і танків ряд,—

І в найгіркіший час, упевнена і строга,
У всесвіт кинула ти слово: п е р е м о г а —
І обізвавсь тобі луною Сталінград!

3 вересня 1946 р.

НЕЗАБУТНЕ

В рясним саду щаслива мати,
У полі пишному сини
Щороку будуть споминати
Той цвіт єдиної весни.

Нічний пригадую я Київ,
Коли жадана новина
Про день останній лиходій
Серця сп'янила нам до дна.

Кричали друзі пезнайомі
Слова вітання в темпоту,
І ніч світила в кожнім домі
Нам щастя лампу золоту,

І в небо зносились салюти
Із серць піднесених людських,
І про хвилину цю забути
Лише б мертворожденний міг!

А горда пісня прославляла
Денними чарами вночі
І наші радісні орала,
І наші месницькі мечі.

І не було можливо спати —
Ява перемагала сини...
В рясним саду щаслива мати,
У полі пишному сини!

7 травня 1947 р.

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА

Коли на гасло із «Аврори»
На Смольного всесвітній клич
Ти осявала давлю піч,
Нової України зоре,—

В ряду народів і племен
Ти, рідна земле, розцвітала,
Бо на шовку своїх знамен
«За владу Рад» ти написала.

Які слова! Яка жива
В них правда золотом палає!
Так досвіток на небокраї
Промінням землю облива.

Поглянь, товаришу, поглянь
На лан, на сад, па світлий Київ...
Тут гнапо чорних лиходіїв,
В червонім сяєві повстань.

Тут скоропадських і петлюр,
Панів і генералів бито,
Щоб випливла па хвилях бур
Країпа в животворне літо.

В боях за яспість зір і вод,
За повінь щастя трудового
Давав російський нам народ
Свою братерську допомогу,

I всі брати-трудівники,
Сини Радянської Вітчизни,
За береги Дніпра-ріки
Боролися в години грізні.

Поглянь, товаришу, поглянь,
Як грають пиви злотостеблі,
Як люди плинуть в рапню рань
До Дніпрогесської греблі,

Як у веселому селі,
У затишному придолинку

Простують дітлахи малі
До школи ясного будинку,

Як полтавчанка вишива
На променистім гобелені
Портрет того, чий світлий геній —
Зоря найкраща світова,

Послухай пісні, що в блакиті
Летить, як сокіл-яснозір,
Вдивися в праці буйний вир,
В пові будови гордовиті!

Благословен на вік віків,
У далі просланий безкраї,
Той шлях, що Ленін заповів,
Той шлях, що всесвіту сіяє!

21 січня 1948 р.

ДВІ СИЛИ

Дві сили на землі: одпа зорить в мипуле,
Їй рабство — п'єдестал, брехня — підпора її,
А перед другою — пісель всесвітніх гули,
Сади майбутнього і творчості прибій.

Одна — це гніт і кров, це визиск і певоля,
Продажа їй купля це, омана, смерть і тлій,
А друга — чесний труд у дружбі світлочолій,
Горіння сміливе і сяйво верховин.

Одна — це та, що світ ще вчора багрянила,
Це — глум напасників, це — зрадницька війна.
За вільність і за мир повстала друга сила,
Хвилини кожної росте їй росте вона.

Одна для чорних діл розщеплюючи атом,
В руїни все живе жадає обернуть,
А думка другої труда своєго святом
В безмір'я осяйле освітлює нам путь.

Вам, налії війни, не видно ще їй сьогодні,
Що правди нашої пікому не здолать?

Збагіть: самі собі копаєте безодню
Ви, ополчаючись па трудівницьку рать!

Безсила клевета і марний шип зміїний!
Ви грому хочете? На вас ударить грім!
Ми — світу молодість, ми — правота людини,
Єдине серце в нас і прапор наш єдиний,
І слово Комунізм написале па пім!

1947

КИЇВ — МОСКВІ

У дні, які народ омріяв,—
Бурхливі, свіtlі, трудові —
Шле голос ясночолий Київ
Зореувіпчайї Москві.

Із глибини борів соснових
Ти гордо виросла, Москва,
В твоїх струнких новобудовах
Палає слава світова.

Перед твердинями твоїми
Ворожкі падають шаблі,
Вогонь палає певгасимий
У непоборному Кремлі.

В серцях радянського народу,
Як світоч, світиться Москва,
Що чарівну живлющу воду
На всю країну розлива.

29 серпня 1947

ОРЛИНА СІМ'Я

Ми воля єдина,
Ми сила одна —
Радянська країна,
Труда сторона.

Огонь Церетелі,
Шевченківський грім
У нашій оселі
Злилися в однім.

I нашим будовам
Розпростує стан
Із Пушкіна словом
Палкий Туманяня.

Ми квітнем, як віти
В зеленій сім'ї,—
Купалині діти,
Сини Навої.

I молодість плуга,
I шахти зоря —
В натхненні ашуга,
В струні кобзаря.

29 квітня 1948

ОКЕАН

Поміж двома материками
Ліг многоводний океан.
Пливуть над ним радіограми,
Шумить над ним аероплан.

Перетинають пароплави
Його бентежну глибочину —
I вісті слави і неслави
Дзвенять для людських поколінь.

Слова, напосні злоюю,
Летять здалека — відтіля,
Де під баґацькою ногою
Аж задихається земля,

Де путь безправна та бездольна
Для чорних стелеться людей,
Де Вашингтона та Лінкольна
Побожний заступив пігмей,—

I, доларові на догоду,
Продажних речників уста

Звуть до хрестового походу
На наші села і міста.

О кодло підле і несите,
Дурисвітів злостива рать!
Чи правду нашу вам убити?
Чи наше братство розбратать?

Ви знаєте це, лиходії,
І звідси ваш неправий гнів,
Що цвіт високої надії
Росте в серцях трудівників.

Так, океан проліг між нами,
Якого вам не подолать,
І вас вогненними бичами
Словами трудівників разяť,

І слово комуніста — світу
Світи безмежні розкрива,
І землю, кровію омиту,
Пшениця веселить нова,

І океанів тих немає,
Щоб вірні роз'єднати серця...
Тому ѹ сичиш ти, лута зграє,
Свого чекаючи кінця!

24 листопада 1947 р.

СОФІЯ

Тут давня дружба зріє й пломеніє,
Її ніяким бурям не згасить.
Ти пронесла крізь чорний сон століть
Свічу свободи й вірності, Софіє!

Страшний був час: тебе удави-эмії
Хотіли в хижих кільцях задавить,
Твої троянді і твою блакитъ
Сквернили черви зради й тиранії.

Але чи то ж Болгарія була?
Хіба народ ваш на народ вела
Та пісня, що підносив Христо Ботев?

Hi! І в пайтяжчий, у рішучий час
Братерські руки простягли до нас
Палкі ряди болгарських патріотів.

1947

ЯНКА КУПАЛА

Хто знов його — піколи не забуде
Очей його людської теплоти;
Він рицар був високої мети,
Він ворог був лукавства і облуди.

Він мови білоруської гранив
Ясний алмаз любовно і дбайливо,
Братам-народам появивши диво
Так, як Шевченко наш колись явив.

Він нас учив найглибше поважати
Святиню роботящеї руки,—
І увійшов наш Янка у віки,
Як образ Білорусії крилатий.

28 січня 1947 р.
Москва

ПІСНЯ-ДУМКА

Гуляє вітер у степах,
Верхи борів гойдає,
Та проти вітру владний птах
Летить по небокраї.

Коли ми хочем подолать
Природу, матір хитру,—
Повинні сміливо літать
Не за, а проти вітру.

Ми вмієм дати відповіт
Усім ворожим пащам!
Ми хочемо цей красний світ
Зробить багато кращим!

Скорить повилині дощову
Ми непокірну хмару,—
Тож сіймо у ріллю нову
Нову пшеницю яру!

Хвала руці трудівника
І розуму певтомі!
Хай разом розум і рука
Живуть у нашім домі!

Не треба прикладу із бджіл,
Що мед комусь приносять...
Для нас — земля і небосхил,
Але ѿ цього не досить!

Ми перетворюємо світ
На світ пезмірно крацій...
Хай славиться роботи піт
І люд uwесь трудячий!

Хто сіє хліб, хто ставить дім,
Хто створює поему,—
Той буде предком дорогим
Нащадкові своєму.

23 квітня 1947 р.

ЗОРИ

Тебе, як щастя, я приємлю,
На світ народження нове,—
Всесвітній одсвіт вежі Кремлю,
Моски проміння світове.

У річці Унаві прозорій,
Колисці перших літ моїх,
Відбилися Кремлівські зорі —
Найвищий вицвіт дум людських.

Їх ловить ручками дрібними
Дитина воїна, маля...
О, як цвіте і як цвістиме
Моя Москва, моя земля!

23 серпня 1947 р.

РАДЯНСЬКИЙ СОЛДАТ

Немає ріднішого слова,
Як слово: радянський солдат.
Зоря перемог пурпурова
На нього сіяє стократ.

Немає тих слів бистролетих,
Щоб славний прославити шлях,
Бо воля — на наших багнетах,
Бо правда — у наших шаблях.

Гарматникам, пішim, кінноті
І флотові — честь і любов.
Це плоть від народної плоті,
Від крові народної кров.

Про льотчиків слава ширяє
По світу з кінця у кінець...
Дорожчого слова немає,
Як слово — радянський боець!

1948

ПО ДОЩІ

...И жизнь, и слезы, и любовь.
А. С. Пушкин

Вночі хороший дощ ясний
Послав нам щедру благостию,
І в пісні ранішній пташиній —
Душа щасливої весни.

О, як цили поля жагучі
Вологу свіжу і живу!
І сам я схожий на траву,
Що ловить радощі із тучі.

Весела пісне, оживай!
Стань, думко, дією і словом!
Дощем обсишаний перловим,
Ланами лине урожай.

Іде по воду молодиця,
За пею тюпас хлоп'я...
О земле, радосте моя,
Дитячі і жіночі лица!

О свіжий шелесте дібров,
Розмово одуда й зозвулі,
О дні мої неперебулі,
Життя, і сльози, і любов!

*19 травня 1947 р.
Ірпінь*

ОДУЖАННЯ

Весна ї зима на терезах
Або на гойдалці примхливій...
То сірим спігом критий дах,
То в дощовому переливі.

Дивлюсь, ще кволий, у вікно:
Як тепло люди метушаться!
Мов підкріпляюче вино,
По жилах міста ллється праця.

О дзвоне крапель весняних,
О брость набрякла на деревах!
Хіба ж не треба рук моїх
Для виросту садів вишневих?

Хіба моїх не треба слів,
Палких, немов мушкетний порох,
Серед бійців і ковалів,
Серед одважних і бадьорих?

О сонце в сивому плащі,
О праці славної вітрило,
О творчі райдужні дощі,
О всеосяжна людська сило!

1941—1947

ЯБЛУПЬКА-МАТИ

Дружині

Полий цю яблуню — адже вона
Із яблучками! — Словом цим до дна
Відкрила душу всю моя дружина.
Ця яблунька, насправді, вагітна,
І кожне в неї яблучко — дитина!

Ця яблунька — життя мое й твое,
Це — наша віра, втілена у сині...
Нехай же сад всесвітній устає
Там, де ридала мати па руїні!

26 травня 1947 р.

ВЕСНЯНІ ВОДИ

1

Рожева між деревами вода
Не спить і спить. Останнє опада
Дубове листя, з осені зостале.
Дрозди уже в гаї поприлітали,
І валдьшиец, довгоносий лісолюб,
У вогку землю заструмляє дзюб.

Розлилися води
На чотири броди,
Веснонько, весна!
Ніби збезуміле,
Птаство дзвінкокриле
Небо протипа.

То сопцем розуму осяяна жадоба
У серці хлібороба,
Що до сівалки зерно засипа
І виrushас по ріллі аж синій!
Благословенна сіяча тропа!
Хвала землі, стократна честь — людині!

Людина! Гордо слово це ззвучить
В палкіх устах невтомної людини,
Що підкоряє гори і долини
В ім'я грядущих років і століть!

Людина бачить не лише очима,
Не тільки вухом слухає вона;
Безтямно ліне штах шляхами тими,
Що начертала сонна давнина;

Безтямно звір повторює той досвід,
Що від печерних ще прийшов дідів,—

Людиша відкидає — та к і д ос и ть,
Їй розум путь в безмежну даль відкрив.

Людина обертає в сад пустині
І в стоколосся колос оберта...
Людина йде, ясна її мета —
Хвала ж землі, підкореній людині!

Іван Ілліч, директор МТС,
Неголений, патомлений, спінілий,
Враз помолодшав, ну, сказать, воскрес,
Набравшися од сонця й вітру сили.

Посуху він кощаву пригадав,—
А, чорт бери, так треба працювати,
Щоб не давати природі жодних прав,
А всі права нам у природи брати!

Звичайно, хто не рад, як небокрай
Отінить щедра, благодатна хмара,
Але воюй, солдате, за врожай,
Хай морем розцвіте пшениця яра!

Щоб колосом співали струни пив,
Щоб злий кукіль не забивав пшеници,—
На вірний тон настроюй колектив,
Хай грають струни, ковані із криці!

Свій голос єсть у кожної струни,
Та струни всі — симфонія єдина,
І як дзвеняТЬ у злагоді вони,
То може все і зробить все — людина!

Іван Ілліч — о, він не ловить гав,
Не терпить він, щоб інші їх ловили,
Недарма ж повні груди він набрав
І сонячної, й вітряної сили!

Хто спинить розлиття весняних світлих вод?
Хто серцю людському і думці скаже — досить?
Данило Якович, колгоспний садовод,
Секатора в руках, непаче стяг, підносить.

Вона пливе в прозорім тапці,
Простерши білих два крила,
Немовби Грузія киянці
Свій дух гірський перелила.

Впіймати її, таку жадану,
Таку близьку! Але ніяк
Торкнутись до гнучкого стану
В'юнкий не важиться юнак.

Весь світ даровано людині!
Благословені ж ви стократ,
І руки, крила лебедині,
І знадих поглядів агат!

Вона створена для лету —
І Київ бачить з-за гори
В театрі опери й балету
Хрусткі мілгрельські вечори.

Вона — вишневий цвіт весною!
Скрипок високий перегук
Обводить млою золотою
Поему невловимих рук.

Та крізь вишневу сніговицю
Я ненароком, мимохітъ
Згадав про іншу танцівницю,
Про інший час, про іншу мить.

Це в клубі льотчиків під Харковом було.
Уже радянських військ пещадне помело
Із харківських ланів лихий бур'ян змітало,
Та ще був не кінець, ще справ було чимало,
Ще перегул гармат стрясав гаї й лани,
І недалеко — там — іще були вони.
У клуб той льотчицький запрошено бригаду
Артистів (а ніде так не стрічають радо
І ніжних балерин, і левів-співаків,
Як у прокурених димами вояків,
Що з смертю гру ведуть щодня і щохвилини —
І люблять тим ніжніші зілля і дзвін пташиний).

Був у бригаду ту записаний і я,—
Передбачалася промова там моя,
Та й вірші почитати мені давалось право.
Тож ми приїхали. Зустрів, як друг, ласково
Начальник клубу нас. Підвівши до вікна
Одної із кімнат, промовив він: «Війна!
Війна, як бачите! Призидаємо одверто,
Що трохи відкладем початок ми концерту:
Фашистів, бачите, ще наші побомбити
Збираються». І ми побачили в ту мить,
Як підіймаються по всім аеродромі,
Хоч незнайомі нам, та більше ніж знайомі,
З гудінням сталевим рішучі літаки,
І їм «щаслива путь!» шепнули співаки
Та молода між них московська балерина.

Концерт відкладено. Година, ще година...
Аж чути — хтось почув? здалось? — пі, чути всім
Моторів рідний гул в зростанні громовім
(По звуку вміли всі не то бійці — малята! —
Німецькі літаки від наших одрізяти).
Усі верпулися — найшов лише один
В повітрі, в полуумі безсмертний свій загин
(Про це пізніше нам товариші сказали).
От до концертної ми вирушили зали
(Так пишно називало найбільшу із кімнат).
Як голубиний пlesk, коли ото в дні свят
Ганяють голубів аматори ревниви,
Страшні у заздрощах та добродушні в гніві,
Сідять не даючи улюбленцям своїм,—
Так знявся оплесків, сказати газетно, грім.
(До цього, далебі, артисти всі охочі.)
Які допитливі позводилися очі!
Як люди слухали, яка любов жила!
Останнім номером, як пишеться, була
Московська молода та знана танцівниця.
Всі очі зайнялися, і загорілись лиця.
Та й справді, бачивши співучий той танець,
Не загорітися здолав би тільки мрець.

Рояль розстроєний, тісна й темненька зала.
А, все це байдуже! Як пух з верби, літала
Тоненька дівчина через благий поміст,
В мистецтво осяйне не тільки вклавши хист,

А ї серце все своє, гаряче та щасливе,
Усе своє життя, все, на землі можливе.

Проміння доброти і вроди
Всі душі яспо залило,
Немов весняні чисті води
Веснянє пойняли зело,

І зала вся заціпепіла,
І зала вся злетіть могла,
І радості нестерпна сила
В очах у кожного горіла,
У сердці в кожного цвіла.

Спасибі, дівчино, навіки
За щастя правди і краси!
Як світоч, світлий дар песи
На хвилях світлої музики!

То вже були не оплески, а щось,
Чого не можу словом я віддати.
По танці тім — пізніші — я запитав
Артистку: чом ніколи у Великім
Театрі так вона не танцювала,
Чому в той вечір весь огонь життя
Вона влила у свій талець?

Вона
Відповіла мені тихенько й просто:
«Я танцювала для бійців». І все.

3

Давно вже море ночі залило
Натомлене денним трудом село.
А ніч яка? До щастя пнуться трави,
І пролісок крізь листя пророста.
Немов дітей, колишє сон ласкавий
Землі моєї села і міста.

Одно по одному погасли вікна.
Один по однім змовкли голоси...
Собака гавкне. Птах пічний десь крикне —
І тиша, вмита свіжістю роси...

Лише в однім будинку не згасає
Уперте світло. Чорпоту небес

Уже досвітня сипява черкас,
А віп не спить, директор МТС.

У цього гості: секретар райкому,
Та дівчина — колгоспу голова,
Та бригадири. Всі по-бойовому
Настроєні, бо справа ж бойова!

За урожай боротися вони всі
Взялися, хоч би і сощеві па злість...
Іван Ілліч так страшно розходився,
Що аж сміється із райкому гість.

— Сусідніх три колгоспи на змагання!
Чорт забирай, лежати не пора!
Нам перемогу дасть сівба надрання! —
Бушує він, немов розлив Дніпра.

— Ніхто і не збирається перечиту! —
Озвалася колгоспу голова.—
Але ж усі обдумати треба речі,
Потрібен план! —

Нарада бойова

У річище належне випливає,
І забирає слово секретар.
А вже па відпочилім пебокраї
Прекрасний розгоряється пожар,

І простяглися пасмуги рожеві,
І на папери впав огнистий знак,—
І люди устають пазустріч дневі,
Немов бйці, готові до атак.

4

Весни невтомної рукав
Майпув над горді води,
І ти увесь весною став,
Радяпський мій народе!

Немов на бй, у трудовій
Ти устаєш напрузі...
Нехай же буде голос мій,
Як чересло у плузі!

Ленкузні чую я гудки,
Як вість про людське чудо,
І гріють серце здалеки
Вогні Верстатобуду.

І в теплих одсвітах зорі
Гуртками голосними
Ідуть до школи школярі —
І мій синок між ними,—

І голос радіо з Москви
До мене промовляє...
О рідний голосе! Зови
Мене в краї безкрай!

Вода рожева між дерев —
Т в о ї весняні води...
В бою ти лев і в праці лев,
Радянський мій народе!

5

З полону він німецького ішов ¹,
Щоб до своїх, до Армії добратись.
Удень ховався, під покровом почі
Верстаючи свою безсончу путь,
Живився — сам не зпав віп, чим живився!
Дощі гіркі в лиці його шмагали,
Вітри колючі крізь діряву свитку
До тіла змученого добиралися,
Скривавлені, попівечені пальці
З подертих визирали черевиків
І крилися болотом. Він ішов,
Він згадував. Дитинство заглядало
У вічі ясно-синіми очима,
В ушах шумів гарячий комсомол,
Що виростив із пастуха сільського
Письменника, більшовика, бійця.
Він згадував: пад тихою рікою
Стойть село, а в тім селі хатина
(Так пісню й казку можна починати),

¹ Цей розділ присвячує світлій пам'яті Олекси Десняка.—
M. P.

У хаті тій живуть його батьки.
А чи живуть же? Як живуть?

Сестричку

Він згадував, пустунку босоногу,
І серце нило болем невідступним,
І він ішов — ішов він до своїх,
До Армії, до друзів бойових!

І от одного вечора глухого
В своїм селі, над тихою рікою
Він опинився. Добре зпав він сам,
Що краще буде поминути це село,
Де зрада визирала з-за кутків
На нього поглядом своїм стооким,
Але не міг минути.

От і хата,

Де він родивсь, де жив віл і любив.
От перелаз, що хлопчиком ще лазив
Він через нього. От він на подвір'ї,
Біля вікна. Стояв він довго-довго,
Як тінь німотна. Стукнути? Не стукать?
Піти у темряву? Та чи від себе
Самого підеш? І в туманну шибку
Він стукнув тихо. Ніби хтось озвавсь,
Ні, то здалося так. У друге стукнув,
Утретє стукнув.

— Хто там?

— Подорожній.—

Знайомі двері із знайомим рипом
Враз відчинилися. Батько на порозі...
Який сутулій!

— Добрий вечір вам!

Дозвольте перегрітися.

— Заходьте

До хати! (Не впізнав він! Не впізпав!)
А ось і мати — зморщена, маленька...
Невже така маленька?

— Що ж, стара,

Умитися людині дай з дороги,
Та, може б, ти картоплі там зварила,
Bo зголоднів же, певно, чоловік!

I мати теж — і мати не впізнала!
Води вона умитися подала

І поратися взялася біля печі...
Все рідне, все — і навіть рогачі
Здалися рідними,— і рідний гугіт
Солом'яного полум'я в печі!
Він сів край столу. Ні господар хати,
Ні син його невіднайшний не запали,
Про що б розмову їм почать. А син
До того ж думав тяжко і певнинпо:
«Назватись? Не пазватися?» Та мати
Щось подорожньому сказала сумно,
Віл одповів... І в цю хвилину з печі
Дівча стрибнуло — до стола підбігло —
У вічі глянуло мандрівникові
І скрикнуло: — Ой мамо! Це ж Олекса!

Рогач у господині випав з рук,
І горщик із картоплею упав,
Картопля покотилася по долівці,
А шию потемнілу обвили
Старечі руки, шерхлі та зів'ялі,
Ті самі добре руки, що колись
Олексу сповили...

Нічну розмову
У темряві — бо й каганця сліпого
Загашено, щоб часом пе підглянув
Сусід Гаврило, поліцай шімецький,—
Розмову ту віддати я не можу,
Лишє чоло схиляю перед пею,
Стражданню ї щастю, що не знають меж,
Укліп доземний тихо віддаю.

Та знаю я одне: оте дівча,
Що з печі брата-воїпа впізнало,
Що чуло мову старших, підгорнувши
Під себе ніжки босі, і ні слова
Не вкинуло, але слова всі чуло,
Навіки зберегло у серці їх
І ділом справдить їх, допоки віку!
І ще я знаю: хай її вогнем,
Ту дівчинку, палили б лиходії,
Нехай би ветхих мучено батьків
У ще не знаних на землі тортурах,—
Почули б тільки вороги від цих
Зневажливе і горде: «Смерть фашизму!»
Почули б: «Хай живе Країна Рад!»

Уранці батько випровадив сина
Городніми стежками. Півхлібini,
П'ять цибулин та картоплин з десятком
Поклала мати в торбу подорожню.
Марійка, що уперше ніч не спала,
Дивилася гарячими очима
Услід Олексі...

«Сину мій! Іди,
Йди до своїх... Із напими вертайся».

I до своїх крізь темряву та осінь
Дійшов Олекса, щоб па річку рідну,
У хату батьківську, у всі хати,
Усім батькам і матерям страждущим,
Усім Марійкам, у країні сущим,
Неподоланпу весну припести.

6

Рожева між деревами вода
І крики птаства, серцю зрозумілі,
Задумливості річка молода
Мене гойдає на погожій хвилі.

Я пе складу безчинно рук
На грудях спорожнілих,
Люблю роботи грім і грюк,
І кров живу у жилах.

Але бувас мить, коли
В мовчанні повно співу...
...Дерева руки простягли
У далечінь щасливу.

Клені, повні жадания! Берези в зелені диму!
Темпокорі дуби, що не скоро ще вам зеленіти!
Ваші сили й напругу від вас пе прийму, а візьму,
Щоб боротись, творити і світ відмінити!

В рядах борців, що оновляють світ,
Я рядовий — і тільки новобранець,
Але знамена славного багрянець
Мені осяяв путь останніх літ.

Під ним піду, під ним кінець зустріну
І передам молодшим заповіт:

Лиш лави тих, що оновляють світ,
На верхогір'я приведуть людину.

Коли па нас повзла отруйна мла
І вся земля здригалась від тривоги,—
Ти, Партиє, вела і привела
Крізь дим боїв народ до перемоги!

Єдина воля окриляє нас,
Єдина правда нас братає й кличе,
Стойш па варті правди повсякчас
Ти, Партиє, великий Будівничий.

Сині верхогір'я,
Даль-голубизна...
Ми йдемо в безмір'я,
Веснонько, весна!

7

Я з ним стрічався по війні не раз,
Стрічаюся і нині, щоразу
Дивуючись натурі невисипущій
І простій мудрості,— а в час війни
Лиш голосі пісні легенди чув про нього.

З Путівля древнього аж до Карпат
Не дзвін ішов, ой, не сурмили сурми,—
Крізь піч і смерть загіп його хоробрий
Пройшов, як струмінь, як потік гірський
Крізь чорне пробивається каміння.

Над ним, як над звитяжцями орел,
Витав народу голос непохитний,
Народне серце билося в серцях
Бійців його — і подвиги левині
Луною пролунали у віки.

Товариш був у нього — син хоробрий
Тієї Партиї, котра одна,
Коли упав додолу царський трон,
Коли так жалюгідно метушились
Есдеки та есери жалюгідні,
Коли, окрившися брехні туманом,

Клялись народові на вічну вірність
Народу зрадники,— на запитання:
«Хто може взяти в цю бурхливу мить
На себе владу? Партія яка?
Чи є вона?» — «Єсть, єсть!» — відповіла
Безтрепетними Лепіна устами.

Товариш був у нього. З ним не раз
У партизанські ночі непрозорі
Він радився, не раз і сперечався,
Одно на мислі маючи і в серці:
Високу помсту! Побратим поліг
У полі чесно, і нетлінна слава
Його вояцьку пам'ять повила.
А «дід» живе (так друзі жартома
Його назвали, дуже передчасно),
Ще й так живе, що за таке життя
Життя із нас отдав би не один!
Народові, народам служить він,
Не відаючи слова відпочинок,
І над чолом його, як над чолом
Померлого у битві побратима,
Горить огністе ім'я: комуніст.
Цигарку запаливши, що ввійшла
В історію з кореспондентів ласки,
Оповідати ввечері він любить
Про сутички, про будні бойові,
Про те, що треба вміти ключ пайти
До серця людського (він ті ключі
Так просто носить, піби у кипені!),
А як почне про світові діла,
Що ми зовемо міжнародним стапом,
То мовби глобус крутить у руках!
Оповідав він якось, що в одцім
Селі (забув села того я назву)
Недолюдки фашистські — немовлят,
Та стариків, та немощних жінок
Заперли в хаті, запалили хату
І так спалили їх усіх живцем.

Як вихор, налетіли партизани
(Але щоб налетіти їм, як вихор,
На хитрощі піднявся славний «дід»,
Пустивши ворогів на хибний слід) —

І нелюдів так страшно покарали,
Що чутка від села і до села,
Як блискавиця грізна, перейшла,
І говорили Гітлера солдати:
«О, ліпше з дідом тим не жартувати!»
І жах нелюдський їх відтіль гонив.
Де тільки «дід» з «онуками» ходив.

Пригадуючи лісові Карпати,
Він розказав історію сумну,
Коли, пеначе рідних у трупу,
Гармати в землю довелось ховати
(Веління партизанської війни!) —
І плакали бійці, хоча вони
Давно забули, як то люди плачуть...
Нехай нащадки це в серцях відзначать!
Про людські повідав віш саможертуві,
Про молоденьких сміливих дівчат,
Що йшли у вир ворожий, у пучину,
Ім'я своє забувши, відмінивші
Натуру власну, гинули одні,
А інші виривалися із виру,
Приносячи дорогоцінні вісті —
Ворожі плани, зведення, листи,
Як із глибин морських, що повні тайни,
Виносить перли мужкій водолаз.

Не раз оповідав він, як у лісі
Над озером, що рибою живило
Народних месників, вони чекали
Дарунків із Великої землі.
Не шоколаду (часом хтось ласково
Їм қидав шоколад і сигарети
Із літаків), а толу і патронів.
О, як вітали вояки засмаглі
Оті дари з Великої землі,
Які бриніли струни нерозривні,
Гарячі струни поміж вояками
І льотчиками — поміж вояками
І гордою Великою землею!
А мить, коли зійшлися партизани
Із Армії Радянської бійцями
У заграві багряних перемог
І визволені села і міста

Квітчали визволителям дорогу,—
Хіба людина може це забути?

Коли війна кінчилася, коли
Ми дономоги руку подали
Країнам братнім і вони кормигу
Ганебну скинули,— імен чимало
Дзвенить по світу дзвоном золотим.
Між них і «дідове». Я бачив сам,
Як чеські діти й діти югославські
Його обличчя зразу пізнавали
І як вітали,— а найменше він
Угору, сміючися, підкидав,
Бо любить «дід» усіх малих опуків!

Тепер наш «дід» у мирнім нашім домі
Вершти в великі справи. Я не раз,
До нього приглядаючись, милуюсь,
Яка теплінь у нього до людини,
Як ніжно він торкається до ран
Найтяжчих!

Раз із ним в одній кімнаті
Я почував. Розказував він довго
Про всякі болі, що несуть йому
Оті «маленькі» люди непомітні,
Що прокладають наш великий шлях
У майбуття велике. Після цього
Лягли ми спати. І чую я — вві сні
Говорить «дід»: «Було б же так сказати!
Я зрозумів би і поміг тобі.
Ну, ну, небого! Все кажи докладно!»

І хочу ще одно я пригадать.
Про це оповідав мені один
Із тих, що рейд із ним пройшли геройський.
У лісі довелось їм почувати.
Була холодна ніч, а вийшло так,
Що одягу теплішого бійці
Не мали. От облігся мій знайомий,
Іще не спав, а «дідові» здалося
Що він заснув. Тоді тихенько «дід»
Із себе зняв свою бекешу теплу
І сонного товариша укрив.

А перед досвітком, коли товариш,
Здавалося, ще спав та міг щохвилі
Прокинутись,— «дід» зняв бекешу з нього,
Щоб навіть той в думках не покладав,
Що дбас «дід» про нього, про «дитя».

8

У Львівській області, в однім селі,
Над озером, що у своїм свічаді
Хати й сади гостинно відбиває,
Ввійшли ми в хату бідної вдови
І там побачили... Бодай не бачить!
Вона лежала на столі. Як віск
Лице було. В руці воскова свічка,
А поруч ней внук її маленький,
Як і вона, навіки нерухомий,
З застиглим жахом на безкровнім личку.

Зійшлися сусіди і розповіли
Страшну історію того убивства:
Був син, боєць радянський, у вдови,
Писав листи їй з фронту, а вона
Була неграмотна, тому сусідів
Не раз просила прочитати листа,
Не раз, не два,— і син, немов живий,
Ставав тоді перед очима в неї
І голос кума Гната чи Яцька
Насправді сина голосом здавався.
А в тих листах писав матусі син,
Що незабаром Армія Червона
Повернеться на землі наддністрянські
І прожене ї фашистів, і продажних
Іуд та каїнів і принесе
Народові погожий красний ранок.
Бандерівці про це дізнались. Ніч
Була холодна, дощова і хмарна
І чорне діло вкрила чорнотою.
І от лежить вона, суха, маленька,
З лицем восковим. Свічка у руці.
І поруч внук, синок того солдата,
І рапа запеклася на височку,
І жах пісвітський в погляді застиг.

Прокляття вам, купці жовто-блакитні,
Що матір'ю своєю торгувати
За всі валюти на землі ладні!
Нехай земля не прийме вас, прокляті!
Нехай згорить і слід ваш у вогні!

9

Ой Дніпре, наш Дніпре, широкий та дужий!
Ти служиш нам краще, ніж дідам служив,
І тебе Шевченко не впізнав би, друже,
Бо онук Шевченків тебе загатив.
Од Дніпра до Дону скільки лине дзвону!
Збруч вітає Волгу, Черемош — Куру;
Стали до одного ми усі загону,
Тим-то й так буяти нашому Дніпру!
Хай в труді і в дружбі всі цвітуть народи!
Миру благодатна хай іде пора!
Розлилися води на чотири броди!
Оком не оглянути Волги і Дніпра!

10

Коли ідеш ти самотою,
То хоч яка твоя тропа,
А перед безвістю глухою
Душа опиниться сліна.

Із них бери зразок прекрасний,
З мартенівців, із шахтарів,
Чий труд щочасний і незгасний
В єдиний в'яжеться мотив.

Ти приклад з них бери великий —
Із тих, що в полі водять плуг
І що стоятимуть навіки
За брата брат, за друга друг.

Лише мільйонів світлий розум
Здолає в пориві однім
Зробити з супіску чорнозем
І з брил безформних — гордий дім.

Іван Ілліч, директор МТС,
Людина хоч куди, та неможлива в праці.
Він хоче від усіх не менше, як чудес,
Та мало і чудес — на небеса рівняться!

Він звичку виробив собі таку чудну
В Радянській Армії, ми це сказати можем,
Як танки Кравченка убрід через Десну
Неподоланно йшли під градом зловорожим.

Якась немов жене його вперед жага,
А бойові згадки дають йому наспагу.
Від генерала він дарунок зберіга:
Пожовкливий том новел про честь і про відвагу.

Не миль очей йому і м'яко не стели:
Доб'єтьсяся правди віп, тоді біда та й тільки!
Він навіть і в той час як тигр бува, коли
В неділю зріжеться з сусідами у хвильки.

Суворо дивиться, хоч і ласково, він,
Як між деревами блищає рожеві води.
Він праці вимага, не тільки-но картин
(Хоч також і картин!) від матері-природи.

12¹

Було де в місті Малині. Там жив
Іван Іванович, районний лікар.
Дітей було у цього двоє — Ніна
Ta Валентин. Вони вже підростали.
Життя ішло в роботі. Сорок перший
Ніс урожай і радощі. Іван
Іванович людина був хороша,
Чудесний працівник — чи цим здивуєш?
Хороші діти Ніна і Валентин,

¹ Прізвище людей, про яких я пишу в цьому розділі — Сосніні.
Я думаю, що не образив світлої пам'яті лікаря Сосніна та його
дочки Ніни, коли малював їх характери так, як собі уявив, і дав
допутові риси, яких, може, й не було. Відомості про цих людей
і події я взяв безпосередньо від Лариси Іванівни Сосніної та її
сина Валентина, а також із газет та інших документів.— M. P.

Та, знов-таки, хорошими дітьми
Багато хто з нас може похвалитись.
Дружина лікаря того, Лариса
Іванівна, держала всю господу
В порядку, як розумні бджоли вулик,
Хоча й сама в лікарні працювала.
І все ішло заведеним ладом.
Іван Іванович ще малолітком
Лишився сам — батьки поумирали,
І сам собі дорогу життєву
Він торував. Був замолоду тесля,
Але ж і потім і сокири дзвін,
І пилки шум, і стружок милий запах,
І втому м'язів весняну любив —
Тож сам собі й будиночок поставив,
Що в Малині був за гніздо йому.
Уперто вивчився він самотужки
На інженера, їздив по світах,
Жадливо придивлявся до людей,
До радошців і до страждань людських.
І, мавши зроду розум невтолепний,
Подався у медичний інститут,
Дозрілого уже сягнувши віку,
І закінчив, і в лікування вклав
Ту саму пристрасть, що у теслювання,
Що в інженерство, що в мандрівки далньі.

Іван Іванович до почі зраппя
В лікарні працював. Він був мовчущий,
Спокійний завжди (жоден із підлеглих
Не пам'ятає, щоб підвіщив голос
Чи закричав він), та велику волю
І силу мав до керування. Тим-то
Ішла робота під його рукою
Без шуму, як хороший механізм.
Коли ж доводилося побороться
За любу справу з бевзем тупоумним
Чи бурократом (є ще цей бур'ян!),
Він був мов кремінь — і перемагав.

До музики він здавна мав охоту,
Сам грав па скрипці, передав і дітям
Цей хист,— та й жінка теж до фортеп'яно
Любила у вечірній час підсісти,—

Оточ пе раз, бувало, при гостях
Або й самі (та при гостях частіше,
Бо дня не проминало без гостей
У лікаревій затишній господі)
Завзято вся родина вигравала —
І перехожий, приязні вогні
Побачивши в будинку, всім відомім,
Казав: «Ну й лепсько грають Сосніни!»

Без книжки, без науки ані дня
Не міг прожити лікар. Між книжок,
Що їх із дітьми він читав, була
Улюблена «Як гартувалась сталь».
Можливо, слід пам це запам'ятати!
Була у лікаря одна ще пристрасть
Поза лікарнею: старий лепаж¹.
Що на стіні, на килимку висів,
На вишитім дружиною погоні.
Не раз його він надив і мапив
На Тетерів-ріку, на оболоні,
Де вже піднявся крижень на

крило...

Та мало часу полювати було!

Коли прийшла закрадлива війна,
Коли одні шинелі повдягали
І рушили суворо, без промов
Вершити діло просте і суворе,
А інші пішки, кіньми, поїздами,
Грузовиками подались на схід,
Щоб там па перемогу працювати,—
У Малин так заскочили фашисти,
Що Сосніни не встигли з міста рушить,
І почалось життя, як чорний сон.
У кожну шпарку, у щілину кожну
Фашистські змії й зрадники-гадюки
Залазили і нишпорили гидко,
Всьому живому затискали горло
І вимагали сала та дівчат,
І слали закривальну білизну

¹ Лепаж — рушниця з майстерні Лепажа, відомого французького зброяра.— M. P.

У подарунок Гретхен злотокосим,—
А фрау Шмідт, сусідка, добре знала,
Як плями ті виводити з білизни!
Фашистські змії й зрадники-гадюки
Обплутували світ, як павутиння...
Проте... проте... Здавалося, Іван
Іванович прийняв, як неминуче,
Те все, що сталося. Так само він,
Як і раніш, лікарні віддавав
У весь свій день, так само був спокійний
І мовчазливий... Та як часом гляне
У вічі дітям чи дружині,— щось
Перебіжить між них таке невловне,
Як тепла іскра... Тихо! Тишіна!

Вночі бували стуки обережні,
Якесь мов шкрябання тихеньке в двері,
Якісь неясні тіні попід дім
Нечутно кралисъ... Часом упочі
Зникав кудись, зігнувшись, Валентин,
З кимсь Ніна потаємо зустрічалась,
І комсомольці малипські, брати
Ta сестри геройчних краснодонців,
Так діяли уміло й непомітно,
Керовані незримою рукою
Більшовиків, товаришів старіших,
Що дивували зрадника-гадюку,
Коли уранці на усіх домах
Біліли грізні аркуші паперу
Із написом коротким: «С м е р т ь

ф а ш и с т а м ! »

I зрозуміть не міг полковник Штолльц
Із круглими фіалками-очима,
На анекдоти й дотепи мастак,
У гвалтуванні майстер бездоганний,
Відкіль набої свіжі щоразу
У партизанів по лісах беруться.
(«Чорт би побрав тих партизанів клятих!
По-людському пожити не дають
Серед ландшафтів пишних України!»)

Було це на глухім околі міста,
Де в тихому будиночку жила
Учителька, що часом прокрадався

Іван Іванович туди з дочкою.
Бував і Валентин, і друзі їхні
Для потасмних справ. Було, вночі
Був тихий стук. І двері відчипились,
Чотири тілі крадькома внесли
Щось у шинель загорнуте. Спитали,
Чи лікар є. «Так, так, я тут!» Покликав
Він Ніну. Розгорнув шинель. «Еге,
Потрібна операція! Негайно!»
Нікто, крім Ніни, у таких ділах
Не помагав. Хоч па артистку Ніна
Хотіла вчитися за мирних днів,
Хоча боялась крові її не могла
Колись було і глянути на рану,
Ta, зціпивши до болю білі зуби,
Тоненька і хистка, немов тростинка,
Вона була у батька асистентом.
Сестрою, помічницею...

В мовчанні

Вони взялись до діла. Кип'ятить
Вона укинула стальне начиння,
Він рані взявся обмивати... Враз
Хтось у тяжку віконницю постукав
(Н е т а к, н е с в і й...) «Стривай!
Не відчиняй!»

А Ніна вже, тонепенькa і хистка,
Немов тростинка, глянула в вікно
Із кухні темної... «Вони! Вони!»
А стук уже із тихого парабіним
І владним став... Гестапівці павколо!
Гестапівці! «Живими не здаватись!»
Всі двері замкнено. Тяжкі столи
І шафи підпирають їх. Німецька
В повітрі лайка висне, вже одверта,
Приклади глухо стукають у двері,
І стіни дому, ніби в лихоманці,
Дрижать і стогнуть. «Відчини мерцій,
Проклятий більшовик!» Але в руці,
Що звикла скальпель сміливо тримати
Короткий блиснув револьвер, а другий —
У Нінки, у тростинки, у дитинки.

До ранку тихого, блідого дня
Дочка та батько німцям не здавались,

Стріляли із ручного кулемета,
Гранатами вергали в ворогів,
А як проглянув досвіток скучий,
Червоні й сині язики з'явились
І поповзали по стінах...

«Відчини!..» —
«Прокляті будьте, гади! Смерть фашизму!»

Коли у домі стеля завалилась,
Коли огонь будівлю охопив,
Коли чекали німці передсмертних
Благальних криків,— з полумені й диму
Вони щоразу чули: «Смерть фашизму!»
І чули: «Хай живе Радянська влада!»

Так смерть у ніч зимову прийняли
Іван Іванович, районний лікар,
Його дочка, тоненька, як тростинка,
І невідомий партизан.

Росте
На пагорбі маленькому землі
Серед могил загиблих партизанів
Барвінок голубий; його Лариса
Іванівна в печалі посадила.
А ще чиєсі незнані добре руки
Кладуть квітки на пагорб той малий,
І на піску сліди дитячих ніг
Змиває дощ, але ніяк не зміс.

Син Валентин в медінституті вчиться,
Він часто пише матері. Вона
Листи читає ввечері, при лампі,
І співчуває тиша їй жива.

Напевне, вийде лікар непоганий
Із Валентина. Хай йому щастить!
Хай буде він таким більшовиком,
Як батько був і як була сестра,
В труді і боротьбі нехай палає!

Все кудись він поспішає,
Завжди мчиться, завжди лине,
Неспокійний, ніби птах.
Він до птаха і подібний,
Гостроносий, бистроокий,
Ніби крила в нього руки,
Мов політ у нього кроки,
Мов політ — думок розмах.
— Тут ось, бачите, розарій...
(А чого там задрімали?)
Он ряди араукарій
(Туї ледве не пропали,
Але ми їх зберегли!)
Там он кактуси... (Стривай-но!
Щось оця тополька в'янє...
Поллемо її негайпо!)
Тут катальпи і платани...
(Гною більше настели!)

Осі де кашенківський персик,
Що на сотні кілометрів
Переніс його на північ
Незабутній садовод,
Осі мічуріпські гібриди,
Осі Бербанка дивогляди,
Ну... а це вже... мій з а в о д! ¹
Українська тут діброва,
Там — степи із ковилою,
Онде кримська флора буде,
Он Кавказ пішов горою,
Аж он там — альпійський луг...—
Так від слова і до слова
Розгорта передо мною
Сон прекрасний без облуди,
Казку, зроблену явою,
Мій веселій, жвавий друг.

На узбіччях Дніпра, звідки навіть далеке Трипілля
Бачить другове око (принаймні він так запевня),
Виростає це чудо. Людські непоборні зусилля
Тут обличчя землі відміняють уперто, щодня.
Як у краплі води відбиваються всесвіту тони,

¹ Тут з а в о д у розумінні — сорт.— M. P.

Так збираються тут краєвиди всієї землі:
І від дива застиг монастир пресвятого Іоані,
І спинилися з подиву в льоті дзвінкім журавлі.

Віти у тремтінні,
Тіні хмарок сині,
І бездонне небо, і думки без дна...
Розлилися води
На чотири броди,
Веснонько, весна!

14

Як перша трепетна бджола
Пропахла воском і весною,
Як перші паростки зела
Над зораною новиною.

Хай буде завжди світ новим
І свіжим — кожне почування
Тим, хто іде пляхом одним —
Шляхом невпинного шукання,—

Хто повен правої жаги,
У кого серце певтомиме,
Кому далекі береги
У серці розцвіли близькими.

Земля парує. Далечінь
Тремтить, колишеться і mrіє,
І недосяжної надії
Нема для людських поколінь!

15

Сер, містер, мосьє, кавалере, джентльмен,
Мій папе чи навіть мосьпане!
Тобі не до серця у наших знамен
Цей колір, занадто багряний.

Та колір, звичайно, пробачив би ти
Близьким чи далеким сусідам.
Досадно, я знаю, що ми в наймити
До тебе не йшли і не підем.

В комфорти та сервісі ти перейшов
Найвищу межу ідеальну,
Це ти ж бо рецепта робити знайшов
Найкращу резину жувальну!

Таких зубочисток немає у нас
Та їй виробів з тої ж резини,
І наші міледі не раз без окрас
Свій подвиг вершать безупинний.

Щоб словом, як крамом дрібним, торгуватъ,
Свободу ти масш для друку,
Ти куриш гавану,— а поруч лежать
Твої безробітні па бруку.

Від статуї вольності падає тінь
На силь з усіма кораблями,
Та негра, як звіра між дебрів-пустинь,
Цъкуєш ти дебелими псами.

Ти нам співчуваєш: нелегко, мовляв,
Нам гоїти рану по рані...
А сам, щоб тебе конкурент не догнав,
Пшеницю гноїш в океані.

Згадаю одверто тобі при кінці:
В той час, як жував ти резину,
Стояли на смерть більшовицькі бійці --
І силу побили звірину.

Ти всі континенти зажерти б хотів
І випити всі океани,—
Занадто! Щоб часом живіт не болів
Тобі, ненаситний мосьпане!

16

Данило Якович, колгоспний садовод,
У ботанічний сад приїхав пині в гості,
Не любить їздить він: з дорожніх тих пригод
Не раз йому болять не надто юні kostі.

Та справа, бачите, важлива в нього є,
Що має запачення і всесоюзне, може,

І консультацію старенькому дає
Директор той, мій друг, що так на птака схожий.

Розмову магів двох нелегко зrozуміть
Невтасмніченим: гібриди та еліти...
«Посухостійка?» — «Ну! В Сахарі посадіть —
Ростиме!» — «А мороз?» — «Хоч в Заполяр'ї
жити!» —

«Ну й попомучивсь я! Мічуріну писав...
Заледве не дійшло до сварки з Магометом...¹
Ну, словом, стільки сил на неї я поклав,
Що вже й постарівся...» —
«Постарілися? Де там!

Здоровлю щиро вас. Доконче посаджу
На тій ділянці, ген. А по такій причині —
Ось тільки децо там в теплиці накажу —
Хильнемо, Якович, ми по малій чарчині».

Ну, словом, сорт новий морозостійких слив
Данило Якович трудом натхненним вивів,
Про що директору докладно й розповів.
Директор разом з ним чудесно пощасливів.

На щепі, що привіз колгоспний садівник,
Маленька дощечка, при самім окоренку:
Оповіщає всіх прив'язаний ярлик,
Що сливу названо — Поліпа Осипенко.

А Дніпро внизу розлитий
Сяє, грає, котить води...
Жив, живеш і будеш жити,
Мій народе!

17

Я славлю буйних вод розлив,
І чесний труд на лоні нив,
І шахт невтомну глибочінь,
І моря свіжу голубінь,
Що служить молодій землі,

¹ О. Я. Магомет — відомий український садовод-селекціонер.— M. P.

Похитуючи кораблі,
Де наш моряк па наш маяк
Пливе, піднісши волі знак —
Високий пурпурний стяг,
Що обезсмертився в боях!
Я славлю води дніпрові,
Граніт несхитний на Неві,
Каміння давніх барикад,
Бої в диму й спігу блокад.
Наш Лепінград і Сталінград!

Я славлю наш кипучий час,
Урал я славлю і Донбас!
Нехай усі людські слова
Єдина правда повива,
Бо тим же радісна й жива
Блакитна повінь дніпрова,
Що є стобратня в нас Москва.
Радянський славлю я народ,
Що серед бур, серед негод
Як з другом друг, як з братом брат,
Від тундр північних до Карпат
Під стягом Партиї ішов
І за високу справу кров
У битвах славних проливав;
Свідомий діл своїх і прав,
Віп гордий світоч підійняв
Для шахтаря і косаря,
Для вченого і кобзаря...
Через поля, через моря
Хай правди світиться зоря!

6 квітня — 17 грудня 1947 р.
Ірпінь — Київ

БРАТЕРСТВО

(1950)

БІЛОРУСІІ

Мила сестро, чиста сестро, Білорусіє ясна!
З Україною у тебе ціль одна, душа одна,
Із російським другом-братом,
В праці радісній завзятым,—
Спільніх дум глибочина!

Нетрі, хащі, дряговили,
Смуток бідної людини,
Лихоманок білий жах,—
Все це никне, все це гине...
Недарма вогнем Скорини
Ти просяяла в віках!

Білорусіє зелена, пурпуріві хай знамена
Над тобою, над сестрою, чистим полум'ям горять.
Хай Ареси чисті води
Живлять села і заводи,
Хай піспі твої дзвенять!

Краю Коласа й Купали,
Разом ми жили й страждали,
Світлу волю добували,
Світлу волю здобували!
Тож прийми це слово брата
В день озореного свята,
День шаноби і хвали!

1948 р.

НЕЗГАСНА ЗОРЯ

Зоря моя вечірня простилає
Останні смуги на хисткій воді.

Стихає річ,— та співи молоді
Ростуть, як паруси на небокраї.

Птахи, птахи! Які невтомні зграї
Летять над морем! Тіні їх бліді —
Мої слова, що змовкнуть лиш тоді,
Як вічна піч перо мое зламає.

Радій же, серце! До останку пий
Життя людського пінистий напій,
Палай з людьми жагою однією —

I знай: зоря незгасна світова,
Все ширячи проміння над землею,
Усю мою Вітчизну повива.

*Вересень, 1949 р.
Харків*

ЗА МИР

За мир у всьому світі —
Це значить: за народ,
За колоски налиті,
За шум весняних вод!

За мир у всьому світі —
Це значить: за життя,
За руки працьовиті,
За матір і дитя!

За мир у світі всьому —
Це значить: проти тих,
Хто в горі вселюдському
Прибутків жде нових.

За мир у світі всьому —
Це за братерство клич,
За те, щоб дні яспому
Навік збороти ніч.

За мир у всьому світі —
Це за пісні й поля,
Що правдою повиті,
Як голос із Кремля!

*25 серпня 1949 р.
Москва*

ПОЛТАВСЬКИЙ БІЙ

Коли Полтавський громкокрилий бій
Заклекотів, загуготів простором,
Біля Петра стояв з незгасним зором
Полковник фастівський Семен Палій.

Звивався зради плосколобий змій,
Та правди меч і повсюдний сором
Його разили,— і народний форум
Прокляв Мазепу в правоті своїй.

І крізь віки притнічення й неволі
На ниві праці і на ратнім полі
Ішли ми поруч, другі і брати,—

Та тільки змівиши геть лиху порфіру,
Свою ми спілку освятили щиру
Огнями світосяйної мети.

1949 р., Iрпінь

СЛОВО ПИСЬМЕННИКА

Я пам'ятаю: ішла весна
Своїм походом смілим,
І по саду лилась вона
Квіток зеленим цилом,
І ми казали: племена
Радянська молодість єдна
В один весняний килим.

І наше слово — пісня та
В устах, іще невмілих,
Що гори, села і міста
Віта, як друзів милих,
Щоб людства зблизилась мета,
Бо світ безмежний вироста
В народу світлих силах!

Минули дні по тій весні,
Літа перелетіли,
Ми у нечуваній війні

Вітчизну захистили,
І от ростуть нові пісні,
Нові прославлюючи дні,
Нові гарячі сили.

Квітчають землю у труді
Завзятці невсипущі,
Велять камінню і руді,
Садами роблять пуші,
Служить наказують воді —
І, мов алмаз, ясні й тверді
Діла їх невмирущі.

Що вчора мірою було —
Півміри стало нині,
Немов щодня нове крило
Дарується людині,
І що прийшло — вже й перейшло,
Бо праці колос і стебло
Навіки в нас єдині.

Усе ловив би і ловив
З нестримною жагою
Ці подвиги войовників
На мирнім полі бою.
Але пайбільше дивних див,
Радянський люде, ти зробив,
Проте, з самим собою!

Які ти викував сердя,
Які зростив ти волі!
З якою гордістю лица
Ідеш в народів колі!
Ти годен імені творця,
Твої дороги без кінця
Горяť на видноколі!

Ти заспіваеш — і світи
Відспівують безкраї;
Промовиш слово правди ти —
Мільйон відповідає;
Ти ступиш — і ростуть мости;
Ти загримиш — і клевети
Огидна тінь зникає.

В твоїх просторищах повік
Не затоптать свободи,
Ти сам — володар міст і рік,
Твої — поля й заводи,
Ти щастя сам собі прирік,
Бо ти, народе, більшовик,
Радянський наш народе!

Зоря сіяє провідна
На обрії ясному,
Серця запалює вона,
Вона ламає втому,
І Партія тебе єдна,
Не випускаючи стерна
На кораблі твоїму.

Гартуймо ж слова міць, брати,
Як ще ніколи й зроду,
Щоб у труді своїм знайти
Найвищу нагороду,
Щоб із народом до мети,
У зброй бойовій прийти —
Достойними народу!

12 листопада 1948 р.

УРОЖАЙ

Густа, медова теплота
Високі налила жита,
Пшеницю, що стоїть стіною,
Схилила ніжною рукою —
І в кожнім колосі тяжкім
Весняне сонце й майський грім,
І літній дощ, і ночі сині —
І все це віддано людині.

Людини труд — мільйони рук,
Мільйони серць! В єдиний звук
Мільйони струн народних злиті —
У цій пшениці, в цьому житі!
Як достославна боротьба,
Пройшла над нивами сівба —

І людський переможний розум
Назустріч грозам і морозам
Ішов, як смілий войовник.

На смерть посуху він ирирік,
Піднявши мисль, як чисту зброю.
Окривши тінню лісовою
Ланів хвилясті береги.
О сило людської жаги,
О праці спільнотої всесилля!
Лихе виполюючи зілля,
Ви виростили з краю в край
Наш більшовицький урожай!

У зерні цім — нові будови,
У нім і шелест книг шовковий,
І спів дівчат, і сміх малят,
І зброй криця та булат!
У зерні цім — братів єдинання,
Зорі великої світання,
Із ним у комунізму путь
Народи йдуть, народи йдуть.

1949

ЛІС

П. Погребняку

Ліс, або, як серби кажуть, шума,—
Це не просто сосни та дуби:
Не одна там народилася дума,
Повна щастя, ніжності, журби.

Він співа то грізно, то шовково,
Як морська безсмертна глибина,—
Не одно ж там розцвілося слово,
Запалала пісня не одна.

Гомонить він з вечора до рання
Незглибимий, як людське життя.
Не одно там виникло кохання,
Не одно змужніло там дитя.

Як війна крилом своїм багряним
Отінила золото наших нив,—
Він давав притулок партизанам,
Він бійців поранених живив.

З хмарами він дружбу вічну має,
Приятель дощам він голубим,—
І в пшеничному пишнім урожаї
Лісовий тається сизий дим.

Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює — для століть!

*11 липня 1948 р.
Ірпінь*

ПІСНЯ ПРО ДОНБАС

Гей, слова! На всі кінці
Розлітайтесь, як гінці!
Йде людина в надра темні —
Чудеса творить підземні,
Сяє лампочка в руці.

То не лампочка — зоря,
Що за гори, за моря
Переносить нашу славу,
Більшовицьку горду справу,
Слово й діло шахтаря.

Де країна є така,
Щоб рука трудівника
Все, що зла розбила сила,
Ніби чаром воскресила,
Оживила, як ріка?

Встав Донбас із-під руїн,
України славний син,
Син радянської родини,
І з підземної долини
Сонде світу бачить він.

В чорнім вугіллі горить
Сяйво років і століть,

І шумлять-гудуть заводи,
І нема тих сил, народе,
Щоб ходу твою спинити!

Хай віджиле умира,—
Жити юному пора!
І підносишь ти, герою,
Непоборною рукою
Наше щастя на-гора!

26 серпня 1948 р.

ЗУСТРІЧ У НИЖНЬОМУ

Праздникам праздник и торжество есть из торжеств! В. три часа ночи приехал Михаил Семенович Щепкин.

Запис Шевченка в Щебенику 24 грудня 1857 р., коли до поета, що вертався з заслання, приїхав у Нижній Новгород із Москви Щепкін

В диму грудневого бурана
Живлючий промінь запалав,
І знову юність нездоланна
Простерла щедрий свій рукав...
Так Олександр колись Івана¹
В селі Михайлівськім стрічав.

Замети, як вовки, стояли,
І сніговий курився прах,—
Та колокольчик небувалый
Зненацька задзвенів в ушах,
І дні ліцейські засіяли
У непогасних двох серцях.

Тепер у Нижнім під'яремнім
Спахнула вольності свіча,
Тарас — під «наглядом таємним»,
Під свистом царського бича —
Щасливим голосом суренним
Михайла Щепкіна стріча.

Два кріпаки... Один ще вчора
Миколи Палкіна солдат...

¹ Пушкін — Пущина.— *M. P.*

І обійма поет актора,
Як батька син, як брата брат,
І зріє віра неозора,
Що згине враг і супостат.

Лунають наддніпрянські співи,
Зозуля золото кує,
Життя віщуючи щасливе,
Що за крайнебом устас,
І декабристів Щепкін сивий
У «Неофітах» пізнає.

Які шляхи, які дороги,
І скільки крові й сліз кипить,—
Та царські упадуть чертоги,
І правда кривду спопелить,
Коли навчиться люд убогий
Громадою обух сталить!

Ім, віщим, видиться незриме
Крізь даль засніжених долин,
І поміж стінами німими
Іскандерів лунає «Дзвін»,
І за столом сидять із ними
Безсмертні Гоголь і Щедрін.

1949

НА ВІДКРИТТЯ МУЗЕЮ ШЕВЧЕНКА

Хоч би малесеньку хатину
Він мріяв мати над Дніпром,
Щоб у вечірнюю годину
Животворить своїм пером
Народну душу, закликати
Громадою обух сталить.
Та не діждавсь він тої хати,
Священний прах його лежить
На березі Дніпра-Славути.

Але возвдвиг народ розкутий
Не вбогу хатку — світлий дім,
Щоб перед іменем твоїм

Чоло схилити святобливо,
Щоб діл твоїх незгасне диво
Явити світові всьому.

Минулого розбивши тьму,
Стойть Кобзар перед очима;
Його тяжка й велична путь,
Що нам ніколи не забути,
У далъ простилася видима.

Так, ти живеш у наші дні,
Ти з нами в праці і в борні.
Ти з нами йдеш до сонця сходу,
Ти, правди й вольності пророк,
Приймаєш росяний вінок
Із рук радянського народу.

1949

ПУШКІНУ

Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
І нічім його не зруйнувати рукам.
Тропи ніякий плуг до тебе не загорне,
Її парод вартое сам.

Ти був супутником суворим подорожнім,
Що клали крізь терни путі в життя нове,
А нині у селі і в місті нашім кожнім
Твое Михайлівське живе.

Я бачив твій портрет у друга-вірменіна,
Із уст якутових я чув твої слова,
І в'є тобі вінок Радянська Україна,
В братерській вольності жива.

З Тверського руку ти простер у синій Канів,
Пишасмося ми співцями обома,
І щоб затьмити вас,— нема таких туманів!..
Хай сяє сонце, згине тьма!

20 квітня 1949 р.

ІВАНІВ ГАЙ

В Полтаві тихій зеленіс
І шелестить Іванів гай.
Ти, наша пісне, наша мріє,
Це пам'ятай, не забувай!

Не забувай того, хто сміло,
Із ясним сміхом розбудив
І розгорнув ширококрило
Понад землею рідний спів.

З латинської дзвінкої міді
Він паше срібло виливав...
Ну хто б у римській Епейді
Хоролу ѹ Ворскли не пізнав?

Коли про пекло ми читали,
То хто із нас не розумів,
За що панів там мордували
І жарили зо всіх боків!

Були, як живодайна туча,
Слова, що варті добрих справ:
Мужицька правда є колюча,
А панська на всі боки гнучча...
Мужицьку правду він обрав!

Тим-то ѹ нині гай Іванів
Завжди зеленіс.
Наша дума, наша пісня —
Справджені надії!

Пам'ятаєм при роботі
І на полі бою,
Як ватагу пройдисвіта
Водив за собою.

Живемо в сім'ї великий
Чесно, без облуди...
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди!

ДОМИК У ТУЛЬЧИНІ

В зелено-білім Тульчині,
Як гість минулого століття,
Будинок в щедрій тишині
Просвічує крізь верховіття.

Підперли ганочок старий
Дబайливо білені колони,
І сонце вранішнє червоне
Їх орожевлює згори.

Дитячі голоси на схилах
Дзвонять тут, як пташиний спів:
Радянських діти це бійців,
Хоробрих смертю опочилих.

В кімнаті скромній, де колись
Таємні збори відбувались,
Ляльки й ведмедики зійшлися
І малюки розташувались.

Росте їх сила молода
Тут, під наметом кучерявим,—
І поглядом на них ласкавим
Полковник Пестель погляда.

26 вересня 1949 р.
Харакс

МАРІЯ ЗАНЬКОВЕЦЬКА

Її зорею називали,
Ясною зіркою... Вона
І справді трепетно-ясна
Була, як зірка. Нездужалий,
Упалий духом, в ній ловив
Далеких відсвіти вогнів,
І в чистій муці Харитини¹,
У Лимерівниних сльозах²
Черпав снагу верстати шлях,

¹ «Наймичка» — Карпенка-Карого.— М. Р.

² «Лимерівна» — Панаса Мирного.— М. Р.

Змагання за права людипи,
За волі помах соколиний,
Що людям снівся у віках.

Вогнем, жагою, пориванням
Вона серця палила всім,
Страждання граючи, стражданням
Сама була вона живим,
І руки Чехова й Толстого
Благословляли їй дорогу,
І Мирний голову клонив
Благоговійно перед нею,
І Лисенко її любив
Співучо-ніжкою душою,
І невідомі глядачі —
Студентство, молодь, як годиться —
Біля театру упочі
В її впрягались колісницю.
Коли ж веселощів струмок
Круг неї завивався струнко
І брязкіт срібних підківок
Жартливу нам являв Цвіркунку¹, —
О, як же молодили всі,
Легкій дивуючи красі!

Минулося... Невже минулося,
Просяло і відцвіло?
Hi! У безсмертя обернулося
Те, що безсмертям і було,
І серед вільного народу,
Що гідно шану їй воздав,
Встократ яспіше з небозводу
Твій, зоре, промінь запалав,
І на новій, радянській сцені,
Де правда крила простягла,
Витас неув'ядний геній
Тій, що правду нам неслав.
І хай твій прах у гробі тліє, —
Нетлінне сяйво золоте...
Круг Заньковецької Марії
Сузір'я юності цвіте.

9 серпня 1949

¹ «Чорноморці» — Лисенка й Старицького.— M. P.

ЛЕВКОВІ РЕВУЦЬКОМУ

Пам'ятаю я рожевий
Ніжний ранок весняний
І тебе, Ревуцький Леве,
Друже мій і брате мій.

Пам'ятаю, як багряно
Відсвіт сонця в серце ліг,
Пам'ятаю фортеп'яно
Під промінням рук твоїх.

Ти, обернений до сходу,
В сяйві радісних вогнів,
Взявши пісню від народу,
Як алмаз, її гравив.

А тепер на ювілеї,
У святкову, світлу мить
Грім симфонії твоєї
В серці братньому гrimить.

Не одна у нас дорога,
Та єдина в нас мета,
Бо дійшли ми до одного
Всенародного моста.

1949 р.

МХАТ

В невтомній творчості тривожній
Верстаючи прекрасний шлях,
Московський світиться Художній
Алмазом у людських серцях.

Коли в низькім піdnіжжі трона
Стелилася темноока мла,
Там «Чайка» Чехова Антона
В безмір'я крила простягла.

Коли, як чорна домовина,
Нас морок рабства облягав,

Про гордість іменем — Л ю д и н а
Там голос Горького сказав.

Крізь ніч, крізь бурі, крізь тумани
Театр ішов до світлих днів,
І прапор Жовтня нездоланий
Над ним, як сонце, задзвенів.

Трудом сягнув він огнекрилим
За всі видимі небеса,
І слово п р а в д а стало ділом.
І стала дійсністю краса.

У кожний дім, у кожну хату
Його проміння заплива,
І непогасна слава МХАТу,
Як наша молодість, жива.

1948

МОЯ МОСКВА

Буваючи в Москві, усім нам рідній,
Виконую я завжди дорогий
Для мене звичай. Чи зима бринить
На білих струнах серед вулиць тих,
Де Пушкін, Грибоєдов і Толстой
Колись ходили, чи весна жагуча
В Сокольниках, в Ізмайлівськім гаю
І на Тверськім бульварі пропливає
Човенцем молодості легкокрилим,
Чи літо пригорцями розсипає
Тепло на плечі молодим москвичкам,
Чи осінь свій янтарний корабель
Веде по синяві Москви-ріки,—
Іду неспішно я на Красну площу.

Шумлять автомобілі, люд кипить.
Галки й граки в повітрі в'яться чорно,—
І от вони, ті стіни, що не раз
Протистояли зловорожим хвилям,
І от та вежа, із якої дзвін
На цілий світ, як слово правди, дзвонить!

I от ялини, що стоять на варті
Священних урн, де сховано останки
Синів народу, вірних до кінця!
I от єдиний в світі Мавзолей,
Де прах того, хто повернув усе
Життя людське на шлях, не знаний доти,
Народів геній втіливши в собі!
I от він, Кремль, отчизни вічна слава,
Отчизни гордість, що із тьми віків
Зорею непогасною сіяє,
Відкіль розходиться живе проміння
На села всі, на селища й міста,
I всі серця окрилює людські
На лет відважний в пеосяжне щастя...
Моя Москва! Мій Кремль! Мое життя!

*17 червня 1947 р.
Ірпінь*

ГОЛУБИ НАД МОСКВОЮ

Росте Москва, дивує очі.
Я встав. Підходжу до вікна.
У ранній тишині пророчій
Уже прокипулась вона.

Труда підносяться хороми
Крізь подосвітній сизий дим,
I сила, що не знає втоми,
Потоком двигає людським.

А пад покрівель ряснотою,
Над переливами садів
Знялися зграєю легкою
Платочки білих голубів.

Кружляють, мають, і зникають,
I в'яться знову, ніби сніг,
I юні очі проводжають
Крилатих любленців своїх,

I кличе синява жадана,
I хоче гроно птиць ясне
Догнати тінь аероплана,
Але ніяк не дожене.

29 липня 1948 р.

* * *

*

Не бійся смутку, що пливе
З великої любові,
Ні вітру, що у серці рве
Всі струни співакові,

Не бійся сліз, коли вони,
Як молодість, гарячі;
Не бійсь, як ворон восени
Над жовтим листям кряче,—

Із смутку проліски зростуть
На весняній поляні,
У струнах серця розцвітуть
Мелодії незнані,

І сльози, як прийде пора,
Заквітнуть урожаєм,
І ворон сонячно загра
Над березневим гаєм.

1949

НАЩАДОК

Може, я записую останні
Сторінки у зошиті своїм,—
А десь близько, в білій тиші ранній,
Хлопчена із чубчиком льняним,
Тілько що навчившись говорити,
Підбира, ласкає і сердите,
Перші пари непокірних рим.

Світ навколо хвилями ясними
Б'є у невідомі береги,—
А в хлопчини серце невситиме,
Повен розум чистої жаги,
Все ж то хоче знати, обійняти...
І в поля від батьківської хати
В'ється слід маленької ноги.

Бачить хлопчик, як людська робота
Сходить ще невиданим зелом,
Мову людську і пісні він потай
Слухає з наморщеним чолом —
І співа дедалі сміливіше...
Не мого він зошита допише,—
Свій почне новим своїм пером!

4 вересня 1948 р.

МАТЕРИНЕ БЛАГОСЛОВЕННЯ

Родився він в Лук'янівській тюрмі
У Києві,— а матір до Сибіру,
У прокляті Карийське заслання
Рука жандармська кинула. Відбув
Тяжку покару й батько, земський лікар,
І дозволу «ласкавого» добився
Відвідати жінку. Віп Сашка малого
Узяв з собою. В чорнім кожушку,
В ухатій шапці хлопчик гостроокий
Із батьком рушив у морозну путь,
В оббитій повстю тулячись кибитці.
Сніги, сніги, та вітер крижаний,
Та чорні соспи, та печаль німотна,
Та полозків рипіння ненастанне,
Та сон-утішник, що мала кріпив...
А далі — бездоріжжя... Дожидання,
Коли ріка підійметься бурхлива,
І подорож по хвилях па плоті —
І ще холодне надвесьпане сонце...
Та гріло серце батькові не раз
Людське, хай і незgrabne, співчуття,
А син — хlop'я, звичайно! — приглядався
До всього ненаситними очима
І дивувався щиро, по-дитячи,
Мороженим пельменям та борщеві,
Який перед обідом на шматки
Сокирою рубали...
Аж кінець
Настав мандрівці... Зустріч мужа й жінки,
Довічно кинутої в льодову
Темницю... Зустріч матері та сина —

Софії Миколаївни з Сашком,
В певолі рожденним хлоп'ям рухливим,
Із найдорожчим, що було на світі,
Із часткою її життя палкого,
Її життя!..

Вона вже погасала
В тяжкій хворобі — і начальство «добре»
Дозволило відвідувати Сашкові
Матусю в камері, в безокім склепі...

Прийшла весна — сибірська, блискавична,
Сашко збирав дрібні якісі квітки
І матері в дарунок їх приносив,
Вона ж йому подарувала книжку —
«Кобзар» Шевченків, що сама в тюрмі
Оправила в обкладинку убогу...

Умерла мати... Заповіт її —
Похоронити прах на Україні —
Не вволило начальство недріманне,
І на Карійськім цвинтарі страшнім
Поховано вечірню чисту жертву...

Та матері зберіг благословення —
«Кобзар» Шевченка в простій палітурці,
Борця за волю книгу нездоланну,
Громові, прометеївські слова,
Що стали на папері, як огнепні,
Незмивні знаки,— той малий Сашко.

З тією книжкою на путь життя
Ступив він і ніколи не похибив,
Людському щастю всі віддавши сили,
І в чистім сяєві нового дня
Ніс гордо світоч прауди і науки,
І всенародна шапа та любов,
Як світло непогасне, осягають
Могилу Олександра Богомольця.

24 вересня 1949 р.
Харків

КОМСОМОЛ

Мої ровесники цього не знали слова.
Над узголів'ям їх, як пісня колискова,
Стояла темрява. Струслувши давній прах,
Родився Комсомол у битвах, у трудах.

Навколо Леніна свої створивши лави,
Непереможно йде він у промінні слави,—
І в дійсність радісну, як юність і любов,
Він учнем Партиї коханимувійшов.

Він гартувавсь, мов сталь,— і прагнути наші
діти,
Як Зоя, як Олег, боротися і жити,
І сивий ветеран нове життя своє
Та власну молодість у внуках пізнає.

Привіт вам, юнаки й дівчата ясночолі!
Хто в комунізму світ господарем ввійде,
Той слово радісне у споминах найде
І скаже з гордістю: я був у Комсомолі!

1948

ЛИСТ НА СЕЛО

Добриденъ, рідні! Вже давно
В нас не було розмови,—
А розпитати би: як воно
Ведеться вам, братове?

Звичайно, чув я, що врожай
Зібрали ви багатий,
Що сад у вас тепер як гай,
Що нив і не впізнати,

Що Бондарівна молода —
Людина знатна нині,
Що вже її героями труда
Пишатись ви повинні,

Що пасічник Панько Рудий.
Дива в колгоспі творить...

Так про село наш люд міський
У захваті говорить.

Ех, і діла ж тепер кишають!
Вони — вам діло звиче!
Та як же з цим не привітать!
У свято поворічне!

По-братськи міцно вас усіх
Жадаю я обняти...
Тим часом у рядках оцих
Бажаю перемог нових
У рік сорок дев'ятий!

1949

ЛИСТ ДО КОЛГОСПНИКІВ
КАМЕНЬСЬКОГО РАЙОНУ,
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Товариші! Спасибі вам
За гарне ваше слово,
Що пролунало саме там,
Де розцвіли чудово
І геній Пушкіна ясний,
І спів Чайковського живий!

Великі творяться діла
В радянськім нашім краї,—
Нехай же пісня два крила
Над нами простягає,
Хай славить гомін наших вод,
І нашу ниву, й наш завод!

Народна пісня — то ж вона
Усій землі окраса,
Вона, як сонце, вирина
У творчості Тараса,
Вона, як пахощі сувітві,
Лисенка музику живить.

Та то ж було за чорних днів,
За темряви тяжкої,—

А нині хай цвіте наш спів
У сотні раз, не вдвоє!
Нехай лунає по землі,
Щоб чутъ було аж у Кремлі!

Для комунізму поколінь
Ми світ переорали,
Нам служить шахт німа глибінь,
Для нас живуть метали,
Ми одностайні у труді —
І цим ми вічно молоді!

Зімкнули тісно ми ряди
Над полем неозорим,
Гаї ми садимо й сади,
Ми злу посуху борем,
А як поткнутъся вороги,—
Ми б'ємо впень їх, до ноги!

Ми в дружній живемо сім'ї
Розумно і багато —
Тож хай шумить на всі краї
Пісень і танців свято,
Нехай лунає по землі,
Щоб чутъ було аж у Кремлі!
5 січня 1949 р.

РАДЯНСЬКОМУ ГРОМАДЯНИНОВІ

Коли твій син іде до школи,
Як у святковий рідний дім,
Коли ти засіваєш поле
В гурті з сусідами однім,

Коли стоїш ты, як хазяїн,
Біля верстата і тобі
З недавно ще глухих окраїн
Співають далі голубі,

Коли вершиш ты подвиг праці,
Які й не снилися колись,
Коли прекрасні барви націй
В незгасну райдугу злились,

Коли сестра твоя й дружина
Ідуть, як друзі бойові,
Коли співає Україна
В Большом театрے у Москви,

Коли на Заході і Сході,
Щоб землю рідну боронить,
Як щастя, люблена в народі,
Радянська Армія стоїть,

Коли в Кремлівськім світлім домі,
Як брат із братом край стола,
Син України з сином Іомі
Державні зважують діла,—

Згадай, згадай, громадянине,
У сяйві світових заграв:
Права радянської людини —
Їх сам народ завоював!

4 грудня 1948 р.

ТРИСТА ЛІТ

Ти пливеш, моя країно мила,
До безмежних обріїв ясних.
Сонце осява твої вітрила,
Чистий вітер напинає їх.

Сестри плинуть поруч із тобою,
А найстарша всім перед веде,
Не злякати ніякою грозою
Ваше гроно вічно молоде.

А згадай же: ніч лежала тьмяна,
І ходила кривда по землі,
Як на клич Зиновія-Богдана
Заблищали вольності шаблі.

Ти ішла на пана, на магната,
І з татранських синіх полонин
Озивавсь до тебе словом брата
Непокірний польський селянин.

Повергала на багрянім полі
Ти зухвалих шляхтичів упрах,
А проте твоя хиталась доля
На хистких, непевних терезах.

I зібралася козацька рада
Круг Богданової булави,
I звернула очі вся громада
Крізь імлу до світлої Москви.

У найтяжчу, у лиху негоду,
Потраплявши в коло вогняне,
Відчувала братнього народу,
Україно, ти плече міцне.

Нині, в молодій своїй державі,
Перейшовши іспити й бої,
Ти пливеш на береги ласкаві
В нерозривній радісній сім'ї.

Ти навчилася по-новому жити,
Ти сама — усім еством нова,
I на гук бескидської трембіти
Обізвалася кобза степова.

Не повернуться часи криваві
I неправди чорної віки.
Київ трудівничий шле Варшаві
Потиск незрадливої руки.

Здійснилась віків висока мрія,
Пломені стяг паш угорі,
Bo явила братня нам Росія
Путь до непогасної зорі.

Наша нива неозора, друзі,
Перед нами — море ясних літ,
Bo цвіте в Радянському Союзі
України молодої цвіт.

Нас тепер ні кому не скорити:
Розцвіли, як збіжжя на ланах,
Леніна священні заповіти
В Партиї великої ділах.

1948

НА АЙ-ПЕТРІ

1

Дорога вита. Скелі й нетрі.
Невірне світло жовтих фар.
І от на висоті Ай-Петрі
Ми опинились — вище хмар.

Вже смеркло. Захід згас багряний,
Могилу тіні повили.
У тій могилі партизани
Останній спочив свій знайшли.

Ім довелось життя зложити
За вільний, за радянський Крим,
Чиясь рука нагірні квіти
Поклала в узголів'я їм.

І під нетесаним гранітом
Вони лежать — сім'я одна,
І сяють зорями над світом
Їх непогасні імена.

2

Тихий вогник. Чорні силуети
Чотирьох людей у темності.
Хто ви? Як ви зветесь? Як живете?
По якій ступаєте путі?

«Це мисливці,— пам шофер промовив,—
На Ай-Петрі будуть ночувати:
Час тепер перепелиних ловів».—
«А куди ж перепели летять?»

«З України рідної за море...» —
«Емігрують?» — «Вернутися вони,
Як оці, тепер замовклі, гори
Загримлять потоками весни».

Гріє нас далеке трепетання
Вогника серед гірських узбіч...
Ох, які ж, мабуть, оповідання
Слухатиме ця осіння ніч!..

Битим шляхом та крутим
Підімалась колись на Ай-Петрі
Дівчина з серцем гарячим,
Ніжним, як шелест весняний в гаю,
Сильним, мов криця незламна.
Тут, на узгір'ї, знайшла вона десь
Непоказну, невелику рослину,
І назву латинську її — saxifraga —
Переклада на мову батьків.
І сама ж ти достойна була,
Дівчино горда, що стала взірцем для поетів,
Назви тієї. Ти йшла проти бурі,
Мірялась силою з нею,
Проти надії надіялась ти,
Тож годиться й тебе, непоклінну,
Слово твоє, що міцніше за крицю,
Називат — Л о м и к а м і н Ь!

*26 вересня 1949 р.
Харків*

МОЛОДІСТЬ

1

Коли квітує сизе жито,
Зеленим пахнучи пилком,
І літа скло ущерть налите
Росою, медом, полином,
І даль піснями перевито,
І до крайів, здається, світу
Все грає молодим вином;
Коли в черемаха і шипшині
Пісні змовкають солов'їні,
Бо споважніли солов'ї,
Батьки щасливої сім'ї,
Виховуючи молодята,
Соромляться і споминати
Юнацькі витівки свої;
Коли іще дрібненький коник
Ладнає скрипочку малу,
І дощ рясний вологу ропить
На втіху місту і селу,
І грози благодатні грають,
І в небі райдуги цвітуть,
І бджоли в безпомильну путь
На запах владній вилітають,
Прозорим дзвоном гудучи;
Коли зірниці уночі
Тремтять, як недосяжні вії,
І кущ троянди пломеніє,
В землі вогонь свій беручи,
І крик перепелиний лине
Із таємничої долини,
Де зміст, щоправда, тасмниць
Людина знає до дрібниць;
Коли... та довгий цей період,
Що сам схвалив би Карамзін,
Нема розтягувати причин:

Це тло, прелюдія і привід
Для зрозумілих тих речей,
Що споважнілій соловей
Сказати хоче солов'ятам,
Щоб надто легковажним татом
Вони його не нарекли,
Щоб трошки навіть і повчити.
Отож сидіть спокійно, діти,
І пильно слухайте: коли
Рухливе срібло ковили
В Асканії гуляє Новій,
Коли в чернігівській діброві
Гостям застелено столи,
Щоб мед з квіток вони пили,
І повні кубки пурпурові
Підносить у степах трава,—
В ці дні хай прозвучать слова
Про чисту молодість любові,
Про дружбу з осяйним лицем,
Про зір невиданих світашія.
Воно не перша ї пе остання
Поема ця — та для поем
Є не багато кращих тем.

2

Хто назове таку хатину,
Таку родину хто назве,
Де матері, дочці чи сину
Душі не крає і не рве
Про втрату певблаганий спомин.
Війни великої відомії,
Твоє страждання ї світове?
Кому в грудях не запеклося
Жорстоке слово — смерть? Кому
З журби не сіклось волосся
В той темний день, в ту ніч німу,
Коли з військової частини
Через узгір'я і долини
Приходив коротецький лист,
Що батько, син чи внук — танкіст,
Артилерист, пілот, кіннотник,
Для рідних — тато, муж, Петrusь,—
В реєстрах числиться скорботних,

Життю сказавши: «Не вернусь»,—
Що, друзям вірним передавши
Свою присягу бойову,
Від них він відійшов назавше
За грань останню життєву?
Хто назове таку хатину,
Таку родину хто назве,
Де світла гордість за людину
Із сумом поруч пе живе,
Де в дбало складеній газеті
Чи у маленькому портреті
Не тільки криються жалі,
Але й безсмертя на землі!
Усім вам, сироти малі,
І темноокі скорбні вдови,
І посивілі матері,
Що дар високої любові
На непогаснім олтарі
Кладете в трепетнім мовчанні,—
Усім горять огнем надій
Людське єдинання та братання,
Людської дружби дух живий.
Коли жоні осиротілій
Сусіди скопують город,
Коли, як пlesкіт ясних вод,
Вас огортають чисті хвили
Роботи в приязніх рядах,
Коли опиниться дітлах
У голубім дитячім домі,
І виховательки, знайомі
Йому з колиски ще, хоч він
Не бачив досі їх ніколи,
Його виряджують до школи;
Коли, неначе справжній син,
Товариш синів не словами,
А безутомними ділами,
Живим трудом допомага
Солдата матері похилій,—
О, сила вироста туга,
Що рівних цій немає силі,
І з нею наш безкрай край
Усе лихе перемагає...
Життя своє благословляй,
Що народивсь ти в цьому краї!

Маруся в місто прибула,
 Де народилась і зросла
 В триповерховій кам'яниці.
 Пригадувала всі дрібниці
 Життя колишнього вона,
 В тісному сидячи вагоні.
 Одншумувала вже війна,
 І в галасливім ешелоні,
 Де мирний заливавсь баян,
 Сестра Маруся (так солдати
 Її привикли називати),
 Крізь сонце, заметіль, туман
 Верталась — тільки ж чи до хати?
 Вона вже знала — вмерла мати...
 Ні, пі, не вмерла, а її
 Жало гидотної змії
 З сичанням злісним отруїло.
 Вона вже знала, що в могилу,
 На нерозквітлій ще весні,
 У чужедальній стороні,
 У прусській кам'яній неволі
 Сестра замучена лягла...
 Та де могила там була!
 Зарито у міськім околі
 Посеред ночі! Брат її —
 Один з колишньої сім'ї —
 Служити в війську залишився.
 З Марусею він листувався.
 Чуття її повіряв свої —
 І все Павлусем заставався.
 За сина-война портрет
 Слизький есесівця багнет
 Поранив материнські груди
 (Так переказували люди,
 Що обіч матері жили).
 Та вижила вона, матуся,
 Що, виряджаючи Павлуся,
 Лише промовила: «Коли
 Ми знову стрінемося, сину?»
 І тільки шию обвила
 Руками теплими... Знайшла
 Вона безрідну домовину,

Умерши з голоду в тюрмі,
Де стіни змучені самі
До помсти правої волали...
О бідне серце нездужале!
Іще б ти билося, іще
Ти б стрепенулось гаряче
Назустріч їй — малій Марусі,
Що в кожнім повороті й русі
Своєго батька відбива...

4

Мутна запона снігова
Ще закривала ранній Київ,
Ta свіжий вітер відтіля
В лиці Марусі дружньо віяв,
I навкруги була земля,
De ряст вона весною рвала
B зеленім шелесті надій...
Tут, тут пройшла тяжка павала,
Nесита зграя, i по nій
Pавлусі та Петрусі били,
«Катюші» впень її косили,
I мужні хазяї лісів,
Гіркої помсти дух всесилій,
Dуша батьків, життя синів,
Dихання волі буйнокриле,
Pідстерігали край доріг
Gостей непрошених своїх
I частували, як уміли,
I повставала вся земля
Na клич високий із Кремля,
Eднаючи братерські сили.
I оживав прибитий лан,
De хижий бушував бур'ян
I ратай бравсь до плуга знову,
I до незвичного ярма
(Тягла-бо іншого нема)
Незвиклу запрягав корову —
I умовляв її, як друг,
Tягти помолоділій плуг,
Щоб землю воскресить. Сусіда
Свої та саме говорив,
He боячися ніжних слів.

Сам бачив я такого діда
В Малих, здається, Проходах¹.
Що з бабою своєю вранці
Шептали щось рогатій Маньці,
І в баби навіть на очах
Блищали сльози. Господиня
Спочатку бунт була зняла:
«Ну, де це видано? Людині
Впрягать корову, як вола!
Орати, кажеш, треба в полі?
Ну, то й сиди без молока!»

Але отямилась поволі
Старенька: справді, річ така,
Без цього, бач, не обйтися...
«Та ну-бо, Манько, не ґнівися!
Зміркай сама! Он у Грицька
Сама аж проситься корова
У плуг!» Звичайно, ця промова —
Педагогічний лиш прийом:
Поговорили б ви з Грицьком,
Як він нагрів своєго чуба
В подібній праці: «Ну й рапуба!..»
Однак же корови пішли —
Достеменісінькі воли!

I села з попелу зринали.
Вже борони та кремері²
Ізнов колгоспники стягали,
А в місті, вставши до зорі,
Невтомні ковалі кували,
Вовтузилися маляри,
Ночей не спали інженери
З рейсфедерами у руках,
Щоб там, де вітер по цехах
Лігав бездомний та безперий,
Верстати-друзі ожили,
Схиляючися над столи,
Викреслювали будівничі
Новий Хрещатик,— і Донбас,

¹ Село під Харковом.— *M. P.*

² Кремер (*обл.*) — сільськогосподарське знаряддя, екстирпатор.— *M. P.*

Загину глянувши у вічі,
Вставав, як воскресіння час,
У молодості будівничій,
І на Політбюро ЦК
Натхненна креслила рука
Шляхи безмежні робітничі.

5

Про все це думала вона,
Те уявляла, те вже знала:
Проте печалі зла струна
У серці в неї не змовкала.
Отак до милого причала
Моряк вертається — а там,
Він знає, вже не вийде сам
Веселий батько зустрічати,
Бо у труні і він, і мати...
І лазуртовий поворот
Долає чорна тінь скорбот...
Та вмій слізозу перемагати!

У сивім мороці зими
Ішла пероном із людьми
Маруся у чуднім спокої.
Ніхто її не зустрічав —
Кому було б? Юрби людської
Приплив тривожний бушував,
І в кожної ж було людини
Своє, що з'єднувало всіх,
Бо й сварка, й плач, і гнів, і сміх
Збігали в річище єдине,
В гаряче, пристрасне життя,
В жадобу сильну й нездоланну,
В жагу — скорити майбуття,
У боротьбу неперестанну,
У серця спраглого биття.

Це він. Це Київ. Це трамваї,
Що той із них лиш оживає,
Той народився... Це доми
Знайомі — і домів руїни,
Ще незнайомі. Це зими
На вітах пір'я лебедине,
Це він, це радість і печаль.

Бульвар Шевченка ллється вдаль,
Поранений, та невмирущий.
Усе в житті скороминуще,
Саме життя лиш не мина.—
Так, певне, думала вона.

6

Я пам'ятаю: член Військради
У бурях Курської дуги
Нам говорив, що виногради
Дніпра сипучі береги
Покриють зеленню рясною
І ягодами звеселять...
Аби-но впоратися з війцю,
Аби-но ворога стоптати!
Він говорив — сивоголовий
І наймолодший з молодих,—
І не забути тієї мови,
Думок тих точних і чітких,
Що з мрій могутніх виростали...
Так сніг весною ллється талій
З узгр'їв гордих і стрімких,
Щоб наші ниви оживити,
Щоб наші ріки вщерть налити,
Щоб, наче лілій білі квіти,
Гойдались кораблі на них!

Кінчилася битва — стала праця
На місце гордої сестри.
Один девіз у них — змагаться,
І гасло в них одно: гори!
Ще не доніс мутної крові
До моря Чорного Дніпро,
Та ми на подвиг-труд готові,
І йде у тиші світанковій
Засідання Політбюро,
І все в новому темпі й русі,
І добре знає це Маруся,
І в серці затиска своїм
Згадки про рідний, бідний дім...

Його нема. Немає дому.
Побита цегла, бруд і тлінь...

Але ж від нього пада тінь
На тиху вулицю знайому.
Так! Тінь загиблого житла
Немовби справді пролягла
По тротуарах та по бруку,
Щоби поглибить в серці муку,
Щоб насталити чесну руку
На чесні й радісні діла.

Ще раз по вулиці пройшла
Вона в задумі — і зненацька
Зіткнулась майже ніс у ніс
Із хлопцем, що рубанка ніс
Ta пилку... Постать сильно хвацька,
Якийсь хутряний капелюх,
Широкий усміх, аж до вух,
Веселі очі... Давній друг,
Сашко Терновий! Він, здавалось,
Не здивувався їй ніяк.
Немов вони й не розлучались,
Немов той самий він юнак
«Із ухилом металургічним»,
До винахідництва мастак,
Що Двигуном прозвали Вічним
Його колись товариши.
Він руку стис їй від душі
(Це значить — зовсім по-ведмежи),
Поглянув па сліди пожежі —
Там, де Марусине житло
Для друзів захистком було,—
Г мовив просто й діловито
(Проте насупившись сердито):
«Чимало виникло проблем
У нас... Узять хоч би квартирну...
Ну, та дарма! Найдем, найдем!
Сашко Терновий каже вірно,
Це аксіома! (Він любив
Звучання «наукових» слів),
Тим часом — як таку нам тітку
Не влаштувати в гуртожитку?
Елементарна ж річ така!» —
«А де ти був?» —
«У партизанах!
Їй-бо, в самого Ковпака!

З речей там сталося нежданіх
Найнесподіваніша річ...» —
«Кажи ясніше! Не мугич!» —
«Я був підривником, звичайно...
Бікфордів шнур... Sapienti sat...¹
Та от що дивовижне, брат,
Чи то пак, сестро... Спершу тайно
Писать я вірші там почав...» —
«Ти? Вірші?» —

«Потім показав

Їх декому... Ну, Воронькові
Платону — певне, чула ти?
Складав пісні він пречудові —
І теж висаджував мости
В повітря досить акуратно.
Ну, словом, чи писав я вдатно,
Чи ні — судити не мені...
Та досить, що й мої пісні
Із партизанських уст лунали
Аж у Карпатах...» — «А метали
Свої забув?» — «Ну, ну! Тепер
Це справа точна, без химер!
Там мав я вчителя Платона —
А пипі... Схожий досить звук:
Став працювати у Патона
Я в Академії наук!
Суворий дід! А що за сила,
А що за розум! Ergo², я
Щасливий... Це ти зрозуміла,
Марі-Марусенько моя?
До речі... Ти ж яку роботу
Надумала шукати тут?
Здається, мала ти охоту
До мовознавства? Інститут
Приймає до аспірантури...
Я випадково прочитав...
Ну, киньмо згарище це хмуре...
Ходімо швидше...» —

«Та рукав

Порвеш, Двигуне божевільний!
Не смикай-бо, кажу! Пусти!

¹ Розумному цього досить, це зрозуміло (*лат.*). — *M. P.*

² Отже (*лат.*). — *M. P.*

Куди ж ми маємо іти?» —
«Доріг багато, вибір вільний,
Та я до певної мети
Веду тебе...» —
«Куди?» —
«До друзів».

7

I шкільні парты, й стіни вузів,
I коридорів шум лункий,
I суперечки галасливі,
I юні прикрості щасливі,
I гуркіт буряний міський,
I піски лагідні дніпрові,
I плескіт весел молодий,
I вітру подих голубий,
I гостелюбних вод прибій,
I перший, світлий біль любові,
I дружби ревність потайна...
О, як це в серці вирина
У тебе, дівчино! Ти знову
В своєму дружньому гурті...
Та на війни тяжкій путі,
З-під отчого пішовши крову,
Впав не один і не одна
Упала... О, лічба страшна
Загиблих! Як у давній час,
Лунає: Багатьох Тарас
Не долічився... Під Москвою
І в Сталінграді вогнянім,
Над нескореною Невою
Лежать вони — і славу їм
Брати й сини довічну склали...
Та мислить про живе живий,
І пророста крізь лист опалий
Зелено-срібна рунь трави,
І миують вікна ленінградки
В напівзруйнованих домах,
І з лампочкою у руках
У шахті, як в дому, порядки
Наводить більшовик-Донбас,
І там, де запорожець пас

Мишастих коней, тарпанових¹
Потомків,— у міцних будовах,
Нова Вкраїна устасе,
І сіє, й садить, і кує,
І лад наводить у дібровах,
Ростить бавовну й кок-сагиз...

Терновий папіросу гриз
Уже двадцяту; ніч надворі
Крізь морок просівала зорі,
Застиглій чай не парував,
А друзі у диму сиділи
І гомоніли, гомоніли
Про безліч невідкладних справ.

Потапчик інженером стає,
А прозваний студентом вічним
Денис — хірургом фанатичним,
Маруся вчора подала
Заяву до аспірантури
Як мовознавець... Для Павла
І Соні Пашенко — з натури
Таких несхожих — шлях один
В житті й роботі простелився:
Роман їх загсом завершився,
А знап' якадоба привела
В лабораторію хімічну.

Сам, усміхнувшись іронічно,
Схилившись низько до стола
І чуб відкинувши з чола,
Соратник Воронька Платона
І учень сивого Патона
Сашко поему прочитав.

В поемі, може, вірш кульгав,
Та чиста молодість буяла,
Як у степу лункуму кінь,
І, не шукаючи причала,
Текла в хвилясту далечінь.

¹ Тарпан — дикий кінь, що жив колись у степах України.—
M. P.

У ранній юності знайомі,
 Вони зустрілись на поромі —
 Два відзвуки недавніх літ,—
 Та дивно відмінився світ!
 Колись, бувало, кожен спомин
 Про хату батьківську, про комин
 Та приязній із нього дим,
 Про молодечий жвавий гомін
 В дуеті з гомоном старим,
 Про ніжні зустрічі колишні,
 Тополі, верби, груші, вишні
 (Чудові речі, далебі,
 Хоч єсть і інші речі втішні!) —
 Усе причиною журбі
 І смутку приводом бувало.
 «Життя в цвіту, мовляв, зів'яло».
 Мовляв іще: «Вечірній дзвін —
 Багато дум наводить віп...»
 Є формул отаких чимало!

А тут ось масте: пором,
 І верболози над Дніпром,
 Обов'язкові при поромах,
 І мартини, і кулики
 На косах плавної ріки,
 І зустріч двох папівзнайомих,
 Що їм на плечі налягла
 Прожитих днів важуча мла...
 В них спільні спогади про школу,
 Про строгі лави комсомолу,
 Про темний Ботанічний сад,
 Де, як багато літ назад,
 Під співи птаства милозвучні
 Сидять з підручниками учні
 Перед екзаменом трудним,—
 І добродушна липа їм
 Розумні простягає віти —
 На іспит їх благословити...
 Ну, словом, як не затужити,
 Що от уже пройшла весна,
 Що «вже не вернеться вона»!
 Та в мальовничій обстанові,

Ніяк не вороги Дніпрові,
Не бачили «вона» і «він»
До суму та зітхань причин.
Та навіть передзвін пташиний,
Що на пором перелетів
З нетасмничої долини,
З нефантастичних чагарів,
Серця їх сколихнув, звичайно,
Але ніяк у них не тайну,
А просто щастя розбудив.

Я пам'ятаю ніч весняну
З безумним надміром зірок,
Коли, як кажуть, «згідно плану»,
«В належно визначений строк»
На невеличким пароплаві
Сім'я письменницька плила
Шевченка уклониться славі,
Благословить його діла.
Десь там, де морок піжно тапув,
Чекав на нас високий Канів,
І голос Кобзаря в серцях,
Як серця голос, озивався.
Ні росіянин, ні казах
На мить у піч ту не здрімався,
І зоряний струмистий шлях
У кожнім серці відбивався.
Тоді й грузин, і вірменин
По-українському співали,
І в Чіковані та Купали,
Здавалось, усміх був один.

Та надійшла така хвилина,
Що раптомтиша залягла:
Поетів — пісня солов'їна
На мить якусь перемогла.
Ми всі на палубі стояли...
Яке ж, прокляті, витівали
Оті шалені солов'ї,
Усій письменницькій сім'ї
Відповідаючи зухвало!
Яке життя в них трепетало!
Які чуття в нас викликало!
Є навіть чутка, що керсправ

Сльозою оросив рукав.
А потім — сяєво світання,
Народу ріки, що текли
На свято братства і єднання,
Дівчата, що вінки плели,
Святу квітчаючи могилу,—
І одностайний «Заповіт»,
Що провіщав безсмертя силу
На землю всю, на цілий світ!

9

На вищезазначенім поромі
Старе зустрілося з новим:
Воли в задумливій утомі
З автомобілем легковим
Контраст повчальний появляли;
Там бджоли Дніпр перепливали,
І вулики нових систем,
Знай, відвертались од дуплянки;
З граблями молоді селянки,
До сонця звернені лицем,
Взялись до злободенних тем
І міркували, що сьогодні
Діла віщують міжнародні,
Які там коники нові
Пан Трумен викидає в Штатах
Для бізнесменів біснуватих
І що чувати у Москві.
Поради мудрі життєві
Давав у ввічливості звичній
Якомусь дідові юнак
(Він прилади геодезичні
З собою віз), — і дід-дивак
Канони наші прозаїчні
Або — ще більш — драматургічні
З веселим усміхом ламав.
Претензій жодних він не мав
Народну мудрість представляти,
Одначе, досвідом багатий,
У запал юний він вливав
Струмок обачності тонкої,
Хоч сам годився у герой,
Бо в боротьбі за буряки

Давсь довоносикам вінаки
І перекрив сусідську норму.
Отак нову і давню форму,
Новий і давній зміст, бува,
Вміщає наша голова,
Арене вічного двобою.
Проте сучасності пором,
Міцним керований кермом,
Все більше дійсністю новою
Вантажиться. Старовині
Все менше місця на поромі.
Усе це істини відомі,
Та я вважаю, що не гріх
І повторити часом їх.

10

Левко був лісівник завзятий
Із підхерсонського села.
Це варто нам запам'ятати,
Бо саме ж там посуха зла,
Потвора жовта і кощава,
В безумній лютості сліпій
Пила з пшениць живий напій
І пожирала буйні трави,
Як ненаситна сарана.
В печінки в'їлася вона
(Зумисне вульгаризмом робим
Її неприємність) хліборобам,
Що чорноземна глибина
Їм запахущий хліб давала
Та гостелюбно годувала
І не один херсонський край,
Коли приходив урожай
З чолом, увінчаним колоссям.
Як весело тоді ішлось їм
У поле! Праця золота
Їх обіймала — і в уста
Цілунком цілуvalа чесним.
Із жайворонком піднебесним
Перекликався жнець земний,
З женцем перекликалась жиця,
Сама гнучка, немов пшениця,

А їх комбайнер обганяв¹
І доброзичливо махав
Брилем своїм широкополим
(Хоч, може, рух той і таїв
Презирства трохи до серпів).
Але яким нестерпним болем
Щеміло серце, як поля
Безсило никли і жовтіли
Дочасно! Як тоді хотіли
Потроїть люди людські сили,
Щоб одволожилась земля
І щоб посуха, піби тля,
Не сміла й не могла точити
Труда людського ясноцвіти!

Левко був хліборобський син.
Успадкував од батька він
(Був батько славним бригадиром,
В колгосп він з першими ввійшов)
До праці впертої любов,
А з серцем уродився щирим,
Гарячим, вірним та рвучким,
У весь у матір. Треба їм
Подяку скласти тут і славу.
Бувало, вечором лунким
Чи у липневу ніч ласкаву
Докія, ще коли була
В дівчатах, з подругами стане
Над сонним ставом край села
Ta й заведе, аж серце в'яне,
Аж серце млє... Ох, пісні,
Як щастя, дано вас мені
І друзям, що в смутні години,
Почувши ваш безсмертний звук,
Напружуються, ніби лук,
З якого блискавкою лине
Святої радості стріла!

Докія в хату принесла
До Полікарпа мовчазного
(«Бурмило», — казано про нього,

¹ Звичайно, комбайнер (див. словники), а не комбайнér, як у нас часто говорять.— *M. P.*

Хоч більше б нам таких бурмил!)
Дарунок голосу дзвінкого
І легкість рук, мов білих крил.
Ішли дитячі дні Левкові
Під знаком пісні та любові,
І рано чесного труда
Душа торкнулась молода.

Коли пішов Левко до школи
В осінню голубу теплінь,
Там був дідок високочолий
Лука Петрович Білокінь,
Що очі мав сердито-добре.
У старших класах із Левком
Дивак, завзятий астроном,
Він пильнував зеніт і обрій,
Безсонно зорі споглядав,
Ловив на сонці дивні цлями,
Обліплений, мов реп'яхами,
Левковими товаришами,
При телескопі, що, казав,
Він сам його сконструював.

Недавно, рушивши в дорогу
По Україні молодій,
Зустрів я вчителя такого
У Білій Церкві. Запальний,
Він нам пояснював охоче
Всі тайни зоряної ночі,
Як нерозумним малюкам.
Що ж сонячних торкалось плям,
То це, мов, справа особлива,
Студіюванню цього дива
Він, виявляючись, присвятив
Багато незабутніх днів,
Мав листування з Ленінградом,
З Москвою, з друзями всіма,
Кому ясна небесна тьма,
Для кого дивного нема,
Що Ціолковський смілий задум
Як пильній справі присвятив
Комунікації світів,
Хто розуміє, що з землею
Споріднений Чумацький Шлях,

Хто пізько клониться в віках
Джордано Бруно й Галілею,
Хто знає: сяєво ідей —
Вода живлюща для людей,
Хто ловить гострими очима
Зв'язок між явищами всіми,
Хто бачить у живім житті
Одні з наукою путі.
Тож ми учителя спитали
Білоцерківського того,
Хто небознавству вчив його,—
І відповідь коротку мали,
Що в серці зрушила глибінь:
«Лука Петрович Білокінь».
Адже й Левко про Білоконя
Любовну пам'ять зберігав!
Кімнату діда прикрашав
У рамці вправлений червоній
Портрет Морозова: старий
Любив невтомний та палкий
Героя-шліссельбуржця розум,
І хоч не раз на шлях чудний
Виходив Николай Морозов,
Та святості його труда
У вогкім мороці в'язниці
Не дивуватись випада,
А приклонитися годиться.

Звичайно, й інші вчителі
Були у тій Левковій школі,
Що теж любили їх «малі»,
Та Білокопевої ролі,
Вже будучи у комсомолі,
Ціну віп добре розумів.
Сам із старих більшовиків,
Лука Петрович дідом кволим
Не був та й бути не бажав;
Не раз себе він називав
Ровесником із комсомолом,
Учив — і вчився сам щодня,
Казав: «Та я ще жовтень!»
Ще тільки в школі початковій!»
Тож він і прищепив Левкові
Жадобу пристрасну знання

І мудрий потяг до природи,—
Тому ніяк не навмання
Пішов Левко у лісоводи:
Він прагнув жити і бороть
Усе, що заважає жити,—
І на коня стихій пошити
У праці з друзями оброть.

11

Про те, як родиться кохання,
Написано монблани книги,
І дехто досить ловко зміг
Намалювати це почування,
Сердець квітучє колихання,
В єдине злиті плач і сміх.

О ніжне марево весняне,
О літня почес грозова,
О непромовлені слова,
В яких душа і тоне, й тане,
О приторк милой руки,
О лист жаданий здалеки,
Слід ніжки па піску синкому,
О поцілунків перша втомо,
О жилки синьої биття...
— На все життя? — На все життя!..

Я визпачати не беруся,
Що клятва пам дас луника,
Лиш констатую, що Маруся
Припала серцем до Левка —
І сумніватися даремне,
Що почуття було взаємне,
Хоч звісно, простота така,
У фабулі чи то в сюжеті
Зле окошиться на поеті:
Ніяких там перипетій,
Ні муک, ні ревнощів, ні зради,
А покохалися як стій...
Та не гадайте, бога ради,
Що я малюю примітив
Двох душ елементарних потяг,
Де став інстинкт лиши при воротях

І враз ворота ті відкрив...
Річ здана — складність почуттів!
Одно скажу: в суспільстві тому,
Де торг і купля віджили,
Ми значно біжче підйшли
В ладу своєму життювому
До гармонійності — хоча
Не треба й тут рубать з плеча:
Любов — це досить мудра штука,
Усяких речовин сполука,
Не механічна аж ніяк.
Хай сам це розміркує всяк!

Все з суперечок почалося
Напівжартливих: лісівник
Був досить гострий на язик,
Отож коли про ліс ішлося,
Врожаю захист, силу рік,
Про живодайні лісосмуги,
Про евкаліпти в болотах,
Про боротьбу проти комах,—
Такий він брав широкий мах,
Що захотіли ми б із вами
Доконче стати лісівниками,—
А мовознавство... Тлін і прах,
Замшіле щось і схоластичне,
Смішне у вік наш електричний,
Забава сивих бідолах,
Безсиліх зброя нездужала.

Тоді Маруся починала
Атакувати ворожий міст.
Вона казала, що лінгвіст,
Як розум мас він і хист,
Найглибше дивиться в народні
Серця і думи благородні,
Своїм прожектором ясним
Століть минулих чорний дим
Найяскравіше протинас,
В майбутнє дивиться безкрас,
Орлом шугає вище хмар,
Прозріння виявляє дар!..
Вона казала: кожне слово
Людську історію чудово,

Як чиста крапля, відбива.
А ліс... От вигадка нова!
Відомо — ще Адам і Єва
Садити мусили дерева,
Коли злостивий Адонай
Їм повелів покинутъ рай...
Та сам уже цей приклад сивий —
Оці біблейські імена —
Показує нам, що вона
Вела змагання жартівливе,
Так само, звісно, як і він.
Несхожі засівали ниви —
А жали, бач, на сніг один:
Людини майбуття щасливі,
Всіх струн прекрасних передзвін.
Під час веселих суперечок
(Як саме — невідомо нам)
Ізольдин виповнився глечик
Любові чистої данням.
Левко був схожий на Трістана,
Як я — на Зігфріда, скажім,
Та хвиля пристрасті жадана
Враз груди заплеснула їм,
Незмірна і неподолана.
Усе Марусине ество,
Не раз життям суворим бите,
Було любові торжество,
Жагою чистою повите.
Гартовані в огні війни,
Були овіяні вони
Всіма вітрами життєвими,
І смерть стояла перед ними
Не раз, холодна та німа.
Та де любов прийшла — нема
Там смерті місця. Тож Маруся
Листа послала до Павлуся.
В листі лукавинка тонка
Блища — риса їх родинна,—
І фраза там була єдина
Про лісовода, про Левка.
Павлусь, одначе, русим чубом
На знак догадки похитав —
І в відповідь поздоровляв
Марусю «із законним шлюбом».

Звичайно, тут старий Дніпро
І синя ніч були у змові,
Та не на зло, а на добро
Серця боліли від любові,
І лихоманка чарівна
Була піjak не малярія...
І от з Левком своїм Марія
Дорогу спільну почина.
Річ зрозуміла і ясна:
Вони поїхали веселі
До нього в батьківську оселю,
І той приїзд їх звеселив,
Як благодатний дощ, батьків,
Уже підтоптаних нівроку...
От я вже й збув із рук мороку:
Любовний маєте сюжет!
Тепер, як сміливий поет,
Я, перепрошуючи музу
І лавр змінивши на кашкет,
Річ поведу про кукурудзу.

12

Коли узятий був Берлін,
Грузинського народу син
Наш прapor на верху рейхстагу,
Горянську маючи відвагу,
Як світоч правди водрузив.
Верпувшися до мирних днів,
Він ділом, цібіто химерним,
Захоплюється без химер —
І от Кантарія тепер
Листується з Марком Озерним,
Любимим другом назива.
Він, невисипуща голова,
Ізнов про перемоги дбає —
Про кукурузні урожаї
В своїм підгір'ї запашнім,—
І слави трудової грім
Навколо воїна лунає.
Нехай же квітне, процвітає,
Як доблесть наша бойова,
Народів дружба трудова!

До кукурузницької раті
І Полікарп старий пристав.
Невістці й сину показав,
Земної повен благодаті,
В красу залюблений земну,
Свою дільницю він рясну,
Де бригадиром був невтомним,—
І з усміхом промовив скромним:
«Ось штука, бачите, яка:
Весни цієї я Марка
Покликати зваживсь на змагання...».
І він замовк од хвилювання
Чи від незвички говорить...

Цвітіть, сади! Лани, ростіть!
Перелітай уяви міру,
Захиснице всесвітня миру,
Країно гордого труда,
Радянська земле молода!
Як зорі у воді Дніпровій,
Як мисль, освітлена життям,
Проміння праці та любові
Марусі сяє і Левкові,
Усім Марусям і Левкам!

13

Знов Київ, та уже не сниться!
Біліс над Дніпром дзвіница,
Від предків пам'ятка жива,—
Та по-весняному нова
УРСР встає столиця.
Роботи знов гарячий вир
Левка й Марусю повиває.
Невтомна думка виростає
Увись і вдалъ, углиб і вшир,
Летить, як журавлина зграя,—
І, певна річ, по вечорах
Під теплий їх родинний дах
Сашко Терновий, ніби штах,
На пізній вогник залітає.

Був із завзятих він бурлак,
Принципіальний холостяк,
Сімейного затишку ворог,

Що «сентиментів нікоторих»
На цій землі не визнавав.
Він на хазяйстві ані миски
Не мав, ні ложки. Скрип колиски
Його страшенно дратував.
Та потайки любив, одначе,
Він пустощі і сміх дитячий
І — випадково все неначе —
В Левкову хату учащав.

Ще першого не пережито
Палкого млистого чуття,
А вже з весни у творче літо
Впливає мужне їх життя,
Уже, на радощі неситий,
Ясною дружбою повитий,
Сашко збирається «звіздити»
Подружжя милого дитя.

Осінній вечір. Шум трамваїв,
Автомобілів перегук,
У двері раптом сильний стук.
«Ну, так би й вечір ти прогаяв,
Запекла душа лісова!
А ти, заглиблена в слова,
Сиділа з мудрістю своєю
Над бородатим Потебнею!
Ох, бити, бити треба вас!
Самодіяльності ж у нас
Розпочалась олімпіада!» —
Сашко Терновий, звісна річ,
Такий бурхливий кинув клич.

I от підноситься естрада
Перед очима. I в огнях,
Неначе райдуга, буяє
Мистецтва дерево безкрас,
Що в наших селах і містах,
Як диво дивне, виростає.
Херсонські пахнуть там степи,
Гуцул з нагірної тропи
Підносить там гучну трембіту,
Там полтавчанки молоді,
Немов тополі при воді,
Красуючися гордовито,

Заводять пісню про Донбас...
Хіба ж не чудотворний час?

Співачка юна на естраді
Вклонилася похапцем громаді.
Звичайно, що сьогодні тут
Весь цвіт зібрався український:
Он там Ревуцький, Паторжинський
І Литвиненко-Вольгемут,
Он академік посивілий,
Он працівник з «Більшовика»,
І молодість у цвіті сили,
Струнка, палка і гомінка.
О пісне, радосте людська,
Всесильна муко животворна!
Хай ніч пливе навколо чорна —
Твій голос — правда необорна —
Як рівню, сонце виклика!

Жагуча пісне України!
Через провалля й верховини
Пливе твій голос солов'їний
У даль немеркнучу століть,
І той в житті повік не згине,
Кому далося в пісні жити
І розуміт' народний гепій...

Скінчила. Оплески шалепі.
«Ta хто ж, ta хто ж вона, скажіть?
Ця незрівнянна, ця чудова?» —
Сашко Терновий закричав,
Що ледве із стільця не впав
Сусід його.

«Сестра Левкова».

Е п і л о г

Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде маті,
І будуть люди на землі.

T. Шевченко

Присвячую скупі слова ці
Єднанню молодості й праці,
Життю, любові й боротьбі —

Радянська радосте, тобі!
Я, може, не зумів сказати,
Який в нас син, яка в нас мати,
Що іх Шевченко прорікав
Неперевершними словами,
Що над містами і ланами,
Де промінь Жовтня возсіяв,
Сто сот пісень ясноголосих,
Мов жниці з золотом у косах,
Бриняль на весь великий світ...
Та скромні ці рядки — привіт
Грядущому, куди ми йдемо.
Привіт тим людям, що ввесь світ
Ведуть в нечувану поему!
Мої студенти, і дідки,
І хлібороби, і поети —
Лиш привід (визнаю-таки!)
Прославить день широколетий,
Якому рівних не було,
Відколи сонце розцвіло!
Тобі, Радянська Україно,
Кладу до ніг свої слова,
Тобі, як це годиться сину,
Столице всесвіту — Москва!
Ми — миру рать сторожова,
Ми — військо щастя світового,
І рідна Партия в віки
Веде трудівників полки,
І розум людства трудового
Величним помахом руки
Для нас освітлює дорогу!

23 вересня 1949 р.— 1950 р.

Харків

ПОЗА ЗБІРКАМИ

ЗГИНЕТЕ ВІД МЕЧА

Геть, лиходії, від кордонів,
Лукаві і підступно злі!
Згадайте: лавр Наполеонів
У цій був стоптаний землі.

Збагніть: народ — це лев могучий,
Що потрясти здолав весь світ
Вже ж не на те, щоб нестерпучий
Загарбників прийняти гніт!

Ми чесно йшли, і за собою
Зерна неправди в нас нема! —
Тож стане сміливо до бою
Супроти вас земля сама!

Вам ще, криваві, мало крові,
Ви жертвов прагнете нових?
Щочас, щодень, щомить готові
Ми стріти ворогів своїх,

Як мужня, одностайна сила,
Плече зрівнявши до плеча,—
І хай рука, що меч скопила,
Сама загине від меча.

1941 р.

ПАМ'ЯТІ ЛИСЕНКА

1

Співцеві народу — народна хвала!
Хай слави ясну нагороду
За подвиг високий, за чесні діла
Він прийме з правиці народу!

За волю, за долю, за щастя братів
Боровся він сміло, як воїн.
Мечеві подібний, дзвінкий його спів
Безсмертної слави достойн.

Година грози на Вкраїну прийшла,
Ta хай і в грозову хвилину
У вільníм Союзі лунає хвала
Борцеві за вільну Вкраїну!

2

Тугою, чайкою, плачем дитини
Слалися над степом пісні України.
Він їх зібрав, як перлинні ясні,
Цілому світу явив ті пісні.

Він їх оправив у срібло і золото,
В радість нову обернув він скорботу,
Душу він власну пісням тим oddав,—
Славний народе, співця свого слав!

Слав його мужність і хист благородний,
Силу боротись за право народне,
Лавром безсмертя його повивай!
Славен співець наш і славен наш край!

3

В битвах з ворогом проклятим
Одностайно ми йдемо,
Ми за все йому відплатим,
Скинем чорнеє яро.

Знов заквітне наша слава,
На усі віки жива,
Пісня Лисенка яскрава
І Шевченкові слова.

Пісня в смутку звеселяє,
Пісня зброю нам кує,
Пісня в праці зогріває,
В битві сили додає.

Линуть звуки благовісні
В'ється радість, наче шах.
Наша дума, наша пісня
Не загине у віках!

4

При батьковім гробі клянемося ми
Високі нести заповіти,
Для щастя народу іти проти тьми,
Для нього і жить, і горіти.

За київські гори, за хвилі Дніпра,
За наше широке поле
Ми боремось, браття, і смерті пора
Вкраїні не прийде ніколи!

У вольних народів розкішний вінок
Ми квіти свої заплітаєм,
І славний музика стойть, як пророк,
Над напим осяяним краєм.

Розтануту тумани, розвіється мла,
Нехай же grimить і в негоду
Співцеві народу народна хвала,
Великому слава народу!

*4 квітня 1942 р.
Уфа*

* * *

Ти падаєш з простреленим крилом,
Життя мое, невимовлене слово,
І темна туча стелеться кругом,
І тільки захід жевріє багрово.

Мовчить! Мовчить! Не долетять сюди
Ні грюк гармат, ні плач мого народу,
Але страшні простерлися сліди
По кружині від заходу до сходу.
О, хто зігре їх з пам'яті віків?
Хто зміс їх з твоєго лона, мати?
З усіх сердець в єдине серце гнів
Хотів би я — і мушу я зібрати!
1942

БІЙЦЕВІ Н-СЬКОЇ ЧАСТИНИ

Вона твоя, вона моя,
Вона для нас усіх —
Країна зірки й солов'я,
Дніпра блакитний сміх.

Немало ти пройшов доріг,
Шукаючи одну:
На нені сивої поріг
І молодість ясну.

У мові людській не знайти
Ні слів, ні голосів,
Щоб проказати на всі світи,
Як ти болів і жив,

Як ти палав, як ти страждав,
Щоб рідним не страждати,
Як землю ти обороняв,
Де верби шелестять,

Де кожен кущик дорогий,
Де мілій кожен слід
Людських трудів, людських надій,
Твоїх і наших літ.

За отчий дім, за світлий сон,
За теплий стиск руки,
За рідний лан, за наш кордон
Воюють вояки,—

І ти між ними, друже мій,
Не знаний на ім'я...
Чи треба ж звати тебе на бій,
Як доля всіх в руці твоїй —
Твоя, його, моя!

ЯСНА ГОДИНА

Скільки ран і руїн, Україно,
при шляхах споришевих твоїх!
Як в'їдавсь тобі в тіло змійно
ненаситний холодний батіг!

Я проходжу по харківськім бруку,
що ворожим проріс бур'яном.
І про муку, братів моїх муку
чи ж моїм написати пером?

Я побачив ті очі, де вчора
загніздився печуваний жах,—
це ж сестра, це дочка моя хвора
тут ховалась у вогких ярах!

Це ж мої перелякані діти
тут зимою дрижали без сну,
це життя мое власне розбите
простогнало тут ніч не одну!

Та, лишаючи смугу криваву,
відповзає слизький супостат.
І Червоної Армії славу
я читала в очах у дівчат.

Знову вийшла на сонце дитина,
робітник засукає рукава.
Бачиш, Харкове? Волі година,
більшовицька звитяга орлина
ясен прапор вгорі розвіва!

Харків, серпень 1943 року

* * *

Тут рука врага і супостата
Нівечила наш веселій сад,
Тут чуми німецької лопата
Гробовища рила ряд-у-ряд.

Та незміrnі, непокірні сили,
Київ наш здіймаючи з хреста,

Кров'ю злою волю окропили
Як сама безсмертна правда-мста.

Походжає тихо тінь незрима
По руйнах, де життя встас,
І веде Залізняка Максима,
І Яремі руку подає.

Дзвін по наших незабутніх жертвах
Ще в повітрі хмарному не стих,—
І Шевченко йде — оплакать мертвих,
Щоб вести на подвиги — живих.

ПІД ПІСНЮ ЖАЙВОРОНКА

Співає жайворон — так високо-високо,
Що ледве-ледь його людське побачить око,
Тріпоче й майорить — і раптом упада
Маленьким камінцем до рідного гнізда.
О пташко, друже мій, крилатий побратиме,
До рідного гнізда вернулися і ми,
І лан наш ожива, і сад наш знов цвістиме,
І дихатимем знов ми вільними грудьми!
Оп плугатар іде, за ним сіяч виходить,
На пролісках бджола збирає першу подать,
В березах молодих веселій грає сік,
Леліють вдалині розливи синіх рік.
О ріки й дерева! О сіячі і теслі!
Хай будуть славлені робота і краса!
Іще шумить гроза,— а на землі воскреслій,
Поправши смертю смерть, наш Київ воскреса!

1944

* * *

Застилаймо тисові столи,
Розливаймо по жбанах напої!
Любі гості до нас прибули,
Як потоки води весняної!

Ще недавно тут лихо пройшло,
Ще пожежа недавня димиться,
А гуртом уже білять село
Смаглолиці, ставні молодиці!

ГАРЯЧИЙ, ПРОСТИЙ, ЧЕСНИЙ...

На смерть О. Толстого

Він жив посеред нас — гарячий, простий, чесний,
Любив Отчизну він і шлях її воскресний.
Служив він їй пером, як огнемі мечем,—
І нині прах його землі ми віддаєм,
Печалі сповнені, та з гордими словами:
Він жив посеред нас — він вічно буде з нами.

1945 р.

СЕРЦЕ

Слава серцеві людському
Серед тиші, серед грому,
Серед праці, серед бою,
Міццю повному одною
І одним огнем святым,
Що від вовчої від зграї
Брата й матір захищає,
Рідний дім і братній дім!

Слава матері, що сльози
Витирає на порозі,
Чорновусого хлопчину
Проводжає, як дитину,
На труди і на бої!
Слава тим, хто людські болі
І на волі, і в неволі
Розуміє, як свої!

Слава серцеві дружини,
Що у темряві хатини,
Колисаючи малятко,
Научає слову — татко,
Листоноші дожидає,
Вірність вірно зберігає
І слізозу з очей згаяє,
Ніби сонце, молода!

Слава батькові старому,
Що, виходячи із дому
На роботу цілоденну,
Ловить вість благословенну

В гучномовці чарівнім,
Що, прощаючися з сином,

Заповітом дав єдиним —
Рідний дім і братній дім!

Слава серден'ку маляти,
Що дрібоче рано з хати,
Поспішаючи до школи,
Де гудуть уже, як бджоли,
Неспокійні малюки!
Слава майстру, що сокиру,
Хоч і втомлений надміру,
Не пускає із руки!

Слава серцеві, що б'ється,
І ридає, і сміється,
Від одчаю завмирає,
Ловить силу і в одчай
Волі напругом мідним!
Слава славна тим, хто любить
І ніколи не загубить
Рідний дім і братній дім!

1945

НА П'ЯТДЕСЯТОМУ ПОРОЗІ

Іде весна, іде весна,
Іде весна над нивами,
Серця озорює вона
Надіями щасливими,
В дівочих світиться очах
І в молодечих голосах
Відгукується співами.

О ручай! сім'я жива,
Що котиться дорогами!
О горді радіослова —
Вітання з перемогами!
О наша єдність бойова
Під прапорами строгими!

На п'ятдесятий я поріг
Ступаю твердо з вірою,
Що скільки вмів і скільки міг
Служив Отчизні щиро я —
І в гості друзів жду своїх,
Немов птахів із вирію.

Ключарю, не жалій вина,
Ти, пісне, будь розлогою,
Як березнева далина
Над синьою вологою...

Іде весна, іде весна
З зорею-перемогою!

1945

НАРОДОВІ

Народе мій, життя мое,
Моя весняна мисле!
Жовтневе сонце устає,
Де вражі хмари висли.

Хоч сотні ран, та рівен стан,—
Нікому не зігнути!
Не замутнів твій океан
Від чорної отрути!

Твої слова — вода жива,
Твої пісні — як ріки,
Скарби ти сиплеш з рукава,
Народе мій великий!

З братами опліч у боях
І в праці — разом з ними,
На світовий ти виніс шлях
Свій світоч невгласимий.

Хоч сотні ран, та рівен стан,—
І вірною рукою
Ти воскрешаєш Дніпрельстан
Над вічною рікою.

Ти оживляєш лоно нив,
Ти окриляєш води,
Тобі життя я присвятив,
Народе мій, народе!

1945

НЕЗАБУТИС

Я пам'ятаю день, коли
В Москві по улиці ми йшли
І крізь міські стозвучні гули
Ширококрилу вість почули:

Наш Київ, що в огні конав,
Ярмо певолі з пліч зірвав,
Був наш і нашим знову став!
Усе те в мислях вирина:
Був сніг — і сталася весна!
Як під гармат самотній галас
Там незнайомі цілувались,
Як у морозній тишині
Ракетні радісні вогні
Сіяли, світлі і яспі!
Хіба можливо це забути,
Коли, відкривши правді путь,
Народе мій, могутній леве,
Ти свято зустрічав Жовтневе,
Коли знамена бойові
Відкрили далі нам нові
У зоревінчаній Москви!

1945

* *

Ой, чи тужить Ярославна
У Путівлі па стіні,
А чи крильми пісня давня
Обійма нові пісні,

Чи козацька добра мати
Вийшла в ночі сивипу
Двох синочків виряджати
В путь-дорогу на війну —

Нам зорею зорепіс,
Звеселяє людський труд
Слава нашої Марії
Литвиненко-Вольгемут!

Всі долини України
І сусідні всі гаї
Знають голос солов'їний
І орлиний хист її.

Ми сплели вінки зелені
Їй на честь і на привіт,
Щоб служила рідній сцені
Ще багато, много літ.

Чесна путь її яскрава
В далеч сяйвом пролягла...
Литвиненко пашій слава,
Щира дяка і хвала!

* * *

Прийшла-підкралась із-за рогу
І засміялась, як дитя,
І зачіску природи строгу
Скуйовдила до непуття.

І крапель розкидає перли
На ще дрімотні дерева,
І запевняє, що не вмерли
Усі занедбані слова,

Що дружба єсть, і єсть кохання,
Що щастя — у руці моїй...
І хай це все — брехня остання,
Та як же не повірить їй?

ПЕРШЕ ТРАВНЯ ЧЕТВЕРТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Веде в щасливім неспокої
Працівників неズборну рать
Жона величності такої,
Що їй сонце може здивувати.

Де рик нескореного лева
Здолав одвічність розбудить,
Рука невтомна сіячева
Для жници лан животворить.

Брати зійшлися для розмови:
Тут дім, тут сад, тут виноград
Дамо ми світові, братове,
Серед золочених оград!

Ще не розсталися ми з горем,
А щастя йде назустріч нам!
Вчорашию пустку перетворим
Ми у людський стозвучний храм!

Для звіра — пущі, птиці — плавні,
А для людини — цілий світ!
Ми квіти сіємо у травні,
Щоб липень дав нам повний цвіт!

Нехай недолюдки зловісні
На нас ревуть, гарчать, сичать,—
Ми живемо в труді і в пісні
І нас нікому не зламати!

СЛОВО ПРО ТУГУ І ЩАСТЯ

Яке прекрасне місто вранці,
Коли ще діти білі сплять,
Коли ще сон ставній киянці
Свою дарує благодать,
А гайворони на деревах
Чорніють в одсвітах рожевих
І кажуть кряканням своїм
Про щось важливе тільки їм!

Вже двірники метуть на бруку
Пістряве сміття й жовтий пил,
Вже сонце простягає руку
Через перлистий небосхил
Землі, туманом ще повитій;
Уже тополі гордовиті,
З рамен стрясаючи імлу,
Радіють ранкові й теплу.

Таким я зінав тебе ще змала,
Високе місто над Дніпром.
Твоя правиця надаряла
Мене науковою й добром,
І чимсь подібний я ще й нині
Отій малесенькій людині,
Що спить, як безтурботний птах,
З підручником у головах.

Я ранок згадую проклятий,
Що нам ніколи не забудь,—
Коли зенітні враз гармати
Прорвали сизу каламуть,

Коли летіли строем диким
Аерoplани чорні з риком —
І враз над Києвом моїм
Стовпами знявся бурий дим.

На серце наше звести руку!
Дитину смертью розбудить!
Синам із матір'ю розлуку
Гіркою трутою налить!
Як автомат, із автоматом
Повзти туди, де брат із братом
Орали спільній переліг!
Це тільки нелюд міг і зміг!

Я пам'ятаю, як шинелі
Наділи ті брати мої,
З якими я труди веселі
Ділив у радісній сім'ї,
Як ми прощалися безслізно,
Печаль ховаючи залізну,
Як покидали рідний дім
В мовчанні скорбнім і гіркім.

Я пам'ятаю, як вагони
Нас у туманну даль несли,
Як наші подруги і жони
Малят наляканіх вели
З постелів теплих — чи тулили
До себе немовлятко міле
З нестерпним болем ув очах,
З безмежним гнівом у грудях.

Та армія полки єднала,
Повита поривом одним,
І від верстата, від орала
Ішла у нестерпучий дим,
Щоб рідну владу захищати,
Свої поля і братні хати,
І мудра Партія дала
Їй іскру, що росла й росла.

Вогонь постав із іскри тої,
Що вражу силу спопелив...
В труді гарячому і в бої

Народи правди голос вів.
Та як не спом'януть в тузі
Вас, у бою полеглі друзі,
Як перед святістю руїн
Скорботно не схилить колін?

Хто голови не склонить, смутен,
Серед шовкових нив і трав,
Коли згадає, що Ватутін
За землю цю життя віддав,
Що не найти села такого,
Де б не стояли край дороги
Бійців могили мовчазні
У квітів лагіднім огні!

В Уфі, що нас братерськи стріла
У ті вогнем повиті дні,
Коли війна, як вир, кишіла,
Приснився дивний сон мені.
Я перенісся в світливий Київ,
Що в лапах лютих лиходіїв
У крові ран, серед димів,
Жагою помсти пломенів.

Ішов я вулицями тими,
Де молодість моя пройшла,
І кривсь од ворога, незримий,
І чув смертельний подих зла,
І люди вколо, ніби тіні,
Снували, наче у пустині,
І сад понівечений цвів,
Страшних гойдаючи мерців...

І я прокинувся. Мовчала,
Як бездиханна, ніч густа,
За горло смерть мене стискала,
Горіли спрагою уста,
В грудях спинилося дихання,
Немовби справді ніч остання
Тоді на мене простягла
Погрозу чорного крила.

Та не було, проте, години,
Хвилини тої не було,

Щоб в долю рідної країни
В нас віри більше не жило,
Щоб ми у бурі, у завії
Похоронить могли надії,
Щоб непоборна і жива
Нам не живила сердь Москва!

О голос радіо нічного
В морозній сивій тишині,
О серця рідного тривого,
Відкрита почі і мені!
О сум утрат, о плач по брату,
О гнів за брата, за утрату,
О списки мук, смертей і ран
В башкирський послані буран!

Але світило крізь негоду
Незгасне сяєво зорі,
Бо одностайноті народу
Палав нам прапор угорі,
Бо ми всім серцем розуміли,
Що нездоланні наші сили —
Радянське плем'я молоде
Велика Партія веде.

Як прибули до нас уперше
Із фронту друзі бойові,
Ми слухали, немов завмерши,
Слова їх, скупані в крові,
І в русі кожному ловили
Ознаки вірності і сили,
І рвалась, хоч уже й стара,
Рука до вірного пера.

Крізь непроглядні хуртовини
Ми слово слали в далечінь,
І озивався з України
Нам бойовий гарячий кінь,
І кожна буква па папері
В прийдешнє відчиняла двері,
І кожна книжечка мала
Безсмертя проявом була.

Неначе скарб дорогоцінний,
Ми слово рідне берегли,

І ВТО¹ гостинні стіни
Маленьким Києвом були,
І відкривали серде щиро
Гостелюбиві нам башкири,
І мова Пушкіна свята
Гіркі воложила уста.

Коли злетілись ми в Саратов²,
Щоб крізь простори снігові
Послати поклик другу й брату
І сили скликати живі,—
Слова, промовлені на вічі,
Летіли в груди трудівничі,
І потасмні приймачі
Ловили гасло дня вночі.

Коли я став при мікрофоні —
О, чом не мав орлиніх крил,
Щоб далі пролетіть червоні,
Щоб проламати небосхил,
Щоб зазирнути під покрівлі
У партизанському Путівлі,
О, чом не дав мені Тарас
Огню своєго хоч на час!..

Але я знов, що до народу
Наш голос, друзі, долетить,
Що дніпрову недовго воду
Лиховорожим коням пить,
І жив я вірою міцною,
І правду чув я за собою.
І чув, як б'ються навкруги
Серця від правої жаги.

Я пам'ятаю над Москвою
Хрести ворожих літаків,
Коли з тривогою нічною
Переплітався ярий гнів,

¹ ВТО — «Всероссийское театральное общество», де часто збиралися евакуированные росияне и украинцы разом с местными росиянами, башкирами и татарами, влапштовуючи литературные вечоры, концерты, лекции.— *M. P.*

² Мова идет про украинский радиомитинг в Саратове (грудень, 1941 року).— *M. P.*

Коли Москва була сувора,
Як лад радянського лінкора,
Коли на оборону їй
Старий підводився й малий.

О, як тоді ми розуміли,
Що згаслі зорі на Кремлі
Іще палкіше заясніли
У всіх очах, по всій землі,
Що наша честь і оборона —
То сила єдності безсонна,
Що дожидає відтіля
Свого визволення земля.

Згадався свіжий, ніжний ранок,
Спокійні верби край села,
Сувора оповідь селянок,
Що серце мукою пекла,—
Про те, як дочок у неволю
По стоптаному гнали полю,
Як їх товарні поїзди
Несли до чорної біди.

І вілліси прудкі помчали
Крізь куряви жовтавий сніг,
Ворожі труси оскверняли
Обличчя дорогих доріг,
Лежали літаки безкрилі
У кукурудзянім бадиллі,
І трепетали в нас серця,
І шлях здавався без кінця.

І вдалині, між переярків,
В густому поясі із трав,
Повитий димом, виник Харків,
Що ще від болю трепетав,
І ми побачили знайому
Прекрасну височінь Держпрому —
І ще не бачили, що в ній
Проповз огненний хижий змій.

Стовпи обвуглені, руїни,
Побита цегла, слози скла,
Ta радість ув очах людини

Уже волошкою цвіла.
Із немовлям смагливим мати
Солдатів вийшла зустрічати —
І раптом стрілася із с во і м...
Могло б позаздрить щастя їм!..

Ще тінь розбійницьких загонів
Тремтіла в Харкові слизька,
Та вже ладнався мужній Конев
Вести вперед свої війська —
І нині чуємо у Празі
Ми славу розуму й одвазі,
І визволителям хвала
Далеко хвилею пішла.

За лісом били ще гармати,
Ta кличе нас Політборо
Новий правопис розгляdatи
Розумним дітям на добро,
I ми в будинку лісовому
Про кожну сперечались кому
Ледь не до ясної зорі...
Нехай це знають школярі!

Московський вечір пам'ятаю —
Це тільки раз в житті було! —
Як небо з краю і до краю
В огнях салюту розцвіло,
I поклик «Визволено Київ!»
Весняним вітром нам повіяв,
I саме Жовтню на поріг
Tiєї слави одсвіт ліг.

I ціluвались незнайомі,
I сльози радістю цвіли,
I ми в московськім дружнім домі
Усі киянами були,
I друзі рідні та кохані
З-над Волги, з Мінська, із Казані,—
Всі з нами голосом одним
Про рідний говорили дім.

Один у нас навіки голос,
A разом сотні голосів,

Жили ми попліч і боролись
За світло для усіх світів,
Змагалися проти неволі
І радісні ділили болі,
Гарячих сліз живлющу сіль,
Святого бунту чистий хміль.

Ми пам'ятали в ночі чорні,
У дні, як птиці без крила:
На вулиці Лабораторній
Сім'я Ульянових жила¹,—
А там, в Уфі, будинок скромний
Таїв той мозок неутомний,
Що паленів мільйоном свіч:
У тому домі був Ілліч.

Коли поранить куля брата,
То й брату другому болить...
То як же в день такого свята
Усім було нам не радіть?
Хіба синів старого Мінська
Журба не журить українська?
Хіба узбек з полтавцем вряд
Не полягли за Сталінград?

У хмуру ніч листопадову
Понтонним іхали мостом
Через Дніпро ми, щоб ізнову
Нас Київ отінів крилом,
Щоб кінь твій, бронзовий Богдане,
Заржав до нас, щоб крізь тумани,
Крізь диму й полумені шал
Безсмертний випик «Арсенал».

Туман... вози... автомобілі...
Пожарів сполохи пімі...
Ряди тополь заціпенілі,
І невідоме щось у тьмі...
Чи я таким тебе зустріти
Хотів, життя моєго цвіте,
Мій ранній Київе стрункий,
Одвіку і довіку мій?

¹ Вулиця в Києві, нині вулиця Ульянових.—M.P.

Але ти жив! Твої підвали,
Твої холодні пустирі,
Що вчора ще людей ховали
В смертельно небезпечній грі,
Доми-мерці, сади-каліки
Стрічали щастя день великий,
І в сивій тьмі серед заграв
Із мертвих Київ уставав.

О мій Хрещатику-герою!
Яка нас туга повила,
Коли зненацька над тобою
Знайома пісня розцвіла:
То голос нашої Оксани¹
Через руїни і тумани
Із гучномовця пролетів
До рідних сестер і братів.

І рукава ми закачали,
І на риштовання пішли,
Щоб знов квадрати і овали
Вздовж бруку світло розцвіли,
Щоб заплескались людські ріки,
Щоб хвилі мислі і музики
Виходили із берегів,
Земних гойдаючи синів.

Ти завтра, Києве, заглянеш
У чисту воду дніпрову,
І сам здивуєшся, бо станеш
Таким, як снівся, наяву,
І над рожевими садами
Пісні полинуть солов'ями.
І в ясну гавань із негод
Щасливий випливе народ.

Уже сьогодні мудра старість
Крізь наш буденний труд і піт
Життя нового бачить парість
І оповитий сонцем світ,
І в дні боїв рожденні діти

¹ Перше, що я почув по радіо у визволеному Києві, був запис пісні у виконанні Оксани Петрусенко.— *M. P.*

Ростуть, щоб мирові радіти,
І над могилами бйців,
Немов знамена, мак розцві.

Мужайся ж, брате і сусіде,
Сторуким і стооким будь,
Щоб діви туги і обиди¹
Не заступили нашу путь,
Щоб явний знат і тайний ворог,
Що є в порохівницях порох,
Що ми нікому не дамо
Народу нашого в ярмо.

Нам не страшні ворожі тучі
І низьколоба клевета.
Ми в нашій єдності могутій,
Що правди святістю свята,
Готові стати на порозі
Назустріч буряній погрозі
І кожен день, годину, мить
Радянський пропор боронить.

Ми стоймо за мир і спокій,
Ми кривді вічні вороги,
Ми любимо свої широкі,
Свої безмежні береги,
І славлять срібні наші струни
Красу грядущої Комуни,
І праці благотворний піт
Нове життя несе у світ.

Рости ж, барвінку мій хрещатий.
Між братніх квітів розцвітай,
Щоб найті щастю не пізнати
Наш променистий небокрай,
Щоб творчий вітер вільно віяв.
Щоб над Дніпром стокрилий Київ
Поета генієм дзвенів
Для наших дочок і синів!

*Iрпінь — Київ
1946—1949*

¹ Образ із «Слова про Ігорів похід».— М. Р.

СВЯТО

Розкинула осінь мережку свою —
Птахів перельотних ловити в гаю,
Стойть на узлісці в червонім вінку,
Вдивляється мовчки в мережку тонку.

Краса розкриває різьблені ворота,
Горить на воротах ясна позолота,
І руњ кучерява прослалася в полі,
І щебет дитячий лунає у школі.

О земле, повита в багрець, у блакиты!
Чи можна, як матір, тебе не любить?
На лоні твоєму зростає дитя
І колосом повним квітус життя.

О земле! Недавно в цих світлих просторах
Топтав наших діток розлючений ворог,
І труд наших рук руйнував без пощади,
І сіяв насіння підлоти і зради.

Та вірність і чесність, та брат мій і син
Устали за волю радянських країн,
І звірю зламали огидний хребет,
І вирвали землю з кривавих тенет.

Спасибі ж бійцям з-попад Волги і Дону,
Що чесно і свято несли оборону,
Спасибі усій стоголосій родині,
Що волю Радянський вернула Україні.

На башті Кремлівській годинник дзвенить —
Довіку у згоді і в щасті нам жити!
О земле прекрасна, о правда жива!
Як світоч, народам сіяє Москва!

ПОЕТОВІ

Дивися вглиб життя і вшир життя, поете,
До серця братнього ущима припадай,
Во ім'я людськості люби свій рідний край,
У гори шлях торуй крізь бурі і замети.

Народу син, ѹому віддай життя своє ти,
А перед славою чола не приклоняй!
Що слава, що життя, що радість і відчай,
Коли народові одкрились горді мети!

Із мулярами ти до неба зводиш дім,
Із хліборобами під сонцем весняним
Корчуєш злий полин і живиш степ безводний.

Хай голос твій дзвенить у грудях коваля,
Нехай пісні твої відлунюють земля,—
Вовік благословен твій подвиг благородний!

РАДІСНИЙ РОЗДУМ

Коли синіють вечірні вікна,
Коли стихає людська робота,—
Подумай тихо, подумай потай
Про те, що сталося і що не зникне.

Не зникне щастя, здобуте в бої,
Не зникне радість, в труді здобута,—
Та хай ворожа умре отрута
В промінні зброй доби нової!

Доби нової не подолає
Ні явний ворог, ні друг фальшивий,
Бо наші ниви, бо наші співи —
Безсмертна сила в радіснім краї!

В радянськім краї — туга напруга,
Ще треба скелі тяжкі ламати,
Та не розіб'ють тяжкі гармати
Мого дому і дому друга!

У домі друга — у себе вдома!
Ми цим і сильні, ми цим і вільні!
На щоглах наших — сніги вітрильні,
Нам осорома — дочасна втома!

Дочасна втома, коли нам треба
Прекрасні русла прокласти рікам,
Коли ми повні огнем великим,
Коли нам треба сягнути неба!

Вітре, вітре, чародію,
Що зробив ти тут за мить?
Погасив мою надію,
Щоб надію розбудить!

Що ж бо сталося? Дитина
Засміялась на руках?
Пара свиснула пташина
В верболозових кущах?

Доп' древесниця віщує
На вербовому листку?
Кінь пробіг у мідній зброй
По сосновому містку?

Усміхнулась невідома,
Незнайома,— мов жона?
Чи приснилося, що вдома
Справді жде мене весна?

24.V. 46 Прага

ЖІНКА З ТРОЯНДАМИ

Я пам'ятаю літній день
в Москві.
Серед гудіння люду і авто,
На перехресті вулиць двох
невтомних
Бродлива жінка продавала квіти —
Троянди білі, кремові, червоні —
З прозорими краплинками
роси
На пелюстках, що дихали
жаданням
І пристрастю. Було її лице
Ясне й красиве строгою
красою,
Але якась печаль незрозуміла
На нім була написана. Вона

Задумливо стояла й непорушно.
Я підійшов і мовив жартома
(Як потім гірко каявсь я за
жарт!):
«Ану-бо, виберіть мені троянди
Такі, які б ви вибрали самі,
Коли б хотіли їх подарувати
Своєму милому!» — Вона мені
Відповіла тихенько: «Ні, прошу
Самому вибирати!» — «Чом же
так?»
«Бо я сліпа» — відповіла ще
тихше.
І я тоді побачив, що у неї
Під віями густими — непорушні,
Порожні очі. Для людей вона
Красу земну, троянди
продажала,
Сама тії не бачивши краси,
Ані людей, що купували квіти,
Ні міста, ані неба понад
містом!
І здався літній день мені
сумним.

1946—1947

САЛЮТ

Я пам'ятаю: в юності моїй
Ми завжди проводжали рік старий
Гучними пострілами із рушниці:
Казав Денис, що так воно годиться.

Ми не любили року, що пішов
У безвість; ми надію та любов
Новому віддавали, ніби діти,
Щоб знов старе в новій одежі стріти.

Тепер салютом дружнім молодик
І проводжає пережитий рік,
І рік, що ледь зайнявся, зустрічає:
З нового — ще новіше виростає.

З просторів — у безмежність! З верховин —
У неосяжне! Шлях у нас — один.
Угору ж, друзі, голосні рушниці!
Салют життю й народу! —
Так годиться.

ДІВЧИНІ

Пасмо кіс твоїх русявих
На чоло упало біле...
Знов приснився в снах ласкавих
Друг твій мицій.

Він приснився в снах ласкавих,
Літнє сонце злагодніле...
А в яких він був загравах,
Друг твій мицій!

Нині сонце — був він громом,
Що громив ворожі сили...
Знов зустрівся з рідним домом
Друг твій мицій.

Дар любові вам дарує
Щастя вітер легококрилий...
Подивися ж, як працює
Друг твій мицій!

Шлях торує він онукам,
Він ламає вражі брили,
Він родивсь тисячоруким,
Друг твій мицій.

Ну, а ти хіба лінива,
Цвіт марнуеш, ледь розцвітлій? —
Знаю: ні! — Тож будь щаслива,
Друже мицій!

СОНЕТ ПРО СЛОВНИК

*Михайлова Калиновичу
і Леоніду Булаховському*

В Уфі, де сплять аксаковські тополі,
В столиці світу, де Москва-ріка

Серед граніту плавно протіка,
Ми сходились, одної повні волі.

Ми мріяли, що у сім'ї і в школі
Твердиня мови, світла і струнка,
Колись устане — книга словника,
Живі народні радощі і болі.

Ішла війна велика по землі —
Та як весною срібні журавлі
Нас окриляли ввечері салюти.

І час настав, і в Києві ми знов,
Щоб, як свідоцтво дружби братніх мов,
Народу скарб народові вернути.

22 липня 1947 р.

ДРУГЕ ЦВІТІННЯ

У серпні, як уже цілує осінь
Берези й клени першим попілунком,
Трутізни підливаючи в любов;
У серпні, як уже лелски вчать
Літати молодь, креслячи круги
Все вище й вище в яспо-синім небі,
Щоб до далеких позаморських мандрів
Було готове плем'я молоде;
У серпні, як горять жоржини повні
Холодним полум'ям навпроти сонця
І айстри розгортають пелюстки,
До кучерів подібні,— в тихім серпні
Буває день, коли троянди кущ,
Що тішив нас жагуюко весною,
Як палу найчистішого взірець,
Як пристрасть, перелита в ніжні тони
І в запах латідний,— немов згадає
Минуле щастя, стрепенеться враз,
Росинками обсипаний скляними,
І викине тендітні бульбашки,
Як навесні, і знову розцвіте.

Той цвіт бувас ніби ще пишніший,
Іще ясніший, дух іще п'янкіший,
Немов природа всю любов свою

Влила у нього.

Краю рідний мій,
Як прагну я, щоб думи всі мої,
Всі почуття, всі помисли і співи
У друге розцвіли — і втретє — всоте,
Щоб ясність небувалу й гостроту,
Гарячу силу, мови білий гарп
Придбать мені, наперекір природі,
На зло похилості і сивині,
Щоб я піdnіс, немов палку троянду,
Твоїй пишноті, генію твоєму
Пошани й слави кубок золотий!

ВОЛОДИМИРОВІ СОСЮРІ

Відколи тебе зустрів я,
Полюбив тебе, поете,
Не знайду достойних слів я
Славить дар твій бистролетий.

Славить пісню, що, як птиця,
Лине й плине, білокрила,
В променисті далі мчиться,
Вся — вогонь, життя і сила.

Син народу, ти народу
Серця кров oddав навіки,
Щоб од заходу до сходу
Цвів радянський край великий.

Ти такі торкаєш струни
В людських грудях, чародію,
Що й старий тебе і юний
Як найкращу любить мрію.

Ти — ясна зоря яскрава
І в погожий час, і в бурі...
Хай живе довічна слава
Володимиру Сосюрі!

12 січня 1948 р.

ПЕРЕД СВЯТОМ

Земля в снігу, як у цвіту,
Як у цвіту рум'янім.

Цю висоту, чи широту
Яким закрити граням?

Над Києвом живі дими,
Непереможні ранки...
Співучим пурпуром доми
Квітчають київлянки.

1948

ПУШКІН

Пушкін — он и в лесах не укроется.

Дельвиг

Сховатись — ні! Та й не про це ти думав
Серед михайлівських зелених шумів,
Поете, батьку наш, що радістю ввійшов
У нашу молодість, в незгасну нашу кров!

Ти думав гордо — жити в серді фінна
Й тунгуса... І чорнява Україна
З Шевченком, що нам був як сонце і як грім,
Під сонцем і в грозу зове тебе — своїм.

Це ж він, Тарас, тебе таким прекрасним
Нарисував у гробі передчаснім¹,
Він Лермонтова гнів, що попелив царів,
Як найдорожчий скарб у серді затаїв.

В глухій казармі, в смутку Кос-Арала
Твоя душа над Кобзарем витала,
На гребені доби — три велетні брати
Ви гордо піднеслисъ: Міцкевич, він і ти.

Був чистий світоч боротьби й любові
Молодший брат твій в під'яремнім Львові,
І оживить могла твоя лише рука
Уже безсилого — невтомного Франка².

¹ є гадка, що відомий рисунок, де зображене Пушкіна в грому, належить Шевченкові.

² Великий трудівник української літератури й науки Іван Франко, мучений смертельною недугою, перекладав «Бориса Годуна» і маленькі трагедії Пушкіна.

А ми — ми всі громадою одною,
Співці радянські, йдемо за тобою
І, в битву беручи твій меч і твій шолом,
Б'ємо тобі чолом!

1949 р.

ОСТАПОВІ ВИШНІ

(Мисливська усмішка)

Вітаю Вас, Остапе милюй,
В миру наречсний Павлом!
Я тисну руку Вам щосили
І перед Вами б'ю чолом.

Ви на вечірнім переліті —
Гроза чирків і крижаків,
Ви — приклад всім нам у роботі
Ви — друг усіх нас — юнаків.

Всміхаючися тихо-мирно,
Кашкет насунувши на лоб,
На мушку ви берете вірно
Головотяпів і пероб.

Старого світу мертві душі,
Що залишились де-не-де,
Немов зайці, ховають уші:
Остан з рушницею іде!

Сухий в порохівниці порох,
Не похитнути сталі руки,—
І бракороби в темних норах
Ховаються, як борсуки.

Забувши марні теревені
І прикусивши язика,
Від Вас бистріше за оленя
Окозамилювач тіка.

Ви бистрим оком соколиним
Щораз вимірюєте вмить,

Де слід ударить бекасиним,
Де треба і картечі вжити.

А як брехать почне злостиво
На нас заокеанський пан,
Міркусте ви справедливо,
Що не завадить і жакан.

Ви некваліві, ви спокійні,
Ви тільки глянули згори —
І враз у «дірці самостійній»
Мерзенні трусяться тхори.

Зате як ніжно і ласково,
Любовним поглядом яким
Ви дивитесь на ниви й трави,
Трудом овіяні людським,

На наші обрії безкраї,
На наші села і міста,
Як серце ваше звеселяє
Радянська дійсність золота!

Полохаючи темну зграю,
Живіть для людського добра!
Від серця щирого бажаю
Я вам ні пуху ні пера!

1949

КИЇВ — МІСТАМ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Радянські радісні міста!
В цей урочистий час
Щасливий Київ вас віта
І обіймає вас.

Оновлених заводів гук,
Прекрасний зріст будов —
Це діло чесних людських рук,
Це воля і любов.

У попідземній глибині,
В ряснім цвіту садів,

Бе́зсмертні світяться вогні —
Вогні більшовиків.

Ми зброю разом кусмо,
Щоб жоден хижий звір
Не зміг підняти на нас ярмо,
Щоб був у світі мир.

Весняні ваші голоси,
Брати мої, міста,—
Це в сяйво творчості й краси
Дорога золота.

Ми живемо, ми ростемо,
Ми юні — я і ви,—
Бо непохитно стоймо
Круг нашої Москви.

ЛЬВОВУ

Львове, брате Києва,
Мій привіт тобі.
Зникла паша змієва
В славній боротьбі.

Золотою мовою
Знов говориш ти,
Мовою Франковою
В світ кладеш мости!

Тут ось, під будовами,
Де повився хміль,
«Листями кленовими»
Продзвенів Василь.

Тут ось, де відснилася
Тъма густа віків,
Славне серце билося —
Рідний Тудор жив!

Тут упав, скривавлений,
Від фашистських рук
Муками прославлений
Друг наш Гаврилюк.

Ціарської й панської
Тут землі нема,
Радості радянської
Правда тут сама!

Нас не вб'є батисва
Жодна рать пова...
Львове, брате Києва,
На чолі — Москва!

* * *

Він завжди житиме, як шум весняних вод.
Коли у творчості підноситься парод,
А злобний гад сичить по той бік океану,
За зброю клевету узявши та оману,
Коли ми боремось за правду і за мир,
За благодатний цвіт усіх долин і гір,
Коли на комунізм ми курс беремо прямо,
Коли міняється під нашими руками
Природа скорена — він серед нас іде,
І сяє гордістю обличчя молоде!

ХАЙ БУДЕ МИР!

Сплетімо руки, як рід єдиний,
Знесімось вище пайвищих гір,
Хай клич людини над світом лине:
Війна з війпою! Хай буде мир!

Прозорі бджоли гудуть над полем,
Росте край поля захисний бір...
Топтати колос ми не дозволим!
Війна з війпою! Хай буде мир!

Твоя дитина, далекий брате,
До сонця зводить розумний зір...
Щасливі будьте, дитино й мати!
Війна з війною! Хай буде мир!

Всі мови в світі цим словом злиті,
І хай лютує ворожий вир,—
Нас не злякати, кати неситі!
Війна з війною! Хай буде мир!

НАПИС НА КНИЗІ О. С. ПУШКІНА «ПОЛТАВА»

*В перекладі М. Рильського і А. Малишка,
подарованій Юхиму Мартичу*

Це — для Мартича Юхима
Від Малишка і Максима.
Б'ють чолом Вам твором цим
І Малишко, і Максим,—
Але чесно — цим ми твором
«Слава Пушкіну» — говорим;
Осяває небосхил
Пушкін летом гордих крил,
І тому всякачас готові
Віддавать йому, Сашкові,
Нашу шану і любов...
Тож пишімо знов і знов...

1949 р.

НІМЕЦЬКОМУ НАРОДОВІ

Німецький народе, палай від стигда!
Чи висохла в Рейні блакитна вода,
Чи Веймар і Єна під землю пішли,
А серце у тебе шварцвальдські орли
До тла розклювали, по вітру пустили,
Що дався ти чарам проклятої сили?

Невже та дитина, що з матерніх рук
Дивилась на казку мережаних лук
І світу сміялась, і сонце пила,
Сама автомат, з автоматом пішла,
З очима, налитими брудною кров'ю,
І смерть собі на ніч кладе в узголов'ю?
Глянь: мати, щаслива своїм немовлям,
Його загортас, не вивівши плям,
В сорочку криваву, вояцький трофеї,
Що знято ще з теплих, живих ще грудей.
І мужеві ласку в листі засилає,—
А лапа кігтяста колиску гойдає!

То мати проклята, твоя то дочка!
Хай буде по смерті земля їй тяжка!
Хай прах її мужа на наших полях
І хижий минає з погордою птах,
Лиш вітер розносить по білому світу,
Як правою вбито жадобу неситу!

В крові по коліна прокинешся ти
І нікуди, нікуди буде втекти
Від стогону тих, що живими зарив,
Від зору очей тих, які засліпив,
Від голосу мертвих, клятвби овдовілих,
Від месників правих, сторуких, стокрилих!

Народе! То син твій, що з рук бідака

Шматок вириває, в кулак затиска?

Бодай би він тим удавився шматком,

Бодай би убив себе тим кулаком,

Бодай захлинувся б тією водою,

Що сам отруїв він отрутою злою!

Народе! Ти ж маєш і інших синів,
Чий дух не загнівся, чий розум не стлів,
У кого сумління, як птиця жива,
Крізь тьму і болото вперед порива,
Хто вільними прагне розбити руками

Всі мури похмурі, всі зрадницькі брами!

Народе! Ти ж виріс у чеснім труді,

Ти ж знаєш ціну і багатству, й біді,

І поту, і крові, і пісні, й серпу,—

Зірви ж із очей ту пов'язку сліпу,

Що світ тобі тъмарить, що подих твій давить,

Що славні могили ганьбить і неславить!

Народе! Ти бачиш, як наші сини

У рокоті й громі святої війни

За батька, за брата, за матір свою,

За жито побите стоять у бою,

І чисте їх серце, і світла їх зброя,

І чоло вінчає безсмертя героя!

Народе! Кому ти повірив, кому?

Хоч би золотому піддався ярму?

Hi! Ржаве залізо тебе повило

І серце зсушило, як вітер стебло,

І випило мозок, і кров затруїло,

І в'їлося гадом в міцне твое тіло!

Народе німецький! Спинись, отглянись!

Дві тільки дороги тобі простяглись,

Що перша з них — чорпа, тлетворна труна,

А друга — безмежність, ясна, як весна,

Де дружба, де правда, де зорі і води...

Убивця, ти мертвий! Воскресни, народе!

30 квітня 1942 р.

ДІТЯМ

ПРО ІЛЛІЧА І ДІВЧИНКУ

Маленький вірш про Ілліча
Вам, товариство миле.
Колись він стрів мале дівча,
Голодне і змарніле.

А був тоді жорстокий час,
І дні були суворі,
Коли ішли бої у нас
За п'ятикутні зорі.

Було роботи в Ілліча,
Що й словом не сказати...
Здавалось — міг би на дівча
Уваги не звертати.

Та він узяв маля, зігрів,
Дав їсти, дав і пити...
Ілліч ненавидіти вмів,
Та вмів він і любити.

Ілліч ненавидів панів —
Гибителів жорстоких,
Трудящих лалко він любив,
Їх діток яснооких.

Щасливі діти в нас ростуть,
Немов сади зелені,
Нехай же за мету візьмуть —
Такими буть, як Ленін.

ПІСНЯ ПРО РАДЯНСЬКУ ШКОЛУ

Спілють груші по садах,
Одлітать зібрається птах,

Просо скошено на полі,
Відчинились двері в школі.
Ой же в нас, в Країні Рад,
Кожна школа, ніби сад!
Сонце дивиться на нас,
Заливає ясний клас,
Промінь кидає ласкавий
І на книти, і на лави.
Ой же в нас, в Країні Рад,
Кожна школа, ніби сад!
Нам батьки і вчителі
Хочуть щастя па землі,
Щоб усе ми розуміли,
Щоб нове життя творили...
Ой же в нас, в Країні Рад,
Кожна школа, ніби сад!
Ми радянські школярі,
І в науці пас, і в грі
Ясне сонце осяває:
Партія про всіх нас дбає!
Ой же в нас, в Країні Рад,
Кожна школа, ніби сад!

БІЛІ МУХИ

Білі мухи налетіли,—
Все подвір'я стало біле —
Не злічити білих мух,
Що летять неначе пух.

— Галю, Петрику, Кіндрате,
Годі, ледарі, вам спати! —
І побігли до санчата
Галя, Петрик і Кіндрат.

Всі з гори летять щодуху,
Щоб піймати білу муху.
А санчата їм усім
Змайстрував старий Максим.

В СІЛЬМАГУ

В сільмагу школярі, серйозні чоловічки
(Через плече у них поважні торбинки),
Снують, як пічкурі на дні ясної річки,
І видивляються, які ж то є книжки.

Тому граматику, задачника отому,
Той, червоніючи, ще хоче і казок,
Он карапуз малий до горьківського тому
Припав (уже він сам щось пише — Пилипок!)

Щоб краще бачити, навшпиньки поставали,
А може, і на те, щоб вищий мати зрист...
Майбутній інженер щось хоче про метали,
Жада «Правопису» літ десяти лінгвіст.

Он п'ятикласниця, кирпателька Галинка,
З докором дивиться: Сосюра де? Бажан?
Учора ще була тут Леся Українка —
І хтось перехопив! Зірвав їй творчий план!

Мов короп, я стою між цими пічкурами,
І сам, либонь, стало таким же пічкурем...
Зо мною старші ви, молодшаю я з вами,—
І разом, малюки, в майбутнє ми ідем!

Я первоук, як ви. Ми всі книжки візьмемо
За вперше читані — а є ж бо що читать! —
І берегів нових, прекрасних досягнемо...
Гаразд, товариші? Ану-бо так держать!

Звичайно, слів таких я не казав малятам,
Лиш підштовхнув у бік поета Пилипка...
Ну, що, коли б ізнов у класі бути п'ятім?
Ідея до смаку прийшла мені така.

Та жарти жартами,— але яку наснагу,
І віру до життя, і до людей любов
Оте мені дало, що раптом до сільмагу
В селі під Києвом знічев'я я зайшов!

По золотій землі туман гуляє срібний,
Пролинув гайворон і сів на осокір...
Малята! Шлях для вас хай стелеться несхібний!
Орлята! Хай ростуть орлини крила вішир!

5 грудня 1947 р.

* * *

Радянські діти, вам привіт
Від серця посилаю!
Цвітіть, як пишний, чистий цвіт
Серед ясного таю!

Радянські воїни за те
Життя своє складали,
Щоб ваше щастя золоте
Сьогодні розцвітало.

Нема країни на землі,
Де б вас ніжні любили,
Сестрички й братики малі,
Синки і доньки милі,

Аніж країна, що в наш час
На цілий світ сіяє,
Де мудра Партія про вас,
Як рідна мати дбає!

Любіть же землю ви свою,
Любіть свою державу!
Батькам, що полягли в бою,
Співайте вічну славу!

Ростіть, шуміть, як юний сад,
На радість нам живіте,
Хай вас назве Країна Рад:
Мої прекрасні діти!

29. V. 1950 Сквира

ПОРТРЕТ ВОЛОДІ УЛЬЯНОВА

Хлопчена з розумними очима
І з чолом високим та ясним,—
Гріє серце постать ця любима,
Це обличчя рідне нам усім.
З року в рік безсмертна слава лине
До найдальших на землі країв:
Виріс той з маленького хлопчини,
Хто велику Партию створив.
Він неправду подолав криваву,
Вождь і друг усім трудівникам.
Він Радянську збудував державу,
Заповів прекрасну дружбу пам.
Придивіться ж до портрета, діти,
Чистим серцем присягу складіть,
Щоб, як Лепін паучив нас, жити,
Щоб, як Ленін нас учив, творить.

1950

ПРИМІТКИ

До третього тому Зібрання творів Максима Рильського ввійшли поезії 1941—1950 рр., вміщені у збірках: «За рідну землю» (1941), «Світла зброя» (1942), «Світова зоря» (1942), «Слово про рідну матір» (1942), «Велика година» (1943), «Мандрівка в молодість» (1944), «Неопалима купина» (1944), «Вірність» (1946), «Чаша дружби» (1946), «Мости» (1948), «Братерство» (1950).

Твори цих років пройняті ідеями безсмертя народу, інтернаціональної єдності трудящих — «майва збраташих зпамен навколо Кремлівської огради», величі Радянської Батьківщини, священної ненависті до її ворогів.

Мотиви радості і праці звучать в повоєнних творах М. Рильського, вони прославляють славні діла і звершення багатонаціонального радянського народу.

У кінці тому окремими розділами подано твори, що не ввійшли до збірок, та вірші для дітей.

У збірці «Світла зброя» надруковані поезії, створені у червні 1941 — квітні 1942 рр., Воронеж, Укрвидав, 1942. Тираж книжки загинув при бомбардуванні залишниці в районі Воронежа. Вміщені в ній вірші поет передруковав у збірках «Слово про рідну матір» і «Світова зоря».

За збірки віршів «Слово про рідну матір», «Світла зброя», «Світова зоря» і поему «Мандрівка в молодість» М. Рильському присуджено Державну премію 1943 р.

ПОЕЗІЯ

1941—1950

ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ

(1941)

Збірка вийшла у Харкові в перші місяці Великої Вітчизняної війни у видавництві «Радянський письменник». Це перша збірка поета воєнного часу. Вона складається з семи віршів, із них чотири поезії довоєнного часу («Моя Батьківщина», «Жовтневий Київ», «Народам Радянської землі», «Народам світу»).

Слово гніву. Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1941, 28 червня. Подається за вид.: Рильський М. Твори в 10-ти т. К., 1960, т. 2, с. 170. Далі при посиланні на це видання зазначається том і сторінка.

За рідну землю. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 29 червня. Подається за вид.: т. 2, с. 168.

Вогонь, залиzo і свинець. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 27 червня. Подається за вид.: т. 2, с. 184.

СЛОВО ПРО РІДНУ МАТІР

(1942)

У збірці вміщені поезії, написані у липні — грудні 1941 р. Вийшла у видавництві Спілки радянських письменників України (тоді перебувало в м. Уфі), серія «Фронт і тил», 1942.

Голос сина. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 7 вересня. Подається за вид.: т. 2, с. 174.

Байрон Джордж-Ноел-Гордон (1788—1824) — англійський поет.

Пісня радянського народу. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 9 вересня. Подається за вид.: т. 2, с. 172.

Великий перегук. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 9 вересня. Автограф зберігається в архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі: ІЛ), ф. 137, од. зб. 110. Подається за вид.: т. 2, с. 175.

«Трибуна піародів» — газета, що видавалася в Парижі. У 1849 р. її редактував Адам Міцкевич (1798—1855), польський поет і діяч національно-визвольного руху.

Україні. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 22 серпня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 502. Подається за вид.: т. 2, с. 179.

Батий (р. п. певід.— 1255) — хап, впук Чингісхана, який своїми завоюваннями поклав початок встановленню на руських землях довголітнього іга Золотої Орди.

Лист до українців в Америці. Вперше надруковано в журн. «Українська література», 1942, № 3-4, с. 17—18. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39, 256, чорновий автограф — 257. Подається за вид.: т. 2, с. 182.

Лист до Янки Купали. Вперше надруковано у зб. «Слово про рідну матір». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 259. Подається за вид.: т. 2, с. 180.

Купала Янка (Луцевич Іван Домінікович, 1882—1942) — білоруський радянський поет, академік АН БРСР і АН УРСР.

Чернечагора — гора поблизу Канева (тепер Таракова гора), де похований Т. Г. Шевченко.

До поляків. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 9 вересня. Подається за вид.: т. 2, с. 181.

Словакъкъ Юліуш (1809—1849) — польський поет-демократ.

Шопен Фридрик Францішек (1810—1849) — польський композитор і піаніст.

Копернік Миколай (1473—1543) — польський астроном.

Костюшко Тадеуш (1746—1817) — діяч польського національно-визвольного руху, очолив польське визвольне повстання 1794 р.

Москва. Вперше надруковано у зб. «Слово про рідну матір». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 284, 51. Подається за вид.: т. 2, с. 177.

Грибоедов Олександр Сергійович (1794—1829) — російський письменник.

Колискова. Вперше надруковано у зб. «Слово про рідну матір», с. 5. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 165. Подається за вид.: т. 2, с. 189.

Лист. Вперше надруковано у зб. «Слово про рідну матір», с. 20. Подається за першодруком.

Під сонцем Жовтня. Вперше надруковано у зб. «Слово про рідну матір». Подається за першодруком.

Курай — башкирський і татарський духовий музичний інструмент.

Слово про рідну матір. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 29 листопада. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. аб. 455. Подається за вид.: т. 2, с. 191.

Вперше прочитано автором на антифашистському мітингу представників українського народу в Саратові 26 листопада 1941 р. на радіостанції ім. Тараса Шевченка.

Письменник Д. Косарик у своїх спогадах «Як було прочитано вперше «Слово про рідну матір» писав: «...ось голова Президії Верховної Ради падає слово Рильському. Максим Тадейович підходить до мікрофона з сяючим орденом Трудового Червоної Прапори на грудях. В одній руці віл тримає маленький аркуш рукопису, а другою стискає схвилювано чи то серце, чи, може, то рука намагається поправити орден.

Підійшовши до мікрофона, бистрим поглядом оглядає червоне покриття столу, па якому скромно стоїть лише мікрофон. Поет розпочав свій виступ звичайним прозовим вступом, але всі передчували, що цей початок є лише розгоном поета-промовця...

Встає парод, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясповоді...
Лисиці брешуть на щити,
Ta сонце устає — на Сході!

При цих словах Максим Тадейович не втримався і, як паче перед живою всеукраїнською аудиторією, розправив гарячу руку і ще раз повторив, пеначе символ віри:

Ta сонце устає — на Сході!

Промовець скромно відійшов від мікрофона і став у гурті. Всі були схвилюовані до краю. Петро Козланюк утser гарячі слізозі і підступив до мікрофона» (Незабутній Максим Рильський, К., 1968, с. 155, 156).

Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — український поет і філософ.

«Енеїда» — поема першого класика нової української літератури Котляревського Івана Петровича (1769—1838). За традицією травестійної української і російської літератури античні боги і герої діють у цій поемі в обстановці українського життя кінця XVIII ст.

Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — основоположник української класичної музики, друг поетового батька.

Заньковецька (Адасовська) Марія Костянтинівна (1860—1934) — одна з основоположників українського професіонального театру, з 1922 р. народна артистка УРСР.

Лисиці брешуть на щити... — реміпісценція із «Слова о полку Ігоревім».

Боян — легендарний співець часів Київської Русі, творець патріотичних пісень. Згадується у «Слові о полку Ігоревім».

Сула — річка в Сумській та Полтавській областях, притока Дніпра.

Псєл — річка, ліва притока Дніпра.

Путівль — древнє місто Київської Русі (пізні в складі Сумської обл.), згадується у «Слові о полку Ігоревім».

У збірці не було 9-ої і 15-ої строф.

СВІТОВА ЗОРЯ

(1942)

У цій збірці вміщенні поезії, написані у листопаді 1941—квітні 1942 рр., надруковані у видавництві Спілки радянських письменників України, серія «Фронт і тил», 1942.

Я — син Крайни Рад. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 7 січня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за вид.: т. 2, с. 187.

Каїн — за біблійною легендою старший син Адама і Єви, який вбив із заздрості свого молодшого брата Авеля і за те був приреченний богом на вічне блукання.

Слово і відгук. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1941, 28 грудня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 443. Подається за зб. «Світова зоря», с. 4.

Світова зоря. Вперше надруковано в журн. «Українська література», 1942, № 5-6, с. 13. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за вид.: т. 2, с. 186.

Про осінь. Вперше надруковано у зб. «Світова зоря», с. 6. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 401, чорновий автограф 39. Подається за вид.: т. 2, с. 213.

І в хвилину цю — із фронту лист.
Сип. (Пустун. Екзамепи. Фокстроти) —

Мова йде про лист від сина Георгія Максимовича Рильського (1919—1980), який у роки Великої Вітчизняної війни був па фронти.

В спігах. Вперше надруковано у зб. «Світова зоря», с. 8. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за вид.: т. 2, с. 204.

Портрет Леніна. Вперше надруковано у зб. «Світова зоря», с. 10. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: т. 2, с. 197.

Мос село. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 8 лютого. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39, 279, 13. Подається за зб. «Світова зоря», с. 12.

Сон. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 8 лютого. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за вид.: т. 2, с. 195.

Видіння. Вперше надруковано в журн. «Українська література», 1942, № 5-6, с. 11. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за вид.: т. 2, с. 198.

Це було у тому місті. Вперше надруковано у зб. «Світова зоря», с. 17. Чорновий автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за вид.: т. 2, с. 200.

Бійцям. Вперше надруковано у зб. «Світова зоря», с. 25. Подається за вид.: т. 2, с. 203.

Голосіївський ліс. Вперше надруковано у зб. «Світова зоря». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подається за зб. «Світова зоря», с. 20.

...з другом молодим... — Йдеться про В. М. Титаренка, поетового сусіда.

Фет Афанасій Афанасійович (1820—1892) — російський поет.

Надсон Семен Якович (1862—1887) — російський поет.

...мисливець та співець... — Йдеться про Петрушевського Бориса Дмитровича (1884—1937), перекладача, друга поета.

...ведено аксаковську розмову. — Аксаков Сергій Тимофійович (1791—1859), російський письменник, автор «Сімейної хроніки», «Дитячих років Багрова-онука», книг про мисливство та рибальство.

...чисте діло, марш... — улюблена прімівка одного з персонажів «Війни і муру» Л. Толстого.

Чаша дружби. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1942, 29 липня. Подається за вид.: т. 2, с. 206.

«До броні, слов'яни, до броні!» — рядок з вірша М. П. Старицького (1840—1904) «До броні» (1882), написаного у зв'язку з повстанням болгар проти Туреччини (1876), який Рильський обрав епіграфом до вірша. Він був у збірці «Світова зоря» і десятитомпичку, у збірці «Чаша дружби» вірш надруковано без епіграфа.

Вавель — замок-кремль у Кракові, визначний пам'ятник польської архітектури.

Дума. Вперше опубліковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 15 квітня. Подається за зб. «Світова зоря», с. 28.

ВЕЛИКА ГОДИНА (1943)

Збірка вийшла 1943 р. в Уфі у видавництві Спілки радянських письменників України. Має підзаголовок «Поезії 1941—1942 років». У цю книгу ввійшли вірші, вміщені у раніше виданих збірках поета: «За рідну землю» (1941), «Світла зброя» (1942), «Світова зоря» (1942), «Слово про рідну матір» (1942), нові твори та пролог і три глави з поеми «Мандрівка в молодість», яка повністю була опублікована у 1944 р.

Тут вміщуюмо нові поезії, що вперше були зібрані у книзі «Велика година».

Жага (Поема-видіння). Вперше надрукована в газ. «Література і мистецтво», 1942, 20 грудня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 68, 69, 41. Подається за вид.: т. 5, с. 105—128.

...На скам'янілім битюгу
Спинився Олександр Третій... —

Йдеться про пам'ятник у Петербурзі одному з найреакційніших представників династії Романових, російському імператорові Олександру III (1845—1894).

...І обіймається Микола
З тобольським п'яним мужиком.—

Йдеться про Миколу II (1868—1918), останнього російського імператора, і Распутіна (Нових) Григорія Юхимовича (1872—1916), авантюриста, фаворита царя Миколи II і цариці Олександри Федорівни.

Невже ж для цього вершник Мідний
Коня край пріви зупинив? —

Мова йде про пам'ятник Петрові I роботи видатного французького скульптора Фальконе Етьєна Моріса (1716—1791), споруджений на Сенатській площі (нині площа Декабристів) у Ленінграді (1782).

Ісаакій — Ісаакіївський собор у Ленінграді, споруджений у 1819—1858 рр. за проектом архітектора Монферана Августа Августовича (1786—1858).

Таврійський палац — побудований у Ленінграді у 1783—1789 рр. Тут з 1906 р. засідала Державна дума, а в дні Лютневої революції 1917 р. почала працювати Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів.

Смольний — колишній монастир, з 1764 до 1917 р. — Інститут шляхетних дівчат. Тут знаходився штаб збройного повстання у Петрограді в 1917 р. У Смольному відбувався 2-й Всесоюзний з'їзд Рад, який 25 жовтня 1917 р. проголосив Радянську владу. У Смольному працював Радянський уряд — Рада Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним і Всеросійський Центральний виконавчий комітет до переїзду в Москву.

Кшесінська Матільда (Марія) Феліксовна (1872 — ?) — російська балерина, користувалася прихильністю царської родини. У 1920 р. емігрувала до Франції. В її палаці у Петрограді перебував у 1917 р. Центральний комітет партії більшовиків.

Жовтий Води — нині місто Дніпропетровської обл. Під Жовтими Водами 5—6 травня 1648 р. українські козацькі війська під керівництвом Богдана Хмельницького здобули свою першу відатну перемогу над польсько-шляхетськими військами.

Святослав Ігоревич (рік нар. невід.— 972) — великий князь київський (964—972), загинув у бою з печепігами біля дніпровських порогів.

Сірий камінь — мається на увазі надгробний пам'ятник, встановлений 1680 р. у с. Капулівці Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

Сірко Іван Дмитрович (рік нар. невід.— 1680) — копшовий отаман Запорізької Січі.

Дніпро буд — йдеться про будівництво першої великої гідроелектростанції на Дніпрі (1927—1932).

Лаврська дзвіниця. — Йдеться про Києво-Печерську лавру (1051), великий православний чоловічий монастир. З 1926 р. її оголошено державним заповідником-музеєм.

Гріпп — дачне селище (тепер місто) під Києвом, тут знаходиться Будинок творчості письменників і колись була дача М. Рильського. Неодноразово згадується у віршах поета.

...з Богданчиком... — Богдан Максимович Рильський (рік нар. 1930) — син поета.

Копиленко Олександр Іванович (1900—1958) — український радянський письменник.

...как і відкриття стадіону... — Відкриття Центрального стадіону в м. Києві паміталося на 22 червня 1941 р.

...Ковалевого сина, ї кріпацького сина
І тієї, що смерть поборола
Свого слова безсмертною крицею? —

Мова йде про І. Франка, Т. Шевченка і Лесю Українку.

У зб. «Велика година» в розділі «Голос» було 4 строф. В т. 5 в цьому розділі знята передостання строфа:

О, розступіться, вічні гори!
Це ж той у сірім зипуні,
Що петрашевець бачив хорий
В победоносцівському сні!

У розділі «Соп — не соп» після рядка «Ти жива Україно моя» автор додав ще 17 рядків, якими закінчується розділ у вид.: т. 5.

У розділі «Голос прокляття» автор додав ще три строфі, їх вміщено перед двома заключними строфами поеми.

Петрашевець — учасник таємного гуртка революційної молоді 1845—1849 рр. у Петербурзі, очолюваного Михайлом Васильовичем Петрашевським (1821—1866), російським революціонером, соціалістом-утопістом.

Победоносцев Костянтин Петрович (1827—1907) — державний діяч царської Росії, провідник політики великорадикального шовінізму і національного гноблення.

Лист на Україну. Вперше надруковано у зб. «Велика година». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 39. Подается за першодруком.

Мій світлий краю! Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1942, 23 червня. Подается за першодруком.

Земле, доле моя... Вперше надруковано в газ. «Література и искусство», 1942, 26 вересня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подается за першодруком.

Бійцям Південного фронту. «Віршоване послання Максима Рильського «Бійцям Південного фронту» надійшло до політуправління нашого фронту,— пише О. Левада,— в другій половині червня 1942-го, в дні першої річниці найтижкої в історії нашої Вітчизни війни з фашистськими агресорами. І було передане фронтовій газеті «Во славу Родини» для публікації». На другий день бригадний комісар викликав в політуправління О. Леваду і попросив від імені всіх бійців Південного фронту написати Максиму Тадейовичу «про нашу вдячність і побажання нових творчих успіхів». Відповідь 25 червня 1942 р. опублікувала фронтова газета «Советская Україна» (Олександр Левада. Слово на фронті.— «Література Україна», 1978, 14 лютого).

Янці Купалі (Скромні намогильні квіти). Вперше надруковано у газ. «Література і мистецтво», 1942, 15 липня. Подается за першодруком.

...Знов Ореса-річка зашумить,
Знову заквітчається Олеся.—

Маються на увазі поема Янки Купали «Над річкою Оресою» та вірш «Олеся».

..Ти з Тарасом, Янко, обіймешся.— Йдеться про Тараса Шевченка і Янку Купалу.

Дитина. Вперше надруковано у зб. «Велика година». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подастися за першодруком.

Пам'ятник Богдана. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1942, 15 серпня. Подастися за вид.: т. 2, с. 208.

Вірш написано до 285-річчя з дня смерті Богдана Хмельницького.

Пам'ятник Богдана.— Йдеться про пам'ятник гетьманові України Хмельницькому Богдану Зіновію Михайловичу (бл. 1595—1657), відкритий у Києві в 1883 р. на Софійській площі (тепер площа Богдана Хмельницького) за проектом скульптора М. Й. Микешіна (1835—1896).

Софія — Софійський собор у Києві, видатна пам'ятка архітектури Київської Русі. Збудований 1037 р. за часів князювання Ярослава Мудрого, добудований наприкінці XI — на початку XII ст. З 1934 р. — державний архітектурно-історичний заповідник.

Володимир — Володимир Святославич (рік нар. невід.— 1015) — великий князь київський (бл. 980—1015).

Недарма ж мужнього Данила Тепер оспівує поет.—

Йдеться про посму М. Бажана «Дапило Галицький» (1942).

Упеча — місто, де був сформований Миколою Олександровичем Щорсом (1895—1919) Богунський полк.

У збірці після 8-го рядка було:

І повен дум ширококрилих,
Неначе закипла знов
І розлилася огнем по жилах
Гаряча пращурівська кров.

Кремлівські куранти. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 5 листопада. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подастися за вид.: т. 2, с. 212.

МАНДРІВКА В МОЛОДІСТЬ (1944)

Мандрівка в молодість. Вперше поема надрукована у 1944 р. в Українському державному видавництві (Київ — Харків). Пролог і перші три розділи, були вперше вміщені у збірці «Велика година» (1943). У журналі «Українська література» друкувалися розділи поеми (1942, № 7-8, с. 35—44; № 9-10, с. 76—85; 1943, № 1-2, с. 46—54; № 3-4, с. 21—29, № 8-9, с. 19—26; № 10-11, с. 36—44; 1944, № 1, с. 4—9, № 3-4, с. 47—53). М. Рильський працював над поемою тривалий час (1941—1944), потім двічі — у 1956 і 1960 рр. — повертається до тексту і виправлює його. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 79, 41, 40, 71, 72, 73, 74, 76. Подастися за вид.: т. 5, с. 5—103.

«В ті дні, коли ми були повні
все впечатленья бития...» —

Епіграф узято з вірша О. С. Пушкіна «Демон».

Іван — Рильський Іван Тадейович (1880—1933), найстарший брат поета. Неодноразово згадується у творах Максима Тадейовича Рильського.

...батько запальний... — Рильський Тадей Розеславович (1841—1902), — культурний діяч прогресивного напряму, батько поета.

Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — український буржуазний історик, археолог, етнограф.

Піхно Д. І. (1853 — рік смерті певід.) — видавець газети «Киевлянин», чорпосотенець.

Юзefович Михайло Володимирович (1802—1889) — голова Київської археографічної комісії, реакціонер.

Старий Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник і театральний діяч.

Діоскури — в грецькій міфології брати-близнюки, могутні герої, їх імена стали синонімом щирої і вірної дружби.

«Забутих предків тіні» — парадігма назви повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Колівщина — велике народно-визвольне антифеодальне повстання проти польсько-шляхетського гніту на Правобережжі України в 1768 р.

Залізняк Максим (нар. на поч. 40-х рр. XVIII ст. — рік смерті невід.) — один з керівників Колівщини (1768).

Сопчик — нижчий поліцейський чин на селах дореволюційної Росії і України.

Санскрит — давньоіндійська літературна мова.

Богдан — Рильський Богдан Тадейович (1882—1939), середульший з братів Рильських. Неодноразово згадується у творах поета.

Мойсей — за біблійною легендою пророк, визволитель давніх євреїв з т.зв. египетського полону; на одній з гір Сінайського півострова проголосив нові закони.

«Бельовський» — поема Юліуша Словацького, написана октавами.

«Домик в Коломне» — поема О. С. Пушкіна, написана октавами.

Вересай Остап Микитович (1803—1890) — український кобзар.

...баштанника з Копляк, підхмеленого Гриця... — **Каська-молодиця...** — пародії співаки. Їх імена збереглися у записах та гармонізаціях М. В. Лисенка.

Микита — ім'я певідомого кобзаря.

Садовський-Тобілевич Микола Карпович (1856—1933) — актор і режисер, один з корифеїв джокутневого українського театру, середній з братів Тобілевичів (Саксаганський, Садовський, Карпенко-Карий).

Едеки — члени соціал-демократичної партії.

«Варшавянка» — масова революційна пісня. У 1897 р. Гліб Максиміліанович Кржижановський переклав пісню російською мовою.

Каленюк Денис Ісакович — односельчанин поета, неодноразово згадується у поемі «Мандрівка в молодість» та інших творах М. Т. Рильського.

Ясько Ольшевський — Ольшевський Іван Григорович, друг дитинства поета, неодноразово згадується в поемі.

Мінна і Брена — геройні роману англійського письменника Вальтера Скотта (1771—1832) «Пірат» (1822).

Друга першого не занебав, Андрія... — Йдеться про Романенка Андрія Дашиловича.

До сірих очей т додайте ім'я Ганя... — Йдеться про Романенко Ганну Данилівну. Ганпа і Андрій — другі дитячих років поета.

У дільне відомство — адміністративний орган, створений у 1797 р. для управління перухомим майном, що належало імператорській родині.

...історію гідного качепти. — Йдеться про казку Г.-Х. Андерсена «Гідке каченя».

Степан, двоюрідний мій брат... — син дядька поета Кузьми Чуприни — Чуприна Степан Кузьмич. Матеріали про його революційну діяльність, зокрема про затримання на станції Фастів з п'ятьма розривними спарядами, про зберігання революційних прокламацій, про ув'язнення та слідство, зберігаються в Київському обласному державному архіві (ф. 7, оп. 3, од. зб. 206).

Гекуба — геройня «Ілладі», дружина троянського царя Пріама. Після загибелі дітей кинулася в море. Символізує образ безмежного горя і розпukи.

Саксаганський (справжнє прізвище Тобілевич) Панас Карпович (1859—1940) — актор і режисер, пародий артист СРСР.

Коклеп Бенуа-Констан (1841—1919) — французький комедійний актор.

Стенлі Генрі-Мортон (1841—1904) — американський мандрівник та журналіст, дослідник екваторіальних районів Африки. У 1872 р. розшукав у Центральній Африці англійського мандрівника Лівінгстона, про якого три роки пізчого не було відомо. Поборник колоніальних загарбень в Африці; у 1936 р. в українському перекладі вийшла його книжка «Як я знайшов Лівінгстона».

Фабр Жан-Анрі (1823—1915) — французький ентомолог, вивчав життя комах, автор десятитомного твору «Ентомологічні спогади».

Брем Альфред-Едмунд (1829—1884) — німецький зоолог, автор популярного видання «Життя тварин».

Евклід (початок III ст. до н. е.) — давньогрецький математик.

Мензбір Михайло Олександрович (1855—1935) — російський радянський зоолог, академік, створив школу вітчизняних зоогеографів і фауністів.

Ліст Ференц (1811—1886) — угорський композитор і піаніст.

Рід Майн (1848—1883) — англійський письменник, автор пригодницьких романів, переважно для юнацтва, серед них «Вершник без голови» (1866).

«Грабіжники морів» — пригодницький роман французького письменника Луї Жаколію (1837—1890).

Пінкертон Нат — герой дореволюційних бульварних повістей — примітивних наслідувань творів А. Копан-Дойля (1859—1930) про Шерлока Холмса.

...роман про Монте-Кристо... — роман французького письменника А. Дюма (Дюма-батька, 1802—1870) «Граф Монте-Кристо».

Дон-Жуан — герой старовинної іспанської легенди, спокусник, що все життя проводить у любовних пригодах.

Тартарен — герой сатиричної трилогії французького письменника Альфонса Доде (1840—1897) «Дивовижні пригоди Тартарена з Тараскона» (1872—1890).

Очкур Родіон Васильович — селянин з Романівки, друг старших братів поета. Неодпоразово згадується у поемі.

Ред'ко — зменшувальне від Родіона. Йдеться про Родіона Очкуру.

Ельдорадо — фантастична країна, начебто надзвичайно багата на золото, срібло та дорогоцінне каміння. Символічно — країна великих богатств.

Мюпхгаузен — образ хвалінка в піменській літературі, чиє ім'я стало прозивним. Найпопулярнішою обробкою сюжету є книга Е. Распе «Пригоди барона Мюпхгаузена».

Микола Вітальйович — М. В. Лисенко.

Девіклав Митюков Основи римських прав... — Митюков Калепік Андрійович (1823—1885), український юрист, професор Київського університету по кафедрі римського права.

«Просвіта» — культурно-освітня громадська організація на Україні. Заснована у Львові в 1868 р. Спочатку мала ліберальнопуржуазний культурницький напрям. З кінця XIX ст. більшість «Просвіти» стали осередком пропаганди українського буржуазного націоналізму, хоч боротьба між рядовими членами і націоналістичною верхівкою точила весь час. У західних областях України існували до 1939 р. На початку ХХ ст. буржуазно-ліберальна інтелігенція заснувала «Просвіти» у Києві, Чернігові, Одесі та інших містах. В діяльності «Просвіти» брали участь і відомі прогресивні діячі. Після Жовтневої революції в «Просвітах» тривала ідейна боротьба. Припинили своє існування на початку 20-х років у зв'язку з організацією нових радянських культурно-освітніх установ.

«Гречаники — популярна у свій час жартівлива українська пародія після-танець.

Цесевич Платон Іванович (1879—1958) — оперний співак, народний артист РРФСР. Артистичну діяльність починав в українських трупах і часто виступав у містах України.

Серця «Посланім» Садовський потрясав... — Мова йде про виконання М. Садовським вірша Т. Г. Шевченка «І мертвим і живим...».

Райт — брати Уілбер (1867—1912) і Орвілл (1871—1948) — американські авіаконструктори і льотчики. У 1908 р. здійснили перший в світі політ з пасажирами на борту.

Магомет Йосип Якович (1880—1974) — український радянський селекціонер. Рильський познайомився з ним, коли ще був гімназистом у Сквири. У 1918—1919 рр. Магомет завідував садовим відділом, де Рильський певний час секретарював. Відбулось багато зустрічей у Романівці, Сквирі, Києві. У 1955 р. з нагоди ювілею Магомета Рильський вітав його телеграмою: «Сердечно поздоровляю невтомного і натхненого працівника на ниві селекції близкучого майстра і вчителя, моого давнього друга. Нехай цвіте ваше життя, Йосипе Яковичу, як цвітуть весною сади, посаджені вами на Радянській Україні. Хвала вам і слава!» (ІЛ, ф. 137, од. 36, 2209).

Дарвін Чарлз-Роберт (1809—1882) — англійський природознавець, основоположник матеріалістичного вчення про історичний розвиток органічного світу.

Мічурін Іван Володимирович (1855—1935) — російський радянський вчений в галузі генетики і селекції, почесний академік АН СРСР.

Бажан Микола Платонович (рік нар. 1904) — поет і перекладач, академік АН УРСР, головний редактор Української Радянської Енциклопедії.

«Зоря» — літературно-громадський двотижневик ліберально-буржуазного («народовського») напряму. Виходив у Львові (1880—1897).

Козачок — український народний танок.

«Ой на горі...» — українська народна історична пісня.

Індріжішек — власник поттої і музичної крамниці у Києві.

«Тадеуш» — поема А. Міцкевича «Пан Тадеуш».

Янкель — персонаж з поеми «Пан Тадеуш».

Віталійович Микола — М. В. Лисенко.

...із арфою Еола... — Еол — в грецькій міфології бог, володар вітру. Еолова арфа — музичний інструмент, струни якого звучать від подуву вітру.

Мовхарки вогкий слід, що в бескиді зостався (Звичайно, Лермонтов навіяв ці рядки)... — Идеться про вірш Лермонтова «Гучи».

Фея Моргана — за західноєвропейською міфологією, чарівниця, може бути доброю чи лихою до людей, визначаючи їхню долю.

Сологуб Федір Кузьмич (справжнє прізвище Тетерников; 1863—1927) — російський письменник і перекладач.

Дмитро Миколович — Ревуцький Дмитро Миколайович (1888—1941), український радянський музикознавець, фольклорист, літературознавець. У 1907—1918 рр. учительював, зокрема в Києві у гімназії, де вчився М. Рильський, згодом один з друзів поета. Автор музикознавчих та фольклористичних праць, укладач збірки українських народних пісень.

Вольга Святославич — персонаж російських билин.

Рябінін Трохим Григорович (1791—1885) — оповідач російських билин, від нього записано 26 билин. Виконавець билин «Добрина і Змій», «Микола і Вольга» та ін.

Шут Андрій (рік нар. невід.— 1873) — український кобзар. ..рояє лес багряпий свой убо р... — рядок з вірша О. С. Пушкіна «19 жовтня».

Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — римський поет, автор збірки «Буколіки», дидактичної поеми «Георгіки» і славнозвісної «Епідії».

Ціцерон Марк Туллій (106—43 до н. е.) — давньоримський політичний діяч, оратор і письменник.

Корсунь (з 1944 р. Корсунь-Шевченківський) — районний центр Черкаської обл. на річці Рось. За давньоруськими літописами, заснований 1032 р. київським князем Ярославом Мудрим. Рось — права притока Дніпра, протікає по території Вінницької, Київської та Черкаської областей.

Упава — річка в Житомирській та Київській областях, біля якої розташоване рідне село поета — Романівка.

Потребілівка — сільська крамниця.

АЗЕФ Евло Фішелевич (1869—1918) — провокатор, один з керівників партії есерів, таємний співробітник департамента поліції.

Сутерени — підвальні приміщення, де жила біднота.

...**рука Багрова**
«Петра останнього» в могилу ізвела.—

Ідеться про вбивство есера Д. Багровим у Києві в приміщенні оперного театру державного діяча царської Росії реакціонера Століпіна Петра Аркадійовича (1862—1911), тоді міністра внутрішніх справ і голову Ради міністрів.

Мілюков Павло Миколайович (1859—1943) — лідер партії кадетів («конституційно-демократичної»), буржуазний історик, депутат Державної думи, один із ідейних натхненників російської контрреволюції, згодом білоемігрант.

Гришка — Распутін Григорій Юхимович.

Миколай — цар Микола II.

Штурм Борис Володимирович (1848—1917) — царський сановник, ставленник Распутіна і цариці Олександри Федорівни, один з останніх голів царської Ради міністрів (1916).

Родзянко Михайло Володимирович (1859—1924) — великий поміщик, монархіст, один з лідерів контрреволюційної буржуазно-поміщицької партії «октябрістів», був головою 3-ї і 4-ї Державних дум. Після Жовтневої революції білоемігрант. Великодержавний шовініст, заперечував існування української мови.

...дово дить сам собі, що коні, мов, не винні. —
Тут переосмислено назуву сатиричного оповідання М. Коцюбинського (1864—1913) «Копі не винні» (1912).

Климанець Іван Данилович — селянин з с. Романівка.
Симпосіон — збори, конференція.

Запольковецька Марія Костянтинівна — виконувала роль Цвіркулки в опереті «Чорноморці» (музика М. В. Лисенка, лібретто М. П. Старицького). «Чорноморці» — переробка п'єси українського письменника Кухаренка Якова Герасимовича (1800—1862) «Чорноморський побіт».

У збірці (глава перша) октав 6, 7 не було. Октава 8 (у збірці 6-та, с. 8) починалася словами:

Іще студентами вони, було, щоліта...

Між октавами 15 і 16 (у збірці 13 і 16) було:

З ножами ж то була історія, до речі,
Коли Шевченкову привезено труну,
Щоб на горі її похоронити Чернечий.
(Наш Антопович там промовуолосну,
Хоч тихо, проказав.) Шептали, що на плечі
Не прах піднесено в хвилину ту сумну,
А повен гроб, мовляв, залишної тарані —
І аж трусилися пани вельможні й пані.

На щастя, дурнями хоч греблю загатить
У нашому краю в той час було можливо.
Допосів та заяв було і не злічить —
І павіт сам мій дід (хай не бере вас диво),
Щоб непокірного Тадеуша провчити,
До губернатора звертався шанобливо,—

Та суд поміг дурний, а може, і рідня,
І якось-то уник мій батько заслання.

У збірці (перша глава) після октави 30 були 31, 32.

31

Революційна путь, здається, на тому
І закінчилася, хоч серце завжди чесне
У грудях він носив. Не до душі йому
Було усе низьке, до вишого облесне,
І, бачивши павкруг казарму та тюрму,
Він задихавсь не раз,— і вірив у чудесне
Якесь визволення, хоча не зінав і сам
Тропи належної у той примрійний храм.

32

Є люди на землі і більшого масштабу;
Що, по-орліному злетівши у блакитъ,
Обертаються враз у верескліву бабу,
А то і в Плюшкіна... Але частіше стріть
Ми можемо таких, що солов'я і жабу
В малих пропорціях являють кожну мить...
Що ж? Світова це річ, хоч, може, й загадкова,
Боюсь, що в мудрості і схожий на Пруткова,—

У збірці (глава друга) октава 37 починалася словами:

Кажу слова такі під чорне лихоліття...

У збірці (глава третя) після октави 23 були ще дві октави:

24

А врешті був панок і ввічливий, і милив
З Рудого (він Рудий себе зросійська звав).
Та, може, й лад увесь держався недогнилий
На хижкій спритності таких, як він, прояв!
Додам, що ви мене за схематизм пе били,
Що в справі Бейліса він свідчення давав
Правдині, звернені підсудному на користь...
Та, може, то була якась часова хворість!

25

А, може, виявив і тут він добрий люх,
І розумніший був, як Шмаков та Пранайтіс¹.
Чи, може, загорівсь лібералізму дух
У нього... Це здалось найіним вам, признайтесь,
Але ж стрічать мені лучалося псяюх,
Що тільки їх, мовляв, кишені не торкайтесь,

¹ Адвокат Шмаков та ксьондз Пранайтіс — проклятої пам'яті люди, що під час відомого процесу Бейліса обстоювали огидну

На те, що думкою летять за небосхил,
А не цураються і добрих навіть діл.

У першому окремому виданні поеми (1944), на яке будемо посилятися далі, вказуючи лише главу, в главі 5 після октави 3 ще чотири октави:

4

Не переводились ті Джони незугарні
У краї пашому, аж поки став їм край.
До речі, Припаяй, син власника сахарії
З містечка Корпина, звавсь просто Миколай.
Йому товариші позміни у винарі
(Трапляли «пустуни» в той заповітний рай,
Цивільно вдігнувшись, насупереч закону)
Базіль, що де в чому був протилежний Джону.

5

Джон Пріпс із Лопдона, приміром, як читав,
То тільки підписи до книжних ілюстрацій
(Зате напам'ять їх усіх геть чисто знов
І простакам тому міг ерудитом здаться);
Базіль — Опегіна до слова пам'ятав
І мудрості шкільні засвоював без праці,
Ба, навіть, віком ще справедливі хлопчена
Був археологом чималого знатності.

6

Красунь з парабіністю якоюсь чарівною
Він до поезії мав здатності і смак,
Баркова пам читав з художністю тощою,
Але ж і Пушкіна не відрікавсь піяк,
А також (це було в гармонії з добою)
У православії та містиці мастак,
Мір, повертаючись од п'яної Поліни,
Перед собором враз упасті на коліна.

7

Таким зростаючи, ввійшов у восьмий клас
Базіль розпусником, сказати б, ідеальним.
Було, Хрестником, коли вечірній час
Огорне вулиці димком світло-пісачальним,
Він ходить між красунь, мов кавалер Фоблас,
Із певним присмаком бульварно-кримінальним,
Із хризантемою в петельці — і як свій,
Значущо й приязно моргає па повій.

Замість цих октав (4, 5, 6, 7) Рильський у т. 5 дав дві інші (5, 6).
Після октави 8 у виданні 1944 р. було ще чотири:

9

Не потаю: я й сам у впливі западав
Базіле-джонівські, отож цілком можливо,

легенду про ритуальне вживання євреями християнської крові.—
M. P.

Що, виростаючи серед таких прояв,
Я став би ледарем, нікому не па диво,—
Та гріх було б мені, коли б я пе згадав
І тих товаришів, що чесно і красиво
Жили і мислили, і тих учителів,
Що свій, мовляв, од них світильник засвітив.

10

От піби бачу знов шезграбного Сороку,
І Геню жавого, і світлого Юрка.
Було, не зробиш сам апі одного кроку
Без того славного шумливого гуртка;
Як геометрії поділюєш мороку
Із друзями — тоді вона вже й пе тяжка...
Щоправда, й досі сон мені частеп'ко сниться
Із геометрії гігантська одипіця.

11

Ми всі були чомусь аматори халві;
Та різні пахили багато в чому мали:
Математичної поситель голови,
Сорока-телепець був у житті педбалий,
Я — вірші люблені читав, як молитви,
А Геня із Юрком від них лиш позіхали,
Бо той був медиком у мріях, той мені
Трактат показував: «Гритопи водяні!».

12

Звичайно, в поглядах страшенну мішанину
Ми мали в ті часи: в демократизм батьків
Я мережковчини вливав наполовину,
Юрко щось про марксизм пеяспо бурмотів
І невиразно щось плескав про падциодицу,
У Гені романтизм Міцкевича горів
У парі з пристрастю до модних черевиків...
А втім, до підлости даремпо б хтось пас кликав.

У главі п'ятій були такі октави:

23

Щоправда, був у нас химерний чоловік —
Інспектор строгий паш, суворий математик.
На всі він гудзики застебуватся звік,
Ні разу це спізнивсь на лекції початок,—
А врешті (прослух цей до нас як стій ироник)
Любив лицятися до молодих дівчагок
І, вже фарбованій у мудру сивину,
В швейцара нашого одбив параз жону.

Вона (говорено) була в веселім домі,
І звідти взяв її підхмелений Овсій.
Були її грішки у школі невідомі,
Вона черницею з-під довгих темпих вій
На всіх дивилася... Аж раптом ми, по втомі
Уроку п'ятого, в «інспекторській» тісній
Крізь шпарку у дверях узріли дивне диво:
Вона в інспекторських обіймах... Чи ж можливо?

А втім, з Овсієм він до згоди вмить дійшов,
А там розлучення Настасія дісталася,
А там і чесний шлюб, і згода та любов
(Це справді так було, бо й клевета мовчала),
Проте сенсація у тисячах розмов
Навколо інспектора ще довго цевгавала...
Та її інших посадів від стільки дивних рис,
Що їх у спогадах я крізь життя проніс.

Був чорносотенцем, читав «Орел двуглавий»
Павло Матвійович, а в ділі у своїм —
У математиці — був лівий, а не правий,
І пам'якав не раз в захопленні палкім,
Що хоче задля нас, не для людської слави,
Дорогу сміливо дать методам новим
Г що за це тяжкі знущаця та наруги
Він перетерплює від «шкільної округи».

Був чорносотенцем — а от же добре знов, —
Що по-українському пишу я, ба, й друкую
(Я хворіт на це чортзна-коли почав!) —
І «викинути» мене за сміливість такую
Мав тисячу підстав і мілбони прав
(По ропі п'ятому було це, занотую) —
Та ні ж бо: навпаки! Хвалився навіть він,
Що здібний є поет в гімназії один.

Виходить — славу я співаю «чорній сотні»?
Ні — лише дивуюся, міркуючи тепер,
Як то мішалися хороші й соромотні
Ознаки у людей.— Коли у нього вмер
Од жінки першої єдиний син,— в скорботній
Задумі він прийшов, печаль з обличча стер
І нас іспитував, холодний, мов крижина.
Трюїзмом стало вже, що річ складна — людина.

У шостій главі були такі октави:

26

Базіль і Припаяй та іші всі отрути —
Закуштувати їх чимало довелось,—
Усе в такі часи занедбане, забуте
Та навіть гарне все туманом повилось —
І Саксаганському самому б не згорнути
Вудок моїх тоді, я саме почалось...
Читач, озброєний належним критицизмом,
Назвати може це сільським ідотизмом.

27

От, розбиваючи поранню тишину,
Хвостом ударивши об слизувату воду,
Враз короп кинувся, аж розбудив луну,
І змалювався весь, на всю чудесну вроду,
Непаче бронзовий... А через мить одну —
Хто зна, чи саме той — рванув жадібно з ходу
Мого лукавого з картоплею гачка...!
І серде — смійтесь! — солодкий біль стиска.

У главі сьомій після октави 25 було:

26

Якогось вечора Базіль той запросив,
Уважно, мов купець, оглянувшись спочатку,
В брудну «Венецію» (було тих «номерів»
Тоді до гибелі!) блондиночку, дівчатко.
І за утішний час їй щедро заплатив
Авансом, як велить традиція, десятку...
Щоб потім витягти у неї з портмоне,
Ще й прихопивши щось — ну, зовсім там дрібне.

27

Джон Пріпс із Лондона — простіший, неборак! —
Таку «ідилію в тіні плачучих ів»
Зробити примудривсь: побачив, що собака
Блукав по гало, собаку ту зловив,
Зв язавмотузкою — і в тишині байрака
Живою на вогні любесенько спалив,
Постерігаючи з цигаркою у роті
Всі зміни, що вогонь живій дає істоті.

У главі восьмій після октави 9 було:

10

Не треба розуму великого зусиль,
Щоб догадатися, що зовсім сучим сином
Зробився в ті часи наш давній друг Базіль,
Містичний романтизм змішався з кокаїном,

¹ Одна з найулюблених коропиних начинок — варена картопля.— M. P.

Що Припаяєві припав кривавий хміль
До серця, і явивсь він справжнім дворянином
В загоні карному, каральному чи як,
Де пишно розгорнув до мордoboю смак.

11

На милій Пушкінській у Києві мосму,
Де згорда пріпсівський стояв «особячик»,
Раз Мавританію, Вампірек, Хризантему —
Легокупованіх так називало жілок —
Гостили гультаї. Прочитано поему
Барковську — і підняв чоло своє порок,
Непаче соусом, заправлений злочинством,
І вдовольнився уже не міг він свинством.

12

До «заупіння» закликавши, Базіль,
На Мавританію розгіуваний зпенацька,
Рукава закатав, гукнув собаці: «піль»
І почалася вmittи забава розбирацька,
Де серцю чорному чужий здавався біль
За ласощі тонкі... Чиясь правиця хвацька
Ударом з-за плеча Вампірек збила з ніг...
Хтось лампу погасив. І зойки, й хриплій сміх...

13

Із цих от молодців, що тішились так мило,
«Порядку правого» захисник не один
Зробився, грабував і різвав отупіло
З девізом «блігої ідеї паддип»,
І все це лик землі терзало і сквернило.
Ще гидними були в ті дні великих змін
Вторашні «бултарі», «справдешні демократи»,
Що враз навчилися і красти, й плаузувати.

Плюшкін — поміщик-скнара в «Мертвих душах» Гоголя.

Козьма Прутков — літературний псевдонім, під яким у 60-х роках XIX ст. виступали російські поети О. К. Толстой, брати Олексій, Олександр та Володимир Жемчужникови.

Справа Бейліса — судовий процес у Києві у вересні — жовтні 1913 р. проти Менделія Бейліса, безпідставно звинуваченого царською охранкою в убивстві з ритуальною метою православного хлопчика.

Барков Іван Семенович (1732—1768) — російський поет і перекладач, набув популярності скабрезними віршами, що розходились у списках.

Фоблас — герой роману французького політичного діяча і письменника Луве де Куврса (1760—1797) «Пригоди кавалера Фобласа» (1787—1790).

Мережковський — система реакційних поглядів Д. С. Мережковського (1866—1941) — російського письменника і філософа,

в яких поєднувалися релігійно-містичні шукання та декадентство. Емігрував у 1920 р., різко вороже ставився до Радянської влади.

«Орел, двуглавий» («Двуглавий орел») — щотижнева політична і літературна газета. Чорносотене видання. Виходила в Києві в 1911—1916 рр.

НЕОПАЛИМА КУПИНА (1944)

Збірка вийшла у 1944 р. у видавництві Спілки радянських письменників України (друкувалася в Москві), має підзаголовок «Поезії 1942—1944».

Неопалима купина (1—9). Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1943, 10 жовтня. Подається за збіркою. с. 3—13.

Неопалима купина (бібл.) — кущ, який горить і не згорає.

...Володимир на горі... — Мається на увазі пам'ятник споруджений у Києві 1853 р. Володимиру Святославичу, великому князю київському.

...Богдан на лебеді-коні. — Йдеться про пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві.

Ярославів вал — стародавня межа Києва, нині назва вулиці.

Арсенал — завод у Києві, робітники якого підняли у січні 1918 р. повстання проти контрреволюційної націоналістичної Центральної ради, яка захопила владу у місті.

Золоті Ворота — головний в'їзд у Київ за часів Київської Русі. Побудовані Ярославом Мудрим (978—1054) у 1037 р.

Сагайдакий Петро Копонович (рік нар. невід.—1622) — гетьман українського козацтва. Під його керівництвом було здійснено ряд походів проти Туреччини і Кримського ханства.

Могила Петро Симеонович (1596—1647) — церковний і освітній діяч першої половини XVII ст., організатор Києво-Могилянської академії.

Броварі — місто Київської області, районний центр.

Дарниця — індустріальний район Києва на лівому березі Дніпра.

Капів — районний центр Черкаської обл., в якому на Тарасовій (колись Чернечій) горі — могила-пам'ятник і літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка.

Микула Селянілович і Святогор — богатирі, герої епічних народних пісень (билин) Київської Русі.

Палій Семен Пилипович (нар. в 40-х роках XVII ст.—1710) — керівник народно-визвольної боротьби на Правобережній Україні проти польсько-шляхетських загарбників в кінці XVII — на початку XVIII ст.

Друзям по Союзу. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1943, 18 травня, під назвою «Братам по Союзу». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 40. Подається за вид.: т. 2, с. 233.

«Друзья мои! Прекрасен паш союз...» — рядок з вірша О. С. Пушкіна «19 октября» («Роняет лес багряный свой убор»).

«Щоб усі слов'яни стали
добрими братами...» —

рядки з поеми Т. Г. Шевченка «Єретик».

...мідного Богдана...— Мова йде про пам'ятник Богдану Хмельницькому у Києві.

Моєму красіві. Вперше вірш друкувався у збірці під назвою «Чи знаєш ти», пізніше автор змінив назву. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подається за вид.: т. 2, с. 228.

Суд. Вперше надруковано в кн.: Україна визволяється. Альманах, СРПУ, кн. III. 1944, с. 30—31. Подається за вид.: т. 2, с. 215.

«Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори...» —

рядки з вірша Т. Г. Шевченка «І мертвим і живим і ненародженим землякам моїм...».

Останній день. Вперше надруковано у кн.: Україна визволяється, кн. III, с. 28—29. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подається за вид.: т. 2, с. 224.

На Ленінську, число шістдесят вісім... — київська адреса М. Т. Рильського.

Варіації на поезію Коцюбинського «Наша хатка». Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 30 квітня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: т. 2, с. 229.

Цитати взято з вірша М. Коцюбинського «Наша хатка» (1890).

До молодості. Вперше надруковано у зб. «Неопалима купина». Подається за першодруком.

Сталінград. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 10 лютого.

Щойно написаний вірш був вперше прочитаний поетом на зборах парторганізації СРПУ в Уфі, коли поета приймали до лав КПРС. У збірці вірш друкувався під назвою «Колись унук...». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: т. 2, с. 219.

Ленінград. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1943, № 2. Подається за вид.: т. 2, с. 235.

Тихонов Микола Семенович (1896—1979) — російський поет і прозаїк, Герой Соціалістичної Праці, друг М. Т. Рильського.

Батюшков Костянтин Миколайович (1787—1855) — російський поет.

Зайде сонце... Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 5 травня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 199. Подається за вид.: т. 2, с. 231.

Перед весною. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 25 лютого. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подається за вид.: т. 2, с. 222.

Я бачив словози... Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 25 лютого. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 538. Подається за вид.: т. 2, с. 239.

«Мандрівка пахне...». Вперше надруковано у кн.: Україна визволяється, кн. III, с. 31—32. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подається за вид.: т. 2, с. 220.

На власний день народження. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1943, № 3, с. 29. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 293. Подається за вид.: т. 2, с. 226.

Воїн. Вперше надруковано у зб. «Неопалима купина», с. 38—39. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 42. Подається за вид.: т. 2, с. 237.

Вірш мав такий початок:

Дитині — грatisя, орати — орачеві,
Рибалці — в синяву веселу кидати сіть,
Як сонцю поринати у сутіні рожевій,
Зростати садові і листо шелестіть.

Готуючи десятитомче видання, М. Т. Рильський зняв його.

Га почка Павло Микитович — доктор філософських наук; працював в апараті Центрального Комітету Компартії України.

Славному воїнові-танкістові. Вперше надруковано у зб. «Неопалима купина». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 441. Подаеться за першодруком.

Старший лейтенант Чередник воював у Третій гвардійській стрілецькій армії. Нарис про цього в час боїв під Сталінградом написав М. Шумило, якому редактор армійської газети «Боевой товарищ», де цей нарис був надрукований, М. С. Філіппов порадив, у зв'язку з початком визволення України, написати листа до українських письменників з проханням прислати матеріали до армійської газети. У своїх спогадах «Чуеш ти, земле моя?» М. Шумило пише: «Я з радістю прийняв цю думку. Написав листи до всіх відомих українських поетів. Максимові Рильському послано було й нарис про Чередника з проханням щось написати хоробро-му танкістові... Незабаром ми одержали відповіді... Максим Рильський прислав вірш «Славному воїнові-танкістові», присвячений старшому лейтенантові Чередникові... Ми випустили сторінку, де надруковані були і ці вірші» («Незабутній Максим Рильський», с. 152, 153).

Новорічне слово. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 31 грудня. Подаеться за зб. «Неопалима купина», с. 41.

Новорічне. Вперше надруковано у зб. «Неопалима купина», с. 44. Подаеться за першодруком.

Києву. Вперше надруковано у кн.: Україна визволяється, кн. III, с. 9. Подаеться за вид.: т. 2, с. 221.

Я слова розгубив... Вперше надруковано в журн. «Україна», 1943, № 8-9, с. 14. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 131, од. зб. 42. Подаеться за зб. «Неопалима купина», с. 45.

Чи є межа... Вперше надруковано в журн. «Україна», 1943, № 8-9, с. 14. Подаеться за зб. «Неопалима купина», с. 47.

До пограбованого дому. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1943, № 8-9, с. 14. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 170, 42. Подаеться за зб. «Неопалима купина», с. 48.

Каневу. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1944, 4 лютого, під заголовком «Уклін земний священним верховинам...». Подаеться за вид.: т. 2, с. 244.

Ленін. Вперше надруковано у зб. «Неопалима купина». Подаеться за вид.: т. 2, с. 240.

Переяславська рада. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», «Радянська Україна», 1944, 18 січня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 218. Подаеться за вид.: т. 2, с. 244.

Переяславська рада — збори представників українського народу, скликані гетьманом Богданом Хмельницьким 8 (18) січня 1654 р. у Переяславі (тепер м. Переяслав-Хмельницький), на яких було прийнято рішення про возз'єднання України з Росією.

Яси р — військова здобич, браці, що їх захоплювали в полон кримські татари і турки під час нападів на українські, російські і польські землі з XV ст. до 60-х років XVIII ст.

Передекліпо — дачне селище під Москвою.

Мати. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1944, 3 березня. Подається за вид.: т. 2, с. 247.

Україна визволяється. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», «Правда України», 1944, 22 квітня. Подається за вид.: т. 2, с. 245.

Чумакъ и шлях — українська народна назва Молочного шляху, або Галактики.

ВІРНІСТЬ

(1946)

Збірка вийшла 1946 р. у видавництві «Радянський письменник» (Київ).

Войнові. Вперше надруковано у зб. «Вірність». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 44. Подається за вид.: т. 2, с. 250.

Перемозі. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1945, 1 травня. Подається за вид.: т. 2, с. 259.

Свято матері. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1944, № 5-6, с. 44. Подається за вид.: т. 2, с. 263.

Чотири роки. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1945, 22 червня, під назвою «Два червпі». Подається за вид.: т. 2, с. 264.

Маївка. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1945, 1 травня. Подається за вид.: т. 2, с. 257.

Ревуцький Левко Миколайович (1889—1977) — український радянський композитор, пародійний артист СРСР, академік АН УРСР, близький друг поета.

Пам'ятник Леніну. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1945, 22 квітня. Подається за вид.: т. 2, с. 256.

Медитація. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1945, 15 березня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 44. Подається за вид.: т. 2, с. 252.

Напис. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1944, 12 вересня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 44. Подається за вид.: т. 2, с. 254.

Остання весна.

У журналі «Українська література» (1945, № 10-11, с. 125—127) був повністю надрукований цикл, що складається з дев'яти віршів. У збірці «Вірність» та в десятитомнику автор вмістив тільки п'ять поезій. Подаємо за першодруком увесь цикл.

«Так вонзай же мене, ангел вчерашиний,
В сердце острый французский каблук...» —

цитата з вірша О. Блока «Упижение».

Вірність. Вперше надруковано в газ. «Літературна газета», 1945, 7 листопада. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 48. Подається за вид.: т. 2, с. 270.

«Ніколи я не зінав, що так люблю...». Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1945, № 11-12, с. 21, під назвою «Люблю».

Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 48. Подається за вид.: т. 2, с. 278.

Ленінградські париси (1—9). Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1945, 20 червня. Подається (за винятком вірша «Тіні білої почі», якого не було у т. 5; він подається за зб. «Вірність») за вид.: т. 5, с. 129—142.

Цикл «Ленінградські париси» був створений у червні 1945 р. Поет розпочав його в Ленінграді, продовжував у Москві і закінчив у Києві. У цю подорож М. Т. Рильський вирушив із своїм другом Остапом Вишнею. В. В. Губенко-Маслюченко у «Сторінках спогадів» пише: «...коли в 1945 році Остап Вишня мав їхати в Ленінград, щоб зустрітися з сином, якого він не бачив 11 років, Максим Тадейович приєднався до нього. Правда, подорож ця набула вже іншого характеру. Два видатних українських письменники поїхали вклопитися місту-герою.

З цієї подорожі Остап Вишня привіз кілька парисів: «Ленінград і ленінградці», а Максим Рильський — цикл віршів» («Незабутній Максим Рильський», с. 37).

Назва циклу для десятитомника змінена автором. У збірці він називався «Ленінградські поезії».

Брюллов Карл Павлович (1799—1852) — російський художник. Разом з російським поетом Жуковським Василем Андрійовичем (1783—1852) Брюллов допоміг викупити з кріпацтва Тараса Шевченка.

Тесля саардамський... — цар Петро Перший (1672—1725):

Копія Лнічкового мосту — скульптура в Ленінграді роботи Клодта Петра Карловича (1805—1867).

Пулковський меридіан — проходить через Пулковські висоти під Ленінградом, де знаходиться астрономічна обсерваторія Академії наук СРСР.

Красношапака Миколай — герой оборони Ленінграда, народився в Донбасі.

Достоєвський Федір Михайлович (1821—1881) — російський письменник. Тут мається на увазі його повість «Білі почі» (1848).

«Пишу, читаю без лампади...» — рядок з вступу до поеми О. С. Пушкіна «Мідний вершник».

Югославські париси. Вперше в газ. «Радянська Україна», 1945, 7 листопада, були надруковані: «Чорний колір», «Сербілки», «Ленісава Лазаревич у селі Даросава», «Крагуєвац», «Коло». У збірці «Чаша дружби» цикл друкувався з присвятою «Пам'яті Лесі Українці». Подається за зб. «Вірність», с. 82—95.

Сава — річка в Югославії, притока Дунаю.

Лепосава Лазаревич — югославська партизанка.

Диканька — селище міського типу в Полтавській обл. на річці Ворсклі, місце дії повісті М. В. Гоголя «Вечера на хуторе близ Диканьки» (1831—1832).

Четники — націоналістичні югославські військові формування, які співробітничали з фашистами.

Кардич Вук Стефанович (1787—1864) — сербський філолог і фольклорист.

Коллар Ян (1793—1852) — чеський поет і вчений.

Шафарик Павел Йосиф (1795—1861) — філолог, історик, поет, діяч чеського і словацького національно-визвольного руху.

Крижанич Юрій Гаспарович (1617—1683) — хорватський історик, філолог.

...ламка, незламна Українка... — Леся Українка.

Дім Прешерна. Вперше надруковано в журн. «Радянський Львів», 1945, № 5-6. Вірш помилково датований «17 вересня 1945 р.», точна дата «17 жовтня». Подається за вид.: т. 2, с. 273.

Прешерн Франц Ксаверій (1800—1849) — видатний словенський поет, активний борець за національну культуру, першим вивів у словенську поезію романтичні форми.

Три листи. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 1, с. 4—8, під павзою «Листи».

Лист до рідного краю. (*Із закордонної подорожі*). Вперше вірш був надрукований в «Літературній газеті», 1945, 7 листопада, в газ. «Радянська Буковина», 1945, 7 листопада. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 49. Подається за вид.: т. 2, с. 274.

Епіграф взято з першого розділу роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін». У збірці був ще й другий епіграф:

Здравствуй, племя
Младое, незнакомое! (О. С. Пушкін).

Дружині. Вірш присвячений дружиці поета Катерині Миколаївні Рильській.

Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 49. Подається за вид.: т. 2, с. 280.

Солом'янське преславне передмістя — колишня околиця Києва.

Коли Наталка тужить:

«Петре, Петре!..» —

слова з п'еси І. Котляревського «Наталка Полтавка» (дія перша, ява перша).

Синові. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 48. Подається за вид.: т. 2, с. 283.

Вірш присвячено синові поета Рильському Богданові Максимовичу.

Котигорошок — персонаж українських народних казок.

Кіївські октави. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1945, № 11-12, с. 18—20. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 48. Подається за вид.: т. 5, с. 143—151.

Володимирська гірка — узвищня у Києві, де розташовано парк і встановлено пам'ятник великому князю кіївському Володимиру Святославичу.

Сократ (469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ.

Рєпін Ілля Юхимович (1844—1930) — російський художник. Багато картин присвятив Україні.

Гришко Михайло Степанович (1901—1973) — український радянський співак, народний артист СРСР.

Киселев Андрій Петрович (1852—1940) — російський радянський педагог і методист. Автор підручників для середньої школи з арифметики, алгебри та геометрії.

Статистик — мається на увазі О. О. Русов (1847—1915) —

статистик, етнограф, фольклорист, громадський діяч. На квартирі Русова деякий час жив Рильський-гімназист.

Володимир Мономах (1053—1125) — великий князь київський у 1113—1125 рр.

«Тъмы пизких истин пам дороже
Нас возвышающий обман».—

Цитата з вірша О. С. Пушкіна «Герой».

Лист до молодих виборців. Вперше надруковано в газ. «Молодь України», 1946, 27 січня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 50. Подастися за вид.: т. 2, с. 284.

Радянський жінці. Вперше надруковано в журн. «Радянська жінка», 1946, № 1. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 50. Подастися за вид.: т. 2, с. 286.

Вербова гілка. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1946, 1 травня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подастися за вид.: т. 2, с. 288.

Леся Українка. Вперше надруковано в газ. «Літературна газета», 1946, 28 лютого. Подастися за зб. «Вірність», с. 132.

Командор Дон-Жуап — персонаж драми Лесі Українки «Намінний господар».

Кассандра — троянська царівна, дочка Пріама і Гекуби. Була паділена Аполлоном даром пророцтва, але, знехтувалий Касандрою, він зробив так, що її пророцтвам ніхто не вірив. Касандра — героїня одноіменної драми Лесі Українки.

Спартак (рік нар. невід. — 71 до н. е.) — керівник повстання рабів у стародавньому Римі (74 або 73 — 71 до н. е.).

Аптеї — за грецькою міфологією, ведетень, що був непереможний, доки торкається землі — своєї матері.

Радісний дощ. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 3, с. 2—3.

Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 50. Подастися за вид.: т. 2, с. 292.

ЧАША ДРУЖБИ (1946)

Вийшла 1946 р. у Києві в Державному видавництві художньої літератури. У книзі зібрані вірші різних років, об'єднані темою слов'янського братерства. Більшість з них свого часу було вміщено в інших збірниках поета. У збірці «Чаша дружби» подаємо чотири вірші, які до того часу (не рахуючи публікацій у періодичній пресі) у збірках не друкувалися.

Порядок розташування віршів той же, що й у збірці «Чаша дружби». Книга відкривалася такими словами поета:

«Ця книжка мій скромний дар великій справі єднання й дружби слов'ян.

Нехай па першій сторінці стоять слова великого нашого Шевченка:

Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами!

M. Рильський».

Кімната Леніна у Празі. Вперше надруковано у зб. «Чаша дружби». Подастесь за вид.: т. 2, с. 295.

Бедржіх Сметана. Вперше надруковано у «Літературній газеті», 1946, 13 червня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 86. Подастесь за вид.: т. 2, с. 289.

Сметана на Бедржіх (1824—1884) — чеський композитор, основоположник чеської класичної музики.

Моцарт Вольфганг-Амадей (1756—1791) — австрійський композитор.

Гус Ян (1369—1415) — чеський мислитель, ідейний натхненник антифеодального, народно-визвольного руху в Чехії, видатний діяч Реформації.

Бетховен Людвіг ван (1770—1827) — німецький композитор.

Прага. Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1946, 13 червня. Подастесь за вид.: т. 2, с. 296.

Жижка Ян (бл. 1360—1424) — воєдь революційно-визвольного руху гуситів, видатний полководець.

...Та вперше звуки «Дон-Жуана»
У цих склепіннях розлились.—

Опера Моцарта «Дон-Жуан» (1787) вперше була поставлена у Празі.

...Коли з Шафариком преславним,
Як з братом брат, заговорив.—

Поема Т. Г. Шевченка «Бретик» (1845) відкривається віршованою посвятою Павлу Йосефу Шафарику.

Неруда Ян (1894—1891) — чеський письменник, один з ідейних керівників національно-визвольного руху 60-х років у Чехії.

Конєв Іван Степанович (1897—1973) — маршал Радянського Союзу. Під його командуванням війська Першого Українського фронту визволяли Прагу від пімецько-фашистських загарбників.

В лтава і Морава — ріки у Чехословаччині.

На оновлений землі. Вперше надруковано у зб. «Чаша дружби», с. 10. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 50. Подастесь за вид.: т. 2, с. 299.

Бескіди — система гір у Карпатах.

МОСТИ (1948)

Поезії. К., «Радянський письменник», 1948.

Я голос подаю. Вперше надруковано в журн. «Радянська Буковина», 1947, 9 лютого. Подастесь за вид.: т. 2, с. 319.

Мости. Вперше надруковано у журн. «Вітчизна», 1948, № 2, с. 56—57. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подастесь за вид.: т. 3, с. 7.

Для тих, що на руїнах самовластя
Будову щастя виведуть міцну! —

Перегук з віршем О. С. Пушкіна «К Чаадаєву».

Лацюговий міст — міст через Дніпро у Києві.

Записна книжка. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1948, № 7, с. 42—47.

Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 195, 196, 197, 52. Подається за вид.: т. 2, с. 324.

...Там дівчина жила.— Йдеться про Корольову Гулю (Маріопеллу Володимирівну), киянку, яка загинула під Сталінградом, піднявши після смерті командира бойовий підрозділ на штурм висоти.

Нагороджена орденами Леніна і Червоної Прапора. Героїні присвятила повість «Четверта висота» О. Ільїна.

Герасименко Костянтин Михайлович (1907—1942) — український радянський поет і драматург. Загинув па фронти під час Великої Вітчизняної війни. Пам'яті К. Герасименка М. Рильський присвятив вірш «Береза».

Качура Яків Дем'янович (1897—1943) — український радянський письменник. Був закатований фашистами у Донбасі, у таборі військовополонених.

Десник Олекса (Руденко Олекса Гнатович, 1909—1942) — український радянський письменник. Загинув у бою під час Великої Вітчизняної війни.

Ось цього пам'ятаю молодим.— Йдеться про Борзенка Сергія Олександровича (1909—1972), українського і російського радянського письменника, Героя Радянського Союзу.

...на вулиці Мажита Гафури...— В Уфі, на вулиці, що носить ім'я народного поета Башкирії Мажита Гафурова (Габдулмажита Нурганійовича, 1880—1934), стоїть будинок, в якому жив поет і де знаходиться музей поета. В роки Великої Вітчизняної війни у цьому будинку довгий час працювали евакуйовані з Києва Спілка письменників України, редакції газети «Література і мистецтво», журналу «Українська література», а також УЗАП і Літфонд.

Біловезька Пуща — державний заповідник у Білорусії.

Ярославна — персонаж найвидатнішої літературної пам'ятки Київської Русі кінця XII ст.— «Слова о полку Ігоревім». Сцена, про яку йдеться,— плач Ярославни — одна з пайяскравіших у творі, пов'язана з народнопоетичною символікою. Ремісценція підкреслила героїзм радянських людей у дні Великої Вітчизняної війни.

Звичайний наш радянський робітник Чинив отут своє звичайне діло...—

Мова йде про Ковпака Сидора Артемовича (1887—1967), одного з найвидатніших організаторів партизанського руху на Україні, двічі Героя Радянського Союзу, командира партизанського з'єднання, що здійснило кілька глибоких рейдів у тил ворога, зокрема уставлений Карпатський рейд 1943 р., описаний Ковпаком у книжці «Від Путівля до Карпат».

...мій ленінградський друг...— Йдеться про М. С. Тихонова, який в умовах Ленінградської блокади очолив групу письменників Ленінградського фронту, 1941 р. написав поему «Кіров з пами», за яку 1942 р. одержав Державну премію СРСР.

Кошова Ганна Денисівна (1871—1948) — знатна колгоспниця Радянської України, Герой Соціалістичної Праці.

Хлопчик. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1947, № 1, с. 80—81. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 513, 13, 51. Подається за вид.: т. 2, с. 303.

Прототипом героя твору є пебіж поета — лейтенант Радянської Армії Рильський Максим Іванович, який у 1944 р. загинув у Польщі.

Москва. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 10-11, с. 28. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подається за вид.: т. 2, с. 291.

Незабутнє. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1947, 9 травня. Подається за вид.: т. 2, с. 310.

Радянська Україна. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 41. Подається за вид.: т. 3, с. 11.

Скоропадський Павло Петрович (1873—1945) — у 1918 р. очолив маріонетковий буржуазно-поміщицький уряд і був проголошений гетьманом України. Після повалення контрреволюційної буржуазно-поміщицької диктатури втік до Німеччини, де провадив антирадянську діяльність.

Петлюра Симон Васильович (1877—1926) — один з ватажків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Втік за кордою, де продовжував боротьбу проти Радянської України.

Дві сили. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 49. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 52. Подається за вид.: т. 2, с. 322.

Київ — Москві. Вперше надруковано в газ. «Зоря Полтавщини», 1947, 7 вересня. Подається за зб. «Мости», с. 35.

Орлина сім'я. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 44.

Подається за першодруком.

Океан. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 51. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: т. 2, с. 317.

Вашингтон Джордж (1732—1799) — перший президент США. Очолив війну проти Аргентини за незалежність північно-американських колоній і роботу по виробленню конституції США.

Лінкольн Авраам (1809—1856) — президент США, один із засновників республіканської партії.

Софія. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1947, № 6, с. 29. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подається за вид.: т. 2, с. 320.

Ботев Христо (1849—1876) — болгарський поет.

Янка Купала. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1947, 28 червня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подається за вид.: т. 2, с. 307.

Пісня-думка. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1947, № 5, с. 6 (під назвою «Після»). Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 371. Подається за вид.: т. 2, с. 308.

Зорі. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 62. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: т. 2, с. 316.

Радянський солдат. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 63. Подається за першодруком.

По доці. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1947, 23 травня. Подається за вид.: т. 2, с. 312. Епіграфом до вірша Рильського узявлений заключний рядок поезії О. С. Пушкіна «Я помню чудное мгновенье».

Одужання. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україпа», 1941, № 1, с. 17. Подається за вид.: т. 2, с. 321.

Яблуниця-мати. Вперше надруковано у зб. «Мости», с. 71. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 548. Подається за вид.: т. 2, с. 313.

Вірш присвячено дружині поета — Рильській Катерині Миколаївні (1886—1958).

Весняні води. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1947, № 8, с. 3—27, з підзаголовком «Поема про кривду і правду». Максим Рильський, готуючи поему для десятитомника, значно переробив її, написав нові розділи, деякі скоротив, додав нові. Подається за вид.: т. 5; у примітках вміщено першу редакцію (за журн. «Вітчизна», 1947, № 8).

Лепкузня — київський завод «Лепінська кузня».

Верстатобуд — завод верстатів-автоматів у Києві.

Я з ним стрічався по війні не раз... — з С. А. Ковпаком.

Товариш був у нього... — Рудnev Семен Васильович (1899—1943), комісар партизанського з'єднання, Герой Радянського Союзу. Загинув у бою з фашистами.

З ійшлися сусіди і розповіли
Страшну історію того убивства...

Ідеться про те, що у містечку Бузьку Львівської обл. в піч з 3 на 4 квітня бандерівці стратили групу селян. Про це розповідає поет і в статті «Один день» («Радянська Україна», 1945, 11 квітня).

...танки Кравченка... — Кравченко Андрій Григорович (1899—1963), генерал-полковник танкових військ, двічі Герой Радянського Союзу, командир танкової бригади, корпусу, армії в роки Великої Вітчизняної війни.

Відомості про цих людей і події я взяв безпосередньо від Лариси Іванівни Сосніпіой... — Рильський продовжував і далі цікавитись життям родини Сосніних, ім присвячено 42-й розділ поеми. У листі до міністра соціального забезпечення УРСР він просить вжити заходів для поліпшення умов життя цієї родини (ІЛ, ф. 137, од. зб. 1797). Письменника хвилювала їй доля самої теми Малинського підпілля. «Це в 1947 р. я одним із перших озвався про герой Малинського підпілля лікаря Івана Іван[овича] Сосніца та дочку його Ніну (в циклі «Весняні води»), — звертається М. Т. Рильський до українського поета О. Підсухи. Повідомляючи, що Ол. Опапасюк, зібравши великий матеріал, пише повість про героя Малинського підпілля, поет просить О. Підсуху, як члена редколегії журналу «Діяльності», зв'язатися з автором, що живе і працює на Житомирщині (ф. 137, од. зб. 2353). У 1965 р. Ніні Сосніній було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

...кащенко ківський персик... — Кащенко Василь Васильович (1812—1894), український садівник і лісничий.

Бербанк Лютер (1849—1926) — американський селекціонер, послідовник теорії Дарвіна.

...Май в селій, ж вавий друг... — Йдеться про Гришка Миколу Миколайовича (1901—1964), академіка АН УРСР, тодіш-

нього директора ботапічного саду АН УРСР, якому присвячений
13-й розділ поеми.

Трипілля — село Обухівського р-ну, Київської обл.

Осипенко Поліна Денисівна (1907—1939) — радянська вій-
ськова льотчиця, Герой Радянського Союзу.

1

Рожева між деревами вода
Не спить і спить. Останнє упада
Дубове листя, з осені зостале.
Дрозди уже в гаї поприлітали —
І вальдшнеп, довгоносий лісолюб,
У вогку землю застромляє дзюб.

Розлилися води
На чотири броди,
Веснонько, весна!
Ніби зbezуміле,
Птаство дзвінокориле
Небо протина.

Яка жадоба пепаситла гонить
Ключі гусей, качині табуни!
Як щедро небо добре слізни ронить,
Щоб сходили надіями вони!
Яка жадоба
У серці хлібороба,
Що до сівалки зерно засипа
І вирушає по ріллі аж синій!..
Благословенна сіяча тропа!
Хвала землі, всесвітня честь — людині!

Іван Степанович, директор МТС,
Неголений, натомлений, спітнілий,
Враз помолодшав, ну, сказати, воскрес,
Набравшися од сонця й вітру сили.

Посуху він кощаву пригадав,—
А, чорт бери, так треба працювати,
Щоб не давати природі жодних прав,
А всі права нам треба у природи брати!

Звичайно, хто не рад, як небокрай
Отінить щедра, благодатна хмара,—
Але воюй, солдате, за врожай,
Хай морем розцвіте пшениця яра!

Іван Степанович не ловить гав,
Не терпить він, щоб інші їх ловили,—
Недарма ж повні груди він набрав
І сонячної, й вітряної сили!

Сонце, вітер, сила,
Веснонько, весна!
Юність пролетіла,
А душі не вбила
Рання сивина.

Хмар рухливі плями...
Мов голки трава...
Скоро журавлями
Небо заспіва.

Хто спипить розлиття весняних світлих вод?
Хто серцю людському і думці скаже — досить? —
Дапило Якович, колгоспний садовод,
Секатора в руках, немов бунчук, підносить.

2

Ще ж по цій землі вони ходили —
Як не загорілася земля?
Це ж на цій землі вони труїли
Трutoю смертельною поля!

Ганс любив дітей — і розважався:
Із кипені ласощі виймав.
Як малюк цукеркові всміхався,—
Малюка він в голову стріляв.

Штука ця віддавна ще відома,—
Все було на людському віку!
Та яка нестерпна осорома,
Що подобу Ганс посив людську!

Певне, ѿ Грехтен жарт би цей схвалила,
Власне кіндляйп тисучи до лопа...
І таких земля моя посила,
Чорна з крові і від сліз солона!

Фріп любив пейзажі малювничі,
Навіть сам, бувало, при мольберті
Заглядав природі просто в вічі,
Поки в вічі не заглянув — смерті.

Був він тихий, лагідний такий,—
Герман, люба мрія Доротеї.
Та нашитий знак тупий: «убий!» —
Мав на рукаві задля ідеї.

Він рахунок всім убитим вів,
Як мисливець — здобичі охоти,
І альбом свій знімками мерців
Прикрашав для дорогої Лоти.

А Лота, проклята в віках
За лютъ свою зміїну,—

А Лота била по щоках
Сестру мою Марину.

У Лоти очі голубі
І шия лебединя,
А вдачу знає по собі
Сестра моя Марина.

О серце, сльози всі збери
На всіх людських розточах —
І в порох смертний розітри
Таких голубооких!

3

Вона пливе в прозорім танці,
Простерши білых два крила,
Немовби Грузія киянці
Свій дух гірський перелила.

Впіймати її, таку жадану,
Таку близьку! — але ніяк
Торкнувшись до гнуучкого стану
В'юнкий не важиться юнак.

Весь світ дарував людині,—
Благословені ж ви стоірат,
І руки — крила лебедині,
І знадих поглядів агат!

Вона створена для лету —
І Київ бачить з-за гори
В театрі опери й балету
Хрусткі мінгрельські вечори.

Вона — вишневий цвіт весною!
Скрипок високий перегук
Обводить млою золотою
Поему невловимих рук.

Та крізь вишневу сніговицю
Я пенараком, мимохіть
Згадав про іншу танцівницю,
Про інший час, про іншу мить.

Це в клубі льотчиків під Харковом було.
Уже радянських військ нещадне помело.
Із харківських ланів бур'ян лихий змітало,
Та ще був не кіпець, ще справ було чимало,
Ще перегул гармат, стрясав гай й лани,
І недалеко — там — інше були в опи.

У клуб той льотчицький запрошено бригаду
Артистів (а піде так не стрічають радо

І ніжніх балерин, і левів-співаків,
Як у прокурених димами вояків,
Що з смертю гру ведуть щодня і щохишлиши —
І люблять тим ніжнім зілля і дзвін пташиний).
Був у бригаду ту записаний і я.
Хоч неясна була в бригаді роль моя:
Чи то конферансье, чи то й поет, можливо.
То ж ми поїхали. Зустрів доброзичливо
Начальник клубу нас. Підвівши до вікна
Одної із кімнат, промови віш: «Війна!
Війна, як бачите! Признаюся одверто,
Ще трохи відкладем початок ми концерту:
Бач, фріци дра плють, то наші побомбить
Збираються». І ми побачили в ту мить,
Як підіймаються по всім аеродромі
Хоч не знайомі нам, та більше, ніж зпайомі,
З гудінням сталевим рішучі літаки,
І їм «щаслива путь!» шепнули співаки
Та молода між них московська балерина.

Концерт відкладено. Година, ще година...
Аж чути — хтось почув — здалось? — пі, чути всім
Моторів рідних гул в зростанні громовім.
(По звуку вміли всі — пе то бійці — малята! —
Німецькі літаки від паших одрізяти.)
Усі вернулися — пайпов лише один
В повітрі, в полум'ї безсмертний свій загин.
(Про це з жалю до нас нам потім лиши сказали.)

От до концертної ми вирушили зали
(Так пишно названо пайбільшу із кімнат).
Як голубий плеск, коли ото в дні свят
Ганяють голубів аматори ревніві,
Страшні у зазdroщах, та добродушні в гніві.
Сідати пе даючи улюбленцям своїм,—
Так знявся оплесків, сказати газетно, грім
(До цього, далі, артисти всі охочі).
Які допитливі позводилися очі!
Як люди слухали, яка любов жила!
Останнім помером, як пишеться, була
Московська молода, та знана тапцівниця.
Всі очі зайнайлись і загорілись лица,—
Ta й справді, бачивши співучий той танець,
Не загорітися здолав би тільки мрець.
Рояль розстроєний, тісна й темненька зала,—
А все це байдуже! — як пух з верби, лігала
Тоненська дівчина через благий поміст,
В мистецтво осяйне не тільки вклавши хист,
А й сердеце все своє, гаряче та щасливе,
Усе життя своє, все, на землі можливе.

Проміння доброти і вроди
Всі душі ясно заливало,
Немов веселяці чисті води
Веснянє пойняло зело,
І зала вся заціпеніла,

І зала вся злетіть могла,
І радості нестерпна сила
В очах у кожного горіла,
У серці в кожного цвіла.

Спасибі, дівчино, навіки
За щастя правди і краси!
Як світоч, світлий дар неси
На хвилях світлої музики!

То вже були не оплески, а щось
Чого не можу словом я віддати.
По танці тім — пізніш — я запитав
Артистку: чом ніколи у Великім
Театрі так вона не танцювала,
Чому в той вечір весь огонь життя
Вона влила у свій танець? —

Вона
Відповіла мені тихенько й просто:
«Я танцювала для бійців». — I все.

4

Я давню весну пригадав,
Мої весняні води.
Весни я їй досі не втеряв,
Народе мій, народе!

Немов па бій, у трудовій
Ти устаєш напрузі...
Нехай же буде голос мій
Як чересло у плузі!

Вода рожева між дерев —
Твої рожеві води...
Ти в бої лев і в праці лев,
Народе мій, народе!

5

Є люди, що запевняють, ніби деякі фашистські генерали —
воєнні злочинці — поводилися на суді «з гідністю». Ось що роз-
повів мені один поляк журналіст, що був у німецькому концтаборі
і вижив там:

«Колись до нас у камеру зайшов
Наш комендант, тепер усьому світу
Відомий як садист. Він із кишені
Добув свій портсигар із вензелями,
Дістав цигарку з нього дорогу
І кинув на долівку: «На, собако!» —
Сказав меші. Хотілося страшенно
Мені курити — тютюну не мав
Ні крихти я,— але я відповів:
«Я не курю».

Минувся певний час,
І опинився чудом я на волі,
А комендант небавом у в'язницю
Потрапив. Якось, бувши журналістом,
Здобув я дозвіл завітати до нього.
Я увійшов — він не візнав мене
У першу мить, але візняв-таки
(Мав добру пам'ять, бачите, на лиця).
Усім він тілом затрусила дрібно,
А я собі дозволив... Я добув
З кишені портсигар без вензелів
І папіросу кинув на долівку,
Як віддарунок: «На, собако!» — Він
Додому кинувсь — він поповз як вуж
(Цигарка закотилася в куток),—
Він ухопив її двома руками,
Цигарку ту, і радо закурив.—

Таке оповідання журналіста.

6

З полову він німецького ішов,
Щоб до своїх, до Армії пробратись.
Удень ховався під покровом ночі
Версталою свою безсонну путь,
Живився — сам не зінав він, чим живився!

Дощі гіркі в лиці його шмагали,
Вітри колючі крізь діряву світку
До тіла змученого добиралися,
Скривлені, понівечені пальці
З подертих визирали черевиків
І крилися болотом. Він ішов.

Він згадував. Дитинство заглядало
У вічі ясно-синіми очима,
В ушах шумів гарячий комсомол,
Що виростив із пастушка сільського
Письменника, більшовика, бійця.

Він згадував: над тихим Пслом-рікою
Стойть село, а в тім сели хатина
(Так пісню й казку можна починати),
У хаті тій живуть його батьки —
А чи живуть же? Як живуть?

Сестричку

Він згадував, пастушку босоногу,
І серце нило болем невідступним,
І він ішов — ішов він до своїх,
До Армії, до друзів бойових!

І от одного вечора глухого
У тім селі, над тихим Пслом-рікою
Він опинився. Добре зінав він сам,

Що краще б помищути це село,
Де зрада визирала з-за кутків
На нього поглядом своїм стооким,—
Але не міг минути.

От і хата,
Де він родивсь, де жив віл і любив.
Ось перелаз, що хлопчиком ще лазив
Віл через нього. От він на подвір'ї
Біля вікна. Стояв він довго, довго,
Як тінь німотна. Стукнути? Не стукатъ?
Піти у темряву? Та чи від себе
Самого підеш? — І в туманну шибку
Він стукнув тихо. Ніби хтось озвався,—
Ні, то здалося так. У друге стукнув,
Утретє стукнув.

— Хто там?

— Подорожній.—

Знайомі двері із знайомим рипом
Враз відчинились. Батько на порозі.
Який сутулий!

— Добрий вечір вам!
Дозвольте перегрітися.

— Заходьте
До хати. (Не впізнав він! Не впізнав!)
А ось і мати! — зморщена, маленька —
Невже така маленька?

— Що ж, стара,
Умитися людині дай з дороги,
Та, може б, ти картоплі там зварила,
Бо зголоднів же, певно, чоловік!

I мати теж — і мати не впізнала!
Води вона умитися подала
I поратися взялася біля печі...
Все рідне, все — і навіть рогачі
Здалися рідними, — і рідний гугіт
Солом'янного полум'я в печі!

Він сів край столу. Ні господар хати,
Ні син його невідзначаний — не знали
Про що б розмову їм початъ. А син
До того ж думав тяжко і невпинно:
Назватись? Не назватися? — Та мати
Щось подорожніому сказала сумно,
Віл одповів... і в цю хвилину з печі
Дівча стрибнуло — до стола підбігло —
У вічі глянуло мандрівникові
I скрикнуло: «Ой, мамо! Це ж Олекса!»
Рогач у господині випав з рук,
I горщик із картоплею упав,
Картопля покотилася по долівці...
А шию потемнілу обвили
Старечі руки, шерхлі та зав'ялі —
Ti самі добрі руки, що колись
Олексу сповили...

Нічну розмову
У темряві — бо й каганця сліпого
Загашено, щоб часом не підглянув
Сусід Микита, поліцай піменський,—
Розмову ту віддати я не можу,
Лише чоло схиляю перед нею,
Стражданню й щастю, що не знають меж,
Уклін доземний тихо віddaю.

Уралці батько випровадив сина
Городніми стежками. Півхлібини,
П'ять цибулин та картоплин з десяток
Поклала мати в торбу подорожню.
Дивилася гарячими очима
Услід Олексі...

«Сину мій, іди,
Йди до своїх... із нашими вертайся».
І до своїх крізь темряву та осінь·
Дійшов Олекса, щоб на річку Псло,
У хату батьківську, у всі хати,
Усім батькам і матерям страждущим,
Усім Марійкам, у крайні сущим,
Неподаліну весну принести.

7

Рожева між деревами вода
І крики птаства, ледве зрозумілі,
Задумливості річка молода
Мене гойдає па погожій хвилі.

Я не складу безчинно рук
На грудях спорожнілих,
Люблю роботи грім і грюк
І кров живу у жилах,

Але буває мить така,
Що тишина спокою
Наближує войовника
До праведного бою.

Буває мить така, коли
В мовчанні повно співу...
..Дерева руки простягли
У далечінъ щасливу.

Клени, повні жадання! Берези в ласкавім диму!
Темнокорі дуби, що не скоро ще вам зеленіти!
Вашу силу й напругу від вас не прийму, а візьму,
Щоб боротись, творити і світ відмінити!

Я в лавах тих, що відміняють світ,
Лиш рядовий — і тільки новобрачець,

Але знамена славного багрянець
Мені осяяв путь останніх літ.

Під ним іду, під ним кінець зустріну
І передам молодшим заповіт:
Лиш лави тих, що відміняють світ,
На верхогір'я приведуть людину.

Сині верхогір'я,
Даль-голубизна...
Ми йдемо в безмір'я,
Веснонько, весна!

8

Я з ним стрічався по війні не раз,
Стрічуюсь і нині, щоразу
Дивуючись патурі певсищущій
І простій мудрості,— а в час війни
Лиш голосні легенди чув про нього.

З Путівля древнього аж до Карпат
На дзвін ішов, ой, не сурмили сурми,—
Крізь ніч і смерть загін його хоробрій
Пройшов, як струмінь, як потік гірський
Крізь чорне проївляється каміння.

Над ним, як над звитяжцями орел,
Витав із Кремля голос непохитний,
Народу серце билося в серцях
Бійців його — і подвиги левині
Луною пролунали у віки.

Товариши був у нього. З пим пе раз
У партизанські почі непрозорі
Віл радився, не раз і сперечався,
Одно на мислі маючи і в серці:
Високу помсту! — Побратим поліг
У полі чесно, і нетлінна слава
Його вояцьку пам'ять повила.

А «дід» живе (так друзі жартома
Його назвали, дуже передчасно),
Ще й так живе, що за таке життя
Життя із нас оддав би не один!

Цигарку запаливши, що ввійшла
В історію, з кореспондентів ласки,
Оповідати ввечері він любить
Про сутички, про будні бойові,
Про те, що треба вміти ключ найти
До серця людського (він ті ключі
Так просто носить, ніби у кишені!),
Про зустріч та розмову із вождем,
Що розталила в грудях жар одвічний,
А як почне про світові діла,

Що ми зовемо міжнародним станом,
То мовби глобус крутить у руках!

Оповідав він якось, що в однім
Селі (забув села того я назву)
Мадяри й пімці — перші це чинили,
Бо другі так веліли — немовлят,
Та стариків, та немощних жінок
Заперли в хаті, запалили хату,
І так спалили іх усіх живцем.
Як вихор налетіли партизани
(Але щоб налетіти їм, як вихор,
На хитрощі піднявся славний «дід»,
Пустивши ворогів на хибний слід)
І неподів так страшно покарали,
Шо чутка від села і до села,
Як блискавиця грізна, перейшла.
І говорили Гітлера солдати:
«О, лішче з дідом тим не жартувати!»
І жах неподівський їх відтіль гонив,
Де тільки «дід» з «онуками» ходив.

Пригадуючи лісові Карпати,
Він розказав історію сумну,
Коли, непаче рідних у труну,
Гармати в землю довелось ховати
(Веління партизанської війни!) —
І плакали бійці, хоча вони
Давно забули, як то людиплачуть...
Нехай нащадки це в серцях відзначать!

Про людські повідав він самопожертви,
Про молодецьких сміливих дівчат,
Шо йшли у вир ворожий, у пучину,
Ім'я своє забувши, відмішивши
Натуру власну. Гибули одні,
А інші виrivалися із виру,
Принесячи дорогоцінні вісті —
Ворожі плахи, зведення листи,—
Як із глибин морських недовідомих

Виносить перли мужній водолаз.
Не раз оповідав він, як в лісах,
Над озером, що рибою живило
Народних месників,— вони чекали
Дарунків із Великої землі —
Не шоколаду (часом хтось ласково
Їм кидав шоколад і сигарети
Із літаків), а толу і патронів.
О, як вітали вояки засмаглі
Оті дари з Великої землі,
Які натягувались нерозривні,
Гарячі струни поміж вояками
І льотчиками — поміж вояками
І гордою Великою землею!

А мить, коли зійшлися партизани
Із Армії Радянської бійцями
У заграві багряніх перемог,
І виволені села і міста
Квітчали визволителям дорогу,—
Хіба людина може не забути?

Коли війна кінчилася, коли
Ми допомоги руку подали
Країнам братнім, і вони кормигу
Ганебну скинули, — імен чимало
Дзвеніли по світу дзвоном золотим.
Між них і «дідове». Я бачив сам,
Як чеські діти й діти югославські
Його обличчя зразу пізвавали
І як вітали, а пайменше він
Угору, сміючися, підкідав,
Бо любить «дід» усіх малих онуків!

Тепер наш «дід» у мирнім нашім домі
Вершти в великі справи. Я не раз,
До нього приглядаючись милуюсь,
Яка теплінь у нього до людини,
Як ніжко він торкається до ран
Найтяжких.

Раз із пінм в одній кімнаті
Я почував. Розказував він довго
Про всякі болі, що песьутъ йому
Ті «гвинтики», ті люди непомітні

І чую я — в вісні
Говорить «дід»: «Було б же так сказати!
Я зрозумів би і помог тобі.
Ну, ну, небого! Все кажи докладно!»

І хочу ще одне я пригадати.
Про це оповідав мені один
Із тих, що рейд із ним пройшли геройський.
У лісі довелось ім' ночувати.
Була холодна ніч, а вийшло так,
Що одягу теплішого бійці
Не мали. От облігся мій знайомий,
Іще не спав, а «дідові» здалося,
Що він заснув. Тоді тихенько «дід»
Із себе зняв свою бекешу теплу
І сонного товариша укрив.

А перед досвідком, коли товариш,
Здавалося, ще спав, та міг щохвилі
Прокинутись, «дід» зняв бекешу з нього,
Щоб навіть той в думках не покладав,
Шо дбас «діда» про нього, про дитя.

У Львівській області, в однім селі,
Над озером, що у своїм свічаді
Хати й сади гостинно відбиває.
Ввійшли ми в хату бідої вдови
І там побачили... Бодай не бачить!

Вона лежала на столі. Як віск
Лице було. В руці воскова свічка.
А поруч неї внук її маленький,
Як і вона, навіки перухомий,
З застиглим жахом па безкровнім личку.

Зійшлися сусіди і оповіли
Страшну історію того убивства.
Був син, боєць червоний, у вдови,
Писав листи їй з фронту,— а вона
Була пеграмотна, тому сусідів .
Не раз просила почитати листа,
Не раз, пе два,— і син, немов живий,
Ставав тоді перед очима в неї,
І голос кума Гнати чи Яцька
Насправді сипа голосом здавався.

А в тих листах писав магусі син,
Що позабаром Армія Червона
Повернеться на землі паддністянські
І прожене і пімців, і своїх
Іуд та каїнів, і принесе
Народові погожий красний ранок.

Бандерівці про це дізпались.
Ніч
Була холодна, дощова і хмарна
І чорне діло вірила чорнотою.

І от лежить вона, суха, маленька,
З лицем восковим. Свічка у руці.
І поруч внук, синок того солдата,
І рана запеклася на височку,
І жах пеєсвітський в погляді застиг.

Прокляття вам, купці жовтоблакитні,
Що матір'ю свою торгувати
За всі валюти на землі ладні!
Нехай земля пе прийме вас, прокляті!
Нехай згорить і слід ваш у вогні!

Як про здоров'я, про добро,
Як про дитя кохане,

«Ну, що? Розлився вже Дніпро?» —
Питаються кияни.

На Володимирській горі
Чи пагорбі, сказати,
Стоять малі, стоять старі —
І всі, як немовлята.

Розлився, братіки! Ого!
Сягнув до небокраю!
Дніпро розлився — і його
За це я поважаю.

Залито лози й верболози
І верби в срібнім убраниї.
А по Андріївськім узвозі
Спуститись хочеться мені.

Я хочу пити дух вологи,
З Дніпром правічним молодіть
І навіть, признаюся, ноги
Хотів би трошки промочить.

Яка краса, яка могута!
Яка весела широчин!
Він справді друг, Дніпро-Славута,
Людських цвтомних поколінь.

Ой Дніпре, наш Дніпре, широкий ти, дужий!
Ти служиш нам, батьку, як дідам служив,
Ta тебе Шевченко не впізнав бі, друже,
Бо онук Шевченків тебе загатив.

Це було у давнім місті Вараждипі,
У землі Хорватській, друзі, це було.
Ми гуртом сиділи в залі старовинній,
Дружиної розмови гріло нас тепло.

Нас, гостей радянських, щиро тут вітало
Славне робітництво — мілій Вараждии.
Тостів обопільних там було чимало.—
Аж звернувсь до мене молодик один.

Був, здається, слюсар, той от вараждинець,
Він не бачив наших молодих небес.
Він сказав, наливши кубки аж до вінечь:
«Вишаймо за гордість нашу — Дніпрогес!»

Саме так — за наш у! — той юнак промовив.
Знав віп, що руїни, як лавина зла,
Що несита сила круків-людоловів
Дніпрогесу-цвіту рані завдала.

Але знав так само, чув про те він мову,
Що в краю Радянськім із усіх усюд,
Щоб маяк безсмертя засвітити знову,
Стікся, як потоки, невисипущий люд.

Рідний мій чужинцю, друже-вараждницю!
Правда твоя, хлопче, вік-віків жива!
Хай хорват потисне руку українцю,
Хай братання гребля виросте нова!

Хай в труді і дружбі світяться народи!
Миру благодатна хай іде пора!
Розлилися води па чотири броди!
Оком не оглянуть нашого Дніпра!

11

Коли ідеш ти самотою,
То хоч яка твоя тропа,
А перед безвістю глухою
Душа опиниться сліпа.

Із них бери взірець високий —
З радянських земель і країн .
Щосили бурлої потоки
Зливають в океан один.

Із них бери зразок прекрасний,
З мартеніців, із шахтарів,
Чий труд щочасний і пезгасний
В єдиний в'яжеться мотив.

Ти приклад з пих бери великий —
Із тих, що в полі водять плуг,
І що стоятимуть навіки
За брата брат, за друга друг.

Лише мільйонів світливий розум
Здолає в пориві однім
Зробити з супіску чорнозем
І з брил безформних — гордий дім.

12

Іван Степанович, директор МТС,
Людина хоч куди, та неможлива в праці:
Він хоче від усіх не менше, як чудес,
Та мало і чудес — на небеса рівняться!

Він звичку виробив таку собі чудну
В Радянській Армії, сказати під секретом,
Як танки Кравченка убрід через Десну
Неподоланно йшли під огням наметом.

Якась немов жене його вперед жага,
А бойові згадки дають йому наснагу.
Від генерала він дарунок зберіга:
Писання генія, де йдеться про відвагу.

Не миль очей йому і м'яко не стели:
Доб'ється правди віць, тоді біда, та й тільки!
Віц навіть і тоді, як тигр, бува, коли
В неділю зріжеться з сусідами у хвильки.

Суворо дивиться, хоч і ласково, він,
Як м'як деревами блищасть рожеві води.
Віц праці вимага, не тільки-но картин
(Хоч також і картин!) від матери-природи.

13¹

Було це в місті Малипі. Там жив
Іван Іванович, районний лікар.
Дітей було у п'ого двоє — Ніна
Та Валентин. Вони вже підростали.
Життя ішло в роботі. Сорок перший
Ніс урожай і радощі. Іван
Іванович людина був звичайна,
Ну, добрий працівник — чи цим здивуєш?
Хороші діти Ніна й Валентин,
Та, знов-таки, хорошими дітьми
Багато хто з нас може похвалитись.
Дружина лікаря того, Лариса
Іванівна, держала всю господу
В порядку, як розумні бджоли — вулик,
Хоча її сама в лікарні працювала —
І все ішло заведеним ладом.

Іван Іванович ще малолітком
Лишився сам — батьки поумирали,
І сам собі дорогу життю
Він торував. Був замолоду тесля,
Але ж і потім і сокири давін,
І пилки шум, і стружок мілій запах,
І втому м'язів весняну любив —
То ж сам собі й будиночок поставив,
Що в Малині був за гніздо йому.
Уперто вчився він самотужки
На інженера, їздив по Європі,
Жадливо придивлявся до людей,
До радоців і до страждань людських —
І, мавши хітів полегщувати страждання,
Подався на медичний інститут,
До зрілого уже сягнувшій віку,—
І закінчив, і в лікування вклав
Ту саму пристрасть, що у тесловання,
Що в інженерство, що в мандрівки дальні.

¹ Прізвище людей, про яких я пишу в цьому розділі, — Сосніни. Я думаю, що не образив світлої пам'яті лікаря І. І. Сосніна та його дочки Ніни, коли малював їх характери так, як собі уявив, і дав побутові риси, яких, може, не було. — М. Р.

Іван Іванович доночі зрапнія
В лікарні працював. Він був мовчуший.
Спокійний завжди (жоден із підлеглих
Не пам'ятає, щоб підвіщив голос
Чи закривав він!), — та велику волю
І силу мав до керування. Тим-то
Ішла робота під його рукою
Без шуму, як хороший механізм.
Коли ж доводилося побороться
За любу справу з бевзем тупоумним
Чи бюрократом (с ще цей бурян!), —
Він був мов кремінь — і перемагав.

До музики він здавна мав охоту,
Сам грав на скрипці, передав і дітям
Цей хист, — та й жінка теж до фортеп'яно
Любила у вечірній час підсісти,
Отож не раз, бувало, при гостях
Або й самі (та при гостях частіше,
Бо дня не помиспало без гостей
У лікаревій затишній господі)
Завзято вся родина вигравала —
І перехожий приятні вогні
Побачивши в будинку, всім відомім,
Казав: «Ну, й лепсько грають Сосніни! »

Без книжки, без науки апі дня
Не міг прожити лікар. Між книжок,
Що іх із дітими він читав, була
Улюбленна: «Ян гартувалась сталъ».
Можливо, слід нам це запам'ятати!

Була у лікаря одна ще пристрасть
Поза лікарцею: старий лепаж,
Що па стіні, па килимку висів,
На вишитім дружиною погоні.
Не раз його він падив і манив
На Тетерів-ріку, па оболоні,
Де вже піднявся крижень пакрило...
Та мало часу полювати було!

Зате як вирветься, було, із сином, —
Помолодіє па десятки літ!
І хоч не раз він потрапляв качиним
Округлим шротом, як в копійку, в світ,
Та що бували в пьюго за пригоди!
Було об чім сусідам розказати!
Як по-дитячому лиліли воли!
Яка лилася в душу благодать!

Любив він павітъ комарів серпневих,
Що не страшна й гвоздична їм олія,
Любив жароту, від якої млюспо
Нам паморочиться голова,
Любив утому, коли ниють ноги, —

Як славно з них, прийшовши на привал,
Стягати мокрі постоли мисливські!
Любив він навіть дощ, коли ховатись
Доводилось в баштанім курені:
З товаришами там розмови довгі
Заводив віл на розмаїті теми.
І цілій світ, здавалось, осягав
Думками. А допитливий синок
На всіх зорів блискучими очима
І голосом ламким, перехідним
Щось укідав у ту розмову старших.
А краплі по соломі шелестіли,
І далечінь, як глянути з куреня,
Уся була затягнута дощем,
Як сіткою рибальською...

Коли

Війна прийшла закрадливо, як тать,
Коли одні шинелі зодягли
І рушили суверо, без промов
Вершти діло просте і сувере,
А інші пішки, кіньми, поїздами,
Грузовиками подалися на схід,—
У Малин так заскоцила німota,
Що залишились Сосніни (а втім,
Не знаю я докладно, як це сталося),—
І почалося не життя, а сон:
Той сон, що груди нам камінно давить,
Той сон, який ми хочемо й пе можем
З намученого скинути чола,
Той дикий сон, після якого довго
Ми дивимось безтямнimi очима
Навколо себе, поки не збагнемо,
Шо то був сон...

Ах, ні, то був не сон!
У кожну шпарку, у щілину кожну
Фашистські змії плазма заповзали,
Всьому живому затискали горло
І вимагали сала та дівчат,
І слали закривавлену білизну
У подарунок Гретхен злотокосим,—
А фрау Шмідт, сусідка, добре знала,
Як плями ті виводити з білизни!
Фашистські змії і «свої» гадюки
Обплутували світ, як павутиня...
Проте... проте...

Здавалося, Іван
Іванович прийняв, як неминуче,
Те все, що сталося. Так само вів,
Як і раніш, лікарні віддавав
Увесі свій день, так само був спокійний
І мовчазливий... та як часом гляне
У вічі дітям чи дружині,— щось
Перебіжить між них таке певловне,
Як тепла іскра...— Тихо! Тишина!

Вночі бували стуки обережні,
Якесь мов шкрябання тихе п'яке в двері,
Якісь неясні тіні попід дім
Нечутно кралися... Часом уночі
Зникав кудись, зігнувшись Валентин,
З кимсь Ніна потаємно зустрічалаась,—
І дивувалися німецькі змії,
І чудувалися «свої» гадюки,
Коли уранці на усіх домах
Біліли грізні аркуші паперу
Із написом коротким: «Смерть фашизму!»
І зрозуміті не міг полковник Штольц
Із круглими фіалками-очима,
На анекдоті й дотепні мастак,
У гвалтуванні майстер бездоганний,
Відкіль набої свіжі щоразу
У партизанів по лісах беруться
(Чорт би побрав тих партизанів клятих!
По-людському пожити не дають
Серед ландшафтів пишних України!)

Було це на глухім околі міста,
Де в тихому будиночку жила
Учителька, що часом прокрадався
Іван Іванович туди з дочкою,
Бував і Валентин, і друзі їхні
Для потаємних справ. Було вночі.
Був тихий стук. І двері відчинились.
Чотири тіні, крадучись внесли
Щось у шинель загорнуте. Спитали,
Чи лікар є.— Так, так, я тут! — покликав
Він Ніну. Розгронув шинель. Еге,
Потрібна операція! Негайно! —
Ніхто, крім Ніни, у таких ділах
Не помагав. Хоч на артистку Ніна
Хотіла вчитися за мирних днів,
Хоча боялась крові й не могла
Колись, було, і глянути на рану,—
Та зпівивши до болю білі зуби,
Тоненька і хистка, немов тростинка,
Вона була у батька асистентом,
Сестрою, помічницею...

В мовчанні
Вони взялись до діла. Кип'ятить
Вона укинула стальне начиння,
Він рани взявся обмивати... Враз
Хтось у тяжку віконницю постукав
(Не так, не свій!)... Стривай! Не відчиняй!

А Ніна вже, тоненька і хистка,
Немов тростинка, глянула в вікно
Із кухні темної... Вони! Вони! —
А стук уже із тихого нахабним
І владним став... Гестапівці навколо!
Гестапівці! — Живими не здаватись!

Всі двері замкнено. Тяжкі столи
І шахви підпирають їх. Німецька
В повітрі лайка виспе, вже одверта,
Приклади глухо стукають у двері,
І стіни дому, ніби в лихоманці
Дрижать і стогнуть.— Відинни мерцій,
Проклятий більшовик! Але в руці,
Що звіклала скальпель сміливо держати,
Короткий блиснув револьвер, а другий
У Нінки, у тростинки, у дитинки.

До ранку хворого блідого дня
Дочка та батько німцям не здавались,
Стріляли із ручного кулемета,
Гранатами вергали в ворогів,
А як проглянув досвіток скупий,—
Червоні й сині язики з'явились
І поповзли по стінах...
 Відчини!..
— Прокляті будьте, гади! Смерть фашизму!

Коли у домі стеля завалилась,
Коли вогонь будівлю охопив,
Коли чекали німці передсмертних
Благальників криків,— з полумені й диму
Вони щоразу чули: «Смерть фашизму!»

• • • • •
Так смерть у ніч зимовоу прийняли
Іван Іванович, районний лікар,
Його дочка, тощенька, як тростинка,
І певідомий партизан.

Росте
На пагорбі маленькому землі,
Серед могил загиблих партизанів
Барвінок голубий: його Лариса
Іванівна в печалі посадила.
А ще чиєсь пезпані добрі руки
Кладуть квітку па нагорб той малий,
І на піску сліди дитячих піг
Змиває дощ, але ніяк пе зміс.

Син Валентин в медінституті вчиться.
Він часто пише матері. Вона
Листи читає ввечері при лампі,
І співчуваєтиша її жива.

Напевне, вийде лікар непоганий!
Із Валентина. Хай йому щастить!

Завжди мчиться, завжди лише,
Неспокійний, ніби птах.
Він до птаха і подібний,
Гостроносий, бистроокий,
Ніби крила, в нього руки,
Мов польот, у нього кроки,
Мов польот — думок розмах.

— Тут ось, бачите, розарій...
(А чого гам задрімали?)
Он ряди араукарій
(Туї ледве не пропали,
Але ми їх зберегли!),
Там он кактуси... (страйвай-но!
Щось оця тополяка в'янє...
Поліємо її легайно!)
Тут каталіпни і плятанни...
(Гною більше настели!).

Ось де кащенківський персик,
Що на сотні кілометрів
Перепіс його па північ
Незабутній садовод,
Ось мічурінські гібриди,
Ось Бербанка дивогляди,
Ну... а це вже... мій завод!
Українська тут діброва,
Там — степи із ковилою,
Он-де кримська флора буде,
Оп Кавказ пішою горою,
Аж он там — алтайський луг...
Так від слова і до слова
Розгорта передо мною
Сон прекрасний без облуди,
Казку, зроблену явою,
Мій веселій, жвавий друг.

На узбіччях Дніпра, звідки павіть далеке Трипілля
Бачить другове око (припайлі, віш так запівля),
Виростас пе чудо. Людські непоборні зусилля
Тут обличчя землі відміняють уперто, щодня.

Як у краплі води відбиваються всесвіту тони,
Так збираються тут краєвиди всієї землі,
І від дива застиг монастир архайчний Іони,
І спинилися з подиву в льоті дзвінкім журавлі.

Віти у третмінні,
Тіні хмарок сині,
І безоднє небо, і думки без дна...
Розлилися води
На чотири броди,
Веснонько, весна!

Як перша трепетна бджола,
Пропахла воском і весною,
Як перші паростки зела
Над зораною повиною,

Хай буде завжди світ новим
І свіжим кожне почування
Тому, хто кинув отчий дім
Для ненаситного шукання,

Хто повен правої жаги.
У кого серце невтомиме,
Кому й найдальші береги
Здаються надто вже близькими.

Земля парус. Далечінь
Тремтіть, колишеться і мріє,
І недосяжної падії
Нема для людських поколінь!

Сер, містер, мосьє, кавалере, джентльмен,
Мій пане, чи навіть мосьпане!
Тобі не до серця у наших знамен
Цей колір, занадто багряний.

Та колір, звичайно, пробачив би ти
Близьким чи далеким сусідам.
Досадно, я знаю, що ми в наймити
До тебе не йшли і підем.

В комфорті та сервісі ти перейшов
Найвищу межу ідеальну.
Це ти ж бо рецепті робити запайшов
Найкращу резину жувальну!

Таких зубочисток немає у пас
Та й виробів з тої ж резини,
І наші міледі не раз без окрас
Свій подвиг вершать безупинний.

Щоб словом, як крамом дрібним, торгуватъ,
Свободу ти маєш для друку,
Ти куриш гаванну,— а поруч лежать
Твої безробітні на бруку.

Від статуй вільності падає тінь
На силь з усіма кораблями,
Ta негра, як звіра між дебрів-пустинь,
Цькуеш ти дебелими псами.

Ти пам співчуваєш: нелегко, мовляв,
Нам гоїти рану по рапі...
А сам, щоб тебе конкурент не догнав.
Пшепицю гноїш в океані.

Згадаю одверто тобі при кіпці:
В той час, як жувал ти резипу,
Стояли па смерть більшовицькі бійці —
І силу побили звіришу.

Ти всі континенти зажерти б хотів
І випити всі океани,—
Западто! Щоб часом живіт не болів
Тобі, демократе-мосьпане!

17

Данило Якович, колгоспний садовод,
У ботанічний сад приїхав пині в гости.
Не любить їздить він: з дорожніх тих пригод
Не раз йому болить не падто юпі кості.

Та справа, бачите, важлива в п'яного є,
Що має значення і всесоюзне, може,
І консультацію старенькому дас
Директор той, мій друг, що так на птаха схожий.

Розмову магів двох целеґко зрозуміть
Невтампиченім: гібриди та еліти...
«Посухостійка?» — «Ще б! В Сахарі посадіть,
Ростиме!» — «А мороз?» — «Хоч в Заполярї жити!»

— Ну, й попомучивсь я! Мітуріну писав...
І ледве не дійшло до сварки з Магометом¹...
Ну, словом, стільки сил на неї я поклав,
Що вже й постарівся...
— Постарілися? Де там!

Здоровлю щиро вас. Докопче посажу
На тій діллиці, ген. А по такій причині —
Ось тільки дещо там в теплиці пакажу —
Хильнемо, Якович, ми по малій чарчині.—

Ну, словом, сорт новий морозостійких слив
Данило Якович трудом патхненным вивів,
Про що директору докладно й розповів.
Директор разом з ним чудесно пощастивів.

На щепі, що привіз колгоспний садівник,
Маленька дощечка при самім окоренку:

¹ Магомет — відомий український садовод-селекціонер —
M. P.

Оповіщає всіх прив'язаний ярлик,
Що сливу пазвано — Поліна Осипенко.

А Дніпро впизу розлитий
Сяє, грас, котить води...
Жив, живеш і будеш жити,
Мій народе!

18

Я славлю вод святих розлив,
І чесний труд на лоні пив,
І доброту, і ясноту,
І сад у білому цвіту,
І попадхмарну висоту,
Ясного генія мету.

Я славлю пристрасть і жагу,
Твердого слова міць і тугу,
І потиск рук, і скрипки звук,
І красне щастя творчих мук.

Я славлю молодість, яка
Із сили сердца випика,
І складність почувань людських,
Де сміх, як плач, і плач, як сміх,
Горду вірність, що в бою
Любов увічнює свою,
І міць, що з болю вироста,
І чисті юності уста.

Я славлю повінь Дніпрову
І сон, що збуває наяву,
Березу, птицю і траву,
Бесмртну силу життєву.

Я славлю вас, мої брати,
Кому нелегко в світі йти,
Кого нікому не спинить,
Хто у бою насмерть стоїть
І хто в труді у ключ кипить.

Страшним прокльоном я клепу
Душі підлоту кам'яну
І зради трусне жало,
І крите клеветою зло,
І злих напасників кубло.
Подібний до розливу вод,
Нехай прославиться народ,
Хай мови всі і всі слова
Єдина правда повива,
Висока, чиста і жива,
Блакитна повінь Дніпрова!

Хай дружба, сонячна жона.
Усі моря перетина,
Нехай без берега і дна
Вода буяє весняна!

6 квітня — 12 травня
1947 р., Ірпінь

БРАТЕРСТВО
(1950)

Поезії, К., «Радянський письменник», 1950.

Білорусії. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 50. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 90, 91, 92, 94. Подається за першодруком.

Скорина — Скорина Франціск (бл. 1490—бл. 1541) — білоруський першодрукар, громадський, культурний діяч.

Ареса (Ореса) — річка в Білорусії.

Колас Якуб (Міцкевич Костянтин Михайлович, 1882—1956) — білоруський поет.

Незгасна зоря. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 3. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 54. Подається за вид.: т. 3, с. 47.

За мир. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 4. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 165, 54. Подається за вид.: т. 3, с. 43.

Полтавський бій. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1949, № 8, с. 11. Подається за зб. «Братерство», с. 5.

Мазепа Іван Степанович (1644—1709) — зрадник українського народу. У 1687—1708 рр. будучи гетьманом Лівобережної України, готовував таємну змову з урядом Польщі про перехід до неї Лівобережної України, брав участь у Полтавській битві 1709 р. па боці короля Швеції Карла XII, з яким після поразки втік до Туреччини.

Слово письменника. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1948, № 12, с. 11—12. Подається за вид.: т. 3, с. 21.

Урожай. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 11. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 505. Подається за вид.: т. 3, с. 49.

Ліс. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1949, № 2, с. 23. Подається за вид.: т. 3, с. 13.

Погребняк Петро Степанович (1900—1976) — академік АН УРСР, вчений-лісовод, друг М. Рильського.

Пісня про Донбас. Вперше надруковано в газ. «Правда Українська», 1948, 8 вересня, під позивкою «Пісня про шахтаря». Подається за вид.: т. 3, с. 18.

Зустріч у Нижньому. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1949, № 3, с. 36—37. Подається за вид.: т. 3, с. 32.

...коло колъчик небывалый
Зненацька задзвенів в упах...—

ремінісценція вірша Пушкіна «Стрекотунья белобока» (1828). Водночас проведене Рильським зіставлення зустрічі Шевченка і Щепкіна з зустріччю Пушкіна і Пущина змушує пригадати вірш Пушкіна «И. И. Пущину», що починається так:

Мой первый друг, мой друг бесценный!
И я судьбу благословил,
Когда мой двор уединенный,
Печальным снегом занесенный,
Твой колокольчик огласил.

Щепкін Михайло Семенович (1788—1863) — російський актор, основоположник критичного реалізму в російському і українському театральному мистецтві.

Тарас — під «наглядом таємним»... — у Нижньому Новгороді Шевченко перебував під таємним наглядом поліції, яому був заборонений в'їзд в обидві столиці.

Микола Палкін — так називав народ Миколу І.

І декабристів Щепкін сивий
У «Неофітах» піз пасе.—

У поемі в алгоритмі формі зображене розправу російського самодержця з декабристами.

Громадою обух сталить! — рядок з вірша Шевченка «Я не піздухаю, півроку».

Іскандер і в лупає «Дзвін»... — Іскандер, псевдонім О. І. Герцена (1812—1870), російського письменника, революціонера-демократа, політичного емігранта, який у Лондоні організував видання вільної російської преси, зокрема влітку 1857 р. разом з постом і публіцистом М. П. Огарьовим (1813—1877) почав видавати газету «Колокол», що стала трибуною російської революційної демократії.

Шедрін (Салтиков) Михайло Євграфович (1826—1889) — російський письменник-сатирик.

На відкриття музею Шевченка. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1949, 24 квітня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 291, 292, чорновий автограф — 516. Подається за вид.: т. 3, с. 34.

Хоч би малесеньку хатину
Він мріяв мати над Дніпром...—

ремінісценція вірша Шевченка «Не молилася за мене».

Пушкіну. Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1949, 2 червня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 405. Подається за вид.: т. 3, с. 38.

Ти пам'ятник собі возвдвиг нерукотворний... — Перша строфа вірша побудована на ремінісценціях пушкінського вірша «Я пам'ятник себе возвдвиг нерукотворний». Суворі подорожні, про яких йдеться на початку другої строфи, — декабристи.

У збірці «Братерство» (с. 23) після 12 рядка було:

Як віддано тебе на глум неситій злобі
І від чужинця рук ти в рідний сніг упав,

Твій благородний вид у передчаснім гробі
Шевченко паш зарисував.
Хай сяє сонце, гине тьма! —

переклад заключного рядка «Вакхической песни» Пушкина.

Іванів гай. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 24. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 207. Подається за вид.: т. 3, с. 26.

Вірш присвячено основоположникамі нової української літератури Івану Петровичу Котляревському.

Мужицька правда є колюча,
А панська на всі боки гнуча... —
цитата з «Енеїди».

Живемо в сім'ї великий
Чесно, без облуди! —

Ці рядки перегукуються з «Заповітом» Шевченка.

Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди! —

Цитата з вірша Т. Г. Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському».

Домик у Тульчині. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1949, № 11, с. 24. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 54. Подається за вид.: т. 3, с. 42.

У Тульчиці діяв Південно-російський союз декабристів. Йдеться про будинок, де збиралися учасники таємної організації декабристів, створеної 1821 р. членами Тульської управи, «Союзу багденства», під керівництвом П. І. Пестеля, який з 1818 р. служив у Тульчині. Нині у будинку музей, па час відвідування його Рильським там був дитячий садочок.

Марія Заньковецька. Вперше надруковано в газ. «Радянське мистецтво», 1949, 5 жовтня, під павлою «Любов України». Подається за вид.: т. 3, с. 53.

Левкові Ревуцькому. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 29. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 241, 242, 243, 244 (чорновий автограф). Подається за першодруком.

МХАТ. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1948, 27 жовтня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 288, 289. Подається за вид.: т. 3, с. 16.

...Про гордість іменем — Людина
Там голос Горького сказав. —

Йдеться про слова Сатіна з п'єси М. Горького «На дне»: «Человек — это звучит гордо».

Моя Москва. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1949, № 1, с. 42. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 54. Подається за зб. «Братерство», с. 33.

Голуби над Москвою. Вперше надруковано в журн. «Україна», № 10, с. 25. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: т. 3, с. 15.

«Не бійся смутку, що пливе...». Вперше опубліковано у зб. «Братерство», с. 36. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 317. Подається за вид.: т. 3, с. 56.

Нащадок. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 38. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 316. Подається за вид.: т. 3, с. 20.

Материне благословення. Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1949, № 11, с. 33. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 54. Подається за вид.: т. 3, с. 39.

Богоомолець Софія Миколаївна (1856—1892) — революціонерка-народниця, мати українського радянського вченого, патофізіолога, академіка, Героя Соціалістичної Праці Богомольця Олександра Олександровича (1881—1946).

...с в і т о ч п р а в д и і п а у к и... — перефразований рядок «Апостол правди і науки» з вірша Шевченка «І день іде, і ніч іде».

Комсомол. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 42. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 235 (чорновий) і 131 (машинопис). Подається за вид.: т. 3, с. 28.

...я к З о я, я к О л е г... — Кошовий Олег (1926—1943) — один з керівників краснодонської підпільнної комсомольської організації «Молода гвардія», її комісар. У 1943 р. Кошовому посмертно присвоено звання Героя Радянського Союзу. Космодем'янська Зоя (1923—1941) — комсомолка-партизанка, яка діяла в тилу ворога під іменем Тапія. У 1942 р. Космодем'янській посмертно було присвоено звання Героя Радянського Союзу.

Лист на село. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 43. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 258. Подається за вид.: т. 3, с. 51.

Б о н д а р і в на — героїня української пародій пісні. Українські письменники не раз зверталися до цього образу. Зокрема сюжет пісні про Бондарівну ліг в основу драми Карпенка-Карого.

...п а с і ч н и к П а н ь к о Р у д и й... — персонаж з «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Гоголя.

Лист до колгоспників Каменського району, Кіровоградської області. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1949, 8 січня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 252. Подається за вид.: т. 3, с. 36.

К а м ' я н к а — місто, районний центр Черкаської обл. на р. Тясмин. Належала декабристу В. Давидову. В «зеленому будинку» Давидових відбувалися засідання Кам'янської управи декабристів. У Кам'янці бував Пушкін. У 1820—1822 рр. він писав тут поему «Кавказький пленник» та інші твори. В 1865—1893 рр. до своєї сестри Давидової у Кам'янку приїздив П. І. Чайковський, який працював тут над операми «Євгеній Онегін», «Черевички» та іншими творами. В 1937 р. «зелений будинок» перетворено на Державний літературно-меморіальний музей Пушкіна і Чайковського.

Радянському громадянинові. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 48. Подається за вид.: т. 3, с. 24.

Триста літ. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 52. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 492 і 53. Подається за вид.: т. 3, с. 29—31.

На Ай-Петрі. Вперше надруковано у зб. «Братерство», с. 57. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 54. Подається за вид.: т. 3, с. 44.

Третій вірш циклу присвячено Лесі Українці. Йдеться про «Уривки з листа» — другий вірш з циклу Лесі Українки «Кримські відгуки», де, розповідаючи про свою поїздку на Ай-Петрі, поетеса зображену дивну квітку, що росте на голому камені:

Камінь пробила вона, той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби,
І терни непокірні.
Квітку ту вчені люди зовуть Saxifraga,
Нам, поетам, годиться назвати її ломикамінь
І шанувати її більше від піпшного лавра.

Молодість. Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1950, № 1, с. 126—148. Чорновий автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 54. Подастися за вид.: т. 5, с. 207—244.

Карамзін Микола Михайлович (1766—1826) — російський письменник, історик, критик, журналіст.

Аскапія Нова — степовий заповідник у Херсонській області.

Воронько Платон Микитович (рік нар. 1913) — український радянський поет, учасник героїчного партизанського карпатського рейду Ковпака.

Патоп Евген Оскарович (1870—1953) — український радянський учений, академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, Герой Соціалістичної Праці.

Багатьох Тарас не долічився... — У збірці є примітка автора: «Гоголь. Тарас Бульба».

«Вечірній дзвін —
Багато дум наводить віп...» —

рядок з вірша англійського поета Т. Мура, у перекладі І. Козлова став популярним романском у Росії і на Україні в кінці XIX — на початку ХХ ст.

...На певеличкім пароплаві
Сім'я письменницька плила... —

Йдеться про поїздку учасників Ювілейного Шевченківського Пленуму правління Спілки письменників СРСР до Канева 1939 р.

Чіковані Симон Іванович (1903—1966) — грузинський радянський поет. Рильського і Чіковані зв'язувала багаторічна дружба. Познайомилися на Першому всесоюзному з'їзді радянських письменників. «...Я можу нарахувати багато й багато зустрічей,— писав у своїх спогадах про Рильського Чіковані,— що принесли мені радість з улюбленим ліриком українського народу» (*Симон Чіковані. Як вічність молодий*. — Незабутній Максим Рильський, с. 157).

Трумен Гаррі (1884—1972) — у 1945—1953 рр. президент США.

Ціolkовський Костянтин Едуардович (1857—1935) — російський учений, вперше в світі розробив теорію польоту в космічному просторі.

Джордано Бруно (1548—1600) — італійський філософ-матеріаліст, спалений інквізіцією.

Галілей Галілео (1564—1642) — італійський учений XVI—XVII ст., послідовник матеріалістичного вчення М. Коперніка про світобудову, за що й був переслідуваний інквізіцією.

Морозов Микола Олександрович (1854—1946) — російський революціонер, учасник народовольчого руху, член І Интернаціоналу. Адонай (реліг.) — господь (по-древньоєврейському).

...І з ольди п в і п о в и в с я г л е ч и к
Любо в і чистої дани я м ... —

Йдеться про срібний глечик з любовним напоєм, який у романі про Трістана і Ізольду Ізольдина мати доручас служниці, що має дати випити нашій Ізольді і королю Марку. Але випадково випили нашій і покохали один одного Ізольда і бretонський герой Трістан. Одну з літературних обробок французького лицарського роману про Трістана й Ізольду — переказ Жозефа Бедьє — українською мовою переклав М. Рильський.

Зігфрід — герой «Пісні про Нібелунгів», видатної літературної обробки середньовічного піменецького епосу.

Озерний Марко (1890—1957) — Герой Соціалістичної Праці, поважається сільськогосподарського виробництва.

Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — український і російський вчений-філолог, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, професор Харківського університету.

Паторжинський Іван Сергійович (1896—1960) — український радянський співак, народний артист СРСР.

Литвиненко-Вольгемут Марія Іванівна (1895—1966) — українська радянська співачка, народна артистка СРСР.

«Більшовик» — завод у Києві.

«Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі». —

Епіграфом до епілога взято рядки з вірша Шевченка «І Архімед, і Галілей...».

Між збіркою і т. 5 (розділ 3 поеми), який починається словами: «Маруся в місто прибула», є різномірність, зокрема рядок 25 мав редакцію: «Немов собаку! — Брат її...»

У поемі (розділ 5) в т. 5 Максим Рильський після слів «І лазуртовий поворот долає чорну тінь скорбот» дописав рядок: «Та вмій слізозу перемагати», знявши наступні слова:

О, туго по обличчі милім,
По ріднім голосі, по тім,
Що продзвеніло в світі цілім,
Щоб стати порохом німім,
О, спогади про звички милі,
Про неповторний рух руки,
Ходу, що знати здалеки,
Слов, що знати здалеки,
Буває: проведе вдова
У путь останню чоловіка —
І туга, як життя, велика
З очей слізозами не сплива!

Вони сухі, ті очі дивні!
І враз, лишившися сама,
Вона їх тихо підійма,
Обводить зором стінні рівні —
І бачить на цвяшку піджак...
Чом серце стислося? Ах, так!
Це ж він... просив її прийти...
Пришти гудзика... Коли?
Недавно ж так! Але зайшли
Якісь там клопоти.. То діти,
То праця... Так йому вона
Його ж не вволила прохання...—
І десь із серця, аж до дна,
Гарячі вирнули ридання.—

У збірці (розділ 5) після слів:

Гарячі вирнули ридання.— був рядок
Приїхавши до міста зрачня...— відсутній у т. 5.

У збірці розділ 8 закінчувався словами:

Так, друже: віддано людині
І землю, й співи солов'їні,
І понадхмаршу височинь,
І темні надра попідземні —
І мрії ворога даремні:
На сонце сонце кинуть тінь!
Ще тут подробицю докинь:

У збірці (розділ 10) після слів: «А приклонитися годиться»
було:

В часи, що й слід від них зникає,
Був у бувальнях Білокінь —
На засланні в Наримськім краї.
Бувало, школярів сім'я
Оточить вечором зимою
Луку Петровича — та й ну,
Не даючи йому спокою,
Просить, благати: «Ще одну
Годинку нам.. Хоч півгодини...
Ще про підпіля... про Сибір...» —
І от розлога мова плине,
Думки розкочуються вшир,
І робиться їм зрозуміла
Нова доба ширококирила,
Задля якої стільки сил
Борці дали, як вільну подать.—
І сонце більшовицьке сходить
На роз'яснілій пебосхил...

Між збіркою (розділ 10) і т. 5 наявні різпочитання.
У збірці:

Були у тій Ловковій школі,
Звичайно, й інші вчителі.

У т. 5:

Звичайно, їй ішпі вчителі
Були у тій Левковій школі.

У збірці (розділ 11) після слів: «І враз ворота ті відкрив...»
було:

Але про складність почуттів
Не маю паміру я нині
Сучасний говорить людині,
Хоч, може б, зміг, якби хотів,
Був у колгоспі я одпому
На Вінниччині. Там сади —
Моря зеленої води,
Там працю втілено свідому
В таку поезію живу,
Як сон найкращий наяву.
Шукавши овочам притулку,
Прийшлося колгоспу голові
На Орликовім переулку
Відкрітий крамницю у Москві...
У тім колгоспі гостювали
Селяни з Польщі. Їх вином
І братським хлібом частували,
І дружба віяла крилом,
І щастя видались причали,
І гості в подиві стояли
Перед цукровим буряком,
Що піжно секретар обкому
На п'яного каже: бурячок —
Ще й хитро мружиться при цьому...
Там кожен рух і кожен крок
Дороги в далеч відкривають,
Шевченко й Горський промовляють
По радіо усім живим,
Там гідно Жовтень зустрічають:
У близькім часі відкривають
Культури велелюдний дім.
В селі приблизно отакім
Маруся із Левком своїм
Недавно в батька гостювали,
Та стільки радості набрали,
Що вистачить довіку їм.

ПОЗА ЗБІРКАМИ

Згинете від меча. Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 24 червня. Подається за першодруком.

Пам'яті Лисенка. Вперше надруковано у кн.: Рильський М. Мистецтво — творча праця зrima. К., 1979, с. 196—198. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 912. Подається за першодруком.

«Ти падаєш з простреленим крилом...». Вперше надруковано в газ. «Література и искусство», 1942, 26 вересня, під спільним заголовком «Дві поезії» з віршем «Земле, доле моя много-трудна!». Подається за першодруком.

Бійцеві Н-ської частини. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1943, 2 лютого. Чорновий автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 41. Подається за першодруком.

Ясна година. Вперше надруковано у книзі: Рідне місто. Харківські письменники до річниці визволення Харкова. Харків, 1944, с. 3. Подається за першодруком.

«Тут рука врага і супостата...». Вперше надруковано в журн. «Україна», 1944, № 3-4, с. 2. Подається за першодруком.

Під пісню жайворонка. Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1944, 23 квітня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 366. Подається за першодруком.

«Застилаймо тисові столи...». Із циклу «Свято матері». Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1944, № 5-6, с. 44. Перший вірш циклу «Ронила слози в чистім полі...» увійшов до збірки «Вірність». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 31. Подається за першодруком.

Гарячий, простий, чесний... Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1945, 1 березня. Подається за першодруком.

Толстой Олексій Миколайович (1882—1945) — російський радянський письменник.

Серце. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1945, 20 березня. Подається за першодруком.

На п'ятдесятому порозі. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1945, 20 березня. Вірш написано до п'ятдесятиріччя поета. Подається за першодруком.

Народові. Вперше надруковано в газ. «Правда», 1945, 8 листопада. Подається за першодруком.

Незабутнє. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1945, 7 листопада. Вірш написано 6 листопада. В ньому йдеться про звільнення Києва від фашистських загарбників. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 320. Подається за першодруком.

«Ой, чи тужкіть Ярославна...». Вперше надруковано в газ. «Радянське мистецтво», 1946, 15 січня (у статті М. Рильського «Наша Литвиценко-Вольгемут»). Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 50. Подається за першодруком.

«Прийшла-підкрадлась із-за рогу...». Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1946, 1 травня. Подається за першодруком.

Перше травня четвертої п'ятирічки. Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1946, 4 травня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 50. Подається за першодруком.

Слово про тугу і щастя. Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1946, 12 жовтня, під назвою «Поема про тугу і щастя». Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 80. Подається за вид.: т. 5, с. 153—168.

Ватутін Микола Федорович (1901—1944) — радянський військовий діяч, генерал армії, Герой Радянського Союзу, в роки Великої Вітчизняної війни керував операціями по визволенню Києва і Правобережної України.

Свято. Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1946, 13 жовтня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подається за першодруком.

Постові. Цей вірш — перший з «Двох сонетів» як і другий, «Москва», вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1946, № 10-11, с. 28. Подається за першодруком.

Радісний роздум. Вперше надруковано в газ. «Правда Українська», 1946, 27 листопада. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подається за першодруком.

«Вітре, вітре, чародю...» Вперше надруковано в газ. «Сільські віті», 1965, 25 липня. Автограф зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, Р-17. Подається за першодруком.

Жінка з трояндами. Вперше надруковано в газ. «Сільські віті», 1965, 25 липня. Автограф зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, Р-18. Подається за першодруком.

Салют. Вперше надруковано в газ. «Молодь України», 1947, 1 січня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 51. Подається за першодруком.

Дівчині. Вперше надруковано в журн. «Радянська жінка», 1946, № 10-11. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 164, 642. Подається за першодруком.

Сонет про словник. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1965, № 2, с. 1—2. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 462. Подається за першодруком.

Калинович Михайло Якович (1888—1949) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР.

Булаховський Леонід Арсенович (1888—1961) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР, член-кореспондент АН СРСР.

Друге цвітіння. Вперше надруковано в журн. «Дпіпро», 1947, № 8, с. 7. Подається за першодруком.

Володимиров Сосюра. Вперше надруковано в газ. «Література Україна», 1968, 5 січня. Автограф зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, Р-16. Подається за першодруком.

Сосюра Володимир Миколайович (1896—1965) — український радянський поет.

Перед святом. Вперше надруковано в журн. «Жовтень», 1965, № 3, с. 117. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 359. Подається за першодруком.

Пушкіну. Вперше надруковано в журн. «Україна», 1949, № 6, с. 12. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 477. Подається за першодруком.

Епіграф взято з вірша А. Дельвіга «Пушкіну».

Початок другої строфи — перегук з віршем Пушкіна «Памятник».

Віп Лермонтова гпів, що попелив царів,
Як наidorожчий скарб у серці затаїв.—

Йдеться про звязок між поезією Лермонтова і Шевченка.

Остапові Вишні (Мисливська усмішка). Вперше опубліковано в журн. «Вітчизна», 1949, № 11, с. 142—143, під назвою «Мисливська усмішка», з підзаголовком «Остапові Вишні в день його 60-річчя». Подається за вид.: т. 3, с. 92.

Київ — містам Радянської України. Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1949 р. 1 травня. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 221. Подається за першодруком.

Львову. Вперше надруковано у газ. «Вільна Україна», 1950, 2 квітня. Подається за першодруком.

«Листями кленовими»
Продзвенів Василь.—

Василь — Василь Семенович Стефаник (1871—1936) одну із своїх повел пізвав «Кленові листки».

Тудор Степан (Олексюк Степан Йосипович, 1892—1941) — український письменник.

Гаврилюк Олександр Якимович (1911—1941) — український радянський письменник.

«Він завжди житиме, як шум весняних вод». Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1950, 14 квітня. У вміщенні тут же статті «Він житиме завжди», в якій розповідається про палку полеміку, що розгорнулася у Польщі навколо питання про засвоєння традицій Маяковського, поет відзначає, що і ті, які вважали за потрібне вчитися тільки воювничості, публіцистичності, непримиримості Маяковського, і ті, які кликали до опанування лише його формальними досягненнями, однаково визнавали його вчителем. Рильський пише: «Образ Маяковського-людилі, Маяковського-борця, образ Маяковського — геніального поета, найкращого виразника своєї доби, завжди житиме в наших серцях». Після цих рядків починається вірш. Подається за першодруком.

Хай буде мир! Вперше надруковано в журн. «Вітчизна», 1950, № 8, с. 10. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 506. Подається за першодруком.

Напис на книзі О. С. Пушкіна «Полтава» в перекладі М. Рильського і А. Малишка, подарований Юхиму Мартичу.

Вперше надруковано в кн.: *Рильський Максим*. Іскри вогню великої. К., 1965, с. 183. Подається за першодруком.

Поема О. С. Пушкіна «Полтава», яку М. Рильський і А. Малишко переклали 1948 р., вийшла в кн.: *Пушкін О. С. Твори*. К., 1949, с. 259—318.

Мартич Юхим Маркович (1910) — український радянський прозаїк.

Малишко Андрій Самійлович (1912—1970) — український радянський поет.

Німецькому народові. Автограф зберігається в Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського, Р-7. Подається за автографом.

ДІТЯМ

Всі вірші цього циклу (крім «Радянські діти, вам привіт») неодноразово включалися в прижиттєві збірки поета для дітей.

Про Ілліча і дівчинку. Вперше надруковано в журн. «Жовтень», 1941, № 1, с. 4. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за першодруком.

Пісня про радянську школу. Вперше надруковано у кн.: *Сандлер О. Голосні дзвіночки*. Одеса, 1941, с. 16—19. Подається за першодруком.

Білі мухи. Вперше надруковано у кн.: Ялинка. К., 1946, с. 51—52. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за першодруком.

В сільмагу. Вперше надруковано в журн. «Діспро», 1948, № 4, с. 65—66. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 13. Подається за вид.: Рильський М. Урожай. Вибрані поезії для дітей. К., 1950. «Радянські діти, вам привіт...». Вперше надруковано в газ. «Вечірній Київ», 1965, 23 січня. Автограф, що має назву «Вихованцям Сквирського дитячого будинку», зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 121. Подається за першодруком.

Портрет Володі Ульянова. Вперше надруковано у кн.: «Червоні лави». Пісенник. К., 1957, с. 22—24. Автограф зберігається в ІЛ, ф. 137, од. зб. 396. Подається за першодруком.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ

- Бедржіх Сметана 215
«Битим шляхом та крутим...» 295
Бійцеві Н-ської частини 326
Бійцям 31
Бійцям Південного фронту 57
Білі мухи 359
Білорусії 270
«Було це в місті Малині. Там жив...» 259
Варіації на поезію Коцюбинського «Наша хатка» 143
«В битвах з ворогом проклятим...» 324
В сільмагу 360
В спігах 26
Великий перегук 12
Вербова гілка 211
«Весни не втомою рукав...» 248
Весняні води 243—268
«Вечірня радість, мов далекі дзвонин...» 177
Видіння 29
Володимирові Сосюрі 350
«Він завжди житиме, як шум весняних вод...» 355
Вірність 176
«Вітре, вітре, чародію...» 346
Вогонь, зализо і свинець 9
Воїн 150
Воїнові 162
Володимирові Сосюрі 350
«Вона пливє в прозорім танці...» 245
«Все на світі повік не вмирає...» 175
«Всю душу віддать за ці хмарки міліїві...» 172
«Гарячий городе-герою...» 135
Гарячий, простий, чесний... 329
Голос сипа 11
Голосіївський ліс 32
Голуби над Москвою 285
«Гудуть далекі віщи дзвони...» 134
«Давно вже море почі залило...» 247
«Дапило Якович, колгоспний садовод...» 267
Дві сили 234
Дитиця 59
«Дитинства теплота і мудрощі старечі...» 133
Дівчині 348
Дім Прешерна 198
До молодості 144
До пограбованого дому 155
До поляків 15
Домик у Тульчині 281
«Дорога вита. Склі й нетрі...» 294
Друге цвітіння 349
Дружині 201
Друзям до Союзу 139
Дума 36
Жага. Поема-видіння 38
Жайворонки 179
Жінка з трояндами 346
«З полону він німецького ішов...» 249
За мир 271
За рідну землю 8
Записна книжка 223
«Застілаймо тисові столи...» 328
Згинете від меча 323

- Земле, доле моя... 56
 Зійде сонце... 146
 Зорі 239
 Зустріч у Нижньому 277
- «Іван Ілліч, директор МТС...»**
 259
Іванів гай 280
- Каневу** 155
Києву 154
 Київ — містам Радянської України 353
 Київ — Москви 235
 Київські октави 205
 Кімната Лепіна у Празі 215
 Кіровський район 186
 «Коли ідеш ти самотою...» 258
 Колискова 17
 Коло 196
 Комсомол 289
 Коні Апічкового мосту 181
 Крагуєваць 194
 Кремлівські курanti 62
- «Ластівки і діти за вікном...»** 174
 Левкові Ревуцькому 283
 Лепін 156
 Ленінград 145
 Ленінградські париси 179
 Леся Українка 211
 Лепосава Лазаревич у селі Даросава 192
 Лист 18
 Лист до колгоспників Каменського району, Кіровоградської області 290
 Лист до молодих виборців 209
 Лист до рідного краю (*з закордонної подорожі*) 199
 Лист до українців в Америці 14
 Лист до Янки Купали 15
 Лист на село 289
 Лист на Україну 53
 «Лице, де осінь тіпню налягла...» 176
 Ліс 175
 Львову 354
 «Любити двох — чи справді неможливо?...» 174
- Маївка** 169
Мандрівка в молодість 63
- «Мандрівка пахне...»** 149
 Марія Заньковецька 281
 Материне благословення 287
 Мати 158
 Медитація 170
 Мідний вершник 180
 Мій світлий краю! 54
 Мое село 27
 Моєму краєві 140
 Молодість 296
 Москва («Серце пародів, мозок землі...») 16
 Москва («То смерті хтивої лихі були жива...») 231
 Мости 220
 Моя Москва 284
 МХАТ 283
- На Ай-Петрі 294
 На відкриття музею Шевченка 278
 На власний день пародження 149
 «На всесвіт славен красотою...» 133
 На могилі героя 184
 На оновленій землі 218
 На п'ятдесятому порозі 330
 Напис 171
 Напис на кінзі О. С. Пушкіна «Полтава» 356
 Народові 331
 Нащадок 286
 «Не бійся смутку, що пливе...» 286
 «Не удержиться на місці...» 264
 Незабутнє («В ріспім саду щаслива мати...») 232
 Незабутнє («Я пам'ятаю день, коли...») 331
 Незгасна зоря 270
 «Нема Хрешчатика, немає...» 136
 Неопалима купина 133
 «Ніколи я не знав, що так люблю...» 177
 Німецькому народові 356
 Новорічне 153
 Новорічне слово 152
- «Ой Дніпре, паш Дніпре, широкий та дужий!» 258
 «Ой чи тужить Ярославна...» 332
 Одужання 241
 Океан 236

- Орлиця сім'я 235
 Останній день 141
 Остання весна 172
 Остапові Вишні (*Мисливська усмішка*) 352
 Пам'яті Лисенка 324
 Пам'ятник Богдана 60
 Пам'ятник Леніну 169
 Перед весною 147
 Перед святом 350
 Перемозі 163
 Переяславська Рада 157
 Перше травня четвертої п'ятирічки 333
 Під пісню жайворонка 328
 Під соцпрем'єм Жовтня 18
 Пісня про Донбас 276
 Пісня про радянську школу 358
 Пісня про радянський народу 11
 Після-думка 238
 По дощі 240
 Повернення 188
 Поетові 344
 Полтавський бій 272
 Портрет Володі Ульянова 362
 Портрет Лепіна 27
 Прага 217
 «Прийшла-підкралась із-за рогу...» 333
 Про Ілліча і дівчинку 358
 Про осінь 25
 Пулковський меридіан 183
 Пушкіну (*«Сховатись — ні! Та ї не про це ти думав...»*) 351
 Пушкіну (*«Ти пам'ятник собі воздвиг перукотворний...»*) 279
 Радісний дощ 212
 Радісний роздум 345
 Радянська Україна 233
 Радянський солдат 240
 «Радянські діти, вам привіт...» 361
 Радянській жінці 210
 Радянському громадянинові 291
 «Рожева між деревами вода...» 243
 «Рожева між деревами вода...» 252
 «Сади схилялися над чистою водою...» 137
 Салют 347
 Світова зоря 24
 Свято 344
 Свято матері 166
 «Сер, містер, мосьє, кавалере, джентльмен...» 266
 Сербіянки 191
 Серде 329
 Синові 203
 Славному воїнові-танкістові 151
 Слово гніву 7
 Слово і відгук 24
 Слово письменника 272
 Слово про рідну матір 19
 Слово про тугу і щастя 334
 Смертна межа 182
 Сон 28
 Сонет про словник 348
 Софія 237
 Сталінград 144
 Суд 140.
 «Ти падаєш з простреленим крилом...» 326
 «Ти чуєш, батьку? Припадають...» 138
 «Тихий вогнік. Чорні силуети...» 294
 Тіні білої ночі 185
 «Торкнулась легко скорбною рукою...» 176
 «Три листи» (1—3) 199—203
 Триста літ 292
 «Тугою, чайкою, плачем дитини...» 324
 «Тут, де ходив Тарас у гніві та задумі...» 136
 «Тут рука врага і супостата...» 327
 «У Львівській області, в однім селі...» 257
 Україні 13
 Україна визволяється 160
 Урожай 274
 Хай буде мир! 355
 Хлопчик 229
 Це було у тому місті 30
 Чаша дружби 35
 Чи є межа... 155
 Чорний колір 189
 Чотири роки 166

- Югославські нариси 189—196
- Я бачив сльози... 148
- Я голос подаю 220
- «Я з ним стрічався по війні не раз...» 253
- «Я зраджу тебе на кожнім кроці...» 173
- «Я образив тебе. Я сказав...» 175
- «Я прийшов утомлений, розбитий...» 174
- «Я приношу тобі наболілого серця дарі...» 173
- Я — сип Країни Рад 23
- «Я славлю буйших вод розлив...»
268
- Я слова розгубив... 154
- Яблунька-мати 242
- «Як дальній шум потоків весняних...» 226
- «Як перша трепетна бджола...» 266
- Янка Купала («Хто зінав його —
ніколи не забуде...») 238
- Янці Купалі (*Скромні намогильні квіти*) 58
- Ясна година 327

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Максим Рильський. 1945. Фронтиспіс.	20
2. Автограф вірша «Слово про рідну матір»	192—193
3. Максим Рильський, Павло Тичина та Олександр Корнійчук. Саратов. 1942.	192—193
4. Максим Рильський за роботою. Кадр з кінохроніки. 1942.	192—193
5. Максим Рильський виступає перед воїнами Червоної Армії. Уфа. 1942.	192—193
6. Максим Рильський і Олександр Довженко під час перебування на фронті. 1943.	192—193
7. Максим Рильський, Павло Тичина, Петро Панч, Володимир Сосюра на відбудові Хрецьятика. 1944.	224—225
8. Максим Рильський з дружиною Катериною Миколаївною. 1947.	224—225

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ. 1941—1950

ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ (1941)

Слово гніву	7	364 ¹
За рідну землю	8	364
Вогонь, залиш і свинець	9	364

СЛОВО ПРО РІДНУ МАТІР (1942)

Голос сина	11	365
Пісня радянського народу	11	365
Великий перегук	12	365
Україні	13	365
Лист до українців в Америці	14	365
Лист до Яшки Купали	15	365
До поляків	15	365
Москва	16	365
Колискова	17	365
Лист	18	365
Під сонцем Жовтня	18	366
Слово про рідну матір	19	366

СВІТОВА ЗОРЯ (1942)

Я — син Країни Рад	23	367
Слово і відгук	24	367
Світова зоря	24	367
Про осінь	25	367
В спігах	26	367
Портрет Леніна	27	367
Мое село	27	367
Сон	28	367
Виділля	29	367
Це було у тому місті	30	367
Бійцям	31	368
Голосіївський ліс	32	368
Чаша дружби	35	368
Дума	36	368

ВЕЛИКА ГОДИНА (1943)

Жага (Поема-видіння)	38	368
Лист на Україну	53	370

¹ Перша цифра — сторінка тексту; друга — сторінка приміток.

Мій світливий краю!	54	370
Земле, доле моя...	56	370
Бійцям Південного фронту	57	370
Янці Купалі (Скромні намогильні квіти)	58	370
Дитина	59	371
Пам'ятник Богдана	60	371
Кремлівські куранти	62	371

МАНДРІВКА В МОЛОДІСТЬ (1944)

Мандрівка в молодість	63	371
-----------------------	----	-----

НЕОПАЛИМА КУПИНА (1944)

Неопалима купина	133	383
1. «На всесвіт славен красотою...»	133	383
2. «Дитинства теплота і мудрощі старечні...»	133	383
3. «Гудуть далекі віщі дзвони...»	134	383
4. «Тесляр і смолокур, рибалки й гречкосії...»	134	383
5. «Гарячий городє-герою...»	135	383
6. «Тут, де ходив Тарас у гіліві та задумі...»	136	383
7. «Нема Хрестатика, немає...»	136	383
8. «Сади схилиялися над чистою водою...»	137	383
9. «Ти чуєш, батьку? Припадають...»	138	383
Друзязім по Союзу	139	383
Моєму краєві	140	384
Суд	140	384
Останній день	141	384
Варіації на поезію Коцюбинського «Наша хатка»	143	384
До молодості	144	384
Сталінград	144	384
Ленінград	145	384
Зійде сонце...	146	384
Перед весною	147	384
Я бачив слізни...	148	384
«Мандрівка пахнє...»	149	384
На власний день народження	149	384
Войн	150	384
Славному воїнові-танкістові	151	385
Новорічне слово	152	385
Новорічне	153	385
Києву	154	385
Я слова розгубив...	154	385
Чи є межа...	155	385
До пограбованого дому	155	385
Каневу	155	385
Ленін	156	385
Переяславська рада	157	385
Мати	158	386
Україна визволяється	160	386

ВІРНІСТЬ (1946)

Воїнові	162	<i>386</i>
Перемозі	163	<i>386</i>
Свято матері	166	<i>386</i>
Чотири роки	166	<i>386</i>
Маївка	169	<i>386</i>
Пам'ятник Леніну	169	<i>386</i>
Медитація	170	<i>386</i>
Напис	171	<i>386</i>
Остання весна	172	<i>386</i>
1. «Всю душу віддать за ці хмари мінливі...»	172	<i>386</i>
2. «Ось вона — весна остання...»	172	<i>386</i>
3. «Я приношу тобі паболілого серця дари...»	173	<i>386</i>
4. «Я зраджую тебе на кожнім кроці...»	173	<i>386</i>
5. «Любити двох — чи справді неможливо?...»	174	<i>386</i>
6. «Я прийшов утомлений, розбитий...»	174	<i>386</i>
7. «Ластівки і діти за вікном...»	174	<i>386</i>
8. «Я образив тебе. Я сказав...»	175	<i>386</i>
9. «Все на світі повік не вмирає...»	175	<i>386</i>
Вірність	176	<i>386</i>
1. «Лице, де осінь тінню налягла...»	176	<i>386</i>
2. «Торкнулась легко скорблюю рукою...»	176	<i>386</i>
3. «Вечірня радість, мов далекі дзвони...»	177	<i>386</i>
«Ніколи я не зіпав, що так люблю...»	177	<i>386</i>
Ленінградські нариси		
1. Жайворонки	179	<i>387</i>
2. Мідний вершник	180	<i>387</i>
3. Коні Апічкового мосту	181	<i>387</i>
4. Смертна межа	182	<i>387</i>
5. Пулковський меридіан	183	<i>387</i>
6. На могилі героя	184	<i>387</i>
7. Тіни білої почі	185	<i>387</i>
8. Кіровський район	186	<i>387</i>
9. Повернення	188	<i>387</i>
Югославські нариси		
Чорний колір	189	<i>387</i>
Сербіянки	191	<i>387</i>
Лепосава Лазаревич у селі Даросава	192	<i>387</i>
Крагуєвац	194	<i>387</i>
Коло	196	<i>387</i>
Дім Прешерна	198	<i>388</i>
Три листи		
Лист до рідного краю (<i>Із закордонної подорожі</i>)	199	<i>388</i>
Дружині	201	<i>388</i>
Синові	203	<i>388</i>
Київські октави	205	<i>388</i>
Лист до молодих виборців	209	<i>389</i>
Радянській жіппі	210	<i>389</i>

Вербова гілка	211	389
Леся Українка	211	389
Радісний дощ	212	389

ЧАША ДРУЖБИ (1946)

Кімната Леніна у Празі	215	390
Бедржіх Сметана	215	390
Прага	217	390
На оповленій землі	218	390

МОСТИ (1948)

Я голос подаю	220	390
Мости	220	390
Записна книжка	223	391
1. «Гортаючи старі свої папери...»	223	391
2. «Як дальній шум потоків весняних...»	226	391
Хлопчик	229	392
Москва	231	392
Незабутнє	232	392
Радянська Україна	233	392
Дві сили	234	392
Київ — Москви	235	392
Орлина сім'я	235	392
Океан	236	392
Софія	237	392
Янка Купала	238	392
Пісня-думка	238	392
Зорі	239	392
Радянський солдат	240	392
По дощі	240	392
Одужання	241	393
Яблунька-мати	242	393

Весняні води

1. «Рожева між деревами вода...»	243	394
2. «Вона пливе в прозорім танці...»	245	394
3. «Давно вже море ночі залило...»	247	394
4. «Весни певтомної рукав...»	248	394
5. «З полону він німецького ішов...»	249	394
6. «Рожева між деревами вода...»	252	394
7. «Я з ним стрічався по війні не раз...»	253	394
8. «У Львівській області, в однім селі...»	257	394
9. «Ой Дніпре, наш Дніпре, широкий та дужий!»	258	394
10. «Коли ідеш ти самотою...»	258	394
11. «Іван Ілліч, директор МТС...»	259	394
12. «Було це в місті Малині. Там жив...»	259	394
13. «Не удержиться на місці...»	264	394
14. «Як перша трепетна бджола...»	266	394
15. «Сер, містер, мосьє, кавалере, джентльмен...»	266	394
16. «Данило Якович, колгоспний садовод...»	267	394
17. «Я славлю буйпих вод розлив...»	268	394

БРАТЕРСТВО (1950)

Білорусії	270	<i>417</i>
Незгасна зоря	270	<i>417</i>
За мир	271	<i>417</i>
Полтавський бій	272	<i>417</i>
Слово письменника	272	<i>417</i>
Урожай	274	<i>417</i>
Ліс	275	<i>417</i>
Пісня про Донбас	276	<i>417</i>
Зустріч у Нижньому	277	<i>417</i>
На відкриття музею Шевченка	278	<i>418</i>
Пушкіну («Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...»)	279	<i>418</i>
Іванів гай	280	<i>419</i>
Домик у Тульчині	281	<i>419</i>
Марія Зап'ковецька	281	<i>419</i>
Левкові Ревуцькому	283	<i>419</i>
МХАТ	283	<i>419</i>
Моя Москва	284	<i>419</i>
Голуби над Москвою	285	<i>419</i>
«Не бійся смутку, що пливе...»	286	<i>420</i>
Нащадок	286	<i>420</i>
Материнє благословення	287	<i>420</i>
Комсомол	289	<i>420</i>
Лист на село	289	<i>420</i>
Лист до колгоспників Каменського району, Кіровоградської області	290	<i>420</i>
Радянському громадянинові	291	<i>420</i>
Триста літ	292	<i>420</i>
На Ай-Петрі		
1. «Дорога вита. Скелі й нетрі...»	294	<i>420</i>
2. «Тихий вогнік. Чорпі силуети...»	294	<i>420</i>
3. «Битим шляхом та крутим...»	295	<i>421</i>
Молодість	296	<i>421</i>

ПОЗА ЗБІРКАМИ

Згинете від меча	323	<i>424</i>
Пам'яті Лисенка.		
1. «Співцеві народу — пародна хвала!»	324	<i>424</i>
2. «Тугою, чайкою, плачем дитини...»	324	<i>424</i>
3. «В битвах з ворогом проклятим...»	324	<i>424</i>
4. «При батьковім гробі клянемося ми...»	325	<i>424</i>
«Ти падаєш з простреленим крилом...»	326	<i>424</i>
Бійцеві Н-ської частини	326	<i>425</i>
Ясна година	327	<i>425</i>
«Тут рука врага і супостата...»	327	<i>425</i>
Під пісню жайворонка	328	<i>425</i>
«Застилаймо тисові столи...»	328	<i>425</i>
Гарячий, прости, чесний...	329	<i>425</i>
Серце	329	<i>425</i>
На п'ятдесятому порозі	330	<i>425</i>
Народові	331	<i>425</i>

Незабутнє	331	425
«Ой, чи тужить Ярославна...»	332	425
«Прийшла-підкралась із-за рогу...»	333	425
Перше травня четвертої п'ятирічки	333	425
Слово про тугу і щастя	334	425
Свято	344	425
Поетові :	344	425
Радісний роздум	345	426
«Вітре, вітре, чаюдію...»	346	426
Жінка з трояндами	346	426
Салют	347	426
Дівчині	348	426
Сонет про словник	348	426
Друге цвітіння	349	426
Володимирові Сосюрі	350	426
Перед святом	350	426
Пушкіну. («Сховатись — ні! Та й не про це ти думав...»)	351	426
Остапові Вишні (<i>Мисливська усмішка</i>)	352	426
Київ — містам Радянської України	353	426
Львову	354	427
«Він завжди житиме, як шум весняних вод»	355	427
Хай буде мир!	355	427
Напис па книзі О. С. Пушкіна «Полтава»	356	427
Німецькому народові	356	427

ДІТЯМ

Про Ілліча і дівчинку	358	427
Пісня про радянську школу	358	427
Білі мухи	359	428
В сільмагу	360	428
«Радянські діти, вам привіт...»	361	428
Портрет Володі Ульянова	362	428
Примітки	363	
Алфавітний покажчик творів	429	
Список ілюстрацій	433	

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

*

МАКСИМ РЫЛЬСКИЙ

Собрание сочинений в двадцати томах

Художественные произведения

Тома 1—11

ТОМ ТРЕТИЙ

ПОЭТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ 1941—1950

*

Составители и авторы примечаний

[БЕРТА ЛЬВОВНА КОРСУНСКАЯ]

АРОН АБРАМОВИЧ ТРОСТИАНЕЦКИЙ

ЕВГЕНИЯ ВЛАДИМИРОВНА ШАРОВА

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку вченюю радою
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

--

Редактор *Л. П. Чорна*

Художній редактор *Р. К. Пахолюк*

Оформлення художника *Б. Й. Бродського*

Технічний редактор *О. М. Колодієва*

Коректори *І. В. Кривошеїна,*

Л. І. Семенюк

Інформ. бланк № 5675.

Здано до набору 10.01.83. Підл. до друку 19.05.83.

Формат 84×108₃₂. Папір друк. № 1.

Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 13,75+3 вкл.
Ум. друк. арк. 23,42. Ум. фарбо-відб. 23,42. Обл.-вид. арк. 23,24.

Тираж 15 000 пр. Зам. № 2—3263.

Ціна 2 крб. 70 к.

Видавництво «Наукова думка».
252601, Київ, МСП, Рєпіна, 3.

Головне підприємство
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфіконіти».
252057, Київ, вул. Довженка, 3.

五〇二一五